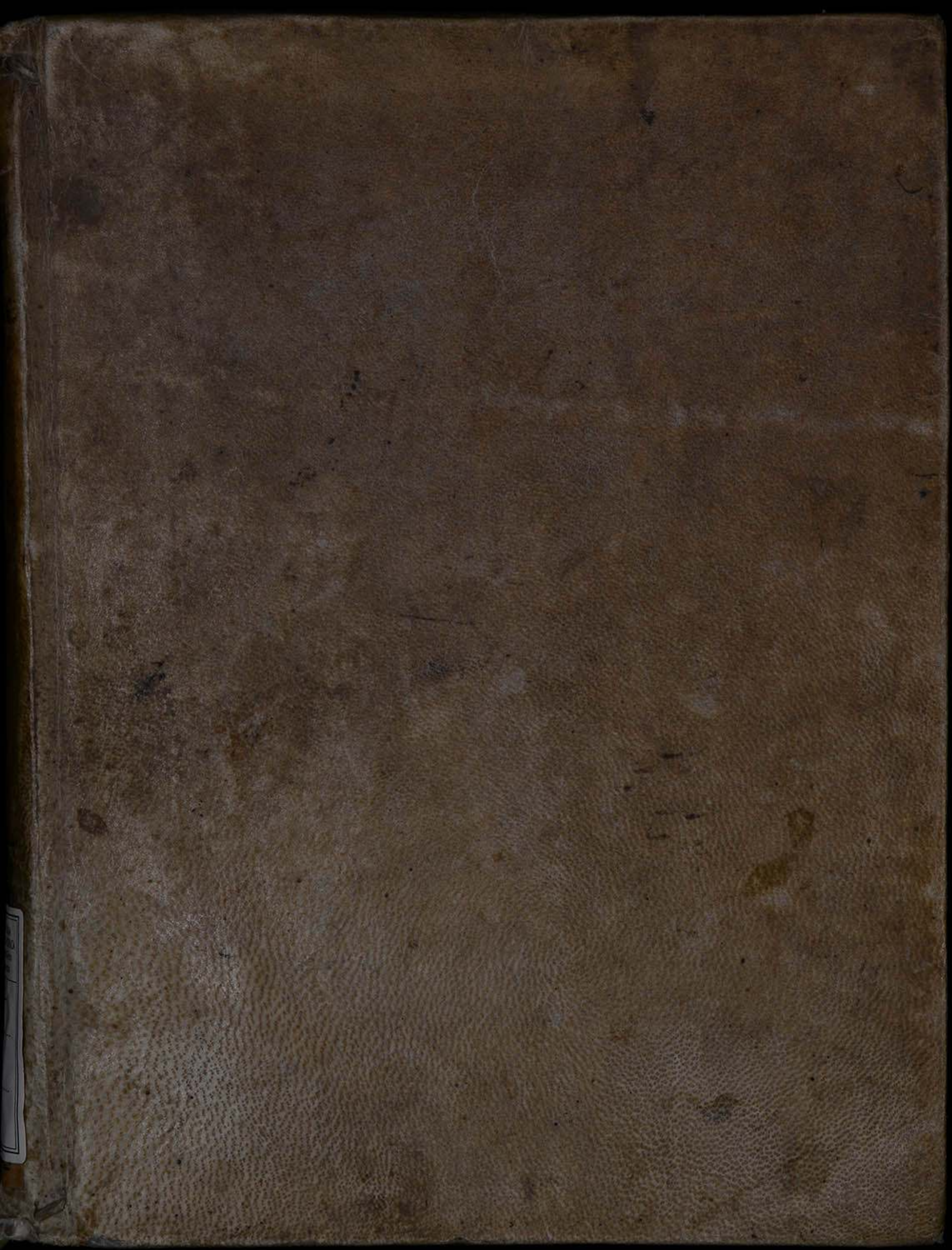

ORIGINES
JURIS CIVILIS
ET
DE ROMANO IMPERIO
LIBER SINGULARIS.

JANI VINCENTII GRAVINAE
ORIGINUM
JURIS CIVILIS
LIBRI TRES.
AD
CLEMENTEM XI.
PONT. MAX.

Editio novissima unice emendata, & aucta.

TOMUS PRIMUS.

Ex libris D. J. D.
Nicolai Massa

NEAPOLI, ↀↀCCXXII.
Ex Typographia Felicis Mosca.

SUPERIORUM PERMISSU.

EXPENSIS STEPHANI A [illegible] FELICIS MOSCA.

BEATISSIME PATER.

UAE tria bona ſunt a divina providentia ſummis principibus ad optimum populorum regimen attributa; quaeque ſaepe in ſingulos diſpertita quidem adſpiciuntur, in eundem vero collata raro memorantur; ea omnia nos in te uno, CLEMENS MAXIME, intuemur; ingentem rerum optime gerendarum poteſtatem, cognitionem, & voluntatem: quae ſicuti diſſociatae parum promovent, quia neque poteſtas abſque cognitione invenire, neque cognitio abſque voluntate capeſſere meliora valet; ita conjunctæ nunc in SANCTITATE TUA, orbem terrarum univerſum ad aeternorum operum ſpem, haud immerito, erexerunt. Vetus enim illa & praeclara de te opinio ex beneficentia & prudentia tua, praeclariſque factis ubique diffuſa, jam tanto crevit amplius, quanto mirabilis illa tuorum comitiorum eventus rebus humanis omnibus antecellit. Quo virtutis exemplo, vel ipſis veteribus Eccleſiae ſaeculis inaudito, cum & praeteritas tuas laudes obrueris, & paris gloriae ſpem ceteris mortalibus abſtuleris; noſtram interea excelſorum actuum cupiditatem adeo dilataſti, ut ei explendae; ſuperatis jam ceteris, tutumet ſis in poſterum ſuperandus; neque alium præter te competitorem, atque aemulum laudum tuarum ſis habiturus. Mortales enim ita natura comparati ſumus, ut cum nobis ipſis facile condonemus; ab aliis tamen ſemper majora contendamus. Cum igitur tu notas antea, uſitataſq; virtutes curſu ſuperioris temporis exegeris; & in creatione tua ſpeciem pietatis adhuc gnotam, e coeleſtibus animi tui penetralibus emiſeris; quid mirum, ſi nova ſemper & inſueta, tuique propria, in poſterum expectemus? Quod vix, ac ne vix quidem aſſecuturus a quoquam homine confideremus, niſi mirabile facinus abs te profectum, divinam vim actionibus tuis perpetuo excitandis, atque regendis tuo pectore conditam indicaret. Talis enim tua fuit Pontificatus

ficatus

ficatus recuſatio, ut nihil humani penitus in egregia illa moderatione animi deprehendatur. Neque enim cum ſenſu modeſtiae, metus hoſtium Chriſtiani nominis admiſcebatur: non tyrannorum atrocitas, non Eccleſiae vexatio, non pericula, non caedes, nulla ſtrages, nulla ſeditio, commotio nulla honorum fugam incitabat. Et tamen ad culmen dignitatum omnium invitus atque reluctans, moerore ac triſtitia ſqualidus, lacrymans & gemebundus, e cubiculo ubi te condideras, velut ad crucem aliquam evocabaris: utpote de illorum numero, qui ἔρχονται ἐπὶ τὸ ἄρχειν οὐχ ὡς ἐπ' ἀγαθόν τι ἰόντες, οὐδ' ὡς εὐπαθήσοντες ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ὡς ἐπ' ἀναγκαῖον, καὶ οὐκ ἔχοντες ἑαυτῶν βελτίοισιν ἐπιτρέψαι τὴν ἀρχὴν, οὐδὲ ὁμοίοις. Dum enim ampliſſimi Patres ad te confertim ibant, ut paratum divinitus, delatumque ad te a collegis omnibus Pontificatum maximum reciperes; tu illum ad ſeniores conſtantiſſime remittebas, unanimeſque preces, lacrymis abunde manantibus, refutabas. Cum igitur nemo, quin eſſes unice creandus, ambigeret, praeter unum te, a cujus modeſtia, cum illi magis contenderent, minus expugnabant; idemque diffiſus viribus copiam ſuffragiorum undique te ambientium averteres, ac ſolus petitioni omnium repugnares; certe non tam comitia illa fuere, quam lis, & judicium inter te, ac Sacrum Senatum inſtitutum, coeleſtiſque ſententia diremtum, ac definitum Sacrorum librorum oraculis: quae voluntatem pervicere tuam, ac te attinuere dilabentem; ut divinam in Pontificia creatione praeſentiam, quam nobis adhuc religionis auctoritas perſuaſit, nunc in mirabili creatione tua, oculis prope, deprehenderimus. Qua enim humana ope negocia illa, quae ſuapte natura, levi qualicumque aura vertuntur, tamdiu conſtitiſſent, niſi vis divina optimorum patrum voluntates in te incumbentes ex alto rexiſſet: eorumque ſuffragia, ne alìorſum deflecterent, totum illud glorioſiſſimum tibi, longum vero atque anxium ceteris mortalibus, triduum, admirabiliter ſuſtinuiſſet? Quae tum populi totius trepidatio fuit! Quae ſollicitudo bonorum! Quales anguſtiae doctorum ac piorum hominum! Quanta fluctuatio Eccleſiæ univerſae: quae dum retraheres manus a gubernaculo tibi porrecto, portum hìc, illic ſcopulos; hac ſerenitatem, illac tempeſtatem proſpectans; a te unice petebat, ut in tranquillum

con-

conferretur! Neque aliunde, praeter quam a divino conſilio proceſſit, ut neglecta opportune de Seniorum etiam ſententia lege annaria, dignitate ſuprema aetatem antevenires. Cum enim ſuperiorum Pontificum piis legibus,& exemplis abacta vitia, propter eorum imperii brevitatem, ſtatim ab abſceſſu refluerent; florentem aetatem tuam Deus ad ſummam poteſtatem adduxit, ut imperii diuturnitate, optimae leges verterentur in mores, ac mala omnia tuarum continuatione virtutum, veluti longi temporis praeſcriptione, in poſterum tollerentur. Tu vero, non ut imperares, imperium accepiſti, ſed ut Eccleſiae temporibus, & legi divinae ſervires. Etenim ut egregie Plato: τῷ ὄντι ἀληθινὸς ἄρχων οὐ πέφυκε τὸ αὑτῷ σύμφερον σκοπεῖσθαι, ἀλλὰ τῷ ἀρχομένῳ. Omnes nimirum homines Deus Optimus Max. propter communis genitoris culpam, perpetuo labore damnavit; ſed ſapientes hoc diſcrimine ſecrevit a ceteris, quod alios tantum ſua; ſapientes vero publicae utilitatis cauſa laborem ſuſcipere voluit. Hoc autem onus ideo tibi ſubeundum prae ceteris erat, quod unus inter mortales abſque ullis edictis, quae irrita ſunt, niſi vim habeant adjunctam, & abſque vi, quae nunquam abeſt a communi triſtitia; ſed ipſo aſpectu jucundiſſimo vitae tuae, ac propriorum luce meritorum, labes eluere valeas Magiſtratuum & Procerum, unde corruptio manare ſolet ad ceteros. Ac ſola imago animi tui modo locata ſublimius, & majoribus exprimenda in dies operibus, praeſentis erit, & poſteri cenſura temporis. Quis enim aut ignavus, aut impurus, aut indoctus munus petere auſit ab eo Pontifice, cujus pueritiam in elegantioribus literis; adoleſcentiam in Sacris & civilibus legibus; juventutem in jure integerrime, ſanctiſſimeque dicundo; ac ſequentem aetatem tribus Pontificibus dicatam in Eccleſia univerſa moderanda, totamque vitam in antiqua Sanctorum patrum diſciplina cognoſcenda, & undequaque imitanda ſciat eſſe traductam? Quis vero inani, & puerili doctrina imbutus, turgidaque recentiorum temporum facunda inflatus, graviores, & ſublimiores doctrinas vicerit apud eum Pontificem, ad quem inſtituendum omnium temporum ſelectiora ſtudia confluxere? Quem ab ineunte aetate latinam eloquentiam addiſcentem Tulliani Saeculi lux, & candor excoluit, cui ad graecas literas cupide progredienti, cum omnium inventorum,

atque

atque artium ſuarum copiis Academia univerſa, cumque Demoſthenea vi, atque frugalitate Atticum forum exultanter occurrit. Qui juriſprudentiam ab Antonini aetate, Theologiam a Theodoſianis temporibus arripuit, omneſque doctrinas, atque artes e purioribus fontibus arceſſivit. Eo cultu, atque ſeveritate ſtudiorum tecum ad Supremum Eccleſiæ faſtigium reduce, non Principem literulas alentem videbimus, & argutiolas; ſed Heroicorum temporum eruditionem, & Sapientiam ſuſcitantem adſpiciemus; Romanique Juris Majeſtatem jamdiu obumbratam foro reddentem, & ad veteris Eccleſiae pietatem atque doctrinam noſtratium criticorum religione, atque judicio expenſam, & excoctam, auream illam eloquentiam adjungentem, quam in Italiam, Leonis X. beneficentia revocatam, novo ſermonis contagio pene profligavit. Quam ſane morum, atque bonarum artium felicitatem prope adſpirare video, poſt quam exemplo tuo ea defertur conditio petitoribus, ut aut ſpes honorum eis deponenda ſit, aut vetuſta morum, & doctrinarum Sanctitas repetenda. Hinc tu, Princeps humaniſſime, voti compos fies, & ſeveritatem, quae animum tuum a dominatu avertebat, effugies: moribus enim recta diſciplina, & literarum cultura, compoſitis delictorum, & vitiorum ſemina tandem extingues; ut ſeveritate tibi non ſit utendum, quoniam bonis dominaberis; poteriſque clementiſſime, atque ex animi tui ſententia imperare. Non enim clementia eſt parcere fontibus, quorum vita tot eſt inſontibus noxia: ſed ea demum vera eſt clementia numerum augere bonorum rectis inſtitutionibus, iiſque aditum ſepire criminibus, ut quam rariſſime oporteat eſſe ſeverum. Quoniam vero haud pauci reperiuntur; qui ramos malorum deciderint; radicem vero qui tentaverit adhuc nemo: & vitia plerumque ſtudio virtutis non deponuntur, ſed fuga poenarum; coguntur Principes atrocitate decretorum eos exulcerare, qui vel voluptatem ex propriis, vel utilitatem ex alienis vitiis capiunt; quique illis ablatis; quotidianam etiam vitæ occupationem amitterent. Tu vero, qui virtutum omnium ſcientiam habes & uſum, exemplis tuis, & nova emendandi arte animos ad illas adeo condocefacies, ut ſenſim delectati melioribus, deteriora ſint relicturi: ac nec opinantes a ſenſibus jucunde deceſſuri ad honeſtatem. Itaque virtutibus illatis, vitia ſine ſatellite, ac ſine voce praeconis

exu-

exulabunt. Tua vero gravitas lenitudine temperata, orisque majestas benignitate condita, suffusaque suaviter moribus, & sermonibus tuis decora, & verenda comitas, nonne fastum deprimet, & superbiam depellet procerum illorum, qui tenuiorem contemtu, & pectoris tumore, atque capitis elatione celso, fulgentique de curru sibi videntur praeferre fasces, & in privata fortuna publice imperare? Atque cum divinae omnes animi tui dotes in universarum gentium utilitatem redundent: ii etiam, qui jampridem patrocinio tuo perfruuntur, quo illo digni videantur, motu feruntur eodem ut ipsi pro virili aliquid publice prodesse cupiant. Quos inter, & ego, qui omnia tuae solius beneficentiae debeo, per quam etiam ab INNOCENTII XII. benignitate publicum juris docendi munus accepi; animum induxi meum, ut privata quoque studia in commune adducerem, absolutis nuper tribus de originibus juris civilis libris, qui jam in lucem prodeunt sub auspicio SANCTITATIS TUAE: cui non modo ex infinita potestate, sub qua omnia subjiciuntur; sed privato etiam, & antiquo nexu labores mei sunt omnes obnoxii. Etsi vero nostra sententiarum, & verborum inopia tanti, tamq; Sapientissimi Pontificis luce sit indigna; materiae tamen gravitatem certe non adspernabere: tradimus enim primordia juris civilis, quae si non proximum, at communem tamen habent cum Sacro Jure fontem, nunc in aeternam Ecclesiae tranquillitatem e tuo pectore profluentem. Jus enim Romanorum id habet seorsum a populis aliis, totum ut sit arte mira, & certa ratione deductum a naturali honestate, quae divina est illa in omnium cordibus insculpta, inque animis inscripta lex. Hinc jus civile pro jure gentium servatur ab omnibus illis nationibus, quae cum Imperio Romanorum, non tamen acceptam ab iisdem humanitatem deposuerunt. Quin etiam, si originem illius e remotiori memoria repetamus, Mosen ipsum haud levi ex parte nostri juris auctorem reperiemus. Multa enim Aegyptii ab Hebraeis, cum quibus versabantur, in suos vertere mores: cujus rei argumentum est suum abominatio, jejunia, & περιτομὴ Herodoto teste, Aegyptiis etiam Sacerdotibus usurpata: quae suo populo Moses asserta, & ab alienis repetita retulit inscriptas ab se, atque a DEO dictatas leges. Athenas autem, unde Romani primaeva jura petierunt, vel Phoenices Hebraeis affines, ut multas Graeciae urbes condidere, vel Aegy-

ptii. Erichtheus certe, ac Cecrops, qui eam urbem primi legibus composuerunt, primique imperarunt, ex Aegypto advenerant, indeque in Graeciam attulere mores patrios, quibus multa haeserant ex hebraicis institutis. Quamobrem Cecrops, propter graecos mores Aegyptiis insitos, διφυής appellabatur. Hinc non mirum si tot Hebraici juris vestigia in Romano inveniantur, ut utriusque populi leges, incerto auctore, inter se collatas habeamus. Quamobrem, emersis Lotharii temporibus, post diuturnam noctem Romanis legibus, adeo Sacrae cum illis coaluerunt; ut Decretalium libri, exceptis iis, quae sunt divini tantum juris, nihil fere aliud videantur, quam progressio, & germinatio juris civilis: quod Summi Pontifices ALEXANDER, atq; INNOCENTIUS TERTII, GREGORIUS IX. INNOCENTIUS IV. BONIFACIUS VIII. aliiq; plurimi sua in juventute hauserant e Boniensi plerique Schola, quae tum celebrabatur, illudq; de Summo Ecclesiae Solio mortalibus praebuerunt; aut respondentes Episcopis, & Praesulibus Oracula Romana petentibus, aut controversias, causasque definientes; aut constitutiones Ecclesiasticas pro re nata condentes. Quo magis confido TE hoc literarum genus complexurum benignius: &, qui animum habes non modo tuae ditionis opulentia, sed ipsis etiam humanis necessitatibus longe majorem, quique occultis largitionibus literarum inopiam e re familiari tua sublevabas; eo majori munificentia cultum vetusti juris excitaturum, quod haec studia longe auctius Reipublicae remittunt, quod acceperunt, & pro caducis, & mortalibus bonis aeterna, & saluberrima retribuunt, conjunctam scilicet cum Romana eruditione justitiam, animumque Romanum. Quae dum scriptis committimus, nunquam interea sensus declinamus ab immortalibus dictis factisque tuis, unde longe majorem boni, & aequi scientiam, & usum colligemus, quam e mortuis monumentis vetustae virtutis, quae nunc longe clarior in tuis operibus reviviscit. Quibus contemplandis admirandisque adeo, PATER BEATISSIME, rapior, ut ad integram absolutamque felicitatem id unum a DEO Optimo Maximo deprecer, ut per longam TE annorum seriem sospite atque superstite, dimittar e vita.

Ad

Ad Cupidam Legum Juventutem.

irari aliquando soleo, & mecum ipse reputare cur extremis hisce temporibus, quibus ceteroqui scientiae, vel recens exoriuntur, vel veteres exuscitantur, vel adhuc incolumes ad clariorem lucem extolluntur, ita ut communis & nova quaedam reddatur vita doctrinis; una tamen Jurisprudentia, veluti damnata barbarie, sensim repudietur ab eruditis, & elegantiorum artium commercio paulatim excludatur? An rude aliquod artificium est jus civile, cui nonnisi pinguiora ingenia se tradiderint? An usu, officioque suo juris ars est avara quaedam nundinatio verborum, & vocabulorum aucupium, evertendis aliorum fortunis, & patrimoniis, ex judicum libidine transferendis, institutum? An civilis doctrina, claris illa quidem profecta initiis, & a sublimioribus ingeniis educata, traducta tamen per manus imperitorum, diuque sordide contrectata ita squallet; ut ab eo temporis vestigio, ad aetatem usque nostram, cultiora ingenia, suo foeditatis adspectu, rejecerit? An hoc denique studium quaestuosum est magis, quam gloriosum & illustre: atque adeo docti homines, qui suam opulentiam in abstinentia, & frugalitate collocant, cum hujusce artis praemiis minime ducantur, ipsam etiam artem putant esse contemnendam? Immo vero nihil prorsus horum objici jurisprudentiae potest. Quid enim ejus munere gravius, quo singulorum status, & bona proteguntur ab injuriis? Quid solidius praeceptis, regulisque suis, quas haustas ex honestate naturae, non confuse congestas, proditasque temere; sed ratione atque via traditas a majoribus fuisse didicimus? Etenim, si quam habet philosophia dignitatem, (habet autem hominum opinione maximam), ea omnis translata fuit in jurisprudentiam Romanorum, qui partum armis imperium, juris commercio, legumque majestate continuerunt. Quidquid enim a Graecis philosophis de honesto, & justo; de finibus bonorum, & malorum; de regendis populorum moribus; de legibus & Republica, quaestionibus infinite propositis, & ambitiosis magis, quam utilibus disputationibus effundebatur; totum collectum fuit a Jurisconsultis nostris, nugis excussis, traductum in Urbem; ut quod apud Graecos exercitatio erat ingenii, longiorisque ocii levamen, Romae, in corpus juris civilis conversum, publicae, ac privatae semen esset utilitatis. Itaque contemplatio Graecorum ociosa, & iners, a nostris operosa reddita est, atque frugifera. Cumque deinceps philosophia in honorum, & opum vile mercimonium converteretur, potestas omnis illius, atque dignitas in Jurisconsultorum scholis, atque in Romano foro consedit: manserat enim grae-

cis tantum splendor, fastusque verborum; pondus tamen rerum, & sententiarum utilitas commigraverat omnis in artem Jurisconsultorum, quorum auctoritate forum regebatur, ut hoc opere nostro procedente patebit.

Caligo vero barbarorum interpretum cur huic detrahat doctrinae dignitatem, cum proximis saeculis ad vindicandum jus civile cultiores omnes artes, omne genus eloquentiae, retrusior omnis eruditio contra barbariem conjurarint: ut, pene dicant, non tantum contulerint conditores, quantum novi ejus vindices reddiderunt? Itaque, sicut ager fit, intermissa cultura, feracior; ita jurisprudentia; quae barbarie inhorruerat, segetem protulit, ex nova eruditorum industria, laetiorem. Vel unius enim Jacobi Cujacii mirabili acumine, atque inaudita doctrina, jus civile nostrum scientias omnes in certamen gloriae provocaverit. Quaenam est autem ars, quaenam facultas, cui tanta eruditio sit implicata, quantum complectitur Jurisprudentia, ex qua nativa rerum singularum vocabula, & arcana latinitatis, & selectiora dicendi genera ducuntur, & recondita notitia vetustatis eruitur, & scientia temporum, atque factorum, non communis illa quidem, & pervulgata, sed sanctior, atque selectior, ita ut unius Jurisprudentiae studium, graecam, atque Romanam eruditionem trahat universam?

Cur igitur eruditi a Jurisprudentia, & Juris professores ab eruditione plerumque, atque ab eruditis professoribus abhorrent? Sane non aliam prodiderim causam, quam numerum, & magnitudinem voluminum, & molestas rerum jam desuetarum expositiones, disputationesque longiores, & acumen aliquando immodicum; quibus, ut summum scriptoris ingenium arguatur; ii certe, qui haec non propense, neque instituto suo, sed cursim atque alio intendentes arripiunt; longioris morae fastidium ferre non possunt. Cum igitur ejus lectionis difficultate, atq; studiorum tristitia plurimi deterreantur; facile huic labori parcitur: ne vel eruditus a studiis amoenioribus; vel juris professor ab artis suae quaestu diutius abstrahatur. Facilem enim gloriam laboriose praeferimus, & praematurum lucrum plerumque anteponimus honestiori. Et quamvis multa prodierint, quibus aut grandiora volumina contrahuntur; aut resecantur obscuriora; ibi tamen, vel ea saepe offendimus, quae nos morantur inutiliter; vel ea desideramus, quae pateant latius: pleraque enim jejune traduntur, & exiliter, ut vix arrepta diffugiant. Res nimirum e proprio trunco avulsae, atque in Epitomen redactae attingunt simul animum, & elabuntur: carent enim nexu ordineque suo, sine quo nihil mentibus adhaerescit. Qui hoc igitur in genere libri sunt breviores, vel doctrinam universam per summa capita percurrunt, quod est nimis exile; vel certam in partem adeo effunduntur, ut alienissimas quoque doctrinas eodem trahant, quod stomachum saepe facessit. Non igitur alia ratio superest, nisi ut aperiantur fontes uberiores,

ex

ex quibus non in singula tantum membra, sed in universum jurisprudentiae corpus eruditio necessaria influat, non quidem adeo parce, ut cognitio illius brevi exarescat; neque tam abunde, ut mergat ingenium; & diu mentem ulterius pergentem irretiat. Quod praestare animus fuit hisce tribus Originum libris: ut fontes recludantur, unde universa legum eruditio, & vetus Jurisprudentia manat. Curaque fuit rivos inde ita ducere, ut vel coerceantur redundantes; vel tenues justa copia impellantur: quo juri civili nutriendo sufficiant, & sobrie ad usum, & commodum legentium; non immoderate ad ostentationem ingenii veteris juris notitia, & lectior eruditio suggeratur. Itaque in his conjectum est libris quidquid ab eruditis, & a juris professoribus honeste ignorari non potest: quo eruditi scientiam juris ex his colligant suis utilem studiis; & jurisperiti, luce hac eruditionis accepta, in lectionem Digestorum, & Codicis, & Novellarum confidentius ingrediantur: ut nonnisi quibusdam in locis obscurioribus, si quando in foro usuvenerit, consulere oporteat longiores eruditorum interpretum commentarios: quorum tamen sensum, sine rerum hic expositarum notitia, nemo nisi divinando, adipiscatur.

Igitur primo libro quasi telam explicamus, quae universum juris civilis corpus, expressis potioribus membris, exponat, & cujusque juris portionis tempora certa, & intervalla patefaciat: quo summatim prodatur, unde sit orta primum scientia juris, quemadmodum paulatim, vel novis legibus, vel prudentum interpretationibus, vel magistratuum edictis, vel principum sanctionibus ad integritatem pervenerit: Tum quamdiu steterit, cur inclinaverit, quave ratione ad statum denique redierit suum. Quibus exponendis, oblata facultate, auctores proferentur constituti, perturbati, & reparati juris; denique singulorum scriptis, doctrina, ingenio, & usu judicia ferentur, quibus studiorum cursus dirigatur: plurimum enim refert, unde quis primum lectionem auspicetur; quibusve deinceps, & quo ordine libris utatur. nam quae lectio ad tempus maxime prodesset, ea immature, aut praepostere suscepta nocebit. Si enim quocumque fors appulerit haereamus, libris saepe inutilibus florem nostrae conteremus aetatis. Hinc in tanto studiosorum numero, tam pauci sapientes. Hoc igitur libro nascentis, & progredientis juris civilis, tum singularum partium ejus celebriorumque scriptorum brevem narrationem pertexemus.

Altero libro primordia juris naturalis & gentium, ac vetustiores juris civilis fontes aperientur; sive leges XII. Tab. quotquot e veterum reliquiis erui potuerunt, adspersa in tempore, ad res illuminandas, Attici juris notitia. Hisque proditis originibus pervetustis, & quasi jurisprudentiae cunabulis, transibimus ad recentiores, nempe ad leges, & Senatus Consulta: quibus jus civile privatorum (nam quae ad Reipublicae administrationem pertinebant,

cum nullius jam sint usus, vix attigimus) leges, inquam, illas & S.C. persequimur, quibus priscum, & privatorum praecipue jus, aut deficiente sententia XII.Tab. augetur, aut, tempore aliter poscente, mutatur; aut, ubi obscurum sit atque perplexum, auctoritate populi totius explicatur. Quae postremo libro concludentur.

Toto autem hujusce operis cursu eruditionem, & notitiam vetustatis ita intermiscebimus: ut quod scitu opus fuerit lectori ad locum occurrat: quo is postea per se possit obscuros, atque perplexos Jurisconsultorum sensus expedire, atque barbarorum interpretum notare lapsus. Multa enim jure tradendo peccarunt illi, quae notata sunt ab eruditis, multosque in forum errores intulerunt ignoratione morum, legumque vetustarum, ac temporum, quorum notitia hisce praebetur originibus: quas Tribonianus, cum suo tempore paterent omnibus, parum in posterum prospiciens, reliquis subtraxit aetatibus: atque illis abscissis, tanquam ademto capite, totoque juris corpore dissoluto, concisi cadaveris membra posteris reliquit. Omissa enim primaeva lege, quod caput erat disputationum, tantum ex legum consequentiis per interpretes, aut principes, aut magistratus eductis, exorditur titulum, seriemque pertexit: quo fit ut ad ipsum saepe vestibulum subsistamus. Quis enim non haereat, aut labatur in consequentibus, cum antecedentia prorsus ignoret? Cum autem proximis saeculis jurisconsultorum eruditissimi, vel harum reliquiarum alias integris voluminibus comprehenderint; vel, pro re nata, in suis de jure civili commentariis non paucas explicaverint: non inutile consilium visum est tam varia, & laboriosa lectione levare studiosos, easque omnes multis libris dispersas, & in unum conducere, inque facilem ordinem tributas breviter, atque perspicue, quantum facultas nostra tulit, exponere: ut, si quod recepi praestitero suum Jurisprudentiae caput reddatur integrum, & quae dispersa, & infinita in aliorum libris esse videntur, ratione & distributione unico adspectu patefiant. Qui enim ante nos ista collegerunt, doctissimi quidem illi & ingeniosi, tamen obscurum potius indicem ex ipsis fragmentis contextum, quam dilucidam eorum sententiam protulerunt: vel quod satis habuerint, ea monumenta colligere, ac reliquum laborem aliis consulto reliquerint; vel quod luce carebant ea, qua postea Jacobus Cujacius, & Gothofredus junior jurisprudentiam emendarunt: quorum scripta sane gravissima plurimum huic operi contulerunt. Qui vero aut unam, aut certas aliquot harum originum explicarunt; ii longis, ut diximus, & alienis aliquando disputationibus ingenia fatigant, eorumque cursum, qui ad forensem exercitationem vocantur, impediunt. Praestat autem rem cognoscere universam, quam longiori cura partem tantum illius expendere.

Orationem vero adhibuimus continuam, scribenti quidem perdifficilem, tota enim ex illius ingenio continenter fluit; legenti vero facillimam, etenim animus cursu illo veluti secundo flumine vehitur.

tur. Nam criticorum scribendi consuetudinem, cui alioqui sua debetur laus, de industria effugimus: intercisa enim, & comminuta eorum oratio singulis momentis intercipit spiritum, & frequentius abrupta scriptorum locis moratur properantem, & detinet injucunde. Ideo succum quodammodo e veteribus expressimus, inque orationem nostram confudimus; testimonia vero & auctoritates in marginem conjecimus; ac si quid exprimendum occurrit more criticorum (occurrit autem in XII.Tab. explicatione saepius) id separatim in notas contulimus breviores, & a contenti oratione seduximus. Ubi vero critici personam suscipere cogimur, cura est a novis emendationibus, quantum licet, nos continere, contentique saepe sumus correctionibus aliorum, quarum si quas non probavimus, nonnisi caute mutamus, atque verecunde: tum quia nobis nihil suspectum est magis, quam judicium nostrum; tum etiam quia critices licentiam jamdiu esse compressam oportuit. Adeo enim emendando critici modum excesserunt; ut non sit amplius id emendandi studium, sed reprehendendi libido, furorque rixandi. Quo magis admiror eruditissimi Graevii sobrietatem, qui suis in notis criticum acumen philosophiae modestia, & veritatis amore temperavit. Quid autem mali de nobis posteri promeruerunt, ut contentionibusq; nostris abducendi sint a scientiis gravioribus, & praesertim a studio sanioris eloquentiae, quae propemodum exaruit, quia diutius in interpretibus, quam in ipsis auctoribus occupamur. Tandem, ut omnes omnium emendationes merito suspectas habeamus: non ne praestiterit in una qualicumque lectione quiescere, quam diutius vaticinando multiplicare deliria, & posteris laborem, atque fastidium ex ea disputationum sterilitate procreare? Nec semper, meo judicio, vera lectio erit ea, quae melior: scriptores enim, varia distracti scriptionis cura, industriam aliquando remittunt. Neque humanum ingenium contendere ubique potest omnibus nervis: ideo ut in acie milites, etsi minus fortes, tamen, quia fessi integri succedunt, pugnant aliquantisper alacrius; ita evenit, ut acutius aliquando comminiscantur interpretes, quam ipsimet auctores invenerunt.

Ceterum etsi nullae hic inveniantur forenses disputationes, & rerum quotidianarum controversiae, quarum utinam, aut minorem habeamus copiam, aut non videamus imminere majorem; tamen ut ii, qui ad palaestram vocantur, quo sint ad luctam expeditiores, oleo prius unguntur; ita forensem pugnam initurus, ingenio fiet ex hac lectione promtior. Etenim non auctoritatibus tantum, quae arma sunt imperitorum, quaeque indicem pervolventibus praesto sunt in utramque partem; sed scientia plurimum, & ratione valebit: praesertim si ad forum veniat aliquanto cultior, & bonarum artium luminibus excitatus. Quod facillime assequetur, si vulgaris institutionis scopulos declinatus a puero, per breviorem, & leniorem incedat viam. Neque enim ab omnibus juris professoribus perfecti Juriscon-

sulti

sulti doctrinam, acumen, & eruditionem contendimus; cujusmodi perraros admodum singulae tulerunt aetates: sed plerumque satis fuerint ea, quae politum praestent, ornatumque causidicum: quo Jurisprudentia puris attrectetur manibus, & forum, quantum per consuetudinem licuerit, expietur. Nihil enim tam foedum fuerit, nihil tam obscaenum, nihil tam denique sacrilegum, quam jus civile abstrusioris eruditionis venam, germen utilioris philosophiae, atque florem elegantiae, negligentia tamen humaniorum literarum redundare sordibus, & ingeniis patere lutulentis. Has injurias recta studiorum institutio procul a Jurisprudentia flectet; itaque de his placet pauca differere.

Tria omnino sunt juris professori necessaria, latinae linguae peritia, ratiocinandi ars, & notitia temporum. Latina lingua evolvit arcana jurisprudentiae, detegitque sententias intimas Jurisconsultorum; quae germanis vocabulis, & abstrusioribus, ac peculiaribus latine docendi generibus obsignantur. Quamquam enim Jurisconsultorum, quorum fragmenta retinemus, plerique latinitate jam inclinata floruerunt; studio tamen, ac religione verborum, qua maxime scientia legum adservabatur, ita excellebat; ut auream prope latinitatis aetatem, elegantia & proprietate reddiderint. Verborum praeterea scientia, & cognitio formularum, quarum in jure civili maximus est usus, nihilominus quam historia mores, ritusque aperit veterum Romanorum, quorum notitia obscuriora loca juris civilis illuminat.

Ratiocinandi ars cunctas profecto doctrinas decet, utpote cogitationum humanarum omnium gubernaculum & moderamen, atque initium, & dux recte dictorum, recteque factorum: sine qua praeposita & perturbata erunt universa. Nam ut Lucretius ait:

- - - Si prava est regula prima,
Normaque si fallax rectis regionibus exit;
Et libella aliqua si ex parti claudicat hilum;
Omnia mendose fieri atque obstipa necessum est,
Prava, cubantia, prona, supina, atque absona tecta;
Jam ruere ut quaedam videantur velle, ruantque,
Prodita judiciis fallacibus omnia primis.

Professoribus vero juris civilis eo magis est necessaria, quod eorum consilio, atque judicio salus aliorum, & fortunae reguntur. Advocatorum enim, & Judicum lapsus patrimonia secum, & vitam ruunt aliorum.

Notitia temporum & historiarum lectio cum ad prudentiam est utilis quae de cognitione praeteritorum, tanquam ex futurorum imagine suscipitur; tum etiam ad intelligentiam locorum obscuriorum juris, quae luce vetustatis, & discrimine temporum patefiunt

fiunt

fiunt : multarum enim legum dissidium, sola temporum ratione recte animadversa componitur.

Hasce autem facultates cito assequetur adolescens, si e longa, & salebrosa via decedat ad faciliorem; ac primo retia vitaverit vulgaris grammaticae, quibus pueritia miserrime implicatur, & pro ea sumserit Sanctianam Scioppii, Vossiique breviorem, aut, ex his conflatam, novam methodum gallico scriptam, vel ejus epitomen: deinde adjunxerit exercitationem quotidianam, optimis auctoribus explicandis, Terentio praesertim, Cicerone, Caesare, Virgilio, Tibullo, paucisque aliis aetatis aureae scriptoribus, adhibitis faciliribus commentariis : longum enim esset, & laboriosum, prae institutione forensi, aut optimos scriptores explicare omnes, aut criticos consulere graviores. Optimo enim causidico satis fuerit, si paucorum, & quidem elegantiorum imitatione, atque studio facultatem comparaverit intelligendi optime, ac scribendi mediocriter : ut si ornate, atque eleganter nequeat, barbarum tamen effugiat, & inconditum dicendi genus.

Rationis regendae, atque emendandae mentis artem, quam Logicen *appellant, omnium cum veterum, tum recentiorum optime, facillimeque, traditam habemus in libello inscripto* Ars cogitandi : *Cujus lectione non modo e communibus naturae tenebris mens exolvetur, sed etiam labyrinthum effugiet vulgarium Dialecticarum, e quibus longa, diuturnaque jactatione, assiduisque jurgiis, non aliud nisi fallere, fallique discimus. Ex ea quoque lectione lumina excipiuntur ad omnes fere scientias, quarum semina illic sunt effusa : ut quacumque flectere quis voluerit, rectam per se se inire valeat viam. Hinc etiam tollere poterit adolescens quidquid philosophiae opus fuerit homini negocioso, & publicis muneribus occupato, quem oportet quidem philosophari, sed paucis, ut ait Ennius. Cetera quae hoc in genere vulgo, argute ne dicam, an intemperanter, & absurde disputantur? jam hac aetatis nostrae luce, inque tanta inventorum novitate, non modo ignorantur utiliter, sed etiam laudabiliter contemnuntur.*

Rhetoricam non adjungimus, utpote magis ad morum, & publicarum rerum scientiam utilem, quam ad scribendi usum, qui Tullio ipso Judice, naturae beneficio, & bonorum scriptorum imitatione maxime comparatur; qua de re sunt haec ab Augustino scripta divinitus : (a) Cavendum est, *inquit*, ne fugiant ex animo quae dicenda sunt, dum attenditur, ut arte dicatur. Et tamen in sermonibus, atque dictionibus eloquentium impleta reperiuntur praecepta eloquentiae, de quibus, ut illi eloquerentur, vel cum loquerentur, non cogitarunt, sive illa didicissent, sive ne attigissent quidem. Implent quippe illa, quia eloquentes sunt, non adhibent, ut sint eloquentes. Quapropter, cum ex infantibus loquentes non fiant, nisi locutiones discendo loquentium; cur eloquentes

(a) de Doctrina Christi lib.4.in princ.

fieri non possunt, nulla eloquendi arte tradita, sed elocutiones eloquentium legendo, & audiendo, & quantum assequi conceditur imitando? Quid quod ita fieri ipsis quoque experimur exemplis? Nam sine praeceptis Rhetoricis novimus plurimos eloquentiores plurimis, qui illa didicerunt.

Historiarum lectio partim anteire debet, partim comitari jus civile. Ne quis enim initio sit ad jurisprudentiam rudior, generatim saltem oportet animo anteacta tempora comprehendere, ut reliqua vita, ubi erit ocium, res gestas cognoscat particulatim: quo de rebus cum privatis, tum publicis ex praeteritorum exemplis recte consulat, atque prudenter. Occasiones vero legum, tempora, causae, quae maxime sententiam aperiunt earum, omnia eruuntur ex historiis. Ante quam igitur quis auspicetur studium juris, ex universa saltem Justini brevique historia memoriam temporum hauriat antiquiorum, ut postea cum studiis juris Livii lectionem conjungat, indeque persequentium aetatum scriptores continenti serie ductus ad nostra tempora referatur, in iisque studiis occupabit quodquid ei temporis a divino cultu, qui praire debet rebus omnibus, & a forensi munere, atque honestis animi laxamentis in vita superfuerit, adjunctis uberioribus Chronologiae, atque Geographiae compendiis: in quibus usui esse poterunt aucta nuper Cluveriana introductio, & Petavii rationarium temporum, ac Bussuetii Episcopi Meldensis de universa Historia dissertatio; quae non modo brevem, atque perspicuam continet memoriam temporum, notatis eventis illustrioribus; verum etiam vivis coloribus exprimit religionis nostrae veritatem omnium saeculorum auctoritate comprobatam, ac simul pandit regnorum omnium ortus, & interitus, eorumque causas e moribus deductas populorum, qui nucleus est historiarum.

Juris vero studia inchoanda sunt a concinnis certe, ac lepidis Antonii Peresii institutionibus; cum quibus conferendae identidem germanae Justinianeae, adhibitis Vinnii commentariis, miro Judicio contextis, miroque delectu rerum, necnon ejusdem notis, quae sunt commentariorum veluti faculae quaedam. Qui longiores, aut locupletiores desiderant, Cujacium audiant hisce verbis exagi tantam commentariorum importunitatem: (a) Ex libris, *inquit*, Juris civilis, libello institutionem, neque comitior, neque facilior ullus est, quique interpretem desideret minus: ut plane illorum videatur esse ocium ignobile, qui eum libellum longissimis onerant commentariis, quod positum est in una cognitione, in infinita dispertientes. *Et paulo inferius*: Nam quae scientia hac est, quae modum non habet ullum? quae fines suos egreditur? quae tota deerreat a praeceptis suis, & summo illo praesertim nec a Justiniano praetermisso, ut incipientibus jura tradantur levi ac simplici via; ne difficultate institutionis tam numerosae, atque perplexae ab hoc studio deterreantur. *Itaque commentarios, qui*

(a) In obser. lib. 12. cap. 18.

Qino-

Oinotomi nomine feruntur, qui ad forensem sane usum plurimum conferunt, potius rejicerem ad extremum studiorum, quam in ipso, ut fit, initio adolescentibus anteponerem: quos obruit copia rerum aut praemature, aut praepostere ibi disputatarum: & melius Justinianaeis adjungerem Theophili sobrias, & eruditissimas institutiones, nuper cum clarissimorum auctorum notis editas a Dovjacio. Quin, & nos Institutiones nostras nondum editas ita contexuimus, ut vitatis intercisionibus illis importunis, quibus utitur Vinnius, & alii commentariorum Auctores, qui contextus verba e continenti suo divellunt: continuata oratione Justinianaeorum paragraphorum ordinem servemus, & obscuriora illorum breviter in cursu orationis exponimus; commentariorum utilitatem, & paraphraseos sobrietatem cum Juventutis utilitate simul, atque voluptate praestantes. Post hos locus erit hisce tribus Originum libris, ut altiores juris radices eruantur, & mox ab iis decurratur ad ramos, nempe ad argumenta singulorum juris titulorum: quae cognosci poterunt e Wessembecii Paratitlis Digestorum, & e Peresii Paratitlis Codicis. Interea celebriores leges in Manuductione juris civilis notatae diligenter, atque ad eas veterum, & novorum uberiores; itemque ad forum utiliores: aut, ubi loci obscuritas postulet, eruditiores interpretationes adhibebuntur, ut scientia simul, & usus eodem tempore comparetur.

Haec praefari voluimus, ut ad studium juris animos praeparemus detrahentes inutilia, & adolescentibus jucundiora simul, & expeditiora praebentes. Non plus enim temporis vel a mediocribus ingeniis haec institutio postulat, quam philosophiae vulgari addiscendae, non sine lugenda temporis jactura, tribuitur.

Ceterum quia tres hi originum libri, ubi praelum subjere, tot contraxerunt typographicas maculas, ut raro sensus efferrent integros, & aliquando etiam scribenti contrarios; hac nova editione, quamvis instituta, & perducta etiam nobis absentibus, qui viscerum doloribus cogimur saepius mutare coelum; ut mutemus stomachum; tamen benevolentia, & fide doctissimorum amicorum, in impressionem hanc novam incumbentium, omnem exuere labem, & ad nativam lectionem, atque ad integritatem rediere suam, simulque non leve incrementum a nobis acceperunt, qui suis locis reliqua S. C. quae primas curas effugerant, cum singulorum interpretationibus interseruimus, ut quantum in nobis est, in tot rerum tenebris opus daremus absolutum. Quamobrem hac etiam editione libris hisce tribus contexitur liber de Romano Imperio, *ut cum Originibus juris privati, simul prodeat in lucem Origo juris publici Romanorum, cujus scientia omnis, post mutatam Rempublicam Imperatorii juris cognitione, hoc libro expoliti continetur.*

BEATISSIME PATER.

PRO SANCTISSIMO PAPA REVISIO.

Res libri Originum juris civilis, quorum primum nunc iterum, posteriores nunc primum edit Vir clarissimus J. VINCENTIUS GRAVINA in Romano Archigymnasio Antecessor, quosque jussu Patris Magistri Sacri Palatii Apostolici diligenter examinavi, nihil nec bonis moribus, neque fidei orthodoxae contrarium continent; imo cum in ipsis Auctor, a juris naturalis, & gentium purissimis fontibus, eas civiles leges deducat, quibus hoc tempore utimur in Republica Christiana: cumque varia, nec passim obvia eruditione a Romanis, & Graecis, non e vulgo scriptoribus depromta, suum opus conspergat, non neglectis neque solidioris philosophiae principiis, sine quibus etiam leges ipsae puerile quiddam, & fortuitum redolent; neque eloquentiae luminibus, & latinae linguae candore, quae in foro valde utilis, propter rei difficultatem negligebantur; digni profecto sunt, ut in publicum bonum exeant in lucem, quo cupida legum Juventus, cui diriguntur, ceterique causidici discant, quantum dignitatis, atque splendoris juris scientiae accedat ab humanioribus disciplinis, & a placitis illorum philosophorum, quorum sapientia in sophisticam non abjerit. Romae ex aedibus D. Callixti V. Idus Novembr. MIↃ CCIV.

Humill. Addictiss. atq; Obligatiss. Servus
D. Jo: Baptista de Miro Casinensis.

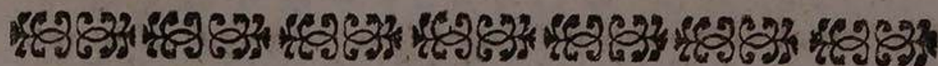
PONTIFICALIS, SEU ROMANA PUBLICANDI PERMISSIO.

Imprimatur v. *Cal. Decembr.* CIↃIↃCCIV.

Fr. GREGORIUS SELLERI Ordinis Praedicatorum
Sacri Palatii Apostolici Magister.

N. Baccarius Episcopus Bojan. Vicesger.

GRA-

GRAVISSIMO JCTO J. VINCENTIO GRAVINAE, S. P. D.

J. BURCHARDUS MENCKENIUS, J. D. Conf. & Hiftoriogr. Regius.

T primum limatiffimas lucubrationes tuas vel leviter infpexi, ita Te amare, virtutefque & doctrinam tuam fufcipere coepi, ut omnino peroptarem, ne aut Tu, quae confignata haberes alia, Eruditis invideres, aut Germani noftri, ad quos libri trans Alpes excufi rarius, & immenfo precio perferuntur, voluptate ea, quae ex fcriptis tuis capitur, exciderent & fruftrarentur. Nam & ex Opufculis tuis, jam tum anno MDCCIV. Romae editis Te primum, velut ex ungue leonem, cognovi, in quibus quid ingeniofius Specimine prifci Juris? quid elegantius Dialogo de lingua Latina? quid reliquis, quae de converfione doctrinarum, de contemtu item mortis, & de luctu minuendo, ut & pro legibus Arcadum differuifti, gravius atque copiofius? Nec fine multa animi oblectatione legi poffunt, quae patrio fermone de Fabulis veterum, eodem anno, commentatus es. Sed te ipfum fuperaffe videbare, Vir confultiffime, cum primum Originum Juris Civilis, quarum fpem in Specimine illo feceras, Librum Neapoli quinquennio poft in lucem ederes, quem quanto plaufu eruditi exceperint, vel Eruditorum Acta, *quae Lipfiae publicantur, teftari abunde poffunt. Cumque nonnulli dilectiffimo Socero meo GLEDITSCHIO perfuafiffent, ut librum lectu digniffimum, in gratiam potiffimum Germanorum, noftratibus typis recuderet; certatim fere Jurifconfulti noftri, avideq; eum exceperunt, exceptum commendarunt, commendatum privatis, publicifque fcholis propofuerunt, atque explicarunt. Tantum vero abeft, ut Tu, quemadmodum folent fere cives Tui, Germanam editionem noftram naufeaveris, ut reliquos etiam libros petenti Bibliopolae concedendos utique duxeris, eofq; nitide defcriptos ab hinc fere biennio ad nos tranfmiferis; quibus in rebus conciliandis non ignoras, quantum debeamus Viro Excellentiffimo, HENRICO de HUYSSEN, nuper admodum ardua fummi Mofcorum Imperantis in Aula Caefarea negocia tractanti, qui & Te mihi paravit amicum, & fcripta tua ad me quam diligentiffime curavit. Memini, quae tum promiffa Tibi dederim; nimirum me affidue curaturum, ut opus integrum tribus Libris diftinctum poft paucos menfes typis noftris quam emendatiffime prodiret. Enimvero prohibuere Sveci, qui optimos multorum conatus, facta in Saxoniam*

irru-

irruptione, si non perverterunt, morati sunt certe, quo minus ante hunc diem excudi liber potuerit, nec ipse, etsi maxime optabam, curam impressionis potui in me suscipere, cum regundae Academiae munus hoc integro semestri hiberno mihi incumberet, publicisque negociis meas curas unice deposceret; quare etsi nec typorum nitorem, nec chartae puritatem desiderari posse existimaverim, valde tamen vereor, ne sphalmata nonnulla, quamvis praecipuam curam adhibuerit Typographus, irrepsisse deprehendantur. Par autem fuerat, ut liber tam doctus, tam nitidus, tanto denique studio, tot laboribus concinnatus, vestitu atque ornatu exquisitissimo instructus prodiret in lucem, ne solus Typographus minus precium statuisse huic operi videatur, quod ita optimorum in Republica Literaria Virorum commendatione munitum est, ut inter praecipua hujus saeculi cimelia jure meritoque censeatur reponendum. Quanta ubique gravitas? quanta venustas? quam luculenta, quam distincta, quam pulchra omnia, & plane ad priscam eloquentiam accommodata? Nihil est ex omni antiquitate tam reconditum, nihil in legibus ipsis tam intortum, ac perplexum, nihil denique injuria temporum corruptum vel amissum, quod non felicissime evolvas, emendes, restituas. Ingeniose imprimis Florentini Codicis auctoritatem ex ipsa antiquitate quae alios fugit, vindicas & tueris? Nosti, quantum Juris Interpretibus tribuendum. Quare a Cujacio tuo non facile discedis, qui in omni jure regnat, & tantum non triumphat. Ubi vero a Duareno, Jacobo Gothofredo, aliisque discedis, adeo aperta omnia sunt, & obvia; ut prorsus persuasum habeam, eos ipsos, in quos insurgis, si adhuc vita superessent, in sententiam tuam manibus, pedibusque ituros. Leges vero XII. Tabularum, quae principium Juris Romani constituunt, ita in illustri ponis & plane absolvis, ut post Paulli Manucii, Francisci Balduini, Conradi Rittershusii; tuosque, Vir doctissime, Commentarios, vix supersit, quod accedere eis possit ulterius. Quin & vetustas Leges, & Senatus-Consulta Libro III. nova plane ratione explicas; & quemadmodum ad usum fori pleniorem possint transferri, magna facundia ostendis. Quid enim nitorem in dicendo tuum, & vim, quid nervos, & copiam memorem? quae auget omnia comitas summa, nulla cum ostentatione conjuncta, ut cum omnia teneas, existimari velis ignorare quamplurima. Et in eo mihi major semper visus es plerisque hujus temporis Jurisconsultis, qui Romanas leges absque Romana eloquentia vel intelligi, vel explicari posse opinantur; atque in omni lege tollunt, addunt, mutant, prout vel per somnium acceperint. At Tu, quae praelo parata habes, porro prome, Vir optime, Institutiones praesertim Juris, & Orationes, jam pridem promissas Eruditis, quorum plausu & favore ut diutissime fruaris, etiam atque etiam precor. Vale. Dab. Lipsiae, pridie Idus Maij, MDCCVIII.

EMINENTISSIME DOMINE

PRO EMINENTISSIMO CARDINALI ADPROBATIO.

QUAE res duae rei legali illustrandae, amplificandaeq; apprime conducunt, Eruditio, ac Philosophia; eas antiquo Romano juri enucleando sapientissimus vir *Janus Vincentius Gravina J. C. & Antecessor Romanus in his tribus libris de Ortu, & Progressu juris civilis, atque altero de Romano Imperio* feliciter contulit; in quibus, & universarum causas legum, & singularum vim, animamq; ita legentibus aperit, ut hunc exiguum mole librum sedulo versantibus non unius sit Romani populi leges, varias, variante principis terrarum Urbis fortuna, sed omnium gentium, cultiorumque rerum publicarum ingenia, mores, & instituta cognoscere: quo non optimi tantum jurisperiti, verum & legislatores sanctissimi evadere possint. Omnia autem ad Catholicam veritatem, & morum sanctimoniam exacta sunt, propterea dignissimum censeo, qui ad communem utilitatem, institutionemq; typis mandetur, si Em. Tuae auctoritas accesserit. Neap. Ex AEd. Seminarii Archiep. VII. Kal. Novemb. CIↃIↃCCXII.

Em. Tuae.

Humill. & Addict. Serv.
Januarius Majellus.

ARCHIEPISCOPALIS SEU ECCLESIASTICA ECTIPANDI FACULTAS.

Attenta supradicta relatione in scriptis, quod potest imprimi, Imprimatur Neapoli. 29. Octobris 1712.

SEPTIMIUS PALUTIUS VIC. GEN.
D. Pet. Mar. Gip. Can. Dep.

EXCELLENTISSIME PRINCEPS.

PRO AUGUSTISSIMO IMPERATORE RELATIO.

CUM ex mandato E. V. perlegissem volumen, cui titulus: *Originum Juris Civilis libri tres; Et de Romano Imperio liber singularis ad S.P.Q.R. Auctore J. Vincentio Gravina Antecessore, &c.* haec summa est rerum, quas ibi contineri sedulò observavi. Prius agitur de vera Juris privati Origine, atque etiam de Origine Juris publici: & mire partitio ea juris publici & privati explanatur; ubi

ubi legum antinomiae alioqui inextricabiles & difficillimae conciliantur: innumerique Auctorum loci emendantur. Auctor ipse vir clarissimus optimâ methodo procedit: stylusque aureum Augusti saeculum redolet. Papiniani certe phrasim & acumen admirabitur Jurisperitus: Orator, Ciceronis: Politicus, Taciti, itemque Livii: Quisque demum id, quod in pluribus facultatibus est praecipuum, quodque reconditiorem sapit eruditiorem, ibi habebit. Quamobrem nostra Neapolis ritè jactare potest se prisco nitori & gloriae restitutam ob tanti Viri doctrinam, qui nos Transalpinae Galliae invidere non sinit Cujacios, Gothofredos, Hottomannos, Brissonios, Connanos, Duarenos, Balduinos, Contios, Barones, Merillios, Robertos, Fabrotos, innumerosque alios: itemque Hispanis Goveanos, Augustinos, Perezios, Gonzalezios: Belgiis Donellos, Hilligeros, Grotios, Gudelinos, Rittersusios, Vinnios, Matthaejos: Galliae Cisalpinae Alciatos, Fabros, Germonios. Sanè haec Urbis his Originibus acceptum ferre debet sui felicis postliminii initium ad verum scribendi genus, ad veram Jurisprudentiam, profligatis Pragmaticorum erroribus, qui Legum Auctorumque ignari nobilissimam Juris scientiam pessimè habentes, *Bertachinicis*, ut ajunt, *repertoriis* tantum student; & paucis quibusdam formulis, regulis, & effatis forensibus abutentes, quorum Tabelliones potius, quam Juris Professores memores esse deberent. Coeterum Imperialis majestas, quae ex priscis effluens piissimorum Austriadum proavis nunc in Augustissimo CAROLO effulget, non parum hoc libro exornatur; ut merito typis cudi is mereatur. Neque verò in eo quidquam inveni, quod Regiam Jurisdictionem imminuat: immo praecipuum Reipublicae commodum, & decus Regium firmat. Haec animi mei sententia est, quam E. V. perquam libenter subjicio. Neap. 7. Julii 1713.

Excell. V. *Humillimus Servus*

Antonius Pistoia.

IMPERIALIS, SEU REGIA IMPRIMENDI LICENTIA.

Visa retroscripta relatione Magnif. Revisoris, Imprim. verum in publicatione servetur Reg. Pragm.

GASCON REG. GUERRERO REG. GAETA REG. ARGENTO REG. MAZZACCARA REG.

Provisum per S. Æ. Neap. 14. *Julii* 1713. Lombardus.

IN-

INDEX

SUMMORUM §§. IN MARGINE EXISTENTIUM,

Omnium Librorum

ORIGINIS JURIS CIVILIS,

AC XII. TABULARUM, ET

DE ROMANO IMPERIO

LIBRI SINGULARIS.

TOMI PRIMI.

LIBRI PRIMI.

d De

De

De

LIBRI SECUNDI.

SEQUUNTUR TABULAE DUODECIM.

TOMI SECUNDI

LIBRI TERTII

§§. IN MARGINE ESISTENTIUM.

LIB. SING. DE ROM. IMP.

FINIS.

EXPLICATIO VOCABULORUM ANTIQUIORUM

Ex Fragmentis Legum Duodecim Tabularum,

Quae extat Tomi Primi paginis, ut notatur,

Ja-

FINIS.

J. VINCENTII GRAVINAE
ORIGINUM JURIS CIVILIS
LIB. I.
QUI EST
DE ORTU ET PROGRESSU JURIS.
AD
CLEMENTEM XI.
PONT. MAX.

DE ORTU ET PROGRESSU JURIS CIVILIS.

Uoniam nihil est aliud jus civile, nisi naturalis ad Romanae Reipublicae institutionem relata, Romanisque moribus, & literis explicata ratio: ideo ut juris cursum ostendamus, ponenda est ante oculos Romanae Reipublicae facies, imagoque illius brevi oratione adumbranda, ducto initio ab antiquiori Populi Romani divisione, in *Patricios* scilicet, & *Plebejos*.

I. DE POPULO ROMANO, ET EJUS ORDINIBUS.

Populi Romani summa, & praecipua divisio ea est, quae a genere proficiscitur, quaeque ipsum habet auctorem Romulum. Is enim delectis primoribus Civitatis, viris ingenuis, qui aetate, opibus, consilio, auctoritate ceteris antecellerent: iis magistratus omnes, & divinarum humanarumque rerum, totiusque Reipublicae curam attribuit: (*a*) eosque a reliquo populo discretos *Patricios* appellavit; quod essent ingenui, ac *patrem ciere*, sive demonstrare possent, atque essent, ut Plutarchus, ait, Εὐπατρίδαι ceteros jussit esse *plebem*, quam publici negotii minime participem, abduxit ad agrorum cultum, pastum pecorum, opificia quaestuosa. Ex patriciis publicum Consilium constituit, quem *Senatum* a gravitate nuncupavit; eique adscriptos ab auctoritate *Patres*, ab aetate *Senatores*. Itaque Senatorum natus est ordo, quem excepit equestris: Ex quibus alia deducta est Populi Romani divisio, quae ab ordine ducitur; atque in *Senatores*, *Equestrem ordinem*, *& Plebem* populus omnis est descriptus.

(a) Livius *lib.* I. Dionys. *lib.* 2. Plutarch. *in Romul.*

II. DE EQUESTRE ORDINE.

Equestris autem ordo ab ipsa quoque Romuli aetate repeti potest; Nam, ut Dionysius, ac Livius tradunt, Romulus ad custodiam sui corporis, ex honestissimis familiis, trecentos sibi delegit, qui primo quidem *Celeres* dicti sunt, a Remi interfectore *Celere*, qui eis initio praefuit (*b*): deinde *Flexumines*, postea *Trossuli*, quod *Trossulum* Tuscorum oppidum, sine peditum opera expugnarint: postremo *Equites*, quod equo publico a Censoribus (*c*) assignato, collataque ad id ex publico pecunia, mererent. Siquidem erant & alii, qui cum proprio equo mererent; huic tamen ordini non adscribebantur: qui vero *equo publico* merebant, in

(b) Festus *verb. Celeres*. Plinius *lib.* 33 *cap.* 2. Sigon. *de antiquit. jur. Civ. Rom. lib.* 2. *cap.* 3.

(c) Varro *de lingua latina*. Sigon. *loc. cit.*

(a) Sigon. *ibid.* (b) Rosin. *lib.* 5. c. 33. Sigon. *lib.* 3. *de Judic. cap.* 20. (c) Hotom. *antiq. Roman. lib.* 2. *cap.* 10. (d) Cic. *pro Planc. & pro Dom.* (e) *Epist.* 1. *ad Moecenat.* Sigon. *ibid.*

in Urbe Senatoribus, qui *privato* Peditibus in bello opponebantur (*a*). Is autem ordo a paucis initiis, mirum, quantum procedentibus temporibus, abundarit! Equitum insigne fuit *aureus annulus*, *& angustus clavus*, sive tunica clavis purpureis, iisdemque angustis intertexta (*b*). Eidemque ordini legibus theatralibus attributi sunt quatuordecim gradus, in quibus sedentes ludos spectarent (*c*). Hujus ordinis homines a Censoribus vectigalia, & tributa, certa pecunia Quaestoribus urbanis repraesentata, conducebant, quos *publicanos* appellarunt (*d*). Ut autem Senatores, ita & Equites a Censoribus legebantur: & equites quidem censu sestertium quadrigentorum millium: unde Horatius (*e*): *Si quadringentis sexseptem millia desint*, *Plebs eris*. Senatores autem censu duplo majori, nempe octingentorum millium, sive scutatorum aureorum viginti quatuor millium (*f*).

III. DE SENATORIBUS.

(f) Manut. *de Sen. Roman. de Orig. Senat.* (g) Hotom. *Antiquit. lib.* 2. *cap.* 10. (h) Sigon. *lib.* 2. *cap.* 2. *de antiq. jur. Civ. Rom.* (i) Liv. *lib.* 2. *cap.* 1. (k) *Cap.* 2. *lib.* 2. *de ant. jur. civ. Rom.* (l) Sveton. *in Aug. cap.* 8.

Senatus constabat initio centum Patribus, qui ob id C. literam centenarii notam calceis inscribebant (*g*). Is vero numerus non fuit diuturnus. Nam bis a Romulo Senatum lectum scribit Dionysius; primo ex Albanis centum; deinde ex Sabinis, quos ex foedere in civitatem acceperat, alteros centum. Iterum Tarquinium (*h*) Priscum alios adjecisse centum: ac prefinitum ab his numerum, Tarquinii saevitia, & caedibus fuisse imminutum, post vero expletum a Bruto Consule. Longe aliter Livius, qui lectos quidem a Romulo centum scribit, deinde alios centum a Prisco: verum Brutum Consulem, ut ordinis robur augeret adjecisse centum, indeque trecentum numero Senatum constitisse: his verbis (*i*) *Deinde quo plus virium in Senatu frequentia etiam ordinis faceret*, *caedibus regis deminutum patrum numerum*, *primoribus equestris gradus electis*, *ad trecentum summam explevit*. Atque à Romulo lecti Patres *majorum gentium*; ab aliis adjecti Regibus *minorum gentium*; adscriptique a Bruto Col. *Patres conscripti* dicebantur: quo nomine sequens aetas totum complexa est Senatum. Hunc numerum auctum Syllanis temporibus fuisse, Sigonius (*k*) ex veteribus colligit. Duas enim lectiones Senatorum factas; alteram Sylla & Rufo Coss., alteram Sylla Dictatore, Appianus refert. Ego vero, non tam auctum a Sylla Senatum arbitror, quam caedibus imminutum ex bello civili, post ab eo novis lectionibus restitutum. Quem autem numerum praefinierit, non plane constat: certe Ciceronis tempore CCCC. exuperasse colligitur ex epistola quadam Ciceronis ad Atticum: scribit enim Curioni assensisse Senatores XV: ex altera vero parte affuisse CCCC. Caesar vero Dictator, cum omnia ex libidine gereret, ac turpissimis mortalium Senatum aperiret; ↃM fere Senatorum legit; auctoque supra modum numero, imminuit ordinis dignitatem. Unde Augustus, ut veterem Senatui splendorem redderet, rejectis indignis, numerum, decusque restituit pristinum (*l*). Porro Senatus initio quidem nonnisi Patriciis patuit; postea, vel a Servio Tullio gratiam plebi, ob delatum sibi regnum, referenti, vel a Poplicola & Bruto, qui post exactos Reges, ex plebeis familiis imminutum Senatorum numerum explevisse dicuntur, Senatus est Plebeis patefactus: ut ex equestri potissimum ordine, qui Senatorum seminarium appellabatur, Senatores legerentur, si censum haberent Senatorium: quem censum ampliatum ab Augusto fuisse, Svetonius auctor est. Isque census necessarius erat non modo ad adipiscendum, sed ad tuendum, & retinendum ordinem: nam si lapsis facultatibus minueretur census, in equestrem ordinem Senator, Censoris jussu transibat, si censum haberet equestrem: si ne huic quidem censui sua bona sufficerent, ad plebejos descendebat: unde plures Patriciorum familiae, absumpta re familiari, modo ad equites, modo ad plebejos jussu devenere censorio. Nec omnis aetas aditum ad Senatum habebat: sed cum in Senatum ii maxime legi consuevissent, qui magistratus urbanos gesserant, quorum initium ducebatur a Quaestura, cujus legitima aetas erat annorum XXVII. hanc antiquitatis studiosi ad Senatoriam dignitatem, arbitrantur fuisse praefinitam aetatem. Nec tamen qui Magistratus gesserant, continuo Senatores erant, nisi per Censorem lecti essent, dum lustrum conderetur: ac si censoria lectio defuisset, jus quidem habebant sententiae in Senatu dicendae, Senatores tamen minime dicebantur: neque cum in Senatum venerant, sententias rogabantur; sed in eas, quas principes dixerant, non voce, sed pedibus concedebant locum mutantes, & transeuntes ad eos, quorum sententiam probarent, ideoque *Pedarii* vocabantur (*m*). Unde veteris edicti formula: *Senatores, quibusque in Senatu sententias dicere licet*. Mos erat sane olim, ut praetextati Senatorum liberi, simul cum Patre Curiam ingrederentur: sed Senatusconsulto fuit sublatus; unique Papirio Praetextato datus aditus ad Curiam, praemio repraesentatae in puerili aetate prudentiae, cum matrem, a qua de rebus in Senatu

(m) Hotom. *lib.* 2. *cap.* 10. *antiq. Rom.*

natu gestis interrogabatur, mendacio elusit: qua fide & praematura sane gravitate meruit, ut nondum assumta virili toga, pro Senatore haberetur: ac ab egregio facinore, quod praetextam adhuc gerens ediderat, *praetextati* cognomen retineret. Tribunis tantum plebis, sine lectione censoria post Atinium plebiscitum, tributam fuisse Senatoriam dignitatem scimus: Siquidem haec Gellius refert ex Capitone (a): *Tribunis plebis Senatus habendi jus erat, quanquam Senatores non essent, ante Atinium plebiscitum*. Atinium fuisse, Sigonius suspicatur, Tribunum illum plebis, qui Q. Metellum Macedonicum de Saxo deiici jussit, a quo Censore in legendo Senatu, fuerat ipse praeteritus: rogavitque populum, ut Tribuni plebis deinceps Senatores essent; metuens ne iterum a sequentibus Censoribus praeteriretur. Antequam autem census institueretur, Paulus Manutius ex Livianis verbis in Oratione Canuleji colligit, Senatores fuisse creatos a populo, & aliquo etiam tempore post censuram institutam: siquidem in ea oratione legitur, patrum multos fuisse cooptatos, aut lectione Regum, aut jussu Populi, cui testimonio aliud longe illustrius accedit ex Cicerone in oratione pro Sext. *Majores*, inquit, *nostri cum regiam potestatem non tulissent, ita Magistratus annuos creaverunt, ut consilium Senatus Reipublicae proponerent sempiternum: deligerentur autem in id consilium ab universo populo*. Hujus ordinis insigne fuit *tunica laticlavi*, sive clavis purpureis veluti floribus distincta; qui Senatoria in veste *lati* erant, *angusti* vero in equestris ordinis tunica (b).

(a) Lib. 14. c. 8.
(b) Rosin. Antiq. Rom. lib. 5. cap. 33.
(c) Sigon. lib. 2 cap. 6. antiqu. jur. civ. Rom.
(d) Lib. 4. de ling. latin.
(e) Lib. 7.

IV. De Plebe rustica, et urbana.

Reliquus Populus nec Senatores, nec Equites, verum Plebs erat; eaque vel *rustica*, vel *urbana*. Rustica cultui agrorum operam dabat. Romulus enim secundum militarem rei rusticae curam voluit esse praecipuam: unde priscis temporibus non infimus tantum ordo, sed & Senatores atque Patricii, cum a belli administratione vacarent, ac res domi forisque quiescerent, rei rusticae sese dabant: ut Dictatores etiam, & Consules ab aratro accerserentur: id quod de L. Cincinnato, & Quintio Claudo, & de Curio, Fabritio, Regulo, Serrano, Consularibus illis & triumphalibus viris, est literis traditum. Quique colendis agris operam dabant, ii & magis in militia strenui, & honestiores, & graviores erant in civili vita. Praedia vero vel propria quisque colebat; vel de publico assignata (c).

(f) Hotom. de Magis. Sigon. de antiq. jur. civ. Rom. lib. 1. cap. 8,
(g) Plutarch. in Cat. maj.

V. De Plebe urbana, et Tribunis Aerariis.

Pars alia, *plebs urbana* erat, eaque vel argentariae, ac mercaturae, foenorique vacabat, vel opificiis, vel urbano servitio, & curiae, forique ministerio. Unde, praeter artifices, & argentarios, & mercatores, erant & tribuni aerarii, qui Asconio (d), & Varrone auctoribus, pecuniam in stipendium militum de aerario, Quaestori Proconsulis adnumerabant; quorum memoriam licet ab antiquissima aetate repetere, cum eorum mentio fuerit apud Catonem (e) a Gellio adductum. Hujusque ordinis magnum fuisse numerum ostendit lex Aurelia, qua cum equitibus, & Tribunis aerariis communicata fuere judicia, quae antea penes solos Senatores erant (f).

(h) Cic. pro Cluent. Liv. lib. 40.

VI. De Scribis, Apparitoribus, Accensis, Interpretibus, Praeconibus, Viatoribus Lictoribus.

Huic accedebat ordo Scribarum, qui leges, actus, rationesque omnes publicas perscribebant, ac referebant in tabulas. Quod negotium haud parvi sane momenti dabatur viris honestis, quippe futuris custodibus fidei publicae, publicaeque voluntatis conservatoribus. Quam ob causam & apud Graecos, hominibus honestiori loco natis, hujuscemodi munus deferebatur. Quamvis Cornelius Nepos in Eumene, Scribarum munus in majori apud Graecos honore, quam apud Romanos fuisse scribat: apparebant autem magistratibus, eisque leges & jura subjiciebant. Cum enim, qui magistratum inibant, praesertim juvenes, munus plerumque suum ignorarent, cogebantur id a Scriba, quem usus peritum fecerat cognoscere ita ut Scribae, qui leges ad manum habebant, essent quodammodo *doctores* magistratuum; quorum jurisdictio pro consilio & arbitrio Scribarum explicabatur. Hinc, cum horum arrogantia nimis exultaret, resedit tandem Catonis opera (g), qui deprehensam illorum ignorantiam castigavit. Cumque numerus eorum minime esset exiguus, dispertiti fuerunt in decurias: in quibus, qui Scriba fieri optabat, locum sibi aliquando emere solebat (h). Et quoniam jus erat magistratibus Scribas legere (i), ideo qui a Quaestore legebantur, *Quaestorii scribae*; qui ab AEdili, *AEdilitii*; qui a Praetore, *Praetorii* vocabantur (k). Extat & apud M. Varronem (l) de Scribis Pontificum mentio: itemque in veteri inscriptione apud Onuphrium. *Agriae Triphosae Vest ficae Livius Theona ab Epistolis Graec: Scriba a libris Pontificalibus conjugi Sanctissimae B. D. S. M.* Erant & Scribae *navales*, quos Festus ait omnium fuisse gradu minimos, propter pericula, quae subibant.

(i) Adrian. Turn. advers. lib. 11. cap. 10.
(k) Sigon. antiquit. jur. civ. Rom. lib. 2. c. 9.
(l) Lib. 4. de ling. latin.

Suum quoque locum tenebant *Apparitores* magistratuum, & *Accensi*, sic appel-

(a) Varro *de ling. lat.* Sigon. *lib.* 1. *c.* 15. *de ant. civ. Rom.*

lati, quod *accirent*, sive exciperent mandata Consulis, (a) & vocarent ad comitia centuriata, itemque ad tribunal Praetoris eos, quibus erat jus reddendum; vel molestis interpellationibus silentium imponerent.

Erant & *Interpretes*, a quibus exterorum sermo aperiebatur: item & *Praecones*, qui vel ad hastam in auctionibus stabant, ut oblata precia significarent; vel in comitiis magistratuum, ut populum cogerent ad suffragia, & designatos renunciarent; vel in judiciis & quaestionibus, ut judices & reos, & accusatores, & testes accirent; vel subjiciente scriba ferendas leges populo recitabant; vel in concionibus audientiam faciebant. *Lictores* etiam erant, qui summovendo populo, sontibus caedendis, ac securi feriendis, faciendisque jussibus praesto erant Consulibus, Praetoribus, Interregibus, & Dictatoribus: ac *lictores* a *ligando* dicti, quod sontibus ad supplicium manus ligarent. His affines *Viatores*, qui jussu magistratuum accersebant a *via*, vel aliquid nunciabant, atque hinc dicti Viatores.

VI. De Optimatibus, Popularibus, Nobilibus, Ignobilibus, Hominibus novis.

Porro cum cives Romani pars bonis, & probis sese darent; pars in seditiones & tumultus ferrent; quorum plerique studiosi erant plebis: Hinc illi *optimates* dicti sunt, hi *populares*: quoniam illi cum Senatu faciebant, hi cum seditiosis tribunis plebis: cum alioqui non semper vox *popularis* in odiosam significationem detorqueretur. Atque haec est tertia populi Romani divisio. Rursus, cum ii qui magistratus curules gesserant, nempe Consulatum, Praeturam, Censuram, Aedilitatem, possent imaginem sui pictam relinquere posteris contigit, ut Civium Romanorum alii majorum imagines haberent, alii tantum suas, alii nullas: hinc, qui majorum imagines haberent, *nobiles*: qui suas, *homines novi*; qui nullas, ignobiles dicebantur. Unde patricii, quibus tantum initio Urbis magistratus, & honores, rejecta plebe, patuerunt, olim tantum dicti sunt Nobiles; postea etiam plebei: quorum scilicet majores magistratus curules gesserant. Atque haec quarta est a dignitate sumta divisio.

VIII. De Censoribus.

(b) Liv. *lib.* 4.

(c) Liv. *lib.* 11. *cap.* 43.

(d) Varr. *lib.* 4. *ling. latin.* Fest. *lib.* 3.

(e) Liv. *lib.* 4. *cap.* 8.

(f) Liv. *lib.* 4. *cap.* 24. & *lib.* 9. *cap.* 33.

Universus autem populus describebatur, atque in ordines tribuebatur a Censoribus; quorum potestas decerpta fuit ex imperio consulari, atque in peculiarem collata magistratum A.V. CCCX. (b) quoniam Consules assiduis bellis, & gravioribus negotiis occupati, censui peragendo minime vacare poterant: unde annos septendecim, census, res civibus maxime salutaris, fuerat intermissus (c). Censum autem instituerat Servius Tullius, qui quantum quisque haberet aestimari, civesque Romanos per capita censeri jussit; unde postea *Censores* dicti, quod ad eorum censionem (d), sive arbitrium describebatur populus, & per eos facultates, & bona singulorum aestimabantur, atque in censorias tabulas referebantur, ut pro substantiis tributa penderentur: hinc *census* nomine bona, & fortunae comprehenduntur (e). Censores creabantur duo quinto quoque anno. Quo tempore quia civitas a Censoribus *lustrabatur*, ideo *lustri* vocabulo quinquennium significatur. Olim quinquennium Magistratus durabat (f); postea per Mamercum Dictatorem annuus & semestris factus fuit. His non opes modo civium aestimandae, sed & mores regendi committebantur. Ab his vitae singulorum, aut laus impertiebatur, aut inurebatur infamia: totaque Urbs animadversione illorum emendabatur; ut qui Censoribus placuisset statum singuli retinerent. Senatorem enim, cujus turpem vitam deprehendisset, Senatu movebant: Equitem, ademto equo publico, ad plebejos rejiciebant: plebejos, ademto suffragio, tribu submovebant, ac referebant in Ceritum tabulas, ut fierent aerarii, sive ut civis conditionem, non nisi pendendo tributo retinerent, privati jure suffragii: quod Cerites primi fuerint e municipibus, quibus Romani jus Civitatis concesserint; ut tamen publicis negotiis, & honoribus abstinerent, quod tradit Gellius. Ad hujusmodi conditionem ignominiosi a Censoribus redigebantur.

His animadversionibus singulorum ordinum maculas, rejectis turpibus, eluebant, judiciumque suum promulgabant, cum peractum censum recitarent. Siquidem is Senatu motus, & equo annuloque privatus putabatur, qui a Censoribus fuisset in census recitatione praeteritus. Qui autem in ea recitatione fuisset ex Senatoribus primo loco nominatus, is Princeps Senatus dicebatur: Qui honos praeterquam consularibus & censoriis habebatur nemini: unde cum alter Censorum virtute ac splendore ceteris Senatoribus anteiret, ab ipso Collega in census recitatione, Princeps Senatus constituebatur. Porro a Censoribus loco motus poterat aliquando pristinum gradum, vel per alios Censores, vel per judices recuperare; si Censoris adimadversio, non tam veris criminibus, quam turpi fama, saepe alieno livore conflata, niteretur. Contigit enim non raro, ut

ut qui a Censoribus exuti dignitate fuissent, ad censoriam & ipsi dignitatem, repetitis honoribus, pervenerint (a). Animadversionis censoriae causa non solum turpitudo vitae, sed etiam negligentia fuit: quandoquidem in Equitem, qui equum macilentum, & parum nitidum haberet; aut in eos, qui agrum incultum possiderent, ac sordescere finerent, anima vertebant. Vectigalia item, & fundi, publicanis per Censores in conspectu populi Romani locabantur: item & publica aedificia corrupta, vel neglecta reficienda dabantur; veluti templa, viae, pontes, aquaeductus. Censoris etiam curae suberant precia sacrificiorum, & anseres; qui ob memoriam servati Capitolii de publico, jussu Censorum, alebantur. Neque legum condendarum, aut abrogandarum potestate Censores carebant certis in causis, nempe nuptialibus: iisque negocium datum erat, ne quem in Urbe coelibem esse paterentur. Cum quis in censura decessisset, non modo in locum mortui nemo sufficiebatur; sed & Collega magistratu abibat, ominis causa, cum anno, quo Roma capta fuit a Gallis, Censorem mori contigerit. Initio patriciorum tantum erat magistratus anno tandem Urbis CDII. plebeis etiam patuit.

(a) Cicer. *pro Cluent.* Valer. Max. *lib.* 2. *c.* 9.

IX.

DE TRIBUBUS RUSTICIS, ET URBANIS.

Igitur civium ordines per censores descripti, & emendati tribuebantur in triginta & quinque partes, quas vel a conferendo *tributo*, *tribus* appellabant; vel quod initio populus trifariam esset divisus a Romulo, cui tribuuum institutionem plerique scriptorum (b), Dionysio subscribentes, assignant. Tres autem tribus in tres conjectae fuerunt regiones. Prima tribus fuit Ramuensium a Romulo dicta, in quam Graecanici homines, qui latinos agros incolebant, & Albani, quos Romulus secum duxerat, confluxerunt, & Palatium, ac Coelium tenuere montes. Altera Tatiensium a Tito Tatio Sabinorum Rege, quem simul cum suis post confectum bellum, Romulus in urbem accepit: eamque tribum in Capitolio & Quirinali locavit. Postrema Lucerum fuit: cujus nominis certa non fertur origo, cum alii dictam arbitrentur a Lucumone Etrusco; alii a Lucero Ardeate, qui sub Romulo domicilium, & fortunas suas Romam transtulerat; alii a Luco, in quem, praeter Sabinos & Albanos, reliquus confluxit ex finitimis, & advenis collectus populus; qui loca plana inter palatium & capitolium, atque circum forum insederunt: ex quibus deinceps tribus aliae sunt derivatae. Verum aucta multitudine civium, Servius Tullius Urbem ampliavit, pomoerioque inclusit Viminalem, & Exquilinum collem, intulitque novam tribuum rationem, & numerum: tributaque Urbe in regiones quatuor, totidem constituit tribus urbanas, quibus e locis Urbis nomen imposuit: eaque nomina fuere Suburana, Palatina, Exquilina, Collina (c). His adjectae multitudinis rusticae tribus quindecim: quae cum a locis, ut urbanae, nomen traxissent, postea pleraeque exuto priori nomine, ab illustrioribus familiis, quae in singulis locatae tribubus erant, alia sibi nomina induerunt. Cumque sub Servio Rege decem & novem essent tribus; sequentibus temporibus, increbrescente usque multitudine, lectione censoria novae sunt adjectae, ut ad trigintaquinque pervenerint, isque numerus constitit: permansitque etiam inter urbanas, & rusticas prisca distinctio: ac sordes in urbanas, in rusticas flos urbis, & illustriores familiae conjectae fuerunt: propterea quod apud Romanos, secundum militarem, praecipua, ex instituto Romuli, erat dignitas rei agrariae, (d) cui nobiliores, & splendidiores operam dabant, relictis opificiis & officinis penes servos, aut infimam plebem.

(b) *Lib.* 2. *in Rom.*

(c) *Dionys. lib.* 4.

(d) Plin. *lib.* 18. *cap.* 3. Varr. *lib.* 2. *de re rustic.*

Nunc tribuum nomina, eorumque nominum rationem subiiciamus: ac primo loco tribus urbanas quatuor describemus, quibus quatuor urbis regionum nomina haeserunt. Prima igitur *Suburana* dicta est; nominisque origo *Subura*; quasi sub antiqua Urbe, ut Junius apud Varronem docet (e). Suberat enim ei loco qui murus terreus vocabatur. Varro tamen deducit nomen a Pago *Succusano*: traditque pro C. litera substitutam fuisse B. & pro S. subjectam R. ut in plerisque nominibus Romanorum, post propagatam apud Romanos literam R. (f). Secunda Exquilina ab Exquiliis, quas alii ab excubiis Regis dictas putabant; alii quod excultae fuissent a Tullio Rege. Tertia Collina a duobus collibus Viminali, sic dicta, quod ibi vimineta fuerunt; vel ab ove Viminio, cujus ibi erant arae, & Quirinali, ubi Quirini fanum. Quarta Palatina a Palatio Monte, cui nomen dedit, vel balatus pecorum, ut, Varrone teste, putabat Naevius; vel Palatini sive Aborigenes, qui ex agro Reatino profecti (qui ager Palatium appellabatur) eum Urbis locum tenuerunt (g). Nunc progrediamur ad rusticas, nempe primo ad quintam, quae dicta fuit Romilia (h), quod esset sub Romae: cui tribui Onuphrius assignat eam agri partem, quae in Tusca prope Urbis moenia, secundum

(e) *Lib.* 4. *de ling. lat. p.* 12. Turn. *ibid.*

(f) *Vid.* Fest. *in Sub. Trib. ibid.*

(g) Varr. *ibid.* Turn. *ibidem p.* 13.

(h) Varr. *ibid.*

dum flumen, ad maris ostia, trans Tyberim excurrebat (a). Sequitur sexta Lemonia, a pago Lemonio, qui est in via latina (b). Septima Pupina, ex agro Pupinio in Latio cis Tiberim, ad mare pertinens (c). Octava Galeria, cujus nominis certam originem nemo veterum prodidit; sicut nec nonae Polliae; ac Decimae Valtiniae. Ideoque Sigonius & Onuphrius ab ignotis nobis locis nomen traxisse putant. Quae sequuntur eae sunt, quas veteri exuto nomine, novum ab illustribus familiis traxisse diximus. Undecima igitur Claudia, ab Appio Claudio, qui eam in tribum se, familiamque suam conjecerat (d). Sicuti duodecima AEmilia, a celeberrima AEmilia gente: & decima tertia Cornelia, ab antiquissima gente Cornelia, & decimaquarta a Fabiis, Fabia. Decima quinta, ab Horatiis, Horatia. Decima sexta, a Meneniis, Menenia. Decima septima, a Papiriis, Papiria. Decima octava, a Sergiis, Sergia. Decima nona, a Veturiis, Veturia. His adjectae fuerunt anno U. C. CCLVIII. a Clustumina sive Crustumina Tuscorum Urbe, Crustumina tribus vicesima; & vicesima prima, a Vejis agroque Vejentium, Vejentina. Et anno V. C. CCCLVI. vicesima secunda Stellatina, a campo Stellate, non eo, qui est in Campania, sed eo, qui ad primum lapidem abest a porta Capena, sic a Tuscis appellato. Vicesima tertia Tromentina, a Tuscorum Campo Tromento. Vicesima quarta Sabina, a lacu Sabate. Vicesima quinta Arniensis, a Tusco flumine Arno, ut Sigonius, & Onuphrius putant. Rursus anno CCCXCV. addita est tribus vicesima sexta Pomptina: & vicesima septima Popillia, quae scribitur etiam Poplilia, & Poblilia, & Pulilia: idque nomen Scaliger ad Festum deducit a Popillia fœmina, Onuphrius a loco (e). Anno autem U. C. CDXXI. adjecta est vicesima octava tribus Maecia, a Castro Maecio: & vicesima nona Scaptia, ab Urbe Scaptia. Et anno CDXXXV. tribus tricesima Ufentina, a fluvio Oufente, & trigesima prima Falerina, ab agro Falerno. Accesserunt anno ab U. C. CDLV. tricesima secunda Aniensis, ab amne Aniene: & tricesima tertia Terentina, a loco quodam in campo Martio, cui nomen Terentinum. Et anno DXII. a Sabinorum lacu Velino, Velina tribus tricesima quarta: & tricesima quinta Quirina a Curensibus Sabinis, ut Festus suspicatur. Quamvis autem praeter haec alia supersint tribuum nomina in inscriptionibus, & veterum libris: tamen non alias tribus forte designant, quam descriptas, quibus plura saepe indita fuere nomina.

(a) *Lib.* 2. *commen.* *Reip.* *Rom*

(b) Cic. *Philip.* 5.

(c) Val. Max. *lib.* 4. *cap.* 4.

(d) Liv. *lib.* 2. Halicar. *lib.* 5.

(e) Liv. *lib.* 6.

X.
DE CURIIS.

Cum populum omnem Romulus in tres, ut diximus, tribus descripsisset, easdem tribus divisit in Curias triginta; ut tribus una decem complecteretur Curias (f). Harum autem singulis certum constituit numerum, certaque Sacra praescripsit, aedesque destinavit, in quas singulae Curiae ad communia Sacra peragenda, epulasque publicas, summa cum hilaritate celebranda, convenirent: ut his epulis, eaque sacrorum communione, animorum concordia coalesceret. Ad sacra vero pecuniam attribuit ex aerario: quique tum Sacris, tum aedibus, & singulis Curiis praeerant, *Curiones* appellati. Singulae vero Curiae, vel a Sabinis mulieribus, vel a locis traxere nomen, vel, ut Varro tradidit, a Ducibus, & veteribus, unde populus decesserat, locis. Auctis tribubus, vetus tamen Curiarum numerus est retentus: ac propter multitudinem tantum attributa sunt ampliora loca, ad quae populus e veteribus Curiis angustioribus evocaretur; relictis tantum propter religionem in antiquis locis quatuor Curiis; nempe Foriensi, Rapta, Vellensi, Velitia. Cum autem Curiae simul cum tribubus auctae minime fuerint; evenit, ut & Curiae Rusticae nullae essent: & qui erant ex municipiis, cum tribus haberent, non tamen Curiarum essent participes. Atque hac ratione populum descripsit Romulus.

(f) Dionys. *lib.* 2.

XI.
DE CLASSIBUS, ET CENTURIIS.

Alia est autem a Servio Tullio census auctore orta divisio in sex classes, & centum tres, & nonaginta centurias: atque in classibus, & centuriis constituendis non a locis, aut communibus Sacris (g), sed a censu rationem iniit. Unde in primam classem conjecit, qui centum millia aeris, aut majorem censum haberet: eaque classis obtinebat octoginta peditum centurias; quarum quadraginta juniorum erant, totidem seniorum, & decem, atque octo equitum. Altera continebat centurias decem seniorum, totidem juniorum, & duas fabrum: eratque intra centum usque ad quinque, & septuaginta millium census. Tertia continebat, eodem aetatis discrimine, peditum centurias itidem viginti, eratque census millium quinquaginta. Quarta continebat etiam centurias viginti, additis tubicinum duabus; eratque census quinque, & viginti millium. Quinta continebat triginta peditum centurias, aetatis etiam ratione distinctas; quindecim scilicet seniorum, juniorum totidem: eratque undecim millibus censa. In sextam demum classem conjecti fuerunt egeni, & tenues, nempe *proletarii*, & *capite*

(g) Sig. *lib.* 1. *cap.* 4. *de antiq. jur. Civ. Rom.* Dionys. Hotom. Rosin. *Antiq.* *lib.* 6. *cap.* 8.

pite censi; quod propter inopiam *caput* tantum, & *nomen*, non autem bona profiterentur in censu: ejusque classis nulla est habita ratio, nullus descriptus, aut definitus numerus: eaque pro una centuria numerabatur: ita ut centuriae omnes numerum referrent CXCIII. Prima enim classis erat XCVIII. centuriarum. secunda XXII. tertia XX. quarta XXII. quinta XXX. Ceterum initio populi divisio per classes, & centurias minime communicabat cum altera divisione facta per Tribus: verum expletis triginta quinque tribubus, utraque partitio convenit, & classes, atque centuriae collatae sunt in tribus: ita ut populus universus in tribus; tribus autem singulae in quinque classes, classis autem in suas quaeque centurias tribueretur.

XII. DE TURBA FORENSI.

Postremo habuit, & plebs Romana (*a*) suam faecem, sordiumque colluviem collectam ex egenis, quos diximus, & proletariis, sine lare, sine tecto, sine sede vagos, effusos, egestate, vel pravitate, & desperatione rerum omnium ad tumultus, & flagitia paratissimos, quos *turbam forensem* Livius, quod in foro ad captandos legis Agrariae rumusculos otiosa staret; Cicero *urbanam plebem*; Horatius, quod non *togâ*, sed *tunicâ* tantum ob egestatem uterentur, *tunicatum popellum* appellavit. Hos, ut mendicitatem eorum levarent, in agros publicos deducebant: hos praedae cupidos, & ob summam miseriam, nullam deteriorem conditionem pertimescentes seditiosi quique, dum turbare, ac miscere vellent omnia, in meliorum fortunas, & opes impellebant, veluti ad hostilem praedam.

(a) Sigon. *de antiq. jur. Civ. Rom. lib. 2. c. 13.*

Produximus jam integrum Reipublicae Romanae corpus, membris etiam potioribus notatis: nunc vim & potestatem ordinum, eorumque partes in rebus gerendis, consiliisque publicis agitandis, condendisque legibus aperiamus. Nec me fallit, minime omnia perpetuo tenuisse, sed mutationibus crebris modo inclinasse multa, modo convaluisse, atque ad plebem modo, modo ad Senatum, & Consules recidisse. Verum nos ea potissimum oratione nostra complectemur, quae maxime fuere diuturna; tempusque illud potissimum spectabimus, quo firmioribus stetit Romana Respublica viribus.

XIII. DE CONSULIBUS.

Regimen igitur ea triplex praeferebat; *Regium* in Consulibus; *Aristocraticum*, in Senatu; *Populare* in Tribunis & plebe. Quandoquidem Consules speciem praebebant Regiae potestatis, quæ, nomine sublato, maxime in Reipublicae Romanae regimen influebat. Ergo in Consulum auctoritate, dum essent in urbe, urbanae res omnes, & Respublica tota recumbebat. Quippe Consulibus, praeter Tribunos plebis, magistratus suberant omnes: illis introducentibus, legationes Curiam adibant: eorum consiliis oblata negotia expediebantur: eisque referentibus gravior deliberatio ad Senatum reiiciebatur: illis jussa Senatus perficienda committebantur (*b*). Quae vero cum populo communicanda fuissent, & per populum transigenda, Consulum erat maturiori consilio antea perpendere, atque examinare, concionesque ad tempus advocare, dimissoque Senatu ad populum decreta Patrum, & Senatusconsulta referre; quodque major pars scivisset, imperare. Quamvis autem a Coss. provocatio esset ad populum, neque liceret iis, injussu populi animadvertere in caput civis Romani: tamen poterant coercere sontes, ac jubere in vincula publica duci. Dum vero ad bellum cum exercito proficiscerentur, rerum omnium summam pro arbitrio administrabant; nam ne bellicis negotiis, unde publica quies pendebat, aliquid iniiceretur morae, visum est liberam administrandi potestatem deferre Consulibus; ne in re trepida, inopia consilii se se implicarent. Licebat igitur iis castrensem omnem disciplinam pro arbitrio regere, tribunos militum creare, delectum habere, de publico aere per Quaestorem, quantum usus ferret, impendere, in castris supplicium sumere, sociis quantum visum fuisset imperare. Consules quoque ante praeturam constitutam, jus in Urbe dixisse colligitur ex Livio, Dionysio, Pomponio (*c*). Senatores pignoribus captis in Senatum venire cogebantur a Consule, ut Plutarchus, & pluribus locis Cicero tradit. Porro consularis aetas erat annorum *quadraginta trium* ex lege annaria (*d*). Creabantur autem comitiis centuriatis (*e*): & cum duodecim fascibus, & Lictoribus, alternis mensibus incedebant; Sellam habebant curulem, induebanturque toga praetexta, quam capiebant ante Deos Penates primo magistratus die (*f*): *sceptrumque*, sive *scipionem* manu gerebant *eburneum* (*g*): & ex Urbe ad bellum *paludati*, votis publicis nuncupatis, proficiscebantur. Magistratum inibant Kalendis Januariis, & aliquando Idibus Martiis: eorumque annuum erat imperium. Atque haec sunt regiae potestatis reliquiae, quae post exactos Reges in Coss. coaluere.

(b) Polyb. *lib. 6.* Hotom. *antiq. lib. 1. cap. de Coss.*

(c) *Lib. 2. D. de orig. juris.*

(d) Cicer. *pro Mur. & ep. lib. 7*

(e) Manut. *ad epist. 1. Cic. lib. 1. verb. Hortensii.*

(f) Dionys. *lib. 3.*

(g) Lypsius *in Not. Varior. ad Sallust. de Bello Catil. pag. 82.*

Opti-

XIV.
De Senatu, et ejus Potestate.

Optimatum vero regimen Senatus exprimebat auctoritas. Etenim ut Dionysius refert (a), vetustissima lege Respublica omnis in Senatus erat potestate; praeter magistratuum creationem, legum lationem, & belli pacisque arbitrium (b). Quo tempore, Livius tradit, populi jussa minime fuisse firma, nisi patrum accessisset auctoritas; quae post populi secessiones, sacratis legibus adeo fuit extenuata, ut cum antea populus auctoritate Senatus regeretur, postea populi jussu, Senatus confirmaretur auctoritas. Quae autem Senatus, constituta Republica, populi jussu ad curam suam revocasset, ea ex (c) Polybio promta breviter exponemus. AErarium & pecunia publica Senatus arbitrio dispensabatur. Quaestores enim, nisi Consul imperasset, minime poterant vel ad minimos sumtus, pecuniam publicam delibare injussu Senatus. Controversias praeterea in Italia suscitatas, si publica essent objurgatione, aut gravi decreto componendae, Senatus ad se trahebat. Hinc in veteri tabula aenea, in Liguria inventa, legimus, missos a Senatu arbitros finium regundorum inter Genuates, & Veturios esse; reque cognita, Romam venire jussos sententiam ex S. C. dicturos (d). Ad bellum etiam indicendum, aliudve quid grave negotium administrandum, Legatos Senatus mittebat, & opes, atque subsidia indigentibus populis decernebat. Quomodo exterae legationes essent excipiendae, aut dimittendae; quidve postulatis respondendum, Senatus providebat; ut absentibus Consulibus, tota videretur a Senatu sustentari Respublica. Consulibus etiam frumentum, & vestes, pecunia ad militum stipendia sufficiebantur; & numerus militum explebatur, & statuebatur jussu Senatus: cujus erat, confecto anno, vel prorogare imperium, vel alteri demandare provinciam. Quam Senatus dominationem ut infringeret Tiberius Gracchus, tulit, ne quem plus anno provinciam consularem tenere Senatus pateretur (e). Verum non tam imminutam hac in re, quam ampliatam Senatus potestatem a Gracchis apparebit, si illud animadvertamus, lege Sempronia (de qua Cicero pro domo sua) a Cajo Graccho latum fuisse, ut provinciae quotannis quidem, sed per Senatum decernerentur; utque nemini intercedere liceret (f). Res ab Imperatoribus gestas, Senatus testimonio suo, extollere poterat, aut extenuare, vel, si visum esset, pecuniam ad triumphum ex aerario promere: unde tum urbanae res, tum quodammodo militares Senatui suberant, nisi tribuniciis intercessionibus res devolveretur ad populum (g). In eo vero Senatus potestas excellebat maxime, quod in trepidis rebus atque turbatis, infinitam potestatem Coss. Reipublicae administrandae permittebat, gravissimo illo, ac tristi Senatusconsulto, quod extremum & ultimum Caesar appellat (h): *Dent operam Consules, ne quid Respublica detrimenti capiat*. Quae verba summum, & latissimum in Consules imperium transferebant: ut suo jure possent exercitum parare, bellum gerere, coercere quoquo modo Patres, atque populum: quarum rerum sine hoc S. C. jus minime Consulibus fuisse, injussu populi (i), Sallustius docet. Senatus voluntas Senatusconsultis continebatur: quorum conficiendorum rationem breviter explicabimus.

(a) *Lib.* 2.

(b) *Vid.* Zamo: *hoc est* Sigonium *de Senat. lib.* 2. *pag.* 171.

(c) *Lib.*6.

(d) *Apud* Zamo: *de Senat. Rom. lib.* 2. *pag.*176.

(e) Zamosch. *lib.*2.*de Senat. pag.*185.

(f) Cic. *lib.*1. *ep.*7. *verb. lege Sempronia*, *ubi Manut.*

(g) Zamo: *de potest. Sen.lib.* 2 *pag.*174.

(h) *Lib.* I. *de Bell. Civ.*

(i) *In bello Catilin.*

XV.
De Senatusconsulto, et loco habendi Senatum.

Igitur veteres, qua erant religione, atque honestate, ut aberrantes animi praesentia numinis, ad saniorem sententiam ducerentur, Senatum in loco Sacro, auspiciisque dicato, cogere consueverunt. Romulus in *templum Vulcani* extra Urbem Senatum vocabat: Hostilius Rex *Hostiliam Curiam* Senatui habendo destinavit. Pulsis Regibus, modo in templa, veluti Jovis, Apollinis, Martis, Bellonae, Castoris, Concordiae, Virtutis, Fidei; modo in Curias, Hostiliam, Pompejam, Juliam, (in quibus ejus rei gratia fuere templa (k) per augures constituta) consultandi causa Senatores convenisse, in veterum libris observamus. Audiendis autem legationibus, ne status Urbis exteris pateret, locus extra muros erat constitutus in aede Bellonae, quo conveniebant etiam cum quis audiendus erat, qui cum imperio esset: cui, nisi deposito Imperio, Urbem intrare minime licebat. Si quod vero portentum nunciaretur, sub *dio* consultabant: quia religio erat Senatum sub tectis habere. Nicostratus, cujus liber, quem de Senatu scripserat, injuria temporum intercidit, referente Festo (l); tria olim fuisse *Senacula* tradidit, unum ubi postea aedes Concordia fuit; alterum ad portam Capenam; tertium in aede Bellonae (m). *Senacula* autem erant in templis, aut curiis loca auspiciis dicata, in quibus Senatores considebant.

(k) Agell.*lib.* 14.*cap.*7.

(l) *Verbo* Senacula.

(m) Festus.

XVI.
De Tempore habendi Senatum.

Senatui autem habendo stata erant, praefinitaque tempora, nempe Kalendis, Nonis, Idibus, exemptis diebus comitialibus, in quibus cum populo agebatur: quo vero tempore per legem Pupiam non licebat haberi Senatum

tum (a) ne patres a suffragiis ferendis avocarentur. At mense Februario toto, Senatus postulatis Provincialium, & Legationibus audiendis cogebatur lege Gabinia (b). Et cum Senatores statis temporibus conveniebant, *Legitimus* Senatus dicebatur. *Indictus* autem, cum extra ordinem, ac praeter constituta tempora, in re trepida, ad grave aliquod negocium explicandum, a majori magistratu Senatus indicebatur. Unde inter *legitimum*, & *indictum* Senatum, est orta distinctio, quae legitur apud Capitolinum in Gordiano (c).

(a) Cic. *lib.* 1. *Epist. ad Lentulum*, & *ad Quintum Fratrem*.

(b) Cic. *lib.* 2. *ad Quintum Fratrem*.

XVII. DE VOCANDO SENATU.

Vocabatur autem Senatus a majori magistratu, qui esset in Urbe, nempe a Dictatore, quando in magno Reipublicae discrimine creabatur; vel ab eo Consule, penes quem fasces essent illo mense. Consulibus autem absentibus, a Praetore, qui secundum Consulem, potiorem obtinebat in Urbe locum; ita ut in Consulis locum, eo absente, succederet: eademque ratione, dum rebus praeessent Decemviri, vel Tribuni militares, vel Interreges, vel Triumviri Reipublicae constituendae causa creati, per hos haberi Senatum oportebat (d): Quae Agellius ex Varrone retulit. Illud quaesitum quoque scripserat Varro, an majoribus magistratibus absentibus, atque etiam Praetore, jus hoc devolveretur ad Praefectum Urbi, qui proximus a Praetore potestatis gradum obtinebat, Senator tamen non erat. Et a Praefecto Urbis Tuberonem, & Capitonem (e) contra Mutium stetisse legimus: cum & Tribunis plebis ante Atinium plebiscitum, quo Senatores facti sunt, Senatum habendi jus fuisset.

(c) Hotom *de Antiq. lib.* 1. *de Senat. c.* 5.

(d) *Lib.* 14. *cap.* 7.

(e) Agell. *lib.* 14. *cap.* 8.

XVIII. DE JURE REFERENDI, SENTENTIASQUE ROGANDI.

Porro qui Senatum habebat, is jure suo referebat; ac si detractaret, eas partes Tribunus plebis suscipiebat (f), cui & jus erat, aut addere quod visum erat relationis Consulis; aut eam persequi, aut novam exordiri. Sententiam autem rogabantur, ante comitia quidem princeps Senatus, post comitia vero Coss. designati, & eorum is, qui prior fuerat renunciatus: Secundum hos, ii qui Consulibus rogantibus viderentur: modo ne gradus magistratuum negligerent, ac ne Praetorium Consulari, Aedilitium Praetorio, Tribunitium Aedilitio praeferrent. Atque is est rogandi ordo constantior: ceterum hac in re Senatu variatum fuisse, pluribus ex veterum testimoniis comprobat (g) Paulus Manutius: etsi Coss. designatorum, Consularium, & Magistratuum, ex ordine ante omnes habitam plerumque rationem fuisse non ambigitur. Moris autem erat, ut quem ordinem (h) rogandi Consul initio Magistratus instituisset, eum toto anno teneret: unde novum fuit in C. Caesare, ut cum consuevisset a Crasso initium rogandi facere; post junctam affinitatem, honorem hunc transtulit in Pompejum; quod Svetonius tradit; quem locum sic accipio, ut e Consularibus Crassum, & Pompejum primos post Coss. designatos, rogatos censeam a Caesare. Alioqui falsum esset, quod ex Agellio & Cicerone colligitur; nimirum Coss. designatos primo loco rogatos fuisse sententiam. In quo Svetonii loco explicando, mire sese versat Princeps Romanae antiquitatis (i) Manutius.

(f) Cic. *orat. pro Sext.* & *in ep. ad Planc. lib.* 2. *ep.* 1. *ad Q. Frat.* & *ep.* 2. *lib.* 1. *ad Lent.*

(g) *De Senat. Rom. cap. de ord. rog. sent.*

(h) Sveton. *in Jul. Caesar. c.* 21.

XIX. DE DICENDA SENTENTIA, ET S C. PER DISCESSIONEM.

Post rogationem a Consule, aut alio ex majoribus magistratibus factam, sententiam dicebant stantes, ea libertate, ut non modo sermones interponere possent alienos, sed novos instituere, atque ad vesperam producere: ita ut cum non liceret, neque ante ortum Solis, neque sub occasum Senatusconsultum condere (k), qui moram negotiis vellent injicere, diem dicendo eximerent: quod saepe Marcus Cato contra deteriores, & Pub. Clodius adversus meliores fecisse feruntur, dicebantque sententiam suo quisque loco. Sedendi autem is erat ordo, ut primi sederent Consules, Praetores, & proximi Praetoribus Censores, quibus Manutius ex auctoritate Messalae in libris, quos scripserat de auspiciis, secundum tribuit a Praetore locum. Post hos, qui minores magistratus gererent, AEdiles curules, AEdiles plebis, Quaestores, atque infra hos forsan Tribuni plebis, quia vere magistratus non erat; quamvis nihil adhuc certi comperérim. Deinceps, qui functi erant magistratibus, pro dignitatis gradu, nempe Consulares, Praetorii, AEdilitii, Quaestorii, cumque his etiam ii, qui magistratus minime gesserant, sed vel designatum, vel magistratu functum accusassent, nocentemque probassent, qui accusationis praemio, in designati locum, & dignitatem succedebant. Si Senator plures res, diversaque capita una sententia complecteretur; tum ab eo postulabatur, ut divideret sententiam, ac de singulis rebus seorsum referret (l). Neque ei, qui divisionem postulabat oratione longa erat utendum, aut consurgendum:

(i) *De sent. Rom. c. eod. up sup.*

(k) Cic. *Phil.* 3.

(l) Paedian. *in Miloniana.*

(a) Plin. ep. ad Ariston. lib. 8.

satisque erat (a), si imperasset *divide*. Dictam autem sententiam Consulis erat pronunciare, ut in quam vellent partem Senatores *discederent*, quo S. C. fieret: eaque in Senatu Consulis erat auctoritas, ut liceret ei dictas sententias, vel pronunciare, vel si contra rem suam venirent, supprimere, ne in eas S. C. fieret. Hinc Caesar libro primo de bello civili scribit. *Lentulus Consul sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit*. Sententiam vero hac exordiri consuesse formula. *Quod verbo facta sunt de literis*: hac autem concludere, *de ea ita censeo*, ex Ciceronis Philippicis, ubi plura extant exempla, colligitur. Ubi Consul sententiam pronunciasset, ut probantium, vel reiicientium judicia cognosceret, Senatum dispertiebat his verbis: *Qui hoc sentitis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem*. Nam ominis causa refugiebant pronunciare *contrarium*: unde id per hanc formulam, *qui alia omnia* exprimebant. Itaque Senatores mutabant locum, & eo concedebant, ubi recitata erat sententia, quam quisque comprobarat. Similem in suffragiis ferendis *discessionem* in Lacedaemonum Republica primus instituit (b) Sthenelaidas Ephorus, cum antea sententiam suam voce significarent. In eam autem sententiam S. C. condebatur, in quam frequentior numerus Senatorum discesserat. Et si de re levioris momenti, aut minime dubia Consul referret: ne tempus in exquirendis sententiis duceretur, jussu Consulis in eam, quem ille pronunciasset sententiam, tacite discedebant: idque vocabatur S. C. *per discessionem*. Quamvis enim ad omne S. C. *discessio* fieret; tamen si singularum sententiarum recitatio discessionem non praecessisset, discriminis gratia, S. C. *per discessionem* appellabatur: quod scilicet non ore, sed pedibus tantum sententia ferretur, iisque judicium animi significaretur. Ex quibus conficitur, Tuberonem, qui omnia S. C. per discessionem fieri dixerat, minime cum Varrone pugnare, qui alia S. C. *per relationem*, alia *per discessionem* fieri animadverterat; quod scilicet in aliquibus interveniebat *discessio*, & *recitatio*: in aliis vero, recitatione omissa, sola *discessio*.

(b) Thucyd. lib. I.

XX. DE JUSTO SENATORUM NUMERO.

(c) Lib. 54. in fin.

De numero Senatorum ad S. C. faciendum necessario, nisi augurari velimus; nihil ex veteribus libris compertum nobis est, quod certo ausimus confirmare. (c) Sane scribit, Dio, Augustum, cum videret minus frequentes esse Senatores, statuisse, ut S. C. fierent minori Senatorum numero, quam quadringentorum: cum antea rata non essent S. C. quibus minimum quadringenti Senatores non adfuissent. Verum Prudentius trecentos tantum judicat justum fuisse numerum.

Hic consulta Patrum consistere conscriptorum,
Non aliter licitum prisco sub tempore, quam si
Tercentum sensisse Senes legentur in unum.

(d) Hotom. antiq. lib. de Senat. I. c. 7.

At hic locus magis ad numerum sententiarum, quam ad numerum Senatorum pertinere videtur. Certum vero numerum fuisse ad S. C. necessarium inde colligitur, quod mos erat, ut quivis Senator, qui S. C. impedire vellet, dicere Consuli posset (d) *Numera Senatum*.

XXI. DE CONSCRIBENDO SENATUSCONSULTO.

(e) Hotom. de Senat. lib. I. cap. 8.

(f) Hotom. de Sen. lib. I. c. 9. Manut. de Sen. Rom. cap. ult.

Discessione facta, S. C. scribebatur expresso nomine illius, in cujus sententiam fiebat, expositaque summatim re, de qua fuerat consultum: ut ex his veterum Scriptorum superstitibus exemplis. (e) *Quod M. Marcellus Cos. verba fecit de Provinciis*: vel *Marcus Pomponius consuluit*: vel *Quod verba facta sunt de Philosophis, & Rethoribus*. Scribendo aderant non omnes qui probassent; sed ii, qui majorem sententiae recipiendae operam navassent. Formula enim quaedam S. C. quae extat in epistola Coelii ad Ciceronem, ostendit scribendo paucos affuisse, cum plures consensissent. (f) Addebatur & T. litera, qua significaretur idem, & Tribunos plebis censuisse: sive non esse intercessum; ideoque S. C. firmum esse. Eorum, qui aderant nomina S. C. adscribebantur, dicebanturque *auctoritates praescriptae*: quia clarorum virorum nomina perscripta, magnam S. C. tribuerent auctoritatem.

XXII. DE ADSERVANDO S. C.

(g) Sveton. in August.

(h) Hotom. de Sen. lib. I. c. 9.

Scriptum S. C. initio quidem deferebatur in *aedem Cereris*; postea vero in *aerarium*, ubi leges, & pretiosissima quaeque Urbis asservabantur: neque ante ratum erat, quam in *aerario* conderetur. (g) Qui mos asservandi S. C. fuit institutus ab Horatio Valerioque Coss.; qui S. C. in aedem Cereris deferri jusserunt: ne deinceps, arbitrio Consulum, ut antea, corrumperentur, aut subducerentur. Scribendis S. C. operam dabant scribae; nisi quid S. C. inesset, quod vulgari minime conveniret: id enim tum Senatoris manu scribebatur, exclusis etiam pedariis, quod *tacitum* S. C. fuit appellatum, ut tradit (h) Capitolinus.

Sena-

XXIII. DE IMPEDIMENTO S. C. SIVE DE INTERCESSIONE TRIBUNI.

Senatusconsultis conficiendis impedimento erant *intercessiones* eorum, qui vel eadem essent potestate, qua ii, qui S. C. facere vellent, vel majore: unde Consul Consuli, Praetor Praetori, ac denique Tribuni plebis, pro potestate sibi, sacrata lege, tributa, quamvis ex minoribus essent magistratibus, obsistere poterant omnibus, edita voce *Veto*, ita ut vel ab uno Tribunorum, quamvis ceteri consentirent, S. C. impediretur; ac tum Senatus voluntas perscripta cum nominibus eorum, qui intervenirent, *Senatus auctoritas*, ad comprobandam Senatus voluntatem, dicebatur; resque reiiciebatur ad populum, cujus erat, vel *Tribunorum intercessionem*, vel *Senatus auctoritatem* comprobare. Quod si Senatus cum populo conveniret; tum leges *ex S. C.* condebantur; cujusmodi non paucas licet invenire (a). Nec tamen si qui temere intercederent; id eis erat impune: cum enim *intercessio* in rem non esset publicam, aut remittere cogebantur eam, aut poenam aliquando subire (b). Scribit enim Caesar, in Senatu de Tribunis plebis gravissime fuisse decretum. Ceterum cum ante Atinium plebiscitum Tribunis plebis, qui a Censoribus lecti non essent, minime Curiam ingredi liceret; solebant Tribuni ante valvas Curiae, positis subselliis, decreta patrum examinare, quod Valerius tradit (c). In cujus explicatione loci, mire se torquet Paulus Manutius; cum, si retulisset mentem ad Atiniam legem, ante quam legem Tribunus plebis, sine lectione censoria, Senator non erat, explicare se facile potuissent.

(a) Manut. *ib.*

(b) Cic. *ad Att. lib. 2.* Caesar *de bello civil. lib. 1.*

(c) *Lib. 2.*

XXIV. DE SENATUS DECRETO.

Si qua vero de re privata S. C. conscriberetur, saepe *Senatus decretum* appellabatur: cum id, quo publica negotia comprehendebantur, nunquam *Decretum*, sed *S. C.* diceretur. Sunt, qui putarint, caput aliquod S. C. appellari *decretum*, quam sententiam (d) Aesio Gallo Festus assignat.

XXV. DE DIMITTENDO SENATU.

Factum S. C. recitabatur, ac postea dimittebatur Senatus his formulis *P. C. nemo vos tenet*: vel *Nihil vos moror P. C.* tandem impetrata concione S. C. populo exhibebatur, ut populi consensu Senatus voluntas comprobaretur. Siquidem vix ulla de re Senatus decernere poterat adversus populi voluntatem. Et cum initio nulla de re liceret ad populum ferri, nisi ex S.C. consequentibus temporibus, per tribunicias seditiones, & diuturnas inter plebem, & Senatum conflictationes, res eo deducta est, ut S. C. non nisi adjuncta lege consisteret.

(d) Manut. *de Sen. cap. ult.*

XXVI. DE RATIONE FERENDAE LEGIS.

Nunc, ut rerum ordo fert, ad rationem ferendae legis, agendique cum populo progrediamur. Hactenus enim, quantum suscepti operis ratio fert, cum Consulum, tum Senatus in administranda Republica, condendoque jure, potestatem proposuimus: modo quae multitudini partes in rebus gerendis relictae fuerint, aperiamus.

XXVII. DE TRIBUNO PLEBIS.

Cum Consulis in bello gerendo, regendaque Republica summum fuerit arbitrium; tamen nisi Senatus voluntas conatum Consulis adjuvaret, consularis auctoritas pene jacebat: quia Senatus voluntate frumentum, vestes, & stipendia ad alendum exercitum sufficiebantur, &, ut diximus, ejus in arbitrio positum erat decernere bellum, & anno jam exeunte, aut prorogare imperium, aut alteri provinciam demandare. At cum Senatus aliena Populi voluntate nihil constituere de rebus gravioribus posset, & intercessione tribunitia Sen. Cons. vis infringeretur, ac res reiicerentur ad Populum: hinc licet intelligere summum rerum arbitrium in Populo constitisse, ac omne imperium, quamvis distractum in plures, refluere tamen ad Populum, tanquam ad caput sedemque suam. In publicis enim rebus *auctoritas* erat Senatus; *potestas* tamen, & *majestas* erat penes Populum. Itaque Populi praecipuum erat non *jubere* modo, & *confirmare*; sed *abrogare* leges, aut *emendare*, decretaque Senatus *munire*, vel *tollere*. Arbiter etiam Populus erat fortunarum, & capitis, poenaeque, ac proemii dispensator; cum honores, & magistratus, jussu Populi deferrentur, ejusque judicio, aut mulcta irrogaretur gravior, aut de capite Civis Romani decerneretur. Quam Populi potestatem praeferebat Tribunus plebis, qui velut imago erat popularis auctoritatis, communisque voluntatis administer, *Dux*, & *tutela Civium*, *arx* & *praesidium libertatis*. Hic specie quidem, & nomine vix magistratus erat, immo ne magistratus quidem proprie; cum & Sella curuli, & jurisdictione careret, & non ad jus reddendum, sed ad arcendam injuriam fuerit institutus; re tamen & auctoritate magistratus erat summus, quia *intercedendo*, & *vetando*, ac Senatus, Consulisque conatibus obsistendo, arbitrio suo, cursum consiliorum interrumpebat; atque interponendo sese, rescindebat acta Sena-

tus, plusque quodammodo hic *vetando* poterat, quam Consul *imperando* (a). Et quoniam Sacrosanctus erat, legeque Horatia latum fuerat, ut, qui eum violasset, illius caput Jovi esset Sacrum, familiaque, liberi, liberaeque ad aedem Cereris venum irent: ideo tuto manus poterat in magistratus iniicere, atque ipsum etiam Censorem, immo & Consulem in vincula ducere. Metellum enim Consulem a L. Flavio, & Censorem Appium a P. Sempronio Tribunis plebis in carcerem ductos ex Dione (b), ac Livio (c) didicimus. Unde vocationem quidem non habebat, quod jurisdictione careret; habebat tamen praehensionem, & viatorem. Creati sunt initio *quinque*, anno ab U. C. CCLX. postquam plebs oppressa aere alieno, vexataque injuriis patrum, qui jure creditorum plebejos sibi nexos in servitutem adigebant, secessissent trans Anienem in Sacrum montem (d): unde & leges ibi de constituenda tribunicia potestate conditae, *Sacratae leges* sunt nuncupatae. Festus vero *sacratas* fuisse leges dictas scribit, quia sancitum iis esset, ut qui Tribunos plebis violaret, *Jovi esset Sacer*. Idemque censet *Sacrum* montem dictum, quod eum plebs, cum discederet, Jovi consecravisset (e). Tulit autem eo anno L. Junius Tribunis plebis primus creatus, & Cassius, atque Cominius Consules, *ut plebi sui essent magistratus Sacrosancti, quibus auxilii latio adversus Consules esset; neve cui patrum capere eum magistratum liceret*. Adjectum est etiam in Aventino foedere, altera nempe secessione ob Appii Claudii libidinem, concitante Virginio, facta in Aventinum; *uti Tribuni plebis magistratu*, exacto anno, abeuntes, totidem alios in sequentem annum designarent; si neglexissent, confestim vivi flammis iniicerentur; si quae in designando inter eos esset orta dissensio, potestas prorogaretur, dum alios crearent. Lex vero Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, vetuit *Tribuno ad populum* concionanti contradicere, aut eum interpellare (f). Lata est & Duillia lex, *ut qui plebem sine Tribunis* reliquisset, quive magistratum sine provocatione creasset, tergo & capite puniretur. Auctus etiam est Tribunorum numerus, ut *decem* jam essent. Et quoniam non ad agendum, sed ad resistendum haec potestas fuit instituta (g); ideo plus unius intercessio pollebat, quam consensus ceterorum. Solennis autem intercessionis formula erat vox illa celebris *veto* (h). Et quo praesens omni tempore omnibus esset tribuniciae potestatis auxilium, ejus domus ne noctu quidem claudebatur; neque poterat Tribunus integrum diem Urbe abesse, nisi Latinis feriis, ut ad eum adversus injurias perfugium semper, & unicuique pateret, tamquam ad *portum periclitantium*, & *aram salutis*, atque *anchoram publicae securitatis*. Quo pacto Principes, quo se publico praesidio, ac totius ferme populi auctoritate munirent, tribuniciam sibi potestatem arripuerunt: itaque non armis solum, sed vi, ac jure populari exorientis imperii radices perpetuo confirmarunt. Dictatore creato, cum omnes magistratus cessarent, hic tamen unus permanebat. Conciderat sane sub Sylla Tribunorum plebis potestas, tantum non intercedendi facultate sublata; sed eam demum restituit Cn. Pompejus. Ita vero magistratus hic popularis erat, ut a plebeis avelli nunquam potuerit, & transferri ad Patricios: nemoque nisi plebejus creari poterat; cum ad alios omnes promiscue plebei, ac patricii vocarentur.

(a) Dionys. *lib.* 6. Liv. *lib.* 3

(b) *Lib.* 37.

(c) *Lib.* 9.

(d) Liv. *lib.* 2. *c.* 32. Onuph. *in Urb. Rom. pag.* 153.

(e) Hotom. *antiq. lib. de Magist. cap. de Tribun.* Idem *in legibus cap. Sacratis Junia.* Liv. *lib.* 3. Dionys. *lib.* 6. Gell. *l.* 13. *cap.* 12. Diodor. *lib.* 12.

(f) Dionys. *lib.* 7. Liv. *lib.* 3.

(g) Plutarch. *in Caton. Uticen.*

(h) Plut. *probl.* 8. Halicarnass. *lib.* 8. Gell. *lib.* 8. *c.* 2. Macrob. *lib.* 4. Saturn. *c.* 3. *Vide quae diligenter* Cujacius *ad l.* 2. *D. de verb. signif. sive lib.* 1. *Pauli ad edictum.*

XXVIII. De Comitiis.

Nunc quomodo plebs, & populus duce, ac vindice Tribuno, majestatem, ac potestatem suam ad leges condendas conferret, explicabimus. Senatores quidem in *Curiam*, ut diximus, ac plebei evocabantur in *campum*, *comitium*, & *forum*. Cumque pars populi conveniret, *consilium*; cum autem populus coiret universus, *comitia* dicebantur; ac centuriata comitia in campo Martio; curiata in Comitio, quod erat foro adjunctum, immo & ipsum pars aliqua fori, cujus initium a Palatii porta; tributa (i) vero habebantur, vel in campo, vel in Comitio, vel aliquando in Capitolio, vel in pratis, vicoque Flaminiis. Nihil enim referebat, extra ne, an intra pomoerium cogerentur: cum alia comitia summa religione certis essent locis alligata (k). Cum vero consilia populi, & judicia, conventusque judicium celebrabantur comitiis centuriatis: ratio suffragiorum non ex singulis hominibus inibatur, sed ex singulis centuriis; ut quod plures centuriae populi scivissent, id ratum justumque esset: sicuti & in curiatis, quod plures curiae; & in tributis, quod plures tribus comprobassent, id erat firmum. Comitiorum omnium *curiata* sunt antiquissima; quippe quibus imperii fundamenta jacta sunt, & a priscis Regibus ante Servium Tullium, qui comitia *centuriata*, & *centurias*

inmi-

(i) Marlian. *lib.* 3. *cap.* 17. *& 2. epit. Topograph. Urbis.*

(k) Pollet. *hist. for. Rom.*

instituit, jussae leges, creati magistratus, bellum & pax constituta, summaque Reipublicae administrata: ita ut sequentibus temporibus, in quibus curiata comitia obsolverunt, ac tantum religionis causa perstiterunt, quod iis major inesset sacrorum, & auspiciorum auctoritas: tamen aliis in rebus, ad speciem saltem, retenta fuerint: ut cum summum magistratibus imperium centuriatis obtigisset comitiis; tum demum pleno, atque optimo jure datum esset, si lex accessisset curiata. quae non quidem veris, sed per triginta lictores, triginta curias referentes, adumbratis comitiis ferebatur: ita ut binis comitiis de majoribus Reipublicae negotiis cum Populo disceptaretur; quorum priora, nempe centuriata vera erant; posteriora, nempe curiata in speciem usurpabantur. Quam vetusti moris notitiam, optimis sane conjecturis, elicuit Nicolaus Gruchius ex M. Tullii locis (*a*), quibus in eandem sententiam, & Hotomannus fuit adductus. Qua de re acriter inter Gruchium, & Sigonium dimicatur. Atque ut concludamus breviter, Magistratibus majoribus, qui *centuriatis*; minoribus, qui *tributis comitiis* creabantur; potestas accedebat plenior ex curiatis in speciem usurpatis, tanquam ex solennitate majori, atque umbra quadam veteris majestatis. Tributis comitiis, non solum Urbani magistratus, minores scilicet, sed & Provinciales creabantur omnes, & Pontifices Maximi, Augures, Foeciales, Septem viri epulonum, & Quindecim viri Sacris faciundis: atque in horum Sacerdotum creatione Tribus ad suffragium vocabantur: cum alii Sacerdotes a suis Collegis cooptarentur (*b*). Iisdem comitiis ferebantur, & *Plebiscita*, quae ad solam plebem pertinebant ante legem Hortensiam (*c*), qua, sedatis discordiis, juris discrimen inter patricios, & plebejos fuit omnino sublatum. Cum enim prius Plebiscitis, sive rogationibus tribuniciis, a plebe tributis comitiis adprobatis, plebs sola teneretur; Q. Hortensius Dictator tulit, ut deinceps iis etiam Patricii obligarentur, indeque inter *Leges*, & *Plebiscita* discrimen evanuit (*d*). Cum autem Tribuni plebis legem tributis comitiis ferrent, jus *evocandi ad suffragium* Patricios non habebant; liberum tamen erat Patribus suffragium inire. Summa vero vis comitiorum, & potestas, atque majestas Populi Romani, collata potissimum est in centuriata comitia, in quibus ferebantur eae rogationes, quae propriae dictae sunt *Leges*, quaeque plerumque, vel ex S. C. vel Patribus auctoribus, a majori magistratu rogabantur (*e*). Q. enim Publilius Philo Dictator tulerat, ut legum centuriatis comitiis ferundarum, ante suffragia Populi, Patres auctores fierent (*f*). Unde jussa totius Populi, quae proprie *Leges* dicebantur, his sunt edita comitiis. Stante igitur Republica Romana, juris divisio commode duci potest a Senatu, Plebe, & Populo. E Senatu autem prodiere *S.C.* E tributis comitiis, quae plebs cum suo Tribuno celebrabat, *Plebiscita*: ex universis tandem Populi suffragiis in comitiis centuriatis, auctoritate plerumque Senatus praeeunte, *Leges* extiterunt. Centuriatis autem comitiis majores Magistratus, nempe quorum majora, seu rata magis erant auspicia, creabantur (*g*), ut *Coss.*, *Praet.*, *Cens.*, inque iisdem exercebantur judicia *perduellionis* (*h*): quod crimen erat hostium patriae. Porro Comitia centuriata legum rogandarum causa solis (*i*) Coss., Dictatoribus, Praetoribus, Interregibus habere jus erat, praemisso edicto, ut Populo innotesceret, ad quam diem in campum Martium convenire deberent (*k*): ad quam ab edicti die *trinundinum* intercedebat, sive tres nundinae. *Nundinae* autem erant nono quoque die, quo Cives in re rustica occupati, ab agris negociorum causa confluebant in Urbem. Hinc ille comitiis dictus erat dies, quo teneri plebs in Urbe poterat, & interim, interjecto tempore, de lege deliberarent inter se. Quoniam autem ipso nundinarum die haberi comitia non licebat, protrahebantur in sequentem. Nundinas enim Jovis fuisse ferias aliqui putarunt: unde Julius Caesar scripserat, eo die cum populo agi nefas esse (*l*). Eadem dierum ratio, & in Plebiscitis observabatur.

(a) Cic. *de leg. agr.* 2. Hotom. *lib.* 3. *cap.* 11. *Antiq. Roman. de Comit.*

(b) Hot. *Ant. lib.* 2. *cap.* 21.

(c) *An Horatiam, vide DD. ad le.* 2. *D. de orig. jur.*

(d) Manut. *de legibus p.* 864. *post* Rosinum.

(e) Paul. Manut. *de leg. pag.* 860.

(f) Liv. *lib.* 8. *cap.* 12.

(g) Gell. *lib.* 12. *cap.* 14.

(h) Valer. Max. *lib.* 6. *cap.* 5. Liv. *lib.* 6. Cic. *pro Sext.* Sigon. *lib.* 3. *de Judic. Roman. cap.* 5.

(i) Rosin. *eod. leg. de com. cap.* 10.

(k) Cic. *pro domo sua*.

(l) Macrob. Saturn. *lib.* I. *cap.* 16.

XXIX. DE LEGUM FERENDARUM EXAMINE.

Interea laturus Legem, sive Tribunus plebis esset, sive magistratus major, eam cum prudentibus, ac necessariis suis communicabat, ne civium offensionem incurreret; neve novam legem contra morem majorum proponeret. Cavendum ei namque erat, lege Licinia, & Ebutia, ne quod sibi, aut cognatis, affinibusve suis commodum nova lege captaret. Item cautum erat lege Coecilia, & Didia, ne per *Saturam* (quod cibi genus erat ex variis cibis paratum) sive pluribus, variisque de rebus, una rogatione Lex ferretur; aut ne quid insereretur legi, de quo Legem ferri

non

non liceret. Unde hac utebantur ad omnes Leges translatitia formula: *Si quid jus non fuit rogari, ejus hac lege nihil rogatum*; & illa (a): *Si quid contra alias leges ejus legis ergo latum eſſet, ut ei qui eam legem rogaſſet, impune eſſet*.

(a) *De his, & ſequentibus teſtimonia, vide apud* Manut. *de legibus*.

XXX. DE PUBLICATIONE LEGIS, CONCIONE, ET SORTITIONE, ET SUFFRAGIIS FERENDIS.

Scriptam Legem laturus, ſi ab Optimatibus ſtaret, eam ad Senatum referebat: ut ſi a Senatu probaretur, ferendam legem opinio prudentiae commendaret: ſi legislator popularis eſſet, & turbulentus, *rogationem*, neglecto Senatu, meditabatur. Antequam autem *rogationis*, cauſa Concio advocaretur, lex erat *promulganda*, ſive publice proponenda, ut ſingulis poteſtas cognoſcendi fieret, aut corrigendi, admonendique magiſtratus. Poſt ſi tributis comitiis *ferri* oporteret, populus a Tribuno in forum; ſi vero *roganda* eſſet comitiis centuriatis, in Campum Martium Cives a majori magiſtratu convocabantur: ubi praeco, ſubjiciente Scriba, Legem recitabat. Deinde, niſi pro poteſtate Tribunus plebis impediret, Orationes ad *ſuadendam*, aut *diſſuadendam* Legem habebantur a Magiſtratibus, vel ab ipſo latore legis, vel a privatis, quibus concionandi poteſtas facta eſſet a magiſtratu aliquo. Nam injuſſu magiſtratus, privatis nullus erat dicendi locus. Qui vero ſuadebant, *Auctores legis* dicebantur. Ubi eſſet *peroratum* praeſentibus Sacerdotibus, & divina procurantibus, poſtquam de Coelo ſervatum eſſet, auſpiciis captis, urna vel ſitella deferebatur, qua exciperentur nomina Tribuum, ſi tributa: centuriarum, ſi centuriata comitia eſſent; eaque urna leviter verſabatur, ut ſortes aequarentur, ne ulla exiliret, aut ſubſultaret. Aequatis ſortibus, *ſortitio* fiebat, & quem ſors dederat ordinem, Tribus, vel Centuriae tenebant (b). Sane ſub Tullio Rege, qui ut *centurias*, ita & *centuriata comitia*, inſtituit, primae ad ſuffragium vocabantur maximi cenſus centuriae in prima, & ſecunda claſſe deſcriptae: quae, quia reliquas numero exuperabant, ideo illis conſentientibus ceterae omittebantur. Sin diſſentirent, ciebatur tertia claſſis; deinceps quarta, donec ad inopum centurias, quod raro, vel numquam contigit, perveniretur. Etenim ſaepe primarum centuriarum ſuffragiis negocium conficiebatur, Mutata vero ſequentibus temporibus ratio eſt; etenim inſtitutum fuit, ut quae prima centuria, vel tribus ex urna educeretur, ea ſuffragium ante alias ferret, & *praerogativa* diceretur. Cujus ſententiam centuriae, ac Tribus reliquae ſuis plerumque ſuffragiis complectebantur: quaeque tribus, vel cenuriae poſt *praerogativam* ad ſuffragia evocarentur, eae *jure vocatae* dicebantur: ut binis eodem tempore comitiis quodammodo (id quod Aſconius obſervat) (c) cum Populo ageretur: prima erant *praerogativarum*? altera *jure vocatarum* ſententias praerogativarum ferme comprobantium. Et quoniam procedentibus temporibus, ut diximus, centuriae tribubus ſunt incluſae; ideo primo tribuum, poſt ejus Tribus, quam ſors dediſſet, fiebat ſortitio centuriarum; ut pateret quae, quave de tribu eſſet *praerogativa centuria*. Unde quae prima e tribubus exiſſet, dicebatur *praerogativa tribus*: quaeque ex eadem tribu centuria exiſſet prima, *praerogativa centuria* vocabatur. Porro ejus, qui de praerogativa tribu rogaretur primus a Magiſtratu, major erat exiſtimatio, & ſplendor; unde ille honoris gratia dicebatur *Primus*. Neque enim cuilibet honos hic habebatur; ſed gravioribus tantum Civibus. Dum autem comitia celebrarentur, initio quidem fuerat conſtitutum, ut aliquot intra urbem armati vias cuſtodirent: poſt, ut armorum periculum ex urbe removerent, exercitum aliquem, cum intra urbem non liceret, extra urbem, ſublato vexillo, in Janiculo collocarunt: non tam credo ad arcendam, ut ſcriptores tradunt, hoſtium vim, ſi qua immineret; quam ad compeſcendos armatis, paratiſque militibus civiles motus, ſi qui ferendis ſuffragiis, aut diſſentione ſententiarum, aut partium ſtudio tumultuarentur. Ad exercitum autem milites per *ſucceſſionem* poſt latum ſuffragium accedebant. Atque ad uſurpationem vetuſtatis receptum fuit, ut Conſul, veluti Dux exercitus extra Pomoerium tabernaculum haberet (d). Dum comitia maxime ferverent, dirimebantur ſtatim, ſi *tonitru* exaudiretur, aut quis *morbo herculeo*, qui ex ea re *comitialis* fuit appellatus, corriperetur: ac *prodebatur*, ſive protrahebatur dies comitiorum, ſi adhibitus de more augur *obnunciaret*, ſive adverſa renunciaret auſpicia; ſi Tribunus intercederet, ſi Conſul ſupplicatione decernenda, indicendiſque feriis comitialem diem eximeret. Comitiis autem coactis, ſortitione tribuum, & centuriarum facta, confuſus popu-

(b) Dionyſ. *lib.* 4.

(c) 1. *in Verr.*

(d) Dionyſ. *lib.* 37.

populus in suam cujusque tribum, ordinis causa, remittebantur ab eo, qui legem ferebat, his solennibus verbis: *Discedite Quirites*. Atque ubi suam quisque tribum repetiisset, ferebatur suffragium, olim quidem voce; post *tabellariam* vero legem, duae singulis civibus tabellae *diribebantur*, sive distribuebantur a *diribitoribus*, sive divisoribus: quarum altera novam legem improbabat antiqua probando, ac propterea inscripta erat hac nota *A.* sive *Antiqua probo*; Altera legem probabat novam, inscriptaque erat hoc nota U. R. sive: *uti rogas*. Ne qua vero fraus in tabellarum distributione lateret, privati aliquot homines, qui de lege laborabant, aut diribebant, ipsi, aut *de pontibus* diribentibus praesidebant. Extruebantur enim in Campo *Pontes* multi, sive angustae quaedam substructiones e tabulatis solo editae. In horum pontium capite imponebantur cistae plenae tabellis, quae suffragium laturis ministrabantur: in extremis vero pontibus aliae cistae, in quibus ferentes suffragium, tabellas quisque suas deponebant. Hinc natum, ut sexagenarii *de ponte* a junioribus dejicerentur: quia nullo jure illi ad munera publica cogebantur. Hinc *depontani senes*, hoc est, *e ponte* dejecti. Totidem autem extruebantur pontes, quot essent in tributis comitiis tribus, nempe XXXV. in centuriatis centuriae, nempe CXCIII. Per eos igitur pontes transeuntes, acceptas in prima pontis parte tabellas in extrema reddebant: itaque suffragium ferebatur. (*a*) Igitur, ubi sors praerogativam indicasset centuriam, vocabat eam praeco ad suffragium. Illa vero movens concedebat in locum prope Tribunal in Campo Martio cancellis septum, quod *ovile* dicebatur: eoque suffragium laturi pergebant per pontes: in quorum capitibus dispositi erant diribitores, qui tabellas singulis traderent. Ad *ovilis* autem ostium stabant *rogatores* cistis, in quas populus conjiceret tabellas, utram quisque vellet: quibus conjectis a singulis centuriis, tum suffragia numerabantur a custodibus, qui ea *punctis* notaverant: ut ea tribus, aut centuriae sententia renunciaretur, in quam plura suffragia convenirent; ea reticeretur, quae paribus esset distracta suffragiis, nisi de perduellionis crimine ageretur; (*b*) tum enim reorum causa, paria suffragia absolutionis sententiam praeferebant. Haec autem dinumeratio tabularum, & punctorum notatio, dicebatur quoque *diremtio suffragiorum*, & *dirimere suffragia*. Si Lex ex diremtione suffragiorum a populo *scita*, vel *accepta* appareret: tum in aenas incidebatur tabulas: deinde vel publice populo inspicienda proponebatur, vel deferebatur ad aerarium adservanda. Atque hac de potestate leges, & S. C. fluxerunt: istaque sunt ratione condita, & constituta priusquam ad unius potestatem omnia devenissent.

(a) Rosin. *lib.* 8. *cap.* 2.

(b) Dionys. *lib.* I.

XXXI. De Primis Romanorum Legibus, et Jure Papyriano.

Romanum igitur jus diversis e fontibus manavit, ac variante Reipublicae forma, initia mutavit, & nomen. Etenim sub dominatu regio plures ad regendam multitudinem leges conditae sunt a Regibus, quae, quia collectae fuerunt a P., seu quis malit a Sex. Papyrio, *Juris Papyriani* nomen acceperunt. Sublatis Regibus conditum est a decemviris *jus* XII. *Tab.* ex jure Papyriano, & Atheniensi coactum, quod *decemvirales jus* appellamus. Usu vero poscente Plebs, vel Senatus, vel uterque plura in utilitatem Reipublicae, atque civium constituerunt, quae *plebiscita*, & *S. C.*, & generali nomine *Leges* nuncupantur. Ex formulis autem, ritibusque solennibus judiciorum, compositum est jus civile *Flavianum*, a Cn. Flavio scriba dictum: qui subtractum Pontificibus librum populo prodidit. Ex disputationibus, interpretationibus, responsisque Jurisconsultorum, nata est *jurisprudentia*. Ex edictis magistratuum processit *jus honorarium*. Ex Imperatorum constitutionibus, decretis, & rescriptis, *Principum placita* extiterunt. Ac sane jus Papyrianum fortuna potius, quam consilio prodiit: quod plerumque accidit in primis hominum coitionibus, initiisque regnorum, ubi non tam virtus, quam cupiditas dominatur; quae parem aliquando utilitatem, pacemque procreat: ut mirum non sit, si aspera multitudo, moribus ingeniisque discors, e fugitivis exulibusque collecta, qualis prisca gens Romanorum fuit, sub unius Imperio, & legibus coaluerit: Quamvis enim suus singulorum amor sibi aliena trahendo, voluntates dirimat, & quilibet ad alios subigendos natura feratur: tamen studio quisque sui remittit saepe alteri, quod sine periculo, atque propria pernicie auferre non potest. Hinc a mutuis injuriis abstinent, quia par utrinque metus impendet. Unde malunt sese homines continendo servare, quam rapiendo pessum ire. Propterea omni licet virtute destituti, tamen saepe numero parcunt aliis, ut sibi

parca-

parcatur: communique consilio societatem ineunt, atque custodiunt, ut coactis plurium viribus, injurias aemulorum validius propulsent. Unde, quae concitat animos cupiditas, eadem refraenat. Igitur ne coacta societas dissensionibus turbaretur, Urbis initio Regis jussa pro legibus erant. Deinde certas firmasque leges tulit Romulus comitiis curiatis, hoc est, suffragiis populi per triginta curias distributi; aliaeque ab Regibus aliis leges deinceps latae fuerunt; quarum reliquias, si quas germanas esse constabat interjecimus legibus XII. Tab. in quas Regias leges collatas fuisse a decemviris, testimonio veterum, accepimus (a); non quidem omnes (nam quae ad regium dominatum pertinebant, simul cum regio nomine ceciderunt, & fortasse abrogatae fuere lege Terentia) sed eas, quae aut ad religionem spectabant, aut ad jus privatorum: quae libro sequenti se offerent inter leges decemvirales: idque doctissimorum virorum est judicium, Scaligeri praesertim (b). Profectae vero leges Regiae potissimum sunt a Romulo, Numa, & Servio Tullio; quorum primus *naturae jus* extulit, & matrimonii, educationis liberorum, juraque parentum stabilivit. Alter *jus gentium* expressit, ac de homicidiis, de bonae fidei contractibus, de sepultura leges aliquot promulgavit, praeter caeremonias, & ritus, & Sacrorum religionem, quae Numam praecipuum agnoscit auctorem. Postremus juri civili constituendo vacavit, & de contractibus, atque delictis quinquaginta rogavit leges, item de foenore, de nexibus aere alieno (c).

(a) Dionys. *lib.*2. & 10.

(b) Scaliger *ad Festum in vers. nuptias*, Cujac. *obs.* 2. *cap.*20.

(c) Dionys. *lib.*4. & 5.

XXXII. De jure XII Tab.

Cum vero C. Terentius Arsa Trib. pleb. ut Consulum immoderatam in plebem potestatem deprimeret, legem promulgarit de *quinque viris*, qui leges Consulari imperio perscriberent, creandis, eaque deliberatio variis contentionibus, per decennium extracta fuerit: & post impetratam duplicandorum Tribunorum plebis potestatem intermissa; revixit tandem Romilio, Veturioque Coss. in plebem Rom. quae militiam detractabat; impotentius dominantibus. Hinc ab anno U. C. CCC. Spurio Tarpejo, & A. Terminio Coss. res ad Senatum delata, & ex sententia P. Romilii factum S. C. (quod deinde fuit plebiscito confirmatum) ut tribus triremibus pro majestate Reip. Rom. magnifice instructis, legati per Italiam, & universam Graeciam petitum leges mitterentur: creatique Sp. Postumius, Sext. Sulpicius, A. Manlius, qui utiliores Civitatum singularum, & Lacedaemoniorum, atque Atheniensium potissimum leges descripserunt. Quae Romam allatae, redactae fuerunt simul cum legibus aliquot Regiis in *duodecim tabulis* a Decem viris ad id delectis, cum summo imperio, silentibus aliis magistratibus; easque leges partim integras perscripserunt, partim emendarunt, partim ad populi mores, & consuetudinem urbis inflexerunt, novasque aliquot ipsi pro temporum opportunitate, ut suspicari fas est, interseruerunt. Quarum summa capita, quae e fragmentis eruere licuit viris eruditis, breviter hic innuemus, easque ad suas tabulas ex ordine a Jacobo Gotofredo descripto, revocabimus: nam in sequenti libro, ubi eas sigillatim evolvemus, rerum, ac materiarum, docendi causa sequemur ordinem, non tabularum. Prima tabula rationem instituendi, agitandique judicii tradebat. Secunda continebat causas judicii prorogandi, testium excitandorum, & rationem persequendorum furum. Tertia complectebatur rem usurariam, & depositi actionem, & auctoritatem, exequutionemque rei judicatae. Quarta definiebat jus parentum in liberos, & jus emancipationis, & legitima tempora, quibus justi liberi nascerentur. Quinta statuebat jura testamentorum, & successiones ab intestato, & haereditatis divisionem, & jura tutelarum. Sexta exhibebat venditiones, & usucapiones, & possessionem, atque tignorum in alieno inductorum, itemque repudiorum jura. Septima de damno agebat, & injuria in agros, pecora, vel proprium corpus, aut famam illatis: indeque pergebat ad alia delicta, nempe ad falsos testes, homicidas, veneficos, sagas, parricidas, atque ad tutorum, & patronorum fraudes in pupillos, & clientes. Octava constituebat jura praediorum urbanorum, & rusticorum, definito ambitu parietis, & spatio inter confines fundos, itemque spatio viae; tradebatque sodalibus certorum collegiorum ferendae sibi legis facultatem. Nona fons erat juris publici, vetabatque privilegia, & coetus nocturnos prohibebat, puniebatque seditiosos; & redeuntes in fidem populi Romani, cum antea descivissent, tamen recipiendos jubebat. Judices pecunia corruptos capite mulctabat, & judicium de capite Civis Romani, nonnisi comitiis centuriatis fieri permittebat. Decima comprehendebat jura Sacrorum, & se-

& ſepulchrorum, & caeremoniarum, & jusjurandum. Undecima de jure connubiorum agebat, & de ſacris deteſtandis, itemque de vi poſtremarum legum. Duodecima, quae ſimul cum undecima ſupplementum erat, de pignore aliquid attingebat, & de calumnioſo, falſoque judicio, itemque de ſervo noxae dando. Quae omnia ſigillatim explicabuntur libro ſequenti. Nunc haec indicaſſe, ad continuandum narrationis ordinem, ſatis fuerit.

XXXIII. DE ACTIBUS LEGITIMIS, ET JURE FLAVIANO.

Ex harum autem legum ſenſu, & poteſtate deductus eſt uſus, ſive ratio judicii exercendi, & negociorum agitandorum, certis adhibitis formulis, & ſolennitatibus veterum Juriſconſultorum artificio conditis, (a) eductiſque de Sacrario Pontificum: quas *legis actiones*, & *actus legitimos* appellarunt: quae altera fuit poſt XII. Tab. portio juris civilis, libro ſecundo a nobis ſigillatim explicanda, dictumque fuit *Jus civile Flavianum*, a Flavio ſcriba, qui librum earum populo vulgavit. Praeter *legis actiones*, qui ſunt actus in lege civili ſolenniores, & quaſi commercii forenſis inſtrumenta, editae ſunt a prudentibus, poſt editum jus civile Flavianum, aliae formulae ad nova contractuum genera, novaque negocia in diem emergentia, ex moribus adcommodatae, per *Sex. Aelium* compoſitae, a quo *juris Aeliani* nomen duxerunt. Atque haec juris portio, nempe jus civile *Flavianum*, & *Aelianum*, itemque *interpretationes prudentum* proditae e re nata, quas *fori diſputationes* appellarunt, ſub priſcae juriſprudentiae nomine comprehenduntur. Verum ſeneſcente jam XII. Tab. jure, vel propter obſcuritatem verborum, & antiquitatis oblivionem, ut mortalia omnia, ſenſim dilabente; itemque novis in diem negociis oborientibus, quae novam legem veterum ſententia minime comprehenſam poſtulabant; auctoritate populi, vel Senatus, vel utriuſque, variis temporibus novis Legibus, Senatuſconſultis, & Plebiſcitis, vel reddita fuit lux Decem virali juri, vel adjectum, immutatumve aliquid, quod ſi ſolius plebis conſenſu Tribuno rogante fieret, *plebiſcitum* appellabatur; ſi Senatus auctoritate, *Senatus conſultum*; quod deinde populi ſuffragio confirmatum *Legis* vim, ac nomen obtinebat. Quarum legum illae, quae ad jus privatorum pertinent, explicabuntur libro tertio. Satis enim fuerit nomina earum hic breviter indicare: tum ut haec narratio ſuo filo deducatur; tum ut lector antequam cognoſcat ſingulas, procul adſpiciat univerſas.

(a) Cic. *ad Attic. lib. 6. ep. 1. pag. 136. cum not. varior.*

XXXIV. DE POSTERIORIBUS LEGIBUS.

Omnes igitur leges partim *perſonas*, partim *negocia*, partim *judicia*, reſpiciunt. Exordiemur a perſonis, quae vel *liberi* ſunt, vel *ſervi*. Ad ſervorum ſtatum pertinet lex *Caninia*, & lex *Aelia Sentia*, quibus liberior manumittendi facultas coercebatur. Illa enim certum ſervorum manumittendorum numerum praeſcribebat; haec manumiſſi, & manumiſſoris aetatem definiebat, certaſque manumiſſionis cauſas poſtulabat. Lex *Julia* principem manumittentem eximebat obligatione ſervandarum ſolennitatum. *Petronia* ex diſcrepantibus judicium ſententiis praeferebat illam, quae libertati ſtuderet. *Junia Norbana* medium gradum inter ſervitutem, & plenam libertatem conſtituebat: iſque libertatis gradus *latina libertas* appellabatur, cui cohaerens eſt *S. C. Largianum* quo filii haeredes a Patre inſtituti praeferuntur ceteris, in bonis Latini liberti decedentis. *Viſellia* plenam libertatem Latinis libertis ob honorem tribuebat militiae, praeter quos, illos, qui jure aureorum annulorum carerent, ab ingenuorum honoribus arcebat. *Daſumianum S. C.* iis, quibus libertas relicta erat a teſtatore, abſentibus etiam haeredibus, libertatem praeſtabat. *S. C. Rubrianum* iis, quos haeres a Praetore evocatus manumittere negligeret, liberos eſſe jubebat. *Articuleianum* in cauſa relictae libertatis, cognoſcere jubebat Praeſidem provinciae, de qua erat teſtator, & ſervus: quamvis haeres ex altera eſſet provincia. *Vitraſianum* partes explebat infantis, ac liberum pronunciabat eum, cui teſtator libertatem reliquerat a pluribus haeredibus, inter quos eſſet infans, qui loquendi uſu careret. *Ninnianum* libertatem adimebat ei, qui colludente domino, per judicis ſententiam liber pronunciatus fuiſſet. Erat & *S. C.* quo prohibebatur, poſt quinquennium quaeſtionem de ſtatu defuncti retractari. *Claudianum* ſervitutis poena mulieres ab alienorum ſervorum commerciis abſterrebat. Lex *Vectii Lybici* ſervos publicos, qui publicis ſcripturis operam dabant, a Republica manumiſſos, non amplius Latinos, ſed Romanos cives fieri permiſit. Et hae leges, atque S. C. fuerunt de conditione ſervorum: ſequentia liberorum ſtatum complectuntur. Ante omnes procedit lex *Atilia*, qua tutor

ex lege a Praetore datur iis, quibus nec ullus adgnatus adest, nec tutor datus a testatore. Lege vero *Julia*, & *Titia* in provinciis tutor, eandem ob caussam dandus erat a Praesidibus. Lex *Claudia*, cujus est incerta sententia, vel mulieres eximit a perpetua tutela, sub qua jure antiquo erant, vel facultatem ejus tutelae gerendae sustulit. Lex *Laetoria* adolescentes minores viginti quinque annis a dolis alienis tutos praestabat. Succedunt leges ad conjunctionem personarum pertinentes, nempe nuptiales: quarum praecipua erat lex *Papia*, quae pluribus capitibus, poenis, praemiisque propositis, nuptiarum frequentiam excitabat: coelibatum, & viduitatem inhibebat; inopiam aerarii privatarum haereditatum vicesimis portionibus, & caducorum lucro levabat. Cui legi plura S. C. cohaeserunt, quae in ejus expositione a nobis afferentur. Fuit & S. C. quo nuptiae inter pupillas, & tutores, curatoresque prohibebantur. Nuptias consequitur partus, cujus agnoscendi post divortium ratio S. C. *Planciano* tradebatur.

Post personas occurrunt leges, quae ad negocia pertinent, quarum primas innuemus eas, quae in viventium negociis versantur. Primum locum dabimus legi *Atiniae*, quae rei furtivae usucapionem non aliter permisit, quam post reditum ipsius ad priorem, & verum dominum; a quo si res denuo recessisset, exuebat prioris furti vitium. Similemque constituerunt lex *Plautia*, & *Julia* in rebus vi possessis. Lex *Scribonia* sustulit usucapionem servitutum. Lex *Claudia*, & S. C. *Macedonianum* adolescentium foenerationes resciderunt. Lex *Julia* vulgatum cessionis bonorum beneficium concessit debitoribus, qui solvendo non erant, ut propria corpora molestiae sub traherent, bona creditoribus cedendo. *Vellejanum* S. C. foeminis intercedentibus, & pro alio se obligantibus, prodita exceptione subvenit. Lex *Cincia* immoderatas donationes, & munera coercuit.

Prodeamus nunc ad negocia, quae a morte aliorum emergunt, quibus regendis hae sunt leges constitutae. Offert se primo lex *Cornelia*, quae testamenta condita ante captivitatem ab iis, qui apud hostes decesserunt, perinde confirmat, atque si diem suum in Urbe obiissent. Lex *Furia* certam summam definivit, supra quam non liceret legare, aut mortis causa donare, nisi certis personis. Lex *Voconia* legandi libertatem, & effusam erga mulieres, testatorum liberalitatem compescuit. Lex *Falcidia* vetuit, plus dodrante legando absumi. S.C. *Trebellianum* actiones omnes, quae haeredi, & in haeredem competerent, jussit cum restituenda haereditate transire. S. C. *Pegasianum* concessit haeredi, haereditatem restituere rogato, quartae detractionem. S. C. *Sabinianum* prospexit adoptato filio in adoptionem alteri dato a patre trium liberorum: cui filio quartam bonorum partem relinquendam jussit. Lex *Velleja* instituendorum posthumorum rationem tradidit. Lex praeterea *Glicia* fuit eruta per Cujacium, ex qua inofficiosi testamenti querela manavit. S.C. *Julianum* consuluit iis, quorum in fraudem haereditaria bona fuerunt alienata. S.C. *Claudianum* liberti haereditatem ei filio detulit, cui testamento fuit assignatus, relicto jure patronatus. S.C. *Tertullianum*, & *Orphitianum* filio, matrique mutuam successionem aperuerunt.

E negociorum legibus ad ea, quae ad crimina, & judicia pertinent, procedamus. Judicialium legum ante alias digna memoratu est lex *Cornelia de majestate*, quae complectebatur leges omnes antiquiores, in eos latas, qui aliquid contra Rempublicam molirentur: novaque capita condidit, quibus ejus criminis atrocitas coerceretur. Fuit, & lex *Julia de coercendis adulteriis*, qua & stuprum, & foediora libidinum genera comprehenduntur. Reprimendae vero audaciorum hominum violentiae latae fuerunt lex *Pompeja*, *Clodia*, *Pedia*, itemque *Julia*; quae inscribitur *de vi*. Fuit etiam & lex *Julia*, quae rapaces manus Magistratuum a sociorum, & provincialium bonis arcebat, injustaque jurisdictionis lucra prohibebat; quae dicta est *repetundarum*: cum qua conjungi potest lex *Glaucia* eodem pertinens, ejusdemque tituli lex *Cornelia*: quibus legibus privatae pecuniae ab avaris Magistratibus repetebantur. At publicae, Sacraeque pecuniae repetebantur aliis legibus, nempe lege *Julia peculatus*, & *de sacrilegio*, & *de residuis*, qua tenebantur, qui vel non omnem pecuniam publicam in rationes retulissent, vel relatam non integram reddidissent: hisque legibus reprimitur avaritia. Sequuntur leges, quae compescebant ambitionem, quod praestitit lex *Petilia*, *Baebia*, *Maevia*, *Fabia*, *Tullia*, *Aufidia*, *Calfurnia*, *Licinia*, *Pompeja*, & postremo lex

Julia de ambitu. Plura quoque de constituendis, regendisque judiciis, legibus *Juliis* continebantur. Multa porro crimina plectebantur legibus *Corneliis*; quarum prima offertur illa *de falso*, quae falsa testamenta subjicientes, atque corrumpentes, & scripturas, sive privatas, sive publicas vitiantes puniebat: itemque omnes, qui veritatem fraude celassent, aut imagine veritatis falsum obtulissent. Cui similis lex *Cornelia nummaria*, quae crimen coercuit falsatae, vel attonsae monetae. Fuit & lex *Cornelia*. quae puniebat *injurias*, sive verbis, sive re, sive scriptis illatas: & Lex etiam *Cornelia de sicariis*, & *Veneficiis*, quæ suppliciis afficiebat eos, qui ferro, vel veneno mortem alicui obtulissent. Quam legem plura comitabantur S. C. quorum nomina interciderunt. Ex quibus S. C. celebria sunt illa, quae castrationem puerorum prohibebant. Eademque lege *Cornelia de Sicariis*, horribile parricidii crimen continebatur: quod crimen complexa est deinde lex Pompeja, quae *de parricidiis* inscribebatur. Denique lege Cornelia, quae *de lusu* erat, vetita fuit *alea*, qua hominum patrimonia *sortis* arbitrio subjiciuntur. *De furtis* constituit lex *Hostilia*, ut absentis nomine agere liceret. *Plagium* sive liberi hominis, aut alieni servi suppressionem, punivit lex *Fabia*: in quam factum fuit S. C. ut servorum fugitivorum venditio legis sententia comprehenderetur. Fuit Lex *Remmia* de puniendis *calumniatoribus*. Et de *tergiversationibus*, sive iis: qui accusationem destituunt, poenam statuit S. C. *Turpillianum*, alio nomine lex *Petronia* nuncupatum. Eos vero, qui benemeritos vindicare neglexerint, ut sunt haeredes, qui, testatore occiso, supplicium sumere de servis omiserint, plectit S. C. *Silanianum*. A cujus criminis accusatione quinquennio haeredes liberantur per S. C. *Statilianum*. S. C. autem Silaniani vis porrecta est etiam ad servos, qui testamento manumissi eodem sub tecto mansissent. Eaque fuit sententia S. C. *Neroniani*, vel *Claudiani*, quam sententiam S. C. aliud Trajani temporibus conditum, protraxit ad eos etiam servos, quos testator vivens manumisisset. Supersunt duae, quae sunt *de damno sarciendo* leges: quarum altera, nempe *Aquilia*, cavit de damno sarciendo ab homine, vel per hominem dato. Altera, nempe *Rhodia*, e Rhodiis petita legibus: inter cujus capita illud fuit praecipuum, quo contributio mercium servatarum instruitur ad reparandam jacturam illius, cujus merces, levandae navis causae, mersae fuerunt.

XXXV. DE JURE HONORARIO, ET DE PRAETORE URBANO, ET PEREGRINO.

Et haec quidem brevis legum, & S. C. ad jus Civile pertinentium summa est, quam in hoc expositionis cursu juvat habere praeceptam, quo lector ad libros sequentes accedat paratior. Verum inertes essent leges, & otiosae, nisi hominis ministerio verterentur ad usum, atque ex Civium consensu gravem, prudentemque virum nanciscerentur, cujus voce, atque auctoritate vires suas explicarent, quod munus est Magistratus. Is enim legum quodammodo vita est, & manus: quae vel languentes extollit, vel obscuras evolvit, vel dilatat angustas. Eadem potestas ex totius populi arbitrio, vel optimatium, aut principis jussu, certos ad homines ducta, atque continuata reddit brevi, & celeriter, quod praestari a singulis, vel ab universis, usu poscente, sine summa, & inexplicabili difficultate non posset. Ideo cunctus populus certos cives potestate armat universorum, & ut ea utantur ad flectendas, regendasque leges, & ad expedienda ex earum, vel aperto, vel abdito sensu, ablata negocia. Id praestitit apud Romanos Magistratus ille, unde omnis jurisdictio causarum, & judiciorum ratio fluebat, nempe *Praetura*: cujus antea vis, atque potestas ipso Consulatu continebatur. *Praetoris* generale nomen erat summis omnibus Magistratibus conveniens; praecipue vero Consulatui: propterea quod Consul judiciis, & exercitui *praeesset*. (a) Hinc legimus apud Livium (b) vetustissimam fuisse legem. *Ut qui Praetor maximus esset, clavum pangeret*: idest Consul, aut Dictator, apud quos erat summum imperium: (c) Propterea, & Justinianus hujus initium verbi, ante ipsum Consulatum ponit, docetque nomen fuisse proprium Imperii, veteribusque Romanis Imperatores suos appellatos fuisse *Praetores*. Verum postquam plebei diuturnis contentionibus pervicerunt, ut alter Consul de plebe fieret; Patres, ut jus cum plebe communicatum, deminutumque patriciis, aliqua ratione repararent, praetexentes nimias Consulis occupationes, & causantes negociorum urbanorum turbam, quae a Consulibus longa expeditione, assiduaque militia distractis, evolvi minime poterant; impetrarunt, ut aliqua consularis potestatis portio, ea nempe, qua res forensis continebatur, conferretur, in peculiarem Magistratum crean-

(a) Varro *lib.* 4. *de ling. lat.*
(b) *Lib.* 7.
(c) *Novell.* 25. *de prae. Lycaon.*

creandum è numero Patrum, quem communi hujus nominis ſignificatione, ad ſingulare munus contracta; *Praetorem* appellarunt, ann. ab U. C. CCCLXXXVI. (a) Hujus *conſularia* erant *inſignia*, pro conſulari poteſtate, quam exprimebant: cum Praetor *Conſulis collega minor*, & diceretur, & eſſet: (b) quoniam iiſdem, ut Meſſala tradidit, cum Conſule auſpiciis creabatur, & abſente Conſule, ipſius munus in urbe gerebat. Ideo ſex lictoribus utebatur cum ſecuribus: quod intelligendum eſt de Praetoribus provincialibus: nam qui erant in urbe, duobus tantum utebantur, (c) Utebatur etiam praetexta, ſella curuli, haſta, miniſtris, ſcribis, accenſis. (d) Hinc Cicero ſcribit: *Placuit nobis, ut ſtatim ad Cornutum Praetorem Urbis has literas deferrem, qui, quod Conſules aberant, conſulare munus ſuſtinebat, more majorum.* Sub Imperatoribus Praetor centumviralibus quoque judiciis praeſidebat. (e) Jus vero reddebat è ſella curuli ex ebore. dictaque fuit *curulis*, quia veteres, magiſtratu jam perfuncti, *curru* conſueverant in curiam vehi, honoris gratia, quo in *curru*, *ſella* erat. (f) At confluentibus ad Urbem exteris, increbreſcebant in diem peregrina negocia: quibus expediendis cum Praetor urbanus minime ſufficeret, creatus fuit ann. U. C. IↃX. vel IↃXIII. ut Sigon. in Chronol. Livian. Praetor alter *peregrinus* appellatus, qui jus redderet inter cives, & peregrinos. Unde duplex erat in urbe juriſdictio praetoria, *urbana* altera, altera *peregrina*, quas Praetores creati ſortiebantur. Majorem & poteſtate, & dignitate urbanam peregrina fuiſſe, multis ex antiquitatis veſtigiis elucet. (g) Nihil vero ſtatuo de triplici diſcrimine inter has ab Hotomanno notato: nobis enim nondum liquet aliud, niſi quod inter peregrinos, & Cives juriſdictionem exerceret. (h) Incertum eſt autem, an ſolus Urbanus edictum in *albo* proponeret; an apud eum tantum *legis actio* fuiſſet: nec facile eſt ex uno, aut altero vetuſtatis loco, rem adeo obſcuram evolvere. Quin etiam ſi quid hac ſuper re definire vellemus, cogeremur ab Hotomanno diſſentire: ſiquidem Theophilus in inſtitutionibus ait: *Datum eſt jus legis ferandae praecipue Praetori Urbano, & peregrino, & aedilibus curulibus, idque jus honorarium dictum* (i).

(a) Livius *lib.* 7. Hotom. *de Praetur.* Sigon. *de Judic.* *pag.* 440.
(b) Hotom. *de praet. Urban.* Gel. *lib.* 12. *cap.* 14. Plutarch. *Pol.*
(c) Cic. *de leg. agraria conſ. Rull.*
(d) *In epiſt. familiar. lib.* 12.
(e) Quintil. *lib.* 6. *cap.* 3. Varron. *in vit. Pop. Rom. lib.* 2. *apud* Nonium.
(f) Iſidor. *lib.* 20. *Etym. cap.* 1. Briſſonius *antiq. lib.* 3. *cap.* 15.

XXXVI.
De Praetoribus Provincialibus, et Quaestoribus.

Adjectis pluribus Imperio provinciis, conſtat alios, novorum negociorum cauſa, creatus fuiſſe Praetores. Itaque poſtquam ad Romanum Imperium acceſſit Sicilia, & Sardinia, duo etiam Praetores, qui eas regerent, acceſſere: totidemque, adjectis duabus Hiſpaniarum provinciis. Qui Praetores annum provincias tenebant quiſque ſuas. Ac ſi eis ultra annum prorogaretur Imperium, *Propraetores* appellabantur; quod commune fuit omnium Praetorem provincialium nomen, poſtquam ab anno A. U. C. IↃCIV. juſſi ſunt per annum in urbe manere, ac certo publicarum quaeſtionum generi ſinguli praeeſſe, antequam in ſuas quiſque provincias proficiſcerentur. (k) Eadem ratione Conſules, cum poſt exactum in urbe conſulatum in provincias mitterentur, *Proconſules* appellabantur. Enim vero initio crimina publica penes Regem; poſtea penes Conſules agitabantur: ſed quia lege Valeria jus provocationis populo delatum fuit; itemque vetitum in caput Civis Romani animadvertere injuſſu populi; coepere ſingula crimina per populum mandari, vel Conſulibus, vel Dictatoribus, vel Praetoribus lege, aut Senatuſconſulto uſque ad annum IↃCIV. Sed exundante in dies numero criminum, cum incommodum eſſet, vel ſingulas cauſas ab univerſo populo mandari Magiſtratibus, vel ad tempus creari Quaeſitores, qui de certis criminibus cognoſcerent; ſatius eſſe duxerunt quaeſtiones inſtituere perpetuas, cum annuo magiſtratu, qui eis praeeſſet: creatique hi a populo *Praetores* dicebantur, & *Quaeſitores*. Unde anno IↃCIV. inſtitutae ſunt *quaeſtiones perpetuae*, quae proprium Praetorem, ſive Quaeſitorem haberent. Quamobrem, praeter *urbanum* Praetorem, & *peregrinum*, erant in urbe Praetores *Provinciales*, qui anno antequam in provincias proficiſcerentur, judiciis capitalibus, *Quaeſitorum* nomine, praeerant. His acceſſerunt poſtea, ſimul cum novis criminibus, novae quaeſtiones perpetuae, & ſimul cum iis alii Praetores, ſive Quaeſitores rerum capitalium. *Quaeſtionum* autem nomine, ſignificatur merum imperium, ſive jus gladii, & capitalis animadverſio. Iidemque Praetores appellabantur *Quaeſtores parricidii*; propterea quod *parricidii* vocabulo, criminum omnis continetur atrocitas.

(g) Appian. *de Bell. Civ. lib.* 2. Dion. *lib.* 42.
(h) Sigon. *de Judic. lib.* 1. *cap.* 7. *pag.* 450.
(i) Sigon. *de Judic. pag.* 450.
(k) Roſin. *lib.* 7. *cap.* 43. *Ant. Rom.*

XXXVII.
De Publicis Quaestionibus.

Ac prima quaeſtio perpetua inſtituta eſt *de pecuniis repetundis* L. Piſone Tribuno plebis legem ferente, ut Cicero teſtatur in Bruto. Hanc excepere quaeſtiones *de peculatu*, *de majeſtate*, *de ambitu*; quae illae quaeſtiones erant,

quas

quas sortito exercebant, antequam irent in provincias Praetores provinciales. His L. Sylla quatuor alias publicas quaestiones adjecit, & Praetores, sive Quaesitores etiam quatuor, nempe *de sicariis*, *de veneficiis*, *de falso*, & *de parricidio*, sive homicidio. Cum autem essent decem jurisdictiones raro singulis jurisdictionibus suus attribuebatur Praetor: sed saepe jussu Senatus jurisdictiones geminabantur, ut singulis Praetoribus binae jurisdictiones mandarentur. Unde habemus exempla Praetorum urbanorum, qui quaestionem de veneficiis susceperant, qualis, teste Cicerone, Cajus fuit Verres. Et parricidii quaestio, in Cajum Fannium Praetorem simul cum quaestione de Sicariis collata fuit, ejusdem Tullii testimonio in Rosciana. Ceterum si jurisdictiones non geminasset Senatus, decem ex earum numero erant Praetores. Itaque tollitur meo judicio dissensio inter Pomponium, & vetustiores scriptores a Lipsio notata. (a) Siquidem Pomponius decem Praetores constituit, alii octo. Sub Caesare vero decem Praetores fuisse Dio (b) tradit, quorum unus urbanae, alius peregrinae jurisdictioni praeerant: ceteri vero octo quaestionibus publicis. Duos praeterea Caesar Praetores creavit, qui frumento praeessent, ob id *Cereales* appellatos. Auctus deinde fuit sub Augusto numerus, ut refert Svetonius, (c) Praetoribus duobus, ut tradit Pomponius (d). Duos praeterea Claudius adjecit, qui jus *de fideicommissis* dicerent: quod quidem intelligitur usque ad certam summam; nam majoris summae jurisdictio erat Consulis, (e) ut Quintilianus indicat ex Vallae interpretatione, contra quam frustra pugnat Budaeus. Etenim Vallae suffragatur Ulpianus, qui scribit: (f) *Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata; sed cognitio Romae quidem est consulum, aut Praetoris, qui Fideicommissarius vocatur, in provinciis vero Praesidum provinciarum*: Praetorum autem fideicommissariorum alterum sustulit Titius, (g) ejusque loco Nerva subjecit alium, qui Fiscum inter & privatos jus diceret, quem *Fiscalem* appellavit. Denique Marcus Antoninus (h) Capitolino teste, adjecit *Tutelarem*, ut pupillis adesset, & tutores cogeret suscipere tutelam, atque satisdare, rem pupilli salvam fore, quo tutorum fraudibus occurreretur. Praetorum autem munus in reddenda jurisdictione, jureque civili custodiendo, explicando, leniendo, atque ad usum flectendo versabatur. Etenim non satis est optimas leges condere, nisi viva quaedam excitetur auctoritas, quae legem per se mutam, reddat quodammodo vocalem, & aequitate duce, ad oblatos casus prudenter eam deducat; quod Praetores *edicto*, atque *auctoritate* sua praestabant.

(a) *Ant. Rom. cap.* 10.
(b) *Lib.* 42. 43.
(c) *In* August. *cap.* 36.
(d) *L.* 2. *de orig. jur.* §. *capta* 32.
(e) *Lib.* 3. *c.* 6.
(f) Ulpianus *tit.* 25.
(g) Pompon. *l.* 2. §. 32. *de orig. juris*.
(h) *In* Marco.

XXXVIII. De Edicto perpetuo.

Quae Praetor *edicta* statim a magistratu inito proponebat; hoc est *in albo* scribebat, ut populo significaret, quo jure cum civibus eo anno esset usurus. Atque initio sane licebat Praetori propositum edictum e re nata mutare, diversumque ab eo jus constituere, ubi usus posceret; quod multi fraudibus pandebat. Siquidem Praetores, aut propriam cupiditatem explebant, aut alienam colligebant ambitiose gratiam: dum ad beneficium, vel injuriam priora mutarent edicta, conderent nova. (i) Ideo C. Cornelius Trib. pleb. legem tulit, *ut Praetores ex Edictis* suis perpetuis, sive fixis jus dicerent, neque eis toto magistratus anno recedere liceret ab eo jure, quo se usuros initio magistratus civibus denunciassent. Quamobrem cogebatur Praetor initio magistratus expromere quicquid ad universam suam totius anni jurisdictionem pertineret: postea enim neque addere, neque detrahere, & immutare de semel proposito Edicto licebat. (k) Itaque *Edicta Praetoris* in certam juris reddendi normam transierunt. Id quod ab aliquibus adeo perplexe traditur, ut vix internoveris discrimen inter *Edictum perpetuum* Cornelianorum temporum, & aliud *Edictum* Adriani jussu digestum. Scilicet Adriani aevo ex pluribus superiorum praetorum edictis, annuis illis quidem, sed propter auctoritatem, & aequitatem eorum translatitiis, atque in assiduam jurisdictionem versis; propterea que veterum Jurisconsultorum interpretatione ornatis, edictum unum compositum est, & in plura capita, mirabili arte tributum, Adriani jussu, per Salvium Julianum Jurisconsultum, quod *perpetuum* quoque fuit appellatum, (l) alio sensu, omni scilicet postero tempore duraturum: ex quo jus a futuris Praetoribus redderetur; quod in *urbanum* postea divisum est, & *provinciale*: cui forte inserebatur, si quid potissimum singularum provinciarum conveniret moribus, aut legibus, quas, Provinciales, ex foedere sibi retinuissent. Urbanum tamen, pro urbis auctoritate, nomen edicti praetorii praecipuum tulit. Varie igitur accipitur vox *perpetuum*; significat enim fixum, & immutabile; ac praeterea futuri temporis

(i) Ascon. *in* Cornelian.
(k) Dion. 36.
(l) *Lib.* 1. *Cod. de vet. jur. enucleand. l.* 1. *Cod. de condict. indeb.* Eutrop. *lib.* 9.

poris progressionem. Quamobrem edictum Cornelianorum temporum *perpetuum* dicitur, quod toto magistratus anno adeo teneret, ut interea temporis mutari nefas esset: sequenti vero anno nonnisi novi Praetoris auctoritate reviviseret, more Pontificiarum constitutionum, quas *Cancellariae regulas* vocant: quae quamvis maneant semper eaedem, tamen a novi Pontificis confirmatione recipiunt auctoritatem, proximi Pontificis morte jam amissam. Edictum autem Adriani *perpetuum* dicitur, quia ejus potestas sine novi Praetoris adprobatione, suopte robore, in omnem tendebat posteritatem, singulisque Praetoribus proponebatur observandum. (*a*) Porro *Praetoris album* Accursius fuisse putat parietem dealbatum, edictique verbis inscriptum; ne si appensam tabulam configamus, Praetoris jus furibus objiciamus, atque raptoribus. Quamvis etiam hanc loquendi formulam inveniamus in libris Juris, nempe *album sublatum*; figuram tamen elocutionis hanc liceret existimare, idemque pollere, quod *inductum*, vel *corruptum*. *Tollit* enim *album*, sive sententiam edicti, quod *album* appellatur, quicunque *album corrumpit*. Sed me aliorsum trahunt verba Jurisconsulti, qui distinguit *album sublatum* ab *albo corrupto*, his verbis: *Hoc edicto tenetur, & qui tollit, quamvis non corruperit. l. 2. D. de jurisdict. omn. jud.* Cujacius porro tradit, in *albo proponere* aliud non significare, quam exponere in luce, clarum facere, in mundo ponere. (b) Praetor autem, vel ipse cognoscebat, si liberet, aut vacaret, aut appellaretur, vel alteri mandabat judicium: unde ipsius jurisdictio, vel in judicando, vel in judice dando, vel in possessionem immittendo versabatur: ejusque potestas, teste Varrone, his exprimebatur verbis: *Do, Dico, Addico*. *Dicebant*, cum aliquem U. G. liberum pronunciarant: *Addicebant*, cum rem aliquam domino adjudicarent mancipatione, vel in jure cessione, vel adoptione: de quibus libro secundo. *Dabant* immittendo in possessionem, vel concedendo Judicem, vindicias, & actionem. (c) Cognoscebant autem de civilibus tantum causis, cum eis alia quaestio non mandabatur. Ex hujus igitur Magistratus jurisdictione prodierunt Edicta, quae, oblata facultate, singulas prope juris civilis partes, vel explendo, vel addendo, vel leniendo attigerunt. Quod jus *honorarium* fuit appellatum a magistratu, ex quo processit; qui *vir Honoratus* nuncupabatur. Cujus juris natura dissimilis est aliquando a jure *civili*. Jus enim *civile* directum est, severum, praecisum, atque totum e subtili ratione, verborumque nativa proprietate conceptum. *Honorarium* vero, utpote proditum e re nata, & e plurium eventorum cognitione, immo aliquando ex certarum commiseratione personarum, & ex opportunitate temporum excitatum, remissius est, & humanius, plusque trahit ex aequitate, ac ratione utilitatis communis, quam ex religione verborum, & superstitione vetustatis: nec tamen juri civili, & prioribus legibus adversatur: ne suo exemplo populi venerationem solvat, cui se cives jurejurando obstrinxerunt; sed id aliquando, si cogatur varietate temporis, latenter facit, & verecunde: plerunque vero legibus ita obsequitur, ita obtemperat, ut mentem verbis reconditam consequatur. Unde quo legis verba non perveniunt, eo Magistratus potestate perducuntur, si fuerint angustiora; si vero severiora sint, per eundem magistratum, aequitatis lenocinio, mulcentur, & ad pleniorem populi utilitatem deflectuntur. Itaque jus *honorarium* lenimentum fuit, benigna interpretatio Juris Civilis: quae ubi verba destituerent, occurrebat pleniori vocabulo, sensuque suaviori. Quod totum jus, quae *lex annua*, ut Ciceronis (*d*) verbis utar, ante Adrianum erat, & novi Praetoris auctoritate suscitabatur: postea, ut diximus, Adriani jussu distinctum titulis, digestumque fuit a Salviano Juliano, (*e*) ut in corpus juris civilis referretur, Praetoresque jus dicerent, non amplius ex *annuis*, sed ex *perpetuis*, & immutabilibus edictis: qui libri dicti sunt *digestorum edictorum*. Julianus autem non modo contexuit Edicta vetera: sed iis interpretationes adjunxit simul cum Edictis novis, quae in nostris legibus *novae clausulae* vocantur: isque *edicti Praetoriani ordinator* appellatur a Justiniano, (*f*) & *edicti perpetui subtilissimus conditor*. Ad quod Edictum sequentes Jurisconsulti veterum exemplo, plures commentarios attexuerunt, ut praeter ipsius Juliani scripta, testantur Pauli, & Ulpiani *ad Edictum* libri. Tanta enim aequitate Praetorum edicta commendabantur, ut cum antea studiosi juris civilis, omnem prope operam ponerent in *legibus* XII *Tab.* Ciceronis tempore, studia juris auspicarentur ab *edicto Praetoris*, super quo Ser. Sulpicius duos

(a) *L. 2. D. de stat. hom.*

(b) *In notis Instit. de actionibus §. penult.*

(c) Sigon. *de Jud. lib. 1. cap.* 7. Gotofred. *in manual. pag.* 170.

(d) *In Verrem.*

(e) *Vide* Cujacium *in Juliano in princ.*

(f) *L. 1. §. si pater D. de ventr. in poss. mit. l. penult. Cod. de condict. indeb. l. 2. §. si qui dicitur, C. de vet. jur. enucleand.*

duos conscripsit libros. Ofilius autem ejus discipulus illud accurate composuit. Porro titulorum ordinem quo edictorum seriem disposuit Julianus, (a) revocavit aevo nostro feliciter Iacobus Gotofredus, qui edictorum fragmenta Gulielmi Fanchini diligentia jampridem collecta, in sedes quodammodo restituit suas. Nunc ad *aedilitium* edictum transeamus: ne quid ad compendiariam antiquitatis cognitionem, & ad initia juris honorarii desideretur.

(a) *Vide* Gothofred. *Manual. pag.* 10.

XXXIX. DE AEDILIBUS.

Aediles dictos, Varro tradit, a sacrarum, privatarumque rerum, atque *aedium* procuratione. (b) Eodem enim tempore, quo plebis in montem sacrum secedens impetravit a Senatu anno A. U. C. CCLX. Tribunos, obtinuit duos *Aediles* e plebe creandos, qui Tribunis operam praeberent, & ministrarent. (c) eorumque jussu causas leviores, litesque privatas aliquot dijudicandas susciperent, & cum *aedium* sacrarum, tum locorum publicorum, tum annonae curam gererent, Matronarum mores, civium sumtus, dictaque factaque immodesta observarent, & coercerent. Sed cum contentio exorta inter Plebem, & Senatum de Consule creando quievisset, plebsque pervicisset, ut alter Consulum e plebeis fieret, ob eamque causam in honorem Deorum Senatus ludos decrevisset; AEdiles plebis munus ludorum recusarunt: cui muneri sese obtulerunt Patricii juvenes: (d) quibus ab universis gratiae actae, prodiitque S. C. ut duo Aediles ex Patriciis, rogante Dictatore, a populo crearentur: atque ita in posterum additi sunt *Aediles* duo, qui ab sella *curuli*, qua utebantur, *curules* sunt appellati. Cumque initio ex patriciis crearentur, progredientibus temporibus, etiam is magistratus cum plebe fuit promiscuus: ut non modo *Aediles plebis*, sed etiam *curules* ex plebe saepe crearentur. Primique creati sunt aediles curules anno A. U. C. CCCLXXXVII. Cneus Quinctius Capitolinus, & Pub. Cornelius Scipio, L. Sextio, & L. Aemilio Mamerco Coss. Hi plura munera cum Aedilibus plebis habuere communia, veluti annonae curationem, pluriumque rerum cognitionem; praecipue vero curam gerebant Sacrarum aedium, publicorumque locorum, & tutelam urbis. Hi & curabant ludos, eosdemque proprio sumtu magistratum ineuntes populo dabant: (quorum plerumque magnificentia, ut est ambitio in primis honorum gradibus praeceps) privatas opes exsuperabat: unde profuso patrimonio, contractoque magno aere alieno, spoliis provincialium deinceps jacturam reparare cogebantur. Horum laborum, & sumtuum praemio, antiquiorem in Senatu dicendae sententiae locum impetrabant, & togam praetextam, & sellam curulem, item jus imaginis in posteritatem transmittebant. Matura hujus magistratus aetas erat annorum 37. praecipuam autem jurisdictionem exercebant in rebus venalibus, & rerum corruptarum vitium observabant, & fraudes, aut praecavebant, aut redhibitionibus emendabant. Propterea, Praetorum instar, his de rebus *Edictum* proponebant, quo populus admonebatur, ac docebatur rationem, quam Aediles tenere vellent anno sui magistratus in reddendo jure: unde Hegio apud Plautum, ita loquitur de parasito festive legem ferente in laniones, & piscatores.

(b) De *ling. lat. lib.* 4. *p.* 20.

(c) Dionys. *lib.* 6.

(d) Liv. *lib.* 9. & 17.

Euge edictiones aedilitias habet.

Quod Edictum, non minus quam *praetorium*, Jurisconsultorum commentariis exornari meruit, ut partem juris *Honorarii* constituerit. De quibus enim edicebat Aedilis, edicere poterant, & Praetor: & deficientibus Aedilibus, judicium transferebatur ad Praetorem. (e) Ex *edicto* igitur *aedilitio*, actiones manabant contra venditores rerum vitiatarum, & corruptarum: quarum altera actio *redhibitoria* dicitur; altera *quanti minoris*. Priori venditio tota rescindebatur, & rei vitiosae venditor cogebatur rem suam, reddito precio, ab emtore recipere. Posteriori actione contractus rescindebatur ex parte, repetita precii portione, quae deerat rei venditae; sive reddito a venditore eo, quo minoris reperta fuit res, quam fuerat indicata, quae actio *aestimatoria* dicebatur. Duos praeterea Aediles Caesar addidit a mandata sibi re frumentaria *Cereales* nuncupatos. (f) Nunc ad J. C. auctoritatem, & artem accedamus.

(e) Cujac. *observ. lib.* 8. *cap.* 38. *ex* Dion. *lib.* 53.

(f) Dionys. *lib.* 43. *sub fin.* Pompon. *lib.* 2. *de orig. jur.*

XL. DE JURISPRUDENTIA.

Publica voluntas legibus concredita, non modo ministrum postulat, cujus voce civibus expromatur, quod munus est Magistratuum: sed, praeter legem, ipsa Magistratuum auctoritas comitem, atque adjutricem flagitat sapientiam: quae, pro re nata, ei subveniat, indicetque quorsum, & quousque sententia legis ratione ducta procurrat; unde deflectat, quo diffundatur;

datur; denique quando extendenda sit, aut retrahenda: quod moralis philosophiae praeceptis, & dialecticorum regulis expeditur. Praeterea leges aevo suo notis, atque perspicuis verbis expressae, conformataeque ad sui morem seculi, progredientibus temporibus, obscurantur: quia longinquitas temporis, aut exuit hominibus mores priscos, adductis novis, aut excutit è memoria, communique loquendi consuetudine prisca vocabula, sensu illorum immutato: atque ita legum lux eripitur oculis civium, & non offunditur publicae voluntati; nisi praesto sit aliquis morum, verborumque vetustorum gnarus, atque peritus, qui septam priscis vocabulis, & moribus legum sententiam diligenter evolvat. Quamobrem è philosophia, rectaque ratiocinandi norma, quae abstractas a rebus singulis leges aptat, adglutinatque negociis: & ex antiquitate, perspecta proprietate vocabulorum, tamquam è germanis radicibus, jurisprudentia consurgit: quae, cum sit moderatrix, & interpres legum, *boni & aequi ars* a suis cultoribus appellatur. Hoc apud Graecos munus praesertim Athenis, fere praestabant *Oratores*: qui dum causas agebant, leges obscuras, aut incertas: ex usu suo explicabant, eoque vim ingenii, & rerum peritiam conferebant: quo Judicum voluntatem, & populares adfectiones ad clientis, vel causae suae utilitatem traducerent: quorum interpretationibus privati commodi studium, necessitasque defensionis, & suspicio mercedis acceptae fidem adimebat. Verum Romae legum interpretandarum ars longe gravior fuit, & sanctior: non enim, ut apud Graecos, conducebantur interpretes; sed ii tantum accipiebantur, quibus eam auctoritatem summa scientiae, atque virtutis opinio tribuisset, quique hunc laborem nulla lucri cupiditate, sed civium juvandorum studio suscepissent. Principio enim, ut diximus alibi, legum interpretationes tamquam oracula è collegio Pontificum proferebantur; posterioribus vero temporibus, qui fide, atque auctoritate ceteris anteiret, quique spectata virtute apud cives esset, is sese publice ad respondendum dabat. Tantique apud Romanos id aestimabatur, ut nobiliores, & sapientiores hunc laborem non refugerent: immo & ad ea quoque descendebant, quae apud Graecos, nonnisi per pragmaticos, & legulejos subservientes Oratoribus expediebantur. Itaque tanto in honore prae ceteris gentibus jus civile apud Romanos erat, ut haec scientia eximia, & peculiaris Romanorum fuerit: cujus inventores ipsi, & habebantur, & erant. Unde Jurisconsultis aeque, atque summis exercitium Ducibus maximisque Oratoribus, potiores gradus in Republica patebant. Clarissimus enim quisque, atque ingeniosissimus, vel simul cum oratoria facultate jurisprudentiam conjungebat; vel, si a clamoribus fori sese studio quietis in juventute, aut in senectute, taedio negociorum, avocaret, ad jus civile profitendum, tamquam in portum se recipiebat. Eo etenim studio duo, quae maxime in civitatibus pollent, ingenii laus, & existimatio prudentiae continebantur. (a) Hinc apud Romanos jus civile a recta ratione ductum praestantioribus artibus excolebatur: cum jus aliarum gentium rude prorsus esset, & inconditum. Quam autem auctoritatem in publicis negociis Magistratus: eandem in privatis prope afferebant Juriconsulti: qui singulis civium contractibus testamentis, & litibus, suis consiliis praesto erant, vel cavendo; vel stipulationes, & testamenta dictando; vel dissentiones, atque discordias arbitrio suo componendo. Quam ob causam, aut domi sedentes excipiebant consultores, aut ambulantes transverso foro consilii sui copiam faciebant; aut amicis in judicio disceptantibus operam dabant. Pluribus autem scriptorum generibus, Jurisconsultorum doctrina proferebatur. Nam initio Jurisprudentia in Pontificum Sacrario latens sancta erat, & secreta disciplina, quae nullis adhuc mandata scriptis arcano tradebatur. Prompta sane erant, & pervulgata civibus jura, utpote brevi oratione conclusa, & publicis proscripta tabulis: usus tamen legum, & sententia illarum obtrusior, earumque interpretandarum, atque tractandarum ratio, quae non tam ex auctoritate publica, quam ex certorum hominum ingenio deducitur, quaeque *jurisprudentia* nuncupatur, erat in ipsorum interpretum potestate.

(a) Cic. *de orat. lib.* 2.

XLI.
De Disputatione Fori.

Cum enim ambiguitas aliqua juris occurreret, Prudentes viri convenientes, & inter se disputantes occultam legum vim contentionibus vexatam, & è profundo suae obscuritatis excussam exprimebant, tradebantque populo sensum a majori parte comprobatum. (b) Quae *disputatio fori* appella-

(b) Pomp. *l.* 2 §. 2. *de orig. jur. ubi* Cujacius. *Exemplum habemus* Justin. *C. de vet. jur. enucl.*

appellabatur: Eaque ratio tractandi juris civilis absque scripto, eaque Prudentem auctoritas ad juris interpretationem instituta, peperit jus illud, quod *sine scriptis* venire dicitur, quamvis postea sententiae a fori disputatione procedentes mandarentur scriptis. Hinc Ulpianus, Venulejus, Triphoninus, aliique Jurisconsulti libros *disputationum* inscripserunt: quibus complectebantur jus a Prudentibus, illatum, atque, ut Gellii verbis utar, tacito, & illiterato hominum consensu, moribusque receptum: (a) quo continebatur usus, atque tritura fori, & authoritas Jurisconsultorum: (b) quae aut communi *Juris civilis* appellatione, aut peculiari *Jurisprudentiae* nomine appellabantur. Hinc *responsa*, quae privatim antea dabantur consulentibus, vel ab ipsis scripta Jurisconsultis, vel ore ipsorum excepta (c) Judiciique relata. Quibus responsis Judices plurimum tribuebant, non quidem ut postea, jussu publico, legeve ulla: sed tacito populi consensu, & quadam auctoritate, atque commendatione sapientiae, longo, tectoque respondendi usu civibus comprobatae.

XLII. DE RESPONDENDI JURE.

Initio enim jus civile professurus propriarum Virium confidentia populo praebebat se. (d) Primus Augustus publicam Jurisconsultis tribuit auctoritatem, jussitque, ut respondendi facultas non amplius è privato consilio, (e) sed ex Principis beneficio prodiret: quod & nostris temporibus tenet.

XLIII. DE AUCTORITATE PRUDENTUM.

Tantum autem inde Jurisconsultorum auctoritas valuit, ut imperaret etiam sententiis Judicum: quibus minime recedere licuit ab opinione illa, quam aut nemo Jurisconsultus palam oppugnasset, si unum tantum haberet auctorem; aut omnes unanimes adprobassent: ita enim accipio, quod scribit Justinianus in Institutionibus: (f) nam in contrariis Jurisconsultorum responsis, cur non licuerit Judicibus vertere sese utro vellent? qua de re in *Codice Theodosiano lib. 1. tit. 4.* traditur regula, & discrimen sententiarum veterum Juriconsultorum, quos Principis adprobavit auctoritas. Dabantur etiam responsa, & per epistolam, quando per epistolam patebantur: cujusmodi exempla invenimus in Digestis. Ceterum, quia tanta erat Jurisconsultorum in Judiciis auctoritas Principum imperio fundata; consueverunt responsa obsignata tradi Judicibus: ne si res patuisset, eventus causae ante sententiam Judicis palam fieret. (g) Coepit autem juris interpretatio mandari scriptis post illata in Italia studia Graecorum; (h) Id tamen incondite fiebat, ut illis temporibus, & sine arte. Quamobrem singula negotia, singularum personarum nominibus, ut proposita essent, atque agitata, describebantur, neque ad certum genus causarum, & infinitam quaestionem abstrahebantur: nec generibus, definitionibusque constitutis, res postea tribuebantur in partes, ut jus civile certa, constantique ratione tradi posset; (i) quod suo tempore, & desiderabat Crassus, & se praestiturum sperabat. (k) Princeps autem Tiberius Coruncanus, fertur sese publicae ad respondendum dedisse, discipulosque habuisse, qui & doctrinam illius addiscerent, & responsa magistri exciperent. (l) A Coruncano autem ad Servium Sulpicium jus civile scriptis quidem, sed sine arte ulla committebatur. Servius Sulpicius primus dialecticis regulis disposuit jurisprudentiam, adhibuitque artem: qua & genera componi coeperunt, & distingui partes, & definitiones concipi, colligique regulae: ut per hanc artem universa etiam philosophia, quae ad mores pertinebat, in jus civile manarit, & simul cum ea philosophorum rixandi cupido, in tranquillam antea scientiam penetravit. Cum aliter sentirent Jurisconsulti, qui a Stoicis essent: aliter qui a Peripatecis, vel Epicureis; quodque sua quisque a familia imbiberat, in Jurisprudentiam refunderet. Ex interpretationibus igitur Jurisconsultorum in morem transeuntibus, & legum asperitatem verecunde, ac furtim lenientibus, ortae sunt regulae Juris, aequitatis ratione temperatae: quae deinde influxerunt in edicta magistratuum, atque decreta Principum: itaque duritiem perdomuerunt vetusti, ac directi juris. (m) Hujusmodi sunt *ujus codicillorum*, *actio doli*, & actiones illae fere omnes, quas *utiles* appellamus: quia non ex directo, scripto jure; sed ex *utili*, & aequa Jurisperitorum interpretatione processerunt: & exheredatio posthumi, ac differentia exheredationis filiorum, ab exheredatione filiarum, & nepotum; (n) & *Aquilianae stipulationes*, auctore Aquilio Juriconsulto; & variae successionum differentiae. (o) Item regula *Catoniana*, & substitutio pupillaris; (p) & prohibitio donationis inter virum, & uxorem; & ut soli magistratus mandent jurisdictio-

(a) Cujac. *ad l.2. §.2. D. de orig.jur.*
(b) Cicer. *in Top. & 2. de Invent.* Raevard. *de auctor. pruden. cap.14.*
(c) *L.2. §.47. vers.& ut obiter D. de orig. jur.* Brissonius *de form. lib 3. in fine.*
(d) Cujac. *ad l.2.§.47. vers. & ut obiter D. de orig. jur.*
(e) *Leg.2.D.de orig.jur. §.47. l.2.C.de advoc. divers.jud.l.7. de profess. & med. lib.10. & l.1. C.Theodos. de resp.prud.*
(f) Tit. *de jur. nat. gent. & civ.*
(g) Raevard. *de auctor.prudent.cap.14.*
(h) Cic. *de orat.*
(i) Cic. *de orat.lib.1.*
(k) Pompon. *de orig.jur.l.2. §. Jur. civil. scient.35.*
(l) Cic. *de orat. & in Brut.*
(m) *Instit. de Codicil.* Cic. *de Off. lib.3.*
(n) *§.1.Instit. de exhered. liber. l.ult. C.de liber.praeter.*
(o) *§.est autem institut. quib. mod.tol.oblig.*
(p) *L.maximū vitium C. de lib. praeter.*

ctionem, (a) utpote sibi jure suo competentem, (b) non alieno beneficio; & ne pupilli sine tutore obligentur. (c) Quibus addendae sunt omnes regulae juris, & *bonae-fidei* judicia sub ea formula, *ut inter bonos bene agier oportet*, & actio *rei uxoriae*, &, ex receptiori sententia, *inofficiosi testamenti* querela. Denique quidquid a Jurisconsultis *morum*, & *consuetudinis*, & *recepti* juris nomine fertur, omne ipsorum auctoritate prodiit, ac versum est in *usum*; Multa enim ex certis, ac privatis casibus in populum traducta sunt universum, exceptaque a Jurisconsultis, civili ratione munita fuerunt; posteaque rerum judicatarum constantia firmius haeserunt. (d) Cumque his aggregandae sunt formulae solennes, & cautiones, & actiones legis, quae omnia jam ostendimus deberi Jurisconsultis.

XLIV. De Jurisconsultorum Philosophia.

Et quoniam, ut diximus, ad prudentiam Romanorum fuit adtributa philosophia Graecorum; & plura dogmata versantur in jure civili, quae Philosophorum scholam, ac Stoicam praecipue redolent. Haec enim maxime doctrina ideo in jure civili dominabatur, quia Zeno a rebus gerendis minime, (e) ut aliae sectae Philosophorum, avocabat. Jubebat enim Chrysippus, nisi prohiberetur, πολιτεύεσθαι τὸν σοφὸν & Tacitus: (f) *assumta etiam Stoicorum arrogantia, sectaque; quae turbidos, & negotiorum appetentes facit*. Unde Marcianus, & ipse Stoicis eorum sapientiam extollit. Hinc multa jurisconsulti traxerunt e consuetudine Stoicorum. Item enim atque Stoici vocabulorum originem, atque proprietatem vestigabant, (g) brevibusque, atque concisis numeris concludebant saepe sententias. (h) Multa etiam sunt in jure nostro tum dicendi genera, tum regulae, atque principia juris e Stoicorum ducta principiis. Ut enim Stoici *virtutis*; ita & jurisconsulti sese *justitiae Sacerdotes* appellant: (i) ut illi *sapientiam*, ita & hi *jurisprudentiam* rerum divinarum, & humanarum scientiam definierunt. (k) *Legis* definitionem nobis Marcianus tradit a Stoicis. (l) Ab eorum doctrina commendatio est illa summa humanitatis, & mutuae benevolentiae studium, ad mutuam opem. Nam Stoici, referente Tullio, (m) dicebant *communem* esse hominum inter homines, & naturalem commendationem: (n) nosque Seneca docet, *cognatos esse natura*. Eadem ratione jurisconsulti cognationem quandam inter nos natura constitutam esse tradebant; ideoque negant fas esse homini hominem insidiari. (o) Et Papinianus ait, beneficio affici hominem, hominis interesse. (p) Hominem porro in fructu esse jurisconsulti negarunt: (q) quanam ratione ducti, nisi quod natura omnes rerum fructus, hominis causa comparaverit? Quod est a Stoicis, qui cetera hominum causa nata esse dicebant. (r) De *usuris* eandem, atque Stoicorum natio, Jurisconsulti sententiam tulerunt: illi enim *usuras* vocarunt *humanae cupiditatis extra naturam quaesita nomina*: (s) Jurisconsulti autem dixerunt, *usuras natura non provenire*, sed percipi jure. (t) Intervalla naturae *septenis annis* Jurisconsulti similiter, atque Stoici distinguebant. Hi enim septimo quoque anno aliquid novi existere in humana natura observabant: puer enim septennis dentes mutat; in alterum septennium pube vestitur; tertio septennio barbam induit; quod elegantissimis elegiis antea Solon expresserat. Unde *septimo* anno *pueritia*; (u) *quartodecimo* vero *pubertas* definitur, exemplo Stoicorum, a compluribus juris auctoribus, quorum opinio praevaluit. De foetu etiam qui est in utero matris, Jurisconsulti nostri proxime, atque Stoici existimarunt: non enim animal, sed portionem ventris materni, plerique illum duxerunt: inter quos Ulpianus ait: (x) *Partus enim antequam edatur, mulieris portio est, vel viscerum*. Quam sententiam Stoicis tributam scimus.

XLV. De Jurisconsultorum Sectis.

Quod autem in Jurisconsultis una cum doctrina etiam Philosophorum ingenium agnoscas; ecce tibi post intextam jurisprudentiae philosophiam, ex disputationibus, & jurgiis opinionum, & scholarum nata varietas. Scissa enim jurisprudentia in duas familias quarum altera *Cassianorum* erat, altera *Proculianorum*. Origo dissidii ab *Attejo Capitone*, & *Antistio Labeone*; quorum alter fuit ab Ofilio, alter a Trebatio institutus: utrique tamen oriundi a Tuberonis disciplina. Attejus Capito, quae a majoribus tradita fuerant constantius tenebat, & verbis, atque institutis haerebat firmius; Labeo vero mentis quodam ardore sublatus, indulgebat ingenio, innixusque propriae sapientiae, sibique amplius permittens, provehebatur in altum,

(a) *L.2. D. de vulg.& pupill.*
(b) *L.1. D.de donat. inter vir.& uxor.*
(c) *L.more D. de jurisd.omn. Jud.*
(d) Cuj. *ad l.2. D.de orig. jur. §.his legibus* 5.
(e) Laert. *in* Zenon.
(f) Tacit.*lib.14.cap.58.annal.* Plutarch περὶ στοικῶν ἐναντιωμάτων
(g) Senec.*ep.*88 Cic.*de fin.*3.
(h) Laert. *in Zeno* Arrian. *lib.1. cap.* 20. Senec.1.*de benef.cap.*3.
(i) Dion. Laert. *in prooem. & in* Zenon. Ulp.*l.1.D.de just.& jur.*
(k) Senec.*ep.*89.
(l) *L.2. D. de legibus.*
(m) *L.3.de finib.*
(n) *Epist.*95.
(o) *L.3. D.de just. & jur.*
(p) *L.7. D.de Serv.export.*
(q) *L.vetus* 68. *D.de usufr.& quem quis ut. fruat.*
(r) Cic. *lib.3. definit.*
(s) Senec.*lib.7.de benef.cap.*10.

(t) Senec. *lib.7. de benef.c.1.* Censorin. *de die natal.cap.14.* Artemido. *lib.2.* ὀνειρ *c.75.* Varr.5. *de lingu.lat.* Macrob.*lib.1.in Somn.Scip.c.6.* Isid.*lib.11.orig.cap.2.* (u) Ulp. *l.1.§.2.D.de admin.& peric.tut.l.si infanti C.de jur.delib.* (x) *L.1.D.de vent.inspicien.* Papinian.*l.9.D.ad leg.falcid.*

tum, & novitate ducebatur. Itaque plura intulit, vel ignota, vel intentata veteribus ingenium Praeceptorum ſui cujuſque diſcipuli expreſſere: atque Attejo quidem ſucceſſit Maſurius Sabinus, unde ex quorundam ſententia *Sabiniani*; Sabino Caſſius, unde *Caſſianus*: Labeoni vero ſucceſſit Proculus, & Nerva Pater, & Pegaſus: unde *Proculiani*, *Pegaſiani*. Atque in illos Atteius religionem vetuſtatis: in hos Labeo libertatem tranſmiſit novitatis. Manſit autem hoc diſſidium ortum ſub Tiberio ad Antonini tempora; hoſque utraque ſecta praecipuos habuit auctores: quorum ſeriem hoc ordine ſub oculos ponendam duximus a Gothofredo juniore ſumtam.

Sabiniani *Caſſiani*	*Proculiani*. *Pegaſiani*.
Sub Auguſto	
Attejus Capito Ofilj diſcipulus	*Antiſtius Labeo*. Trebatj diſcipulus.
Sub Tiberio	
Maſſurius Sabinus	*Nerva Pater*.
Sub Cajo Claudio Nerone.	
Cajus Caſſius Longinus, a quo Caſſiani	*Proculus*, unde *Proculiani*.
Sub Veſpaſianis	
Coelius Sabinus a quo *Sabiniani*	*Nerva filius*, & *Pegaſus*, a quo *Pegaſiani*.
Sub Trajano, Adriano, Antonino Pio	
Priſcus Javolenus *Alburnius Valens* *Tuſcianus* *Salv. Juianus*	*Celſus Pater*, *Celſus Filius*. *Priſcus Neratius*.

Quorum contentiones, & diſſidia, inclinante jam juriſprudentia, & remittente ingeniorum ardore, deflagrarunt, Hujus diſcordiae plura veſtigia ſuperſunt in libris juris; multaſque retinemus reliqu as conflectantium inter ſe ſcriptorum: quas Tribonianus cavere non ſatis potuit; quamvis Juſtinianus miram locorum concordiam polliceatur. Quibus promiſſis miſere torquet eorum ingenia, qui fide illius difficultates ex repugnantia ſententiarum injectas, propriae malunt ignorantiae, quam alienas negligentiae aſſignare. Quod ſaepenumero Cujacius monet. Itaque plurimum refert ſcire, quam quiſque ſectam Juriſconſultus amplectatur. Cumque hoc maxime differant, quod Sabiniani *aequitatem*: Proculiani *ſummum jus* potiſſimum ſpectent; variantes haec opiniones in re univerſa ſuſceptae, varias etiam, atque diverſas certis in juris articulis peperere ſententias. Nec parum auxit haec diſſidia Stoicum philoſophandi genus: cui ſeſe Proculiani magis obſtrixerant. Quamobrem illi multas juris controverſias ejus ſcholae ſeveritate definierunt: (*a*) cum Julianus, qui ex altera familia erat, ſubtilitates illas juris, atque nimiam ſcrupoloſitatem intrepide contemſerit. Conſuetudine igitur Stoicorum Proculiani maxime occupabantur in dialecticis: quarum Labeo peritiſſimus habebatur; (*b*) plurimumque laborabat in regulis conjunctionum, & diſtinctionum pertexendis, ordinandiſque verborum nexibus. (*c*) Igitur illi doctrina imbuti Stoicorum, ex eorundem ſententia ſaepe pronunciabant. Quamobrem in ea quaeſtione, Artifex ne ſit *ſpeciei* dominus, an qui *materiae* dominium habet Proculiani pro artefice ſtabant; quia ex doctrina Stoicorum acceperant, res non tam *materiae*, quam *formae*, atque adeo ipſius conditori eſſe adjudicandas; cum id, quod ſunt res a forma ducant, ſine qua materia prorſus eſt iners. (*d*) Pubertatem a *decimo quarto* aetatis anno, Proculiani aupiſcabantur, perinde atque Stoici, qui eam potiſſimum aptam nuptiis aetatem aeſtimabant. (*e*) Licebat per Stoicos angorem animi effugere voluntaria morte, quod & Seneca ſaepenumero praedicat; & Zeno ipſe proprio ſanxit exemplo: licuit etiam, & per Proculianos: ſiquidem Neratius, qui ea ex familia erat, lugeri vetat eum, qui ſceleris conſcientia mortem ſibi conſcivit; non qui taedio vitas. (*f*) Idque Adrianus, & Antoninus Pius approbarunt. (*g*) *Proportionem* Stoici *arithmeticam* ſequebantur; cum omnia peccata putarent aequalia, aequales virtutes, neque

(a) *L. ita* 51. §. 1. *D. ad leg. Aquil. l. ſi tibi pecuniam. D. de reb. cred. l. ſi ita* 13. *D. de liber. & poſtb.*
(b) Gell. *lib.* 13. *cap.* 10.
(c) *L. conjunct* 29. *l. ſaepe* 53. §. 1. *D. de verb. ſignif. l. haec verba, ille* 124. *D. eod.* Diog. Laert. *in Zenon.*
(d) Senec. *epiſt.* 88.
(e) Plutarch. *lib.* 5. *de plac. cap.* 24. Tertul. *de anim. cap.* 38.
(f) *L. liberorum* 11. §. 3. *D. de his, qui notant. infam.*
(g) *L.* 3. §. 4. & 5. *D. de bonis eorum, qu ante ſent. l.* 6. §. 7. *D. de injuſt. rupto, & irr.*

que de sapientibus alterum alteri sapientia praestare arbitrarentur, (ut enim nec *vero quid verius*; neque *falso*, *quid falsius*: ita nullus error, aut crimen alio erat eorum sententia majus) eandem proportionem amplexos esse Proculianos ostendit *lex vigesima tertia C. de legatis*. Nec mirum, quia Trebatius Labeonis Doctor, a quo Proculiani, crimina omnia exaequabat. (a) Nam teste Ulpiano Trebatius putabat eum, qui aurem tangeret alicujus, totum attigisse corpus; & qui dolium aperiret, indeque parum vini auferret, non tantum ejus, quod abstulit furem esse; verum etiam totius, quod Stoicam doctrinam sapit. Quid de *Castratorum* a *Spadonibus* differentia. (b) Castratos Proculiani morbosos existimarunt, auctoritate Stoicorum, & Cynicorum, quos Lucianus ait rejecisse *Castratos* inter *imperfectos*. (c) Ideo, si emtor ignorasset Castratum hominem ab se emtum; Labeo Proculianorum princeps redhibendum censuit, quasi morbo affectum. (d) Sed jam ad singulos, & celebriores Jurisconsultos veniamus: ac prius certa jurisprudentiae genera percurramus.

(a) *L. vulgaris in princ. 21. D. de furt.*
(b) Gell. *lib.* 4. *c.* 2. *l.* 6. *D. de lib. & posth.*
(c) Lucian. *in Eunuch.*
(d) Gell. *lib.* 4. *cap.* 1.

XLVI. DE VARIIS AETATIBUS JURISPRUDENTIAE, ET DE JURISCONSULTIS ANTIQUAE JURISPRUDENTIAE.

Quatuor igitur sunt genera jurisprudentiae a variis ducta temporibus; quorum primum *antiqua jurisprudentia* nuncupatur, quae statim post latas leges duodecim Tab. prodiit: aspera quidem illa, tenebrosa & tristis, non tam in aequitate, quam in verborum superstitione fundata; eaque Ciceronis aetatem fere attigit, mansitque annos circiter CCCL. Quae hanc excepit, viguitque annos fere septuaginta novem, *media* dicitur, superiori longe humanior: quippe quae magis utilitate communis, quam potestate verborum negocia moderaretur; ductaque interpretum, ac magistratuum auctoritate, leges veteres flecteret ad lenitatem. Huic successit *jurisprudentia nova* ab Augusti imperio, anno scilicet ab U. C. IↃCCXXIX ad Justinianum usque protracta. Editis deinde a Justiniano Novellis processit jurisprudentia, quae dicitur *novissima*, quaeque pervenit ad annum Christi IↃCCLI. a quo tempore jurisprudentia, barbarorum colluvie mersa, usque ad Lotharium latuit Italiae.

XLVII. DE TIBERIO CORUNCANO

Sed jam praecipuos jurisprudentiae auctores producamus. Ut autem praeteream Appium Claudium Decemvirum, conditorem legum XII. Tab. & ejus sive pronepotem, sive, ut alii volunt, abnepotem Appium Claudium Coecum, Publium Sempronium, qui a civili prudentia dictus est *Sophus*, Publium Cornelium Nasicam, patrem illius, qui a publico Populi Romani amore, appellatus est *Corculum*; quorum sane memoria maximis rebus gestis, & veterum historicorum monumentis satis est pervagata. (e) Exordium ducam a *Coruncano* e *Tusculo*, qui princeps publicam juris civilis professionem est ingressus: quique auditores habuit, & sententias plures, atque responsa reliquit ab eis excepta. Vixit is tempore primi belli punici; primusque de plebe Pontifex max. est creatus. Consul fuit cum Pub. Valerio Laevinio, anno ab U. C. CCCCLXXII. & censuram gessit cum Cajo Claudio, anno ab U. C. CCCCLXXXV. & circa annum IↃVII. Dictator fuit comitiis habendis. De Vulsiniensibus triumphavit, tantaque auctoritate erat, ut ad eum, teste Cicerone, (f) de humanis, & divinis omnibus referretur.

(e) Cic. *orat. pro* Planc. *c.* 8. Liv. *lib.* 18. Cic. *pro Dom. & de leg. lib.* 2.

(f) *Lib.* 3. *de orat.*

XLVIII. DE SEXT. ET P. AELIIS.

Consecuti sunt hunc Sex. & Pub. Aelii Fratres, ambo Coss. ex pauperrima Aeliorum gente: (g) de qua sexdecim una domuncula claudebantur. (h) Porro Sex. Aelium Ennius a prudentia *Catum* appellavit. *Egregie cordatus homo Catus Aelius Sextus*. Consul fuit cum T. Q. Flaminio, anno ab U. C. IↃLII. Publius autem Aelius Consul fuit cum Cn. Cornelio Lentulo, anno U. C. IↃXLIX.

(g) Valer. *lib.* 4. *cap.* 4. Plutarch. *in vit. Aemil.*

XLIX. DE LUCIO ATILIO.

Lucii Atilii tanta fuit opinio prudentiae civilis, ut primus a pop. Rom. latine *Sapiens* appellaretur; cum Sempronio *Sophi* nomen fuerit a graeca lingua petitum: ut existimem ab eruditis magis, quam a vulgo id ei contigisse.

L. DE MARCO CATONE.

Floruit etiam innumeris virtutibus immortalitati commendatis, testimonio historicorum, & juris etiam civilis scientia, Marcus Cato e municipio Tusculano. Hic cum hortatu L. Valerii Flacci Romani venisset, aetatisque suae anno decimo septimo in militiam profectus esset; brevi mira felicitate, atque incredibili favore populi ad summos honores pervenit; (i) Censorque creatus, tantam gravitatem, atque severitatem adhibuit, ut inde *Censorius* fuerit appellatus: notandisque summa libertate pluribus ex nobilitate in multorum offensionem venerit: a quibus quoties in judicium capitis vocatus esset, quod crebro evenit, toties non absolutus modo, ve-

(h) Cic. *de orat. lib.* 6. *l.* 2. *D. de orig. jur. §. deinde.*
(i) Liv. *lib.* 39. *cap.* 40.

rum

rum etiam laudatus discessit. Hic ex sua prole, ut advertit Gellius, insignes dedit Jurisconsultos, quales etiam fuere (a) Marcus Cato Praetor, & Marcus Cato Salonianus.

(a) Gell. lib. 13. cap. 19.

LI. DE BRUTO.

Non minoris existimationis in jure civili fuit (b) M. Junius Brutus, qui Praeturam gessit, & de jure tres (Scaevolae testimonio) edidit libros: (c) quamvis alii septem numerent. Hunc Pomponius tradit simul cum P. Mutio Scaevola, & Manilio jus civile fundasse ab U. C. IↃCXX.

(b) Liv. lib. 5. dec. 4.

LII. DE P. MUTIO SCAEVOLA PONTIFICE.

Publius Mutius Scaevola Pontifex Max. fuit & Tribunus plebis: in qua potestate Lucium Tubulum, rogatione lata, in exilium abire coegit: quod cum Praetor esset, & quaestionem de Sicariis exerceret; pecuniam accepisset. Praetor etiam, & Consul demum creatus est cum L. Calfurnio Pisone Frugi, Senatum vexante Tiberio Graccho, qui populari gratia Remp. evertebat: unde Patres armis decertandum putabant. Et quia Scaevola negarat ad vim descensurum; Nasica, sublata manu, ducem se obtulit eorum, qui omninò Rempublicam salvam vellent; coactaque multitudine Tiberium Gracchum interemit. Cujus facti Scaevola, qui socius esse recusarat, in judicio tamen laudatorem sese, ac vindicem praestitit. Nasicam enim accusatum, non defendit modo, sed etiam ornavit, ad probavitque ab eo gesta: ut laudem fortitudinis, quam amiserat re gerenda, ea postea tuenda recuperarit. Moriens vero P. Mutius in Asia, Pub. Licinium Crassum Mutianum fratrem adoptivum in Pontificatu Maxim. successorem J. C. & Q. Mutium Scaev. filium, Jurisconsultorum omnium principem, reliquit: totque familia haec deinceps J. C. peperit, ut in ea jurisprudentia domicilium contulisse, ac Scaevolarum vetustum esse, atque avitum patrimonium videretur.

(c) L. 2. §. post hos D. de orig. jur. Cic. de orat. lib. 2.

LIII. DE MANLIO TORQUATO.

Manlius, sive Manilius, cui tres de jure civili libros Pomponius adscribit, Consul fuit cum L. Marcio, anno ab U. C. IↃCI. tantae innocentiae, ac severitatis; ut cum Decius Syllanus filius a se in adoptionem datus per legatos Provinciae Macedoniae peculatus postularetur; ipse hereditaria severitate, publicam animadversionem domestico supplicio antevertere voluerit. Nam suscepta privatim cognitione, antequam publice ea de re consuleretur, Senatu jubente, auditis biduum accusatoribus, & testibus, tertio die adversus filium sententiam tulit: qua juvenem, utpote a majoribus suis degenerem, Republica, & domo sua indignum pronunciavit; ablataque omni spe reditus, e conspectu suo jussit abire. Hac injuria filius examinatus, voluntaria morte se infamiae subtraxit. Quae calamitas minime tamen Patris ferociam fregit: nam exequiis filii non solum corpore, sed animo etiam abesse voluit; siquidem cum funus duceretur, ipse domi sedens, mente soluta, & libera consultoribus audiendis, civiumque negociis componendis, jucunde vacabat (d).

(d) Val. Max. lib. 5. c. 8. n. 3.

LIV. DE CAJO MARTIO FIGULO.

Cajus Martius Figulus, Caii Martii filius illius, qui cum Nasica consulatum gesserat, anno A. U. C. IↃXCI. etiam in Jurisconsultos a pluribus refertur. Is cum petitione consulatus repulsam tulisset, & a civibus de more consuleretur; injuriam indignatus *consulere*, inquit, *scitis; Consulem facere nescitis* (e).

(e) Val. Max.

LV. DE CAJO LIVIO DRUSO.

Cajus Livius Drusus tanta scientia juris, tantaque caritate fuit, ut confecta jam aetate, luminibus etiam amissis, assidue tamen consultoribus vacaret (f).

(f) Val. Max.

LVI. DE MEDIA JURISPRUDENTIA, EIUSQUE JURISCONSULTIS, ET DE P. RUTILIO RUFO.

Atque hi antiquam jurisprudentiam condiderunt. Mediae autem jurisprudentiae a Ciceronis aevo profectae, hi celebriores feruntur auctores. Primo loco producam Publium Rutilium Rufum, cujus extrema aetas in pueritiam Ciceronis incidit, graecis literis cum primis eruditus, P. Mutii Scaevolae, ac Panaetii Stoici auditor fuit: ejusque disciplinae alumnum, non mentis, & orationis tantum; sed operum quoque severitate, tota vita se praestitit. Siquidem neque injuria unquam, nec gratia victus, utramque adversam pariter, ac secundam contemsit fortunam: & Civitatem, quam exul, & repetundarum injuste damnatus reliquerat, etiam oblatam a Sylla repudiavit: quasi opus non esset reddi sibi Civitatem, quam salva innocentia, retentaque animo romana virtute, nunquam amiserat. Hinc in eo judicio, dum pro se diceret, neque summos Oratores L. Crassum, & M. Antonium sibi adesse voluit; neque supplices manus ad cujusquam genua circumtulit: sed majori sibi gloriae duxit innocentem damnari, quam superborum opem implorantem absolvi. Ac sicuti nullae hunc inimicitiae,

ita nec amicitia deflexit a virtute. Cum enim cujuſdam amici parum juſtae rogationi reſiſteret, & amicus diceret: *Quid mihi amicitia tua, ſi nihil abs te impetro, opus eſt?* Rutilius retulit; *Immo quid mihi tua, ſi propter te ſum aliquid inhoneſti facturus?* Itaque rectiſſime hunc *togatum*, *& Conſularem Socratem* appellaveris. Diſciplinae militari exquiſitam etiam artem inſeruit, evocatis e ludo Caii Aemilii Scauri magiſtris gladiatorum: uſuque ad rationem expenſo, militiam virtute jam florentem, etiam ſcientia munivit. Tribunus plebis fuit, & Conſul cum Caio Manilio, anno A.U.C.IƆCXXXXVIII. & Aſiae Proconſul, teſte Pomponio. Deceſſit in exilio, reliquitque libros de jure non paucos, & orationes aliquot, judicio Ciceronis, exiles; inter quas unam de *modo aedificiorum*, quam Senatui Auguſtus recitavit, edictoque promulgavit, ut proprium ea de re conſilium, veterum auctoritate, comprobaret. Scripſit idem Rutilius hiſtorias, & de vita ſua libros (*a*).

(a) *De hoc* Tul. *in* Brut. *& de orat. lib.* I.

LVII. DE Q. AELIO TUBERONE.

Quintus Aelius Tubero Panaetii etiam auditor a Stoicorum doctrina morum, & orationis triſtitiam ſuſcepit cum dialectica ſubtilitate. Avita decora, & honores, honorum ipſe contemtu, longe ſuperavit. Nam paupertatem generis ab ſuis majoribus faſcibus, & triumphis ornatam, ipſe, praelata honoribus continentia, magis nobilitavit per acceptam repulſam. Epulum enim P. Africani nomine populo Romano cum daret Fab. Maximus, ipſe rogatus, ut triclinium ſterneret, lectulos ligneos Punicanos pellibus texit haedinis, & fictilia veterum, pro argenteis vaſis expoſuit. Quam obſoletam jam frugalitatem populus, mirari malebat, quam experiri, pluſque apud eum valuit tenuis illius apparatus indignatio, quam Lucii Pauli Tuberonis, avi, ejuſque avunculi Africani merita: quibus hic in comitiis praetoriis, juſtum ſuffragiorum numerum minime tulit. Doctrina juris praeſtitit omnes quotquot ante ſe floruerant. Scripſit hiſtorias, & librum de *officio Judicis* ad Cajum Oppium. Hunc vero Conſulem fuiſſe a nullo veterum, praeter Pomponium, accepimus. Lucullum ob opulentiam, & aedificiorum magnificentiam, quibus in Campania non terras tantum, ſed & maria occupaverat, homo priſca ſeveritate *Xerſem Togatum* appellare ſolebat (*b*).

(b) *De hoc* Gel. *lib.* 1. *cap.* 22. Cicer. *in Brut. & in orat. pro Muraen.*

LVIII. DE SEX POMPEJO, ET CAELIO ANTIPATRE:

In Juriſconſultos etiam refertur Sextus Pompejus, Cn. Pompeji patruus: quem Cic. in Bruto ait *praeſtantiſſimum ingenium* contuliſſe ad ſummam juris civilis, & ad perfectam Geometriae, & rerum Stoicarum ſcientiam. Item Caelius Antipater, quem *hiſtoriae majorem ſonum addidiſſe*, Cicero tradit: (*c*) cum ipſe primus fuerit *exornator*; (*d*) alii vero ante illum *narratores* tantum.

LIX. DE Q. MUTIO SCAEVOLA AUGURE, ET SCAEVOLA PONTIFICE.

Quintus Mutius Scaevola Augur, injuria praeteritus a Pomponio, multis a Cicerone laudibus, & crebro attollitur. In hujus enim diſciplinam Cicero adoleſcens fuerat a Patre traditus, ab eoque, pluſquam Oratoribus mos eſſet, jus civile addidit, reſponſis ejus, atque diſputationibus, aſſidua conſuetudine, audiendis. Oratoris munus pro ſe tantum Scevola exercuit, in eo praeſertim judicio, in quo repetundarum ab Albutio poſtulatus, accuſatore fracto, atque repreſſo, non ſine laude fuit abſolutus: Lucilii mordacitatem, a quo pluribus verſibus laceſſebatur, magnifice contemſit: longeque majori gloria ſprevit Syllae minas, quibus adduci nunquam potuit, ut ſententiam ferret adverſus C. Marium, cum a Senatu hoſtis patriae, cogente Sylla, judicabatur. A reſpondendi munere, providendiſque publicis, privatiſque negociis, neque valetudine, neque ingraveſcente avocabatur aetate. Atque ad ſummam ſenectutem, & morbum adductus, cum viribus deficeretur, voce tamen, atque praeſentia in Saturnini tumultu civibus praeſto fuit. Uxorem habuit filiam Laelii natu majorem, ab eoque in Collegium Augurum eſt cooptatus. Filiam nuptui L. Craſſo Oratori Max. Tantae vero modeſtiae fuit, ut ex aliena ſcientia nil ſibi quidquam adſereret: ideo cum de jure praediatorio conſuleretur, ſuos conſultores amandabat ad Furium, & Caſcellium praediatores: quamquam id ad Juriſconſulti ſcientiam, cujus erat peritiſſimus, etiam pertineret. Praetor in Aſiam eſt profectus. Conſul fuit cum L. Caecilio Metello Dalmatico, anno ab U. C. IƆCXXXVI. cum quo & ipſe de Dalmaticis triumphavit. Ab hoc Mutio Augure alio dignitatis vocabulo diſtinguitur (*e*) Q. Mutius Scaevola Pontifex, Publii Mutii Pontificis filius, qui tribunatum plebis geſſit, & Conſul fuit cum L. Craſſo, (*f*) cum quo & alios obivit honores, praeter Cenſuram, qua Scaevola, vel ſorte caruit, vel voluntate. In Conſulatu legem tulit, ne *non Civis pro cive* habe-

(c) *Lib.* 2. *de Orat.*

(d) Cic. *in Brut. & in l.* 1. *cap.* 6. *de leg.*

(e) *De confuſione perſonarũ apud Pompon. in variis Scaevolis, vide* Coccaejum §. 40. *&* 41. *l.* 2. *D. de orig. jur.*

(f) Cic. *in Brut.*

haberetur. Asiam Proconsul novem rexit menses, tanta innocentia, & integritate; ut dehinc quasi virtus omnis unius viri esset imitatio, quisquis recte administrasset, *Scaevola* diceretur, illiusque administratio ex S. C. pro exemplo, atque forma ceteris magistratibus in provinciam proficiscentibus proponeretur. Itaque multa multi rectores provinciarum, ex edicto Mutiano in suum transferebant. Ob eam integritatem, qua totius provinciae benevolentiam collegit, in offensionem venit publicanorum: (a) quorum rapacitas ejus exemplo, & auctoritate coercebatur. Quanto superavit omnes doctrina juris, tanto ceteros Jurisconsultos praestitit eloquentia; ut *eloquentium Jurisconsultissimus, & Jurisconsultorum eloquentissimus*, a Cicerone adpelletur. (b) Apud Centum viros in judicio Marci Curii, & Marci Coponii acute, ac vehementer pro subtili ratione juris pugnavit contra L. Crassum, pro aequitate adversus juris severitatem, summo plausu, dimicantem. Quaestio erat illa: *an substitutus posthumo, si is ante moreretur*, quam in suam tutelam venisset, eo non nato, succederet. Scaevola sese verbis continebat, neque ferebat, ut sub uno duo casus involverentur, & nondum natus pro mortuo haberetur: Crassus indiciis, atque vestigiis verborum ad reconditam voluntatem eruendam ducebatur, contendebatque, substitutum mortuo filio, vocatum, eadem voluntate vocari, eo non nato: quae sententia obtinuit, cessitque severitas aequitati. Ex hujus familiaritate, tanquam ex communi Jurisprudentiae schola insignes ejus aetatis Jurisconsulti prodiere: nempe Gallus Aquilius, Lucilius Balbus, Sex. Papyrius, Cajus Juventius. Libros reliquit decem & octo, quibus Pomponius jus civile constitutum esse scripsit. Forte quod artem aliquam, & ordinem ad eam doctrinam primus adjunxerit. Cum Syllanis partibus faveret, fraudeque obsessi Patres in Senatu trucidarentur: ipse fugiens, arasque Vestae complexus, eas sanguine suo respersit: vulneratus Caji Fimbriae jussu, a quo, cum non omnem adhuc spiritum vir gravissimus exhalasset, ludibrio habebatur: diem enim illi dixit apud Populum, ob id nempe crimen, quod *parcius, neque totum corpore suo telum excepisset*. Quae haud inopinanti mors est oblata: cum enim suas partes extra urbem sequi posset, ille, ut consilium suum in componendis discordiis populo praeberet; neve ad moenia patriae armatus obversaretur, mortem praeoptavit, de quo Lucanus:

Te quoque neglectum violatae Scaevola dextrae
Ante ipsum penetrale Deae, semperque calentes.
Mactavere focos: parum sed fessa senectus
Sanguinis effudit jugulo, flammisque pepercit.

(a) Cic. *pro* Planc.

(b) Cic. *lib.* I. *de Orat. cap.* 13

LX.
DE C. AQUILIO GALLO.

Cajus Aquilius Gallus aequissimus una, & solertissimus cautionum artifex, atque *malitiarum*, ut cum Cicerone loquar, (c) *everticulum*, plures habuit in jure civili auditores, & quidem nobiles, quos inter Servium quoque Sulpicium; qui fragmenta aliqua suis libris e scriptis Aquilianis inseruit: quae Aquilii scripta, ne quidem ad Pomponii aetatem, integra pervenerunt. Ex aliorum igitur auctoritate, ac fide supersunt in Digestis aliquot summi viri monumenta, tum celeberrimarum formularum, qualis est *Aquiliana acceptilatio*, & ratio instituendorum posthumorum, itemque formula *doli mali*; tum utilissimae legis *de damno sarciendo*. Hanc prudentiam, & aequitatem scriptis docuit, & exemplo: cum Octaciliae Laterensis impudicae mulieris fraudem in judicum consilio resecuit. Etenim Octacilia, qua Cajus Visellius Varro obscaene utebatur, eo aegrotante, cum ex illius testamento per leges capere non posset, quantum ipsa optabat: pellexit hominem ad voluntariam debiti confessionem: qua Varro accepta tulit Octaciliae trecentum millia nummorum; quae, redintegrata Varronis valetudine, Octacilia, cui ab illius heredibus petenda erant, ab ipso Varrone in judicium vocato impudentissime petiit: Hic vero Aquilius, cui fraus extra judicium obolueرat, judicem agens, etsi detegi dolus in judicio non posset, quo tamen exitum praecluderet fraudibus, principibus Civitatis viris adhibitis, conscientiam veritatis, scripturae, ac testibus anteposuit; absolutoque Varrone, Octaciliam cum suis turpissimis captionibus, e suo conspectu abire jussit. Haec ejus aequitas cum solertia, & summa scientia juris conspirans, regnum quodammodo illi tradidit judiciorum: ut quamvis consulatum non gesserit, consularis tamen ei non defuerit auctoritas. Tribunus plebis creatus legem tulit, quam habemus, *Aquiliam*. Domum habuit in Viminali magnificentia, & pulchritudine memorabilem. (d) Praetor fuit cum Cicerone.

(c) *Lib.* 3. *de nat. Deor. cap.* 74. *& lib.* 3. *de offic. & in* Brut. *& pro* Caecin.

(d) Plin. *lib.* 17. *cap.* I.

L. Lu-

LXI. DE L. LUCILIO BALBO.

L. Lucilius Balbus Stoicae doctrinae principatum, aetate sua, tenuit; ut nemo huic ex Graecis anteponeretur. Quapropter suum opus ei Antiochus philosophus misit, & a Cicerone in dialogis *de natura Deorum* Stoicarum partium defensor inducitur. Serv. Sulpicium habuit in jure civili discipulum, qui plures Lucilii sententias libris complexus est suis: cum Lucilii scripta non permanserint. Eundem Balbum Cic. in Bruto *doctum*, *eruditumque* atque *considerata tarditate hominem* vocat. Henelius fratrem hunc facit illius, qui Stoicam doctrinam in Tullianis libris exponit.

LXII. DE CN. AUFIDIO.

Cn. Aufidius omissus a Pomponio Ciceronis aetate in jurisperitorum numero fuit. Huic caecitas, neque scientiarum lumen, neque rerum gerendarum facultatem ademit: nam vir praetorius fuit, & gravissimas in Senatu sententias dicebat, & graecam scripsit historiam, & suum officium amicis diligentissime praestitit.

LXIII. DE C. JUVENTIO.

Cajus Juventius, cui ab aliquibus Titi praenomen imponitur, is esse putatur, quem Cic. scribit peritum fuisse juris, & non tam acri eloquentia, quam versuta, ac magis ad irretiendum animos, (a) quam ad confutandum idonea. Hic inter Mutii discipulos, & Serv. Sulpicii praeceptores ponitur: cujus Servii libris Juventii scripta promebantur.

(a) Cic. *in Brut.*

LXIV. DE SEX. PAPYRIO.

Ejusdem auctoritatis, ac sortis fuit Sextus Papyrius: nam & Mutii auditor fuit, & servii praeceptor, ejusdemque libris posteris traditus.

Sed jam ad Servium Sulpicium, integrioris doctrinae fontem, veniamus. Cujus prudentia cum privatim, tum publice populo Romano profuit: privatos enim scientia juris; rem vero publicam animi virtute juvit, atque consilio. (b) Ciceroni fuit communione studiorum, & voluntate in Republica administranda conjunctissimus: quem sibi Sulpitius eloquentia praestantem, superare jurisprudentia voluit: ad quam eum adpulit objurgatio Q. Mutii Scaevolae, qui a Sulpicio de cujusdam amici negocio interrogatus, cum semel atque iterum respondisset, & Servius imperitia juris non adhuc perciperet; (c) indignatus parumper, *turpe* dixit *esse patricio*, & *nobili*, & *causas oranti jus*, *in quo versaretur ignorare*. Itaque Servius pudore affectus, ad jus civile se contulit; adeoque brevi profecit, ut omnibus ante se Jurisconsultis antecelleret; ac superavit facilitate Gallum, consilii celeritate Lucilium: id, quod erat in utroque praestantius, ad se pertrahens. Hoc etiam omnes Jurisconsultos vicit, quod jurisprudentiae usu potius, & moribus enutritae, quam arte, ipse addidit comitem, atque adjutricem dialecticam: qua res dissipatas coegit in propria genera; generibusque suas subtexuit partes: inque suum ordinem scientiam eam descripsit universam: ut mens antea errabunda, recta pergeret via; usuque definiendi, distinguendique, fallacias, captionesque declinaret. Proprietatis verborum, ad eruendam ex Jurisconsultorum instituto primaevam eorum significationem erat studiosissimus, ac si quid eum effugeret, Marcum Varronem consulebat. (d) In Quaesturae, atque Praeturae petitione L. Muraenam vicit, ab eodem in Consulatus petitione victus: quem Sulpicius ambitus accusavit, defendente Cicerone, qui, ne reus accusatoris dignitate obrueretur, jucundissima cavillatione, jurisprudentiam prae militari peritia, extenuavit. Antepositus deinde Sulpicius fuit in eodem honore Marco Catoni recusanti sua in petitione prendere, aut compellare quemquam: collegamque habuit in Consulatu M. Marcellum: (e) cujus a Magio Chilone interemti funus ipse curavit Athenis. Victore Caesare, nec dum in Italiam reduce, Sulpicius, qui Pompejo studuerat, sibi metuens in Graeciam concessit: pluresque ad solatium animi regiones oberravit. Tandem a Caesare Romam reverso, summa clementia, non modo restitutus, sed & Graeciae praefectus fuit. Mortuo Caesare, S. C. conditum est in Servii sententiam, ut Octavio, quod egregiam Reipublicae operam navasset, ac Antonium urbem direpturum strenue repulisset, ante tempus praefinitum legibus, & magistratum petere liceret. Tandem legatus missus ad Antonium Mutinam obsidentem, ut eum jussu Senatus ab ea obsidione dehortaretur, atque ad saniora consilia revocaret; ingravescente valetudine in itinere occubuit, Hircio, & Pansa (f) Coss. cui Senatus ex Ciceronis sententia sumtus amplissimos decrevit in funus, & sepulchrum, statuamque in rostris equestrem ex aere. Uxorem habuit Posthumiam, quam rumor fuit a Cajo Caesare adulterio pollutam. Scripta reliquit sane permulta, & egregia: quae Cicero pluris faciebat, quam Superiorum omnium opera peritorum, numerumque centum prope, & octoginta librorum ejus Pomponius prodidit.

(b) Cicer. *in Brut.*

(c) Pomp. *l. 2. de orig. jur.* §. 43.

(d) Gell. *lib. 2. cap.* 10.

(e) Dio *lib.* 40

(f) Philipp. 9

Cajus

LXVI. DE CAJO TREBATIO TESTA.

Cajus Trebatius Testa insignem, & ipse locum inter sui temporis Jurisconsultos tenuit: Ciceroni fuit familiarissimus, per quem Trebatio aditus patuit ad Caesaris amicitiam in Gallia: ubi (a) Ciceronis gratia tam benigne fuit receptus a Caesare, ut ei Tribuni militum stipendia, sine muneris labore, detulerit. Caesar vero hunc adhibuit conciliatorem ad Ciceronem, & Servium Sulpicium, ut eos a Pompej partibus traduceret ad suas, nullo tamen successu. Rerum potius Caesar Trebatium se admonentem, ut Senatui adsurgeret, minaci vultu increpuit. Trebatii rogatu, Cicero Topicorum libros, forensibus exemplis refertos, conscripsit, eidemque misit. Apud Augustum eo in honore habebatur, ut de gravissimis quibuscumque negotiis consuleretur. Itaque Trebatio auctore, ac suasore codicillorum usum adprobavit. (b) Unde non mirum, si tam honorifice ab Horatio in Satyris appellatur. Libros composuit de jure civili haud paucos, & de Religione novem: qui fortasse propter dicendi genus inconditum, rarius versabantur in manibus: non enim admodum eloquentiae studuerat. Ingenio vero magis, quam Judicio valuit, utpote in definiendo praeceps: ut se ostendit in quaestione illa; *Posset ne de furto, ante aditam hereditatem commisso, heres agere?* In qua cum neminem id sensisse responderit, a Cicerone coarguitur: qui Brutum, Manlium, & Sext. AElium auctores produxit.

(a) *Ex lib.* 7. *epist.* Cic. *ad fam.* & *lib.* 4. *epist.* 1.

(b) *Instit. de codic. in princ.*

(c) *Leg.* 55. §. 1. *D. de legat.* 1. *l.* 3. *D. de penul. legat. l. quod nos* 234. *in fin. D. de verb. sign.*

LXVII. DE OFFILIO.

Trebatii fuit aequalis Offilius Servii auditor: cui Offilio Augusti familiaritas nullum honorem attulit: nam supra equestrem gradum non ascendit. Complexus est libris suis fundamenta juris civilis: nam princeps Praetoris edictum diligenter concinnavit, & de jurisdictione scripsit, ac de vicesimis hereditatum. Juris partiti, & actionum libros edidit, & ad Atticum epistolas aliquot, forsan de quaestionibus juris (c).

LXVIII. DE A. CASCELLIO.

Vixit eodem tempore A. Cascellius: qui ut scientia juris par fuerit Offilio, & Trebatio; (d) utrumque tamen eloquentia praestitit. Vitam ad Augusti tempora produxit: neque tamen mores cum Republica mutavit, retinuitque sub novo Romanorum servitio veterem libertatem: cujus duo se habere praesidia contra tyrannorum potentiam existimabat, senectutem scilicet, & orbitatem; sunt enim filii obsides Principi paternae voluntatis. Quapropter consulatus honorem oblatum ab Augusto recusavit: ne accipiendis honoribus auctoritatem tribuendis assereret; aut injustis honoribus gerendis, illi socium ad opprimendam Rempublicam se praeberet. Ac ne proscriptionibus bonorum juris auctoritatem tribueret; noluit formulas componere, quibus Triumvirum largitiones exprimerentur. Ejus in scribendo studium antiquitatis Quintiliano commendatur. De scriptis tamen suis, ne ad Pomponii quidem aetatem superfuit, praeter librum *benedictorum*: quae interpretari licet, responsa ex tempore, cum consultorum plausu prolata. (e) Fuit enim ingenio celeri, & arguto. Honores nullos gessit supra Quaesturam. (f) De his autem tribus proximis Jurisconsultis hoc judicium aetas ea tulit: nempe Trebatium peritiorem fuisse Cascellio: Cascellium Trebatio eloquentiorem; utroque vero doctiorem Offilium.

(d) *De hoc* Gel. *lib.* 1. *cap* 16. Ammian. Marcell. *histor. lib.* 30. Valer. Max. *lib.* 6. *cap.* 1.

(e) Macrob. *lib.* 2. Satur. *cap.* 6. Ficher. *lib.* 2. *parerg. cap.* 3.

LXIX. DE Q. AELIO TUBERONE.

Q. AElius Tubero L. filius patricia gente, cui Ligarium ab se Caesari accusatum, jamque omnium opinione, atque ipsius etiam Caesaris tacita cogitatione damnatum, eloquentia sua Cicero eripuit. Ex infelici hujus accusationis exitu, se ad jurisprudentiam adjunxit sub Offilio praeceptore, pluresque libros de jure publico, & privato doctissime scripsit: sed antiquis usus dicendi generibus, minus gratiae libris suis a posteris conciliavit. Sulpitiam Servii filiam uxorem duxit.

(f) *De libro benedictorũ* Menag. *in amoenit. jur. civ.*

LXX. DE ALFENO VARO.

Alfenus Varus Cremonensis omnium, vel hoc uno praestantissimus, quod suam totam duxit a doctrina dignitatem. (g) Cum enim sutor esset, arte abjecta, mira magnitudine animi Romam concessit, inque Servii sese disciplinam tradidit; ex qua per insignes virtutes, ac juris scientiam evasit ad consulatum, ac mortuus, honore, sumptuque publico fuit elatus. Libros reliquit *Collectaneorum*, & *Digestorum*, quos Julius Paulus in compendium contulit, quorumque fragmenta legimus in Digestis nostris. Consul fuisse creditur ab aliquibus cum P. Vinutio, triennio post Christum natum.

(g) Horat. *lib.* 1. Satyr. 2. *ubi* Acron. Gell. *lib.* 6. *cap.* 5.

LXXI. DE CAJO.

Inter hos Servii auditores adscriptum reperimus a Pomponio Cajum, de quo infra. Sed Cujacius id ex Pomponii loco censet expungendum, tum quia Cajus ille sub Antonino vixit; tum quod Pomponius ibi decem praefinit: quibus, si aggregetur Cajus, non decem, sed undecim evenient.

LXXII. De Aufidio Tucca, et Namusa.

Aufidii duo, Tucca, & Namusa magnam in libris nostris praeferunt auctoritatem. (a) Namusa vero plures jurisconsultorum libros digessit in centum quadraginta.

(a) L.5.§.7.D. commod. lib.2. §.6. D. aqu.& aq. pluv. arc.

LXXIII. De Sectarum Auctoribus, et primum de Antistio Labeone.

Ad hos usque, uno quodam alveo, jurisprudentia fluxit: post autem discessit in rivos. Diducta est enim super pluribus juris articulis in oppositas sententias a duobus, contrariarum scholarum auctoribus, Antistio Labeone, & C. Attejo Capitone. Antistius Labeo, nobilissima familia, Labeonis illius fuit filius, quem Brutus in Caesaris caede socium habuit, ac mox in morte comitem. (b) Labeo enim ille, cum exercitum ab Antonio fusum, ducesque Brutum, & Cassium voluntaria morte interemtos accepisset, audissetque suum ipsius nomen inter morientis Bruti suspiria sonuisse; turpe sibi putavit vindicibus libertatis, & amicorum fato superesse. Itaque a servo, cui gladium obtulit, quemque mortem rogaverat, & interfectus: cum civibus jurisprudentia, & fortitudine in tuenda patria libertate, atque amicis in conservanda fide plurimum profuisset. In filium autem non modo transfudit ingenium, quo patri cum jurisprudentia, tum in reliquis doctrinis excelluit; sed amorem etiam ipsum libertatis: cuius amoris laus, mutatis iam cum Republica moribus, in infamiam, apud vulgi volubilitatem, transierat. Ob hanc enim causam Labeo contumax habebatur, quod Augusto veteri libertati resisteret, neque adduci posset, ut servile illius aetatis ingenium susciperet. Hinc Horatius, ut assentaretur Augusto, temporibusque serviret, Labeonem in Satyris appellat (c) *insanum*. Itaque cum vir virum in Senatum legeret, veritus non est ipse legere M. Lepidum, quamvis Octavii inimicum tum exulantem; nec aliam huius facti excusationem attulit, (d) nisi quod cuique homini suum sit iudicium. Et cum contra increparetur, ac tanquam puer illuderetur ab Augusto, nihil se mali promeritum respondit, si legeret in Senatum, quem Augustus Pontificem esse pateretur: nondum enim ausus fuerat Augustus Lepido, ceteris ornamentis exuto, Pontificatum eripere. Quo responso Principem Labeo delinivit. Cujus tamen ut contumaciam Augustus frangeret, Atteium Capitonem studiorum illius aemulum, atque laudis obtrectatorem, in Consulatus petitione praetulit Labeoni. (e) Etsi non desint, qui scribant Labeonem Consulem suffectum, honorem accipere ab Octavio recusasse. (f) Quamobrem intra Praeturam se continuit, ac laude virtutis Consulatum anteivit. Cum philosophiam, ceterasque ingenuas artes, ac praecipue dialecticam, & grammaticam impense didicisset, accepit a Trebatio jurisprudentiam: in qua meruit cum Servio Sulpicio conferri a Petronio Arbitro. Mirus erat in originibus latinarum vocum expiscandis: quarum cognitione latentiores legum sensus eruebat. Ac scientia, miroque acumine sublatus ingenii, longe sibi plus indulsit, quam superiores jurisconsulti. Nam extra veterum traditionum fines evagatus, novis luminibus jus civile suffudit; tentavitque plura nondum ausa prioribus. ita ut ex ejus novitate doctrinae peculiaris jurisprudentiae schola extiterit: quae ab eo, veluti a capite, longa successione Proculo, Nervae filio, & Pegaso, & Caelio tradita, *Proculianus* peperit, & *Pegasianos*. Studia sua ita dispertiebat, ut sex menses in solitudinem se conscribendis libris conjiceret; sex vero alios publice se consulentibus praeberet. Cum praeter humanum, divini juris etiam esset peritissimus; duos Deorum ordines distinxit, malorum alterum, qui aerumnis hominum; alterum bonorum, qui ludis, & voluptatibus placarentur: quod a Stoica, & Platonica doctrina retulerat. (g) Tantae fuit auctoritatis in Urbe, ut cum acerrime certaretur de recipiendo codicillorum usu; illius exemplum omnes alios ad se traxerit. Nemo enim de codicillorum auctoritate dubitavit, postquam iis usum Labeonem apparuit. De numero librorum ejus ambigitur: nam apud Pomponium in aliquibus codicibus leguntur quadraginta volumina; in Cujaciano vero quadrigenta. Qui autem libri post ejus mortem apparuerunt, appellati sunt *posteriores*: quibus multa, & abstrusa de vocabulorum originibus, & eorum significatione continebantur.

(b) App. *lib.4. de Bell. civil.*

(c) *Lib.1. saty.* 3. Gell. *lib.* 3. *cap.12.*

(d) Svet. *in* Aug. *cap.* 54.

(e) Dion. *lib.* 39. Tacit. *ann. lib.3. cap.75.*

(f) Pomp. *l.2. D. de orig. jur.*

(g) Aug. *lib.2. de Civit. Dei cap. 77. lib. 8. cap.13.*

LXXIV. De Attejo Capitone.

Ejus Aemulus, ac discors moribus, & doctrina fuit Attejus Capito; siquidem Labeo ingenii aestu, praeter veterum traditiones, vehebatur; at Capito religione quadam, ac veneratione praeceptorum antiquitati obstringebatur. Verum Labeo cum doctrinam sperneret veterum, priscam tamen libertatem retinebat. Capito vero novam lubens complectebatur servitutem, ita ut literas potius, quam animum arripuerit veterum Romanorum.

Unde

Unde callidus assentandi artifex ab Augusto consulatum impetravit, tanta omnium invidia; ut popularem gratiam aemulo suo Labeoni haud exiguam pepererit. Augusto mortuo adulationem vertit ad Tiberium: quo in adulando tectior, eo calidissimo Principi gratior. Admiscebat enim suis assentationibus imitationem quandam pristinae libertatis: qua Tiberium invidia populari levabat. (a) Cum enim Tiberius in reos majestatis recipi vetaret Lucium Ennium, qui effigiem Principis in communem argenti usum fuderat: ipse, quasi non Principis blanditor, sed vindex priscae libertatis: *non esse*, inquit, *Patribus auctoritatem eripiendam; neque jus illi esse remittendi eas injurias, quas Respublica, laeso Principe, accepisset*. Ac non modo in rebus gravibus, verum etiam in levioribus quibusque gratiam Principis aucupabatur. Veluti cum Tiberius vellet verbum ab edicto suo expungere, aut ad Grammaticorum judicium referre, quod sibi parum latinum videretur; Attejus minime opus esse respondit; novo enim verbo usuros cives, postquam Principi excidisset. (b) Qua responsione stomachatus Pomponius Grammaticus, ad Caesarem conversus: *immo*, inquit, *hominibus quidem Civitatem dare Caesar potes; verbis non potes*. Quae libertas homini fuit impune, Curationem aquarum ei Caesar, mortuo Maecenate, delegavit: (c) eumdemque triennio, quam Tiberis inundarat, coercendo flumini praefecit simul cum L. Arruntio. Quo in munere gravissimus fuit municipiis, & Coloniis: quorum querelis auditis, abjecit consilium avertendorum fluminum, & lacuum, quae in Tiberim influebant: quod prohibendarum inundationum remedium ducebatur. Consulatum gessit cum Germanico. Sunt qui pro Attejo Fontejum scribunt in eo consulatu, sed pro Attejo Tacitus pugnat. Obiit sub Tiberio, Cajo Sulpitio, & D. Haterio Coss. Libros plures edidit *collectaneorum*: quibus haud pauca Senatus, Tribunorumque decreta, edictaque Augusti, Tiberiique inseruit. (d) Multa quoque de jure Pontificio scripsit, & de *publicis judiciis* commentarium, aliaque plura (e) Gellio, Festo, Macrobio, Nonio, Frontino memorata.

(a) Tacit. *ann. lib.* 3. *in fin. cap.* 75.

(b) Dio *lib.* 57.

(c) Tacit. *lib.* 1. *ann. cap.* 76. *in fin. & cap.* 79.

(d) Gell. *l.* 2. *cap.* 24. *l.* 4. *cap.* 14.

(e) Gell. *l.* 10. *cap.* 6. Festus *in verb. mundus*.

LXXV. DE NERVA PATRE, ET FILIO.

Nerva pater scholam suscepit Labeonis, eamque ingenio, & disputationibus dilatavit. Consul fuisse fertur sub Tiberio: (f) cui Nerva erat adeo familiaris, ut ab eo secum Capreas fuerit deductus: ubi flagitiosae libidinis spectator proximus erat, & invitus, oppressaeque libertatis assiduus contemplator, tanta indignatione animi, ut quem orationis auctoritate comprimere non audebat, propriae mortis exemplo admonere voluerit. (g) Cumque angore animi, atque tristi desperatione haud obscure significaret grave aliquid in se ipsum consulere; Tiberius, quamvis causae noscendae cupidus, nec eam eruere ab eo potuit; neque animum illius absterrere a morte, quam obstinaverat. Maluit enim ille honestum exitum, quam turpem vitae cum Tyranno conjunctionem. Quoniam enim amicitiam illius declinare non poterat sine periculo: vitam sibi ademit, quae vel ignominiose traducenda erat, si Tyranno carus esse cupiebat; vel illius crudelitate deponenda, si placere studuisset bonis. Itaque abstinentia cibi semetipsum absumit: eoque facto corruptos mores Tiberio exprobravit, anno a C. N. XXXIV. Reliquitque Nervam filium ea ingenii alacritate, ut anno aetatis decimo septimo sese publice consulentibus obtulerit. Quo in munere cum liberius aliquando indulgeret ingenio, videbatur aliquanto argutior. (h) Libros edidit de *usucapionibus*, & alios *responsorum*, quorum Papinianus, & Ulpianus haud raro meminerunt. (i) Ex hoc prognatum ferunt Nervam Imperatorem.

(f) Tacit. *l.* 4. *annal.* 58.

(g) Tacit. *annal. l.* 6. *cap.* 16.

(h) Paul. *l. pen. D. in quib. caus. pign. vel hypoth.*

(i) *L.* 47. *D. de acquir. poss. l.* 2. *D. de his, qui notant. infam. l.* 3. *D. de usuf. & alibi*.

LXXVI. DE PROCULO.

Nervae patris disciplinam excepit Licinius Proculus: de quo cum nihil certi traditum reperiatur, aliqui, etsi levi conjectura, eum esse putarunt, qui sub Othone praetorio praefuit. (k) Quicumque ille fuerit, certe magnam in jure civili auctoritatem est assecutus: ita ut extincto Labeonis nomine, schola illius, quae per Nervam ad Proculum pervenerat, *Proculianorum* appellaretur.

(k) Tacit. *l.* 1. *hist. cap.* 46.

LXXVII. DE PEGASO.

Suam hic sectam tradidit Pegaso: quem Juvenalis obscuro loco natum innuit, propriaque virtute summos honores adeptum. (l) Nam sub Vespasiano Praefectus Urbi fuit, deinde Consul cum Pusione. Quo in magistratu se auctore, conditum est S. C. de retinenda per heredem quarta ex singulis rebus per fideicommissum relictis, exemplo Falcidiae: quod *Pegasianum* est appellatum.

(l) Satyr. 4.

LXXVIII. DE CELSO PATRE.

Ab hoc Proculiana disciplina transiit in Juventium Celsum patrem, indeque ad filium. Pater initae conjurationis auctor a Domitiano compertus,

(a) Dio. *l.67.* pertus, cum frustra negaret, astu, & simulatione poenam effugit, (*a*) Promisit enim clam inquisitum se, criminisque conscios delaturum, si sibi vita condonaretur. Annuente Tyranno, ipse aliud ex alio nectens, rem ad Domitiani mortem extraxit, seque ac socios periculo exemit. Apud Trajanum in magna aestimatione fuit. Praetor creatus Licinium nepotem, (*b*) qui ambitus, & repetundarum reis, facultatem testium Romam evocandorum fieri volebat, adeo acriter objurgavit; ut accensis utrinque animis ad contumelias excurrerint.

(b) Plin. *lib.6. epist.5.*

(c) Spart. *in AEl. Adrian.*

LXXIX. DE CELSO FILIO.

Hunc excepit Celsus filius, qui *adolescentis* nomine in libris juris a Patre distinguitur. Consul Suffectus primo, deinde Ordinarius fuit sub Adriano: (*c*) qui ejus consilio est usus inter Jurisconsultos ceteros, quos, adprobante Senatu, sibi adjungere consueverat. In Romano marmore invenimus Celsum, qui Promagister Scrinii libellorum sub Antonino fuit. Praeter libros triginta novem *digestorum*, reliquit etiam aliquos de *usucapionibus*: quibus in libris crebra mentio est Patris.

LXXX. DE NERATIO PRISCO.

Neratius Priscus Labeonis Scholam per Celsum patrem postremus accepit. Eum Trajanus tanta benevolentia, & honore complectebatur, ut multorum judicio eidem traditurus imperium videretur. Cui provincias commendare fuerat auditus, ubi fatale aliquid sibi contigisset. (*d*) Quam Neratio spem abstulit Adrianus, forsan favore Plotinae: ut sat noster habuerit ab Adriano in consilium adhiberi. Consul fuit, ut creditur, sub M. Aurelio.

(d) Spart. *in AEl. Adrian.*

LXXXI. DE MASURIO SABINO.

Postquam totam jam Scholam Labeonis percurrimus, remeabimus ad Attejum Capitonem: cui successit Masurius Sabinus obscuro loco, tenuibusque facultatibus, quemdiu aluit adjutorium pietas, & liberalitas. Ad equestrem ordinem, sua tantum virtute, nullis meritis majorum, quinquagenerius ascendit. Is cum parum lucri colligeret e studiis, novum tamen honorem Jurisprudentiae peperit. Primus enim ab Augusto, deinde ab Tiberio publicam accepit auctoritatem respondendi de jure: cum antea non e Principum auctoritate arcesseretur munus respondendi; sed e privatorum arbitrio, ac populari opinione susciperetur. Ab eo igitur tempore, quo necesse fuit, hoc a Principe impetrari, responsa judicibus offerenda scriptis mandari, obsignarique consueverunt. Quod institutum ex Principis auctoritate respondendi, gratia deinde, atque ambitione corruptum, neglexit Adrianus: qui *non petendum* id munus respondit, *sed praestandum*. Hoc est non ex principis concessio, sed ex propriis doctrinae meritis expromendum. Auctoritatem enim respondendi princeps, uti usu venit, tribuere potest, vel indocto; respondere vero recte nemini, nisi docto licuerit. Ex hujus nomine totam jurisprudentiam Persius notavit eo versu,

Excepto si quid Masurj rubrica notavit.

Is Coccejum Nervam alterius factionis principem habuit aemulum.

LXXXII. DE C. CASSIO LONGINO.

C. Cassius Longinus materna e stirpe jurisprudentiam, at a vindice libertatis gente constantiam simul, & judicandi severitatem retulit. (*e*) Natus est enim Tiberonis filia Serv. Sulpicii nepte: Majores vero paterni generis habuit, inclytum illum Caesaris interfectorem Cajum Cassium, & L. Cassium Praetorem, ad cujus Tribunal in criminum ultionem tanta severitas excubabat, ut *reorum scopulus* diceretur. Hos Cassius noster adeo expressit integros, ut Jurisprudentiam generis materni, & paterni virtutem, praeclaris maximisque rebus gerundis dicendiique gravissimis sententiis, haud impari laude, reddiderit. Consul fuit cum M. Vinutio Quartino XVII. anno Imperii Tiberii Caesaris. Sequenti anno de redigendis in fiscum Sejani bonis, toto assentiente Senatu, vehementissime disseruit. Similitudine nominis in capitis discrimen fuit adductus, eum Caligula ad necem deposcente; quod responsum a Fortuna Antiate accepisset, ut *caveret a Cassio*: id autem pertinebat ad Chaeream Cassium, cujus manu occubuit. Syriae praefecturam a Claudio accepit ac pontificiam Judaeorum stolam summis sumtibus, & magnificentia elaboratam, quae prius a Romanis adversabatur, & Judaeis poscentibus ad Sacrificiorum usum promebatur, quamque Tiberius in Judaeorum potestatem retulerat: Cassius, ne quid Romanis ex antiquo jure decederet; in Romanorum redegit custodiam. Quae causa Judaeis fuit legationis mittendae ad Claudium. Quamvis doctrinae magis, quam bellis vacaret; priscae tamen disciplinae studiosissimus fuit, Meherdatem deducere jussus, metuens ne cunctando languescerent barbarorum animi; neve perfidia mutarentur ii, a quibus Meherdates in Regem postulabatur; praelii com-

(e) De hoc Sveton. *in Calig. cap.55.* Dio *l. 59. in fin.* Tacit. *leg.26. ann. cap. 7. & 9.* Sveton. *in Neron. cap.35. &* Tac. *lib.5.13. & 14. annal. & lib.12.*

committendi, urgendaeque rei auctor erat. Sed id consilium fraude neglectum ab Rege Arabum Abbaro. Quamobrem Meherdates ea mora nudatus auxiliis, postea infeliciter, imparibusque copiis pugnans in hostium potestatem est redactus. (a) Supplicationum frequentia ob debellationem Parthorum, auctoritate sua, compescuit; actorque fuit dividendorum dierum in *Sacros*, & *negociosos*; ne annua totus supplicationibus traduceretur, si pro Romanorum felicitate, Diis agerentur gratiae, quantae deberentur. Compescendae Puteolanae seditioni a Senatu datus invitis, propter nimiam severitatem ipsemet postulavit, ut negotium alteri mandaretur. Pedanio Secundo praefecto urbis servili manu obtruncato, multitudo servorum, quorum tueri dominum intererat, poenas dare cogebatur: Sed quia hinc plebs pro aliquorum innocentia; illinc Senatus pro dominorum securitate certabat; Cassius in medium progressus demonstravit, facinus tale, ac tam difficile sine omnium, aut dolo, aut culpa explicari nequisse: cunctisque persuasit, singulorum servorum conscientiam fuisse criminosam. Neronis crudelitate in exilium est actus: quod majorum imaginibus interposuissent illam Caj Cassii, qui in Caesarem conjuraverat, cum ea inscriptione: *Duci partium*. Verum obiit tandem in urbe a Vespesiano revocatus. Ingenii certamen exercuit cum Proculo: Cassius enim tanta aestimatione ferebatur inter discipulos Capitonis, sive inter Sabinianos: ut schola illa tota deinceps *Cassianorum* appellaretur.

(a) Tacit. *lib. 12. annal.*

(b) Pancirol. *de clar. interpr. lib. 1. cap. 28.*

(c) *In Amoenitat. jur. civil.*

(d) *Lib. 11. obs. cap. 38.*

(e) Cujac. *in prooem. instit.*

LXXXIII. DE CAIO ITERUM.

Fuit & Cajus alius ex equestri ordine sub Antonino; (b) cui ab aliquibus adscribitur quidquid Caj nomine in libris juris occurrit. Hunc Menagius (c) in dissertatione sua *de utroque Cajo* accipit pro T. Cajo, quem praenomine distinguit a Cajo Cassio Longino; ad quem pertinere ait verba ista Cujacii: (d) *Fuit hic auctor grammaticis familiaris; propter bonarum literarum, & Homeri potissimum tractandi, quae in eo fuit, peritiam summam*. Scripsit autem recentior ille, quisquis fuerit, *institutiones*; unde suas magnam partem deprompsit Justinianus, ut merito illum *Cajum nostrum* appellet, (e) non quod eum inter aetatis suae viventes Jurisconsultos ministrum haberet. De hoc doctissime Aleander in suis ad Cajum commentariis (f).

(f) L. 8. & 9. D. *ad S.C. Orphit.*

(g) Tacit. *l. 2. hist.*

LXXXIV. DE COELIO SABINO.

Coelius Sabinus e Cassii Longini disciplina profectus, magnae fuit apud Vespasianum auctoritatis. (g) Honoris causa in duos menses, nempe Quintilem, ac Sextilem, consulatum acceperat ab Othone: quam dignitatem sub Vitellio quoque retinuit. Librum scripsisse fertur *ad edictum Aedilium Curulium*, unde multae sententiae illius in rebus venalibus obtinuerunt. (h) Ab hoc *Sabinianorum* appellatio processit; quamvis eam Pancirolus deducat a Masurio Sabino.

(h) Gell. *lib. 7. cap. 4.*

LXXXV. DE PRISCO JAVOLENO.

Coelii schola migravit ad Priscum Javolenum, cui mentis levitas auctoritatem in jurisprudentia non imminuit. Habebatur enim parum sanus, quod Passentio Poetae recitanti elegos ad verba haec: *Prisce jubes?* improviso responderit: *Priscus Javolenus non jubeo*: (i) unde repente risus obortus. Non tamen de jure acute minus: recteque respondit: neque suis consiliis in legibus condendis minus profuit (k) Antonino Pio, sub quo vixit, ac Syriae praefuit, teste Juliano. (l) Scripsit libros *ex Cassio* quindecim, & libros decem *ex posterioribus Labeonis*, & *epistolas ad Plautium*, qui magnus, & ipse fuit Jurisconsultus. Auditores habuit Javolenus plures, inter quos Tuscianum, & Valentem, & omnium praestantissimum Julianum: in quo sectarum dissidia quieverunt: quamvis a Donello inter Proculianos adnumeretur (m).

(i) Plin. *l. 6. epist. 15.*

(k) Capitolin. *in Antonino Pio.*

(l) *L. an apud se, D. de manumiss. vind.*

LXXXVI. DE SALVIO JULIANO, ET TARRUNTENO.

Is non minus animi, quam corporis prole fuit insignis. Avus etenim fuisse ab Eutropio; proavus a Spartiano traditur Juliani Imperatoris: qui & ipse jurisprudentiae laude floruit. Hinc in errorem inductus Aurelius Victor, ipsum imperatorem Julianum edicti perpetui compositorem appellat, ambigitque Salvium ne, an Didium Julianum Imperatorem nuncupet. Quem errorem Victor etiam Grotio *in sparsis floribus* obtudit. (n) Cognomen Salvius habuit Severi, patria Mediolanensis, illustri genere. Magnam vero sapientiae laudem adquisivit sub Adriano: cui familiarissimus fuit, cujusque jussu ex veteribus, novisque abs se commissis edictis, condidit, atque in concinnum titulorum ordinem digessit *edictum perpetuum*: scripsitque libros, quos *digestorum* appellavit: nempe, ut Cujacius interpretatur, *edictorum digestorum*. (o) Praetor fuit, & sub Antonino Pio Consul cum Torquato: ac (si tacentibus fastis consularibus, fas est credere Spartiano) Consul factus est iterum

(m) *Comm. jur. civil. lib. 5 cap. 25. l. 1. §. 1. quo her. 14. ad leg. falcid.*

(n) *Ad l. 2. de orig. jur.*

(o) *Ad Julian. in princ.*

iterum sub Marco Philosopho cum Pisone. Quibus in magistratibus exemplo Javoleni praeceptoris sui, proprios servos vindicta liberabat, eandemque sententiam aliis Praetoribus suadebat. (*a*) Hujus est praeclarum illud: *Nulla lex tam late patet, ut ad omnia pertingat*. In pluribus juris civilis locis a Principibus honorificentissime appellatur. Sunt qui hujus vitam ad Commodi usque imperium extendant: eumque arbitrantur eundem esse, qui cum Paterno etiam Jurisconsulto, particeps conjurationis fuit; quique simul cum Paterno, jussu Principis, vitam amisit. (*b*) Paternus autem, qui Tarruntenus erat cognomine, libros reliquit *militarium* quatuor, quorum in digestis aliquot monumenta supersunt.

LXXXVII.
De Domitio Labeone.

Floruit sub Adriano Domitius Labeo: qui dubium eruditis injecit, suine, (*c*) an superioris Labeonis libri significentur in Digestis.

LXXXVIII.
De T. Aristone.

Titus Aristo non modo fons publici, privatique juris, verum etiam omnium doctrinarum, & omnis eruditionis a (*d*) Plinio fuisse traditur: conceptamque animo sapientiam laudabilibus factis explicasse: ut nihil aut nos ad Plinii testimonium; aut Plinius ipse ad majorem hominis laudem possit adjungere.

LXXXIX.
De Arriano

Arrianus initio Senator: deinde secessit in ocium literarium; atque ad hunc missae creduntur epistolae a Plinio *ad Arrianum* scriptae. Librum edidit *de interdictis*, & *de re militari*.

XC.
De Sexto Caecilio Africano.

Sextus Caecilius Africanus, Juliani discipulus, tantum praeceptori suo tribuit, ut Africani ore videatur Julianus, tanquam Apollo ex tripode, oracula fudisse. Omnia enim fere de Juliani sententia summa fide pronunciat per verba: *ait*, *existimavit*, *negavit*, *putavit*, *inquit*, *respondit*, *placet*, *notat*. Adeo sapientiae gloriam doctori suo non invidebat, vir alioqui divini, humanique juris peritissimus. Siquidem Caecilius ille fuisse creditur, quem Gellius (*e*) adversus Favorinum philosophum, decemvirale jus propugnantem inducit; vixitque sub Adriano, aut Antonino Pio. Extat de eo peculiaris Menagii dissertatio. Ego nihil certi statuo: & quoad aliud mihi illucescat, Cujacium sequor (*f*).

XCI.
De Sexto Pomponio.

Sextus Pomponius, ut quidam putant, ex antiquissima Pomponii Attici familia, auctor fertur *legis 2. D. de orig. juris*: In qua non raro scriptoris diligentia ne dicam, an historiarum cognitio desideratur; ut non mirum, si ab eruditis non paucis ea lex Pomponio abjudicetur. Cum Papinianum principem alioqui jurisprudentiae, inter Jurisconsultos non descripserit; facile crediderim, aut ejus legis auctorem non esse Pomponium, aut ante Papinianum vixisse, Adriani puta aetate: quamvis a Lampridio scriptore non diligentissimo sub Alexandro ponatur, si locus est integer: nam si Salmasii lectionem, & restitutionem amplectamur, Pomponius manebit extra numerum a Lampridio descriptum. Expungitur etiam inde a Casaubono, auctoritate veterum codicum, ex regia Bibliotheca.

XCII.
De Junio Mauriciano, et AElio Martiano.

Junius Mauricianus sub Antonino Pio vixit, & AElius Marcianus, qui Baeticam Proconsul administravit. (*g*) Praeter alios libros, scripsit *institutiones*, unde multa Justinianus transtulit in suas.

XCIII.
De Ulpio Marcello, Meciano, Saturnino.

Eadem aetate floruit Ulpius Marcellus, qui a consiliis fuit Antonino Pio, ut existimat Cujacius in *comment. ad Ulp. Marc.* Et Volusius Mecianus auctor (*h*) Volusiani S. C. qui summis laudibus extollitur a M. Antonino: & Claudius Saturninus, qui Praetor fuit, (*i*) quique cum seorsum saepe sentiret ab aliis, causam praebuit nostratibus interpretibus, ut homines sui ingenii *Saturnianos* appellent (*k*).

XCIV.
De Tertulliano.

Vixit autem sub Septimio Severo Tertullianus, qui an idem fuerit ac Sacer Scriptor, quamvis Cujacium (*l*) auctorem habeam, qui propter multa jurisprudentiae semina in Sacris scriptoris libris collucentia, eundem esse censet; nihil ego tamen certi affirmare ausim, dissentiente praesertim, non levibus ex causis, Hugone Grotio, (*m*) De hoc latius agit Menagius in *amoenitatibus juris civilis*.

XCV.
De Papyrio Justo, et aliis.

Ad eandem aetatem refertur Papirius Justus, & Messius Rusticus, & Callistratus, & Tryphoninus, qui e Juliani schola profectus creditur, quique sub Caracalla Syriae praefuit; & Arius Menander, qui tot Severi Principis erat negociis implicatus, ut excusationem a tutela meruerit (*n*).

(a) *L. apud se D. de man. vind.*
(b) Lamprid. *in Commodo*. Dio *in Commod. lib. 72.*
(c) *L. 27. D. qui test. fac. poss.*
(d) *Lib. 1. epist. 22.*
(e) *Lib. 20. c. 1*
(f) *In princip. comment. ad African.*
(g) *L. si Aug. 57 D. de leg. 2.*
(h) *L. antep. D. ad l. Jul. de vi priv. l. divi* 17. *D. de jur. patr.*
(i) *l. 1. D. de Senator.*
(k) DD. *in l. 1 de Senat.* Bald. *in l. 1. n. 3. C. de Sacros. Eccles.*
(l) *Obs. 7. c. 2.*
(m) *In epist. ad* Tit. *cap. 3.*
(n) *L. verum 2. §. ex facto, D. de minor.*

Fabio

XCVI. DE FABIO SABINO.

Fabio Sabinus, ad quem ex aliquorum opinione ab Ulpiano, Paulo, Pomponio scripti sunt libri, qui *ad Sabinum* nuncupantur, ab AEliogabalo capite damnatus, vitam servavit per Centurionem: qui cum surdus esset, & aliter mandata excepisset, eum urbe pellendum censuit.

XCVII. DE FABIO SABINO F.

Hujus Filius Fabius Sabinus J. C. quem Alexander in consilium adhibuit; ea constantia, & vitae integritate fuit, aetatis suae *Cato* diceretur; (a) eo fortasse admirabilior, quod priscam illius virtutem in corruptissima aetate retinuit. Sed his jam percursis, ad celebriores ejusdem temporis Jurisconsultos, a nobis e turba, honoris gratia, sevocatos veniamus.

XCVIII. DE CERBIDIO SCAEVOLA.

Eos aetate praecessit Cerbidius Scaevola; cui laudem summam non propria tantum, sed & discipulorum dignitas peperit: quorum in numero fuisse traditur Severus postea Imperator, & Papinianus, & Paulus, a quo ideo *Scaevola noster* appellatur: (b) ac propter magnam in jure civili auctoritatem legum, *Coryphaeus* a Modestino dicitur, & ab Arcadio, atque Honorio, *prudentissimus*, (c) Ejus consilio in legibus, decretisque condendis M. Antoninus philosphus plurimum juvabatur. Nihil hujus responsis gravius; nihil priscae sanctitati similius; nihil denique propius ad causae veritatem; cum ex ipsius facti recessibus, quo ingenio penetrabat, responsorum suorum vim, & rationem extulerit: unde solenne illud apud Scaevolam, *secundum ea, quae proponerentur*. Peritis enim, illucescente facto, jus confestim occurrit. Huic tribuitur proverbium illud, *jura vigilantibus scripta sunt*. Ejus schola Senatum quodammodo jurisconsultorum aperuit, fuditque clariores jurisprudentias proceres. (d) Atque inter ceteros Paulum. Triphoninum, & qui antiquitatem universam doctrina, & gloria superavit: posteritatem vero ejusdem spe gradus exuit, Papinianum; cujus vix unquam nomen a Principibus absque laude profertur, quemque Jurisconsulti ejus aequales Ulpianus, & Paulus, quamvis habuerint studiorum socium, tamen verebantur ut Magistrum. Nec enim prorsus erravit Lampridius, qui eos Papiniani discipulos facit: nam si non aetate, voluntate tamen fuerunt, & cultu.

De Scaevola vide Fabrot. in Cujac. parat. D. exp lat. heredit.

(a) Lamprid. *in* Alex.

(b) *Vide* Cujac. *in recitat. solemn. in respons.* Cerbid. Scaevol.

XCIX. DE PAPINIANO.

Papiniani clarior fuit vita; quam felicior: exitum enim habuit, qualem sub Tyranno fortissimi quique nanciscuntur. (e) Hostili Papiniani, atque Eugeniae Gracilis filius fuit. Aetate, ac gloria procedens, munus subiit procuratoris Fisci. Profecto praetorio adsedit. Septimo Severo, non solum affinitatem per secundam uxorem, sed societatem quoque studiorum, ac vitae gratus adeo fuit, ut ab illo statim post susceptum imperium Praetorio praefectus fuerit; qui summum erat, secundum Principem gradus: ab eodemque moriente curam filiorum illius acceperit: quam ei fidem Papinianus capite suo persolvit. Etenim; diffidentibus inter se mutuis odiis, Geta, & Caracalla; ille nullam curam praetermisit, quo animos eorum componeret. Qua caritate offensus Caracalla, quia hostis loco habebatur ab eo, quicumque fratri non esset infestus; Papinianum, vel Getae necem prohibentem; vel parricidium excusare detractantem; vel nolentem imperatori orationem componere ad facinus apud populum diluendum, suis militibus occidendum tradidit. Feruntur autem hae voces summae constantiae indices a morituro Papiniano editae: nam cum ab Imperatore rogaretur; *non tam facile*, inquit, *parricidium excusari posse, quam fieri*. Atque instante Imperatore, ut populo persuaderet, Getam propter sua scelera merito interemptum, respondit: *Aliud est parricidium, accusare nocentem occisum*. Atque supplicio proximus vates etiam fuit posterioris facinoris a Macrino suscepti: qui, cum Praefectus praetorio esset, Antoninum Papiniani occisorem imperio spoliavit, & vita. Stultissimum enim fore Papinianus dixerat eum, qui sibi esset successurus, si proculcatam in se Praefecturam relinqueret inultam. Cum autem audisset Caracalla Papinianum bipenni fuisse obtruncatum, carnificem increpuit, quod suum jussum gladio non fuisset executus. Tradit Soccinus urnam argenteam aetate sua Romae repertam a rustico cum hac inscriptione: *AEmilii Papiniani J. C. & Praefecti Praetorio requiescunt hic ossa, cui infelix Pater, & Mater sacrum fecerunt mortuo, anno suae aetatis tricesimo sexto*. Extat & alia inscriptio: *AEmilio Papiniano Praefecto Praet. J. C. qui vixit Annos triginta sex, M. quatuor, D. decem, Papinianus Hostilis, Eugenia Gracilis, turbato ordine, senio heu parentes fecerunt filio opt.* Lepidum vero est, quod latro comprehensus respondisse fertur Papiniano eum interroganti, cur latrocinium fecisset? nam ad haec latro retulit; *& tu cur Praefectus es?*

(c) *l. scire oportet §. aliud D. de excusat. tutor. l. 3.* Cod. Theod. *de testam.*

(d) Cujac. *ad* Papinian. *in princ.*

(e) Spartian. *in Caracall.* Dio *lib.* 77. & 78.

(a) Dio *l.* 76. est (a). Tanta vero illius in jure civili fuit auctoritas, ut nunquam ab Imperatoribus, nisi honorificentissime appelletur: inque variantibus J.C. sententiis, ea praeferretur, a qua steterat Papinianus: cum quo semper ipsa veritas habitare censebatur. Et cum alii Papiniani auctoritate nitantur, ipse ad nullius unquam auctoritatem excurrit: ut quot responsa, totidem reddidisse oracula videatur. Hinc illa de summo J. C. crebra, & plena honoris elogia nimirum. *Asylum juris, & legalis doctrinae Thesaurus.* (b) Hinc tertio anno, auditores juris sese libris Papiniani tradebant, & *Papinianistae* dicebantur; eoque anno ineunte Papiniano, festum diem agebant. Hinc Hieronymus aliud inquit Paulus noster; aliud Papinianus praecipit. Eundemque locum Papiniano tribuit in humano jure, quem habet Paulus in Divino. Maximum sanae jurisprudentiae incrementum, & Vir priscis Reipublicae temporibus dignus, qui Romanam justitiam scriptis docuit, & sui ipsius capitis pernicie. Quod ingenium suis omnibus in responsis, totoque genere orationis elucet. Inest enim in eo praeter elegantiam, & candorem latinitatis, omnibus Jurisconsultis familiarem, gravitas talis; ut non tam interpretem, quam latorem legum agere videatur. Catonianam nos constantiam Principis jurisconsultorum, in scenam ad popularem admirationem adduximus, Vernacularum Tragoediarum quarta, quae inscribitur *Papinianus*.

(b) Cujac. *in* Papinian. *in princ.*

C.
DE DOMITIO ULPIANO.

Hunc sequitur Domitius Ulpianus Syrus, qui Praetoribus primo; deinde ipsi Papiniano Praefecto praetorio adsedit. (c) Verum per Heliogabalum ob invisam propudiosae libidini probitatem, a publicis muneribus jam ejectus, postea redditus Reipublicae fuit, & Magister scrinii assumtus ab Alexandro Severo: cujus imperium regebatur Ulpiani consilio, quem repugnante primum, deinde laudante Mammaea matre, pro tutore adhibuit, (d) eumque dilexit prae ceteris Jurisconsultis, quos advocare in consilium consueverat, quosque veluti Pythiam consulebat, antequam grave aliquid aggrederetur. (e) Horum sapientiae tribuenda est moderatio illa Severi super fisci negociis, conditarumque ab eo constitutionum lenitas, atque aequitas. Cum neminem ad se solum Alexander admitteret, tum ne cui nimiam apud populum potentiam pareret favore suo, tum ne invidiam fereret inter amicos; unum tamen execuit Ulpianum, quem, semotis arbitris, ad se introduci permisit. Nam praeter prudentiam, erudito ejus colloquio maxime capiebatur. Praefectus praetorio creatus ab eodem Principe Ulpianus, adeo adversas habuit militum voluntates, ut ab iis etiam ad necem peteretur: a qua illum saepe Imperator, & aliquando, objecta etiam summa purpura, eripuit. Quamvis vero tanta fuerit hominis doctrina, nescias tamen plus ne profuerit humano juri, quam obstiterit Divino. Siquidem auctoritatem omnem, & gratiam suam apud Principem, direxit adversus Christianos: a quibus benevolum Imperatoris animum, seminibus etiam nostrae religionis, imitatione Mammaeae matris imbutam, a Christo detorsit: mitissimumque Principem, collectis omnibus Imperatorum constitutionibus in Christianos conditis, in eos, exemplo superiorum Principum, incitabat. Scribendi genere usus est leni, temperato, & facili, ut nunquam tamen gravitas in eo desideretur. Mira est ejus proprietas verborum: quorum adeo erat religiosus, curiosusque investigator; ut Theodorus Cynulcus apud Athenaeum superstitionem hominis, & inutilem subtilitatem fastidierit. Unde *spinarum collector* appellabatur. Molestiam enim familiaribus objiciebat crebris quaestiunculis de singulis vocabulis rogitando, atque contendendo, nullique cedendo. Et cum inter epulas de cujusque cibi appellatione percunctaretur, extaret ne alicubi verbum, an non extaret, κειτούκειτος fuit appellatus: quamvis Casauboni sententia hic alius sit ab Ulpiano jurisconsulto. (f) Vicit tandem auctoritatem hominis, & gratiam Principis militare odium, quo demum Ulpianus interiit.

(c) *L.* I. D. *de censib.* Lamprid. *in* Sever. *cap.* 26.

(d) Lamprid. *in* Alex.

(e) Lamprid. *in* Alex. Sever.

(f) Animadv. *in* Ath. *cap.* 7.

CI.
DE JULIO PAULLO.

Cum Ulpiano conjungimus Julium Paullum Patavinum. (g) Is cum sese causis defendendis exercuisset, & cum eodem Ulpiano Papiniani fuisset assessor, scrinii memoriae Magister creatus fuit, & postremo Praefectus praetorio: (h) ita ut Ulpianum disciplina, aetate, honoribus, & Principis gratia aequaverit; styli tamen gravitate superarit, & numero librorum, quo vicit ceteros: cum nullam non juris particulam attigerit. Hoc etiam Ulpiano dissimilis, quod Ulpianus in juris definitionibus remissior est, & pronior ad aequitatem; Paullus vero severior, & religiosior juris.

(g) *L. quaesit.* §. *cum vir.* D. *de legat.* 3. *l. lecta*, *ff. de reb. cred.*

(h) AEl. Spar. *in Nigro.*

Heren-

CII. De Herennio Modestino.

Herennius Modestinus Ulpianum habuit magistrum, a quo *studiosus suus* appellatur. Eundemque Ulpianum saepe consuluit, etiam absens, cum Dalmatiam pro Consule administraret. (a) Graecarum fuit, ac latinarum Litterarum cum primis doctus, pollensque in utraque scribendi facultate, librumque *de excusationibus* graece conscripsit. Vixit ad Gordiani tempora, a quo *non condemnendae auctoritatis J. C.* appellatur. Maximinus vero junior eum sibi juris pactum, & magistrum adhibuit, ut refert Capitolinus. (b)

CIII. De Aliis Generatim.

Atque hunc, postremam jurisprudentiae vocem appellare licebit: quo sublato hujus doctrinae oracula conticuere, ac superstitibus rivis, juris exaruere fontes. Hermogenianus enim, qui sub Constantino claruisse fertur, de quo Menagius quaerit in *amoenitatibus juris civilis*, (c) aliique obscurioris nominis, nihil prodidere novi, sed vetera tantum retractarunt, aut explicarunt, remissoque prisco illo, & gravissimo instituto respondendi, tantum docendo juri civili scholas aperuerunt. Fuerunt sane plurimi, aut Modestini, aut Ulpiani aequales iidemque Papiniani discipuli; sed minus celebres: quorum cognitio repeti potest ex eorum libris, qui peculiares tractationes de Jurisconsultorum historia conscripserunt. Nos etenim, omissis iis, quae tantum curiositatem explere possint, & ea suggerenda duximus, quae initia juris illustrare, atque utilitatem, opemque praebere possint laborantibus. Sane interruptam nunc narrationem opportune repetemus, & Jurisconsultorum historiam persequemur, postquam expedierimus Justinianeam juris civilis collectionem: ad quam ut accedamus, aperienda sunt fundamenta ejus potestatis, qua usi Principes, jussa sua partem fecerunt juris civilis. Quae ut a suis naturalibus initiis deducamus, plura evolvenda sunt de Principum Imperio, ejusque vires expendendae, progressioque vestiganda: ut nosse possimus, quibus ex initiis in libera Civitate, orta fuerit ea potestas, & quousque pervenerit. Quoniam vero nihil certi exploratique comprehendere possumus, nisi quod hauriamus de fonte naturae; ideo tantisper a matre veritatis philosophia, facem illam arripiam qua per tenebricosum iter, & opinionibus obsessum, libere percurram ad ea primordia, unde veritas protrahatur in lucem. Qui enim adhuc scriptis suis imperii fundamenta jecerunt e Jurisconsultis recensioribus, non tam abstrusas naturae notiones, quam auctoritates, & opiniones pro certis, firmisque principiis tradiderunt: & quae consequentia esse debuissent, pro antecedentibus acceperunt: ut non aliam firmitatem ea, quae proponunt, habeant, nisi studiosorum fidem, atque consensum: ne dicam inquirendi negligentiam.

(a) *L. 52. §. si quis, D. de furt.*

(b) *In Maximin. junior.*

(c) *Cap. 11.*

CIV. De Romano Imperatore.

Humanae naturae vitium, dum innascitur anima corpori, e parentum culpa susceptum, ad omnem effunditur posteritatem. Eodem vitio elata cupiditas, nostras omnes corripuit facultates, e quarum regimine pellit excluditque rationem, qua depressa, cupiditas impotenter dominatur, suumque jus viribus metitur: ut eousque imperium extendat, quo ad vires cujusque perveniunt. Cum enim cupiditate, non ratione decernimus, tantum exultant jura corporis, quae illi dominium rerum addicunt, qui vim ad capiendum, & retinendum idoneam habet a natura tributam. Unde, seclusa ratione, quae rerum inaequalitatem inter homines pro imparibus meritis ad communem utilitatem inducit, exurgit appetitio naturae, quae constituit juris aequalitatem, eamque dirimit, atque distinguit potentia singulorum: ut cum omnia pateant omnibus, ea tamen cujusque sint propria, quae cuique vires attraxerunt. At quoniam aequalitas, dum omnes omnia sibi arripiunt, bellum excitat, & mutuas caedes; hinc metus intestinae discordiae, atque pericula extranae potentiae, revocarunt velut ab exilio rationem; quae veram aperuit utilitatem, docuitque homines magis ad securitatem, quam ad magnitudinem virium expendere jura sua. Quamobrem proprias cupiditates, & vires communi voluntati, & publicae potentiae ad universorum tranquillitatem intentae summiserunt, foederaque percusserunt, injeruntque pacta, quorum in fidem, atque tutelam, instituta societate vitae, se suaque omnia tradiderunt, eique societati regendae praefecerunt *Imperium*, sive vim summam undique contractam, animis omnium atque corporibus dominantem. Itaque servitute securitatem emerunt, & parere legibus duriter, quam propriis cupiditatibus obsequi cum periculo, maluerunt.

Duabus igitur facultatibus hominum faere conditio regitur, *natu-*

rali scilicet, & *civili*. Prior statum corruptum hominum liberum, & solitarium comitatur. Posterior vero eorundem societatem, vitaeque communionem consequitur, quam *Civitatem* appellamus. Etenim facultatibus naturalibus facultati civili subjectis, Civitas coalescit. Cum vero iste dissiliunt, seque homo refert ad naturalis potentiae statum discordia erumpit, civitasque dissolvitur. Quia sublato statu inaequalitatis rerum, atque pacis; homines redeunt ad juris aequalitatem, cujus obtinendae causa bellum inter eos exoritur. Civilis autem facultas, quae nascitur a multitudine, minime tamen potest seorsum a persona publica residere, neque in singulos dissipari; hac enim ratione jus quisque repeteret suum: sed in personam aliquam transfundenda est, quae multitudinem ipsam referat, qualis est coetus plurium, vel paucorum, vel communis ab uno administrata voluntas, ex qua existit Princeps: in quem pro cujusque civitatis legibus, vel potestas universa multitudinis, vel portio transfertur illius. An autem potestas omnis popularis, an tantum portio transierit in Romanum Imperatorem, e veteribus monumentis explorabimus. Nam quae potestas aliunde accessit, quam ex populi voluntate, non e civili facultate, societatisque jure manavit, sed a facultate naturali; & militari vi a Principe explicata: per quam vim exolvebat sese jure illo, cui tuendo fuerat assumtus, quoque alios in civili statu continebat. Quamvis autem Princeps injuste fines civilis facultatis excesserit, fidemque postposuerit publici foederis, privataque uteretur naturae facultate, quam in commune deposuisse oportebat; justum tamen erat cives obtemperare Principi, cum alia ratio tranquillitatis publicae nulla pateret. Nam si Principis vim majori vi coercere voluissent, hortarique singulos ad repetendam e Principis manu suam cujusque facultatem: res redisset ad corruptum naturae statum, omnium pessimum: nempe ad internecionem, atque discordiam, quo revolvimur, quoties obsistimus facultati publice traditae: cui dissolvendae, sine rerum perturbatione, minime sufficimus.

Sed jam ipsius Imperii Romani ortum, atque statum contemplemur, & explicemus. Libertatem inditam ferociae animorum, quam, pulsis Regibus; repetierant Romani, non negligentia, neque voluntate; sed nimio potius ejus retinendae, ac dilatandae studio amiserunt. Etenim plebi metuentes potentiam patriciorum, quos insidiari publicae libertati suspicabantur, variis contentionibus, majorum omnium magistratuum communionem impetrarunt. Unde muneribus, & honoribus communicatis, Patres, quamvis consilio, & auctoritate anteirent; numero tamen, & viribus vincebantur: attritaque potentia Senatus, victoque consilio meliorum, publica res populari temeritate agitabatur. Multitudo vero coeca, & praeceps majora semper impetrando, adeo insolescebat, ut cum plus in dies libidini suae permitteret, ad infinitam tenderet libertatem. Quamobrem dissoluta prisca illa temperie civitatis, majorum instituta sensim dilabebantur, & plebs inconsulta in potestatem decidit callidiorum, & potentiorum, qui ejus cupiditati astu, audaciaque sua velificabantur. Et quoniam studia plebis pro varia utilitate, atque ingeniorum diversitate dividebantur; multitudo discessit in factiones: quarum singulae suos sibi Duces, & Principes constituentes, in certamen venerunt; & victrix factio semetipsam, cum partibus reliquis profligatis, atque devictis, in potestatem deduxit illius, cujus consilio, atque imperio vicerat: qui deinceps plebem in fraudem jam inductam postea militari metu continuit. Itaque plebs contrariae factionis opprimendae studio ab eo fuit oppressa, per quem alios opprimere conabatur. Quia vero militiam Romanam Romani Spiritus permeabant, ac simul cum Romano nomine adhuc opinio veteris Reipublicae vivebat in animis: neque militia, neque populus parere poterat uni, nisi falsa libertatis opinione duceretur. Unde mansit sub Principe mendax imago libertatis, in exteriori Senatus majestate, ac priscis, splendidisque magistratuum nominibus impressa. Trifariam autem res Romana sub Imperatore disperdebatur: *in Senatum*, *militiam*, & *plebem*, His praerat Princeps, qui tunc securus erat; & firmior, cum auctoritatem Senatus, militum vim, & plebis potestatem aequabiliter dirimeret, atque libraret. Porro quia Romani abominabantur extraordinaria imperia, justaque rerum potestas magistratibus continebatur; Princeps, ut offensionem ferocis populi declinaret, & legitima imperia videretur exercere, praecipiebat sibi magistratus majores;

quo

suo auspicato ageret, & more majorum, jussaque sua populo, auctoritate legitima, comprobaret. Unde imperia Principum, non certae personae jussa; sed plurium magistratuum auctoritates reputabantur.

CV. De Variis Muneribus Imperatoris.

Erat itaque Romanus Imperator plurium, atque summotum complexio magistratuum, cumulusque variarum potestatum in militiae Principem, in cujus unius persona veteris Reipublicae vis, atque majestas per cumulatas magistratuum potestates exprimebatur. Etenim, per speciem constituendae Reipublicae bellis quassatae, ac dissolutae civilibus, *Triumviri* Octavius, Antonius, Lepidus potiti sunt rerum; atque initio Triumviratum ad quinquennium susceperunt, nullo invidioso nomine novae dignitatis assumto. Deinde in aliud quinquennium imperium sibi prorogarunt. Tandem, oppresso Lepido, Antonioque devicto summa Reipulicae ad Octavium devenit. Is autem, ut invidiae pericula vitaret, sibi ad decennium suscipiebat imperium, denis annis tota vita prorogatum: ne aut abstulisse libertatem populo videretur, aut eidem spem unquam adimeret recipiendae pristinae potestatis; quam non abjecisse, sed ad tempus deposuisse in unius manu, sibi videbantur. Et quamvis Dictatorem egisset Octavius; numquam tamen formidabile jam Dictatoris nomen admisit: ut appellatione sublata, odium removeret, contentus *Imperatoris* nomine longe mitiori; quo, re bene gesta, Duces a militibus non solum libera Republica, sed etiam sub Principibus, ob honorificentiam appellabantur: unde ad victoriam numerum legimus semel, bis, ter, quater quinquies *Imperatores* appellatos. Quo effecit, ut militaris potius honoris: ac felicitatis nomen, quam potestatis praeferre videretur. Praeterea, ut Octavius, jam nationum omnium, subacta patria, victor secerneretur a ceteris mortalibus; quia *Romuli* nomen respuerat, ne Regiae memoriae subiret invidiam, *Augustus* appellari maluit, consecrato jam religione vocabulo, rebusque sacris, ac divinis usitato: ut se Deorum quodammodo numine muniret. *Caesaris* autem nomine suscepto, hereditatem, ac successionem praetulit illius: quod postea nomen ad alios una cum Imperio transivit. Tribus igitur istis appellationibus, *Imperatoris* nempe, *Augusti*. & *Caesaris*, rei militaris arbitrium, splendor dignitatis, successio significabatur.

CVI. De Pontificatu Maximo Imperatoris.

Sequuntur aliae appellationes, ea jura continentes, quibus retenta specie veteris Reipublicae, populi, ac Senatus potestatem, & Sacrorum arbitrium Princeps ad se trahebat. Igitur cum superstitionis vim, atque potentiam in subigendis animis intelligeret; suscepto Pontificatu Maximo, potestatem arripuit Sacrorum: ut omnis a Principe religio proficisceretur, ejusdemque Imperium a Diis arcesseretur. Ideo & in collegio Augurum esse voluit: quippe norat quantopere aruspicum responsa multitudinis animos permoverent. Extat Vespasiani nummus hac inscriptione.

IMP: CAES: VESP: AUG: P. M.
AUGUR TRIB: POT.

CVII. De Tribunicia Potestate.

Praeter potestatem Divinam, sepsit, etiam se Principis auctoritate plebis, adscita sibi potestate tribunicia; non vero Tribuni munere, quo fungi non poterat, nisi plebejus: Princeps autem semper inter patricios censebatur: ideo relicta persona tribunorum, quae coherere patricio non poterat, retinuit potestatem: per quam non modo intercedendi cum ceteris tribunis jus obtinuit, sed & se praestitit Sacrosanctum. Ut quisquis eum attigisset, publicam violaret majestatem, idemque indicta causa posset occidi: quo facto ignarae plebis captavit gratiam: quasi suscepto munere plebejo, suam Princeps plebi dignitatem impertiisset. Eam potestatem Augustus perpetuam accepit, adscito ad quinquennium semel, atque iterum sibi collega. (a) Cum Imperatores alii temporariam deinceps habuerit, post exitum renovandam.

CVIII. De Censura Imperatoris.

Inter magistratus Romanos maxime praecellebat *Censura*: quippe quae moribus immineret, atque in facta civium, & vitam animadverteret. (b) Hanc Julius Caesar sibi delatam, *praefecturam morum* appellare maluit, sive ut vetustum nominis odium effugeret, sive quia *Censoris* nomen Pompejus detrectaverat. Eandem morum praefecturam sibi adjunxit Augustus: ut sicuti tribunatum plebis gerebat, nec tribunus plebis dicebatur; ita subla-

(a) Svet. *in* Aug. *cap.* 27. *Fasti consulares*.

(b) Cic. *lib.* 9. *cap.* 15. Dio *lib.* 43. Sveton. *in* Jul. *cap.* 76.

(a) *Fasti consulares*. (b) Sveton. *in Aug. cap.* 27.

ta formidine censorii nominis, censuram exerceret. Quamobrem sexto consulatu *praefecturam morum* accepit, (a) egitque censum ter, sine honore Censurae. (b) Antiquum Censoris munus non est veritus palam assumere (c) Cludius, & Domitianus, qui *Censor* appellatur in Fastis Capitolinus. (d)

CIX. De Consulatibus Imperatoris.

Extollebant vero maxime potentiam suam Imperatores frequentia Consulatuum, quos vel cum aliquo ex familia Caesarum, vel cum plaeclare nobilitatis, aut summae auctoritatis viro gerebant. Consulatus enim, etiam devicta Republica, quamvis fractis ejus magistratus viribus, vertex dignitatum fuit, & honorum fastigium. Unde Principes, qui gloriae avidiores erant, honoremque tantum subjectis suis invidebant, consolatum gerebant soli, & aliquando etiam perpetuum: uti de Vitellio vetus inscriptio testatur. (e)

(c) Sveton. *in Claud. cap.* 16. (d) Sveton. *in Domit. cap.* 14. (e) *Apud* Gruterum.

A. VITELLIUS L. F. IMPERATOR COS. PERP.

CX. De Proconsulari Imperio.

Proconsulare vero Imperium, quod frenum erat provinciarum, semel arreptum, nunquam dimiserunt Imperatores. Quanquam enim in provincias Proconsules mittebantur, & Propraetores, & Praesides; Princeps tamen Proconsulare imperium obtinebat in provincias universas, quod illi administrabant in singulis earum. Eaque imago erat potestatis illius militaris, quae Consulibus ad bellum proficiscentibus lege curiata tribuebatur; (f) quam longe pleniorem impetravit Cn. Pompejus, cujus imperio circum oras maritimas, Romanae omnes provinciae olim suberant. Imperatores igitur statim extra pomoerium exeuntes, proconsulare imperium explicabant: quo velut in perpetuo consulatu provinciarum omnium administratio, & rei militaris arbitrium, & vitae necisque potestas comprehendebatur.

(f) Cic. *in Rullum*.

CXI. De Referendi jure.

Quoniam vero libera Republica Senatum habere, ad eumque referre, sive illum consulere non licebat, nisi magistratibus majoribus, jus hoc, tanquam uni ex illis magistratibus concessum etiam fuit Imperatoribus. Atque initio quidem admodum parce: Augusto enim tantum licuit una de re interrogare Senatum: quod *relationem facere* dicebatur. Extensum deinde fuit hoc jus, ut de pluribus rebus relationem facere liceret: nempe uti binae, ternae, vel quaternae, atque etiam quinae, relationes fieri possent: quod *jus* dicebatur *secundae*, *tertiae*, *quartae*, *quintae relationis* (g).

(g) Dio *lib.* 53. Vopis. *in Probo, & in Aurelian.* Capitol. *in Pertinac. & in Marc. Ant.*

CXII. De Senatoria Imperatoris Dignitate.

Cum hisce muneribus dignitatem senatoriam iis adjunctam Princeps induebat: (h) & quamvis esset e plebe, inter patricios recipiebatur.

CXIII. De Patris Patriae appellatione.

Summorum munerum istorum invidiam, Principes gratioso apud plebem *Patris Patriae* nomine levabant. Qui honos Marcus Tullio primum ob oppressam Catilinae conjurationem delatus, deinde transiit ad Augustum, & posteriores Imperatores: qui ejus appellationis honore, aliquorum opinione (i) jus etiam nanciscebantur in populum, quale parentes habent in liberos. Haec autem non omnia simul Principi, sed intervallis aliquot proferebantur. Etenim de Pertinace, atque Severo id memorabile ducitur, quod uno die haece dignitates acceperint; cum Adrianus *Patris Patriae* nomen, semel atque iterum oblatum distulerit; & Tiberius prorsus recusarit: quod nominis dignitas ab eo majora posceret, quam se confideret praestiturum.

CXIV. De Lege Regia.

Haec autem ex pluribus magistratibus collecta potestas Principi tradita, Senatus, populique decreto, ut mea fert opinio, confirmabatur. Cujus decreti fragmentum esse arbitror illud Capitolinum, quod legis Regiae nomine producitur. Ea enim, ni fallor, erat recensio, & enumeratio singularum facultatum, ex susceptis magistratibus in Principem immigrantium: quae publico populi monumento consecrabantur. Quod Augusto primum tributum, translatitium deinde fuisse arbitror; atque ad sequentes Principes descendisse. Ideo legimus in hac tabula, Vespasiano eadem tributa fuisse, quae D. Augusto, Tiberio, & Claudio. Quamobrem nec falsi damnaverim fragmentum hoc, quod non satis prudenter aliqui fecerunt, cum dictione, scriptura, & notarum lineamentis convincantur erroris sui: ut duo nostrorum temporum clarissima Romanae antiquitatis lumina observarunt, Blanchinus,

(h) *L.* 8. *C. de Dignit.* Capit. *in Macrin.*

(i) Dio *lib.* 53.

nus, & Fabrettus, quorum teſtimonium ad hujus libri extremum adjiciemus: Neque hoc decreto, exutum perpetuo fuiſſe poteſtate ſua populum, atque Senatum exiſtimaverim; ut aſſentandi ſtudio Ulpianus, aut Tribonianus, uter eorum fuerit, interpretatur, contra omnium temporum, atque rerum geſtarum teſtimonia: quibus populo, atque Senatui jus magiſtratuum, & comitiorum aſſeritur. Ipſe namque ordo dignitatum, atque munerum, quibus Princeps muniebatur docet nulla fixa, certaque, ac perpetua lege; ſed ſuſcipiendorum auctoritate magiſtratuum, Principi ſummam poteſtatem eſſe patefactam, eamque futuri teſtimonii gratia in monumentum hoc, quod legis Regiae nomen ab adulatoribus tulit, cum ſuis gradibus fuiſſe deſcriptam. Cur enim nominatim, ac ſeorſum ſingula munera Imperatori deferebantur, ſi vis earum ipſa Imperatoris perſona ex legis poteſtate continebatur? Quorſum in populo, vel in Senatu comitia diu permanſiſſent, ſi, extincta prorſus imagine veteris Reipublicae, Principis voce omnia populi ſuffragia, & Patrum conſulta comprehendebantur? Si, inquam, e Principis tantum voluntate leges exibant, quid opus erat vocare Senatum ad legem ei ſuadendam, & ad Senatuſconſultum a Senatoribus, poſt orationem a Principe habitam, exprimendum? At, inquiunt, Princeps fertur eſſe ſolutus legibus. Quaſi vero, qui ſolutus eſt ipſe legibus, jure ſuo retexere poſſit veteres, & imperare novas: aut per univerſarum legum veniam, continuo populus infinitam poteſtatem conceſſerit. Quid ſi anguſtius accipiendum eſt, quod dicitur *Principem eſſe ſolutum legibus* ex integerrimorum interpretum ſententia? Quod enim Ulpianus (a) ait, abſciſſum eſt ex ejus libris ad legem Juliam, & Papiam, quae ob earum praeſtantiam *leges* abſque adjectione alia dicebantur. Ex quo colligitur ex legibus tantum conjugalibus, non autem ex aliis legibus, Ulpiani ſententia, Principem eſſe ſolutum. Sed fac id ſignificare latius; fines certe legum civilium non egredietur; neque Principem naturalis juſtitiae vinculis exolvet, nec parum ei tribuetur, ſi ſolennitatibus legum, & juris civilis ritibus eximatur; quod a gravioribus traditur interpretibus: quorum nemo fert, ut Princeps quia ſolutus eſt legibus, eas poſſit voluntati ſuae ſubjicere, ac publicam exagitare pacem, cui tuendae fuit aſſumtus. Atque ita ex Dionyſio Halicarnaſſaeo explicatur a Cujacio (b) *lex imperii*, quae in libris Codicis memoratur. Etenim Imperatores imperium accipientes, minime jurabant in leges: (c) ideo cum novam perſonam induerent, eamque legibus non obligarent, ſoluti legibus dicebantur. Ita igitur Principes legibus exolvebantur, ut ne tamen legibus antecellerent. Ideo vox illa maxime celebratur: (d) *Majus imperio eſt, ſummittere legibus Principatum*. Hinc ea, quae inter Principem, & privatum gererentur, niſi legibus congruerent, irrita ducebantur. Unde nihil in Principem ex imperfecto teſtamento tranſibat: (e) legum enim venia, Principum perſonam haud egrediebatur; neque porrigebatur ad privatum, ex cujus teſtamento Princeps inſtitueretur, nihilque a privato transferri poterat in Principem, neglectis ſolennitatibus juris, quia libertas Principis alteri prodeſſe non poterat: non enim extenditur, quod contra juris regulam recipitur. Tandem quantumcumque illo veteri fragmento in Principem tranſierit ſupra ſuſceptorum magiſtratuum poteſtatem; jura tamen populi extincta fuiſſe nuſquam apparet, ut ambitioſe magis Juriſconſultus, (f) quiſquis ille fuerit, interpretatur, quam vere. Quis vero credat, regium nomen adeo exoſum populo Romano, a populo potius, quam ab Aulicorum recentioris aetatis Juriſconſultorum aſſentatione huic legi fuiſſe tributum? Sed jam ratione explicemus, quibus acceptam rite poteſtatem Principes ad communem uſum adducebant: ut eodem tempore oſtendamus, quid *conſtitutiones Principum* fuerint, & *pragmaticae ſanctiones*, quid *reſcripta*, quidve, *decreta* quae nomina crebro in libris juris occurrunt.

(a) *In l. Princeps D. de legibus*.

(b) Cujac. *enarr. in l. 3. C. de teſt. & quemad.*

(c) Plin. *in Paneg.* Cujac. *in lib. 6. C. enarr. ad l. 3. C. de teſtam. & quemadmod.*

(d) *L. digna vox. C. de legat.*

(e) *L. ex imperf. 23. D. de legat.*

(f) *L. 1. D. de conſtit. Princ.*

CXV.
DE ORATIONIBUS PRINCIPUM.

Igitur Principes poteſtatem ſuam praecipue orationibus in Senatu habitis evolvebant: quibus aut hortabantur, aut admonebant, aut increpabant Senatum, aut ſuam ſententiam in ſuſcepta deliberatione proponebant ad S. C. condendum: quod nunquam a ſententia Principis diſcrepabat: hinc promiſcue *Senatuſconſulta*, & *Orationes Principis* accipiuntur, ut notat Briſſonius. (g) Has autem orationes, eruditiores Principes, quales fere uſque ad Vitellium fuere, per ſeſe recitabant; (h) rudiores vero per Quaeſtores.

(g) *Antiquit. l. 1. cap. 16.*

(h) Aurel. *Victor, in Vitell.*

Quae-

CXVI. DE QUAESTORIBUS.

Quaestores dicti a *quaerenda*, vel *conquirenda* pecunia publica, & in rationes redigenda: quod munus fuit *Quaestorum aerarii*, ad quod aerarii custodia pertinebat: dictique sunt *Quaestores urbani*, origine antiquissima: quam vel ab ipso Romulo, & Numa; vel certe a Tullio Hostilio deducere licet. Sub Imperatoribus autem fuerunt Quaestores, quos *candidatos* appellabant, quod is primus esset aditus ad Honores, indeque ad Praeturam ascenderetur. Hique loco Principis, cujus in intima consilia vocabantur, in Senatu aderant. (a) Si Princeps, vel refugeret laborem, (b) vel adesse nequiret. (c) Iidemque libellos, epistolas, & Orationes Principis in Senatu legebant, & rescripta dictabant.

(a) *l.* 1. *D. de offic. quaest.*
(b) *l. ult. C. de divers. rescript.*
(c) Briss. *antiquit. lib.* 1. *c.* 17

CXVII. DE MAGISTRO OFFICIORUM.

Huic aderat comes Magister officiorum, cui concredita erat morum disciplina, qua palatium Principis regebatur: unde non mandabatur, nisi philosopho, vel Jurisconsulto (d).

CXVIII. DE MAJORI, ET MINORI LATERCULIO

Curam autem Quaestor gerebat *minoris laterculi*, sive codicis, in quo minora officia describebantur, nempe tribunatus, & praefecturae omnes, quas Quaestor, auctoritate Principis, distribuebat. (e) *Majus laterculum* codex erat, (f) qui majora officia, majoresque dignitates continebat. Nero autem non modo Quaestoribus, verum etiam Consulibus orationes suas recitandas mandabat: (g) cujusmodi orationes, *libelli* quoque dicebantur. Exemplum earum habemus in aes incisum, qualis est illa Claudii oratio de *supplendo Senatu ex nationibus exteris*, pagina 502. inscriptionum. Eaedem orationes ad S. C. condendum directae, condito S. C. vim legis habebant: ut inde, tanquam ex mente S. C. ubi esset obscurum, explicaretur, quod faciunt frequenter Jurisperiti. Ex hoc genere illa est Augusti oratio, qua suasit legem Papiam, aliaque Divi Marci de prohibendis nuptiis inter Senatoris filium, & libertinam, in quam Paullus librum scripsit singularem. (h) Item alia ejusdem de feriis, & quibus de rebus Praetor adiri possit diebus feriatis: vel non: (i) & illa de transactione alimentorum, ne aliter, quam Praetoris auctoritate (k) rata esset. Itemque illa Severi de praediis rusticis, & suburbanis minime distrahendis a tutoribus, aut curatoribus, nisi ex praecepto parentum in testamento, (l) vel codicillis: aliaque Antonini de donationibus inter virum, & uxorem. (m) His orationibus Princeps viam potestati suae adeo patefecit, ut ejus voluntas prope transierit in legem, ejusque jussus ita expositus necessitatem attulerit parendi, tanquam ex S. C. Quae Principis jussa, sunt *constitutiones* appellatae, eaque ad haec tria summa genera referuntur: (n) *edicta* nempe, *decreta rescripta*: quae alii subtilius distinguitur in *pragmaticas jussiones*, *edicta*, *mandata*, *decreta*, *epistolas*, *rescripta*, *interpretationes*, *interlocutiones*, *beneficia*, &, quae generali etiam *constitutionum* nomine veniunt, *orationes*.

(d) Gruther. *de offic. Dom. Aug. c.* 20. *lib.* 2.
(e) *l.* 3. *C. de offic. quaest.*
(f) *l.* 2. *C. eodem.* Tac. *lib.* 16. *ann.*
(g) Gruther, *de offic. Dom. Aug. l.* 2. *c.* 18.
(h) *l. oratione D. de rit. nupt.*
(i) *l.* 1. *D. de feriis.*
(k) *l. cum ii D. de transact.*
(l) *l.* 1. *D. de reb. eorum.*
(m) Brisson. *antiq. l.* 1. *c.* 16.

CXIX. DE PRAGMATICIS JUSSIONIBUS.

Pragmaticae jussiones erant imperia Principis, quae petente aliquo collegio, vel societate, vel urbe, vel provincia, de consilii sententia manabant: (o) quae si quid juberent, *jussiones* dicebantur, si quid vetarent, *sanctiones*.

CXX. DE EDICTIS PRINCIPUM.

Edictum erat Principis voluntas nullo rogante, vel impellente; sed sponte sua publicae, vel certae rei gratia promulgata. (p) Si quid enim consilii sui Principes aperire populo volebant, id edicto mandabant, more majorum. (q) Etenim vigente Republica idem a Marco Antonio, & aliis, qui populum vellent admonere, factum novimus. Si quid vero Principes edicto comprehenderent, quod ad omnes pertineret, vertebatur in legem: quae *lex* vocabatur *edictalis*, qua omnes populi, & provinciae tenebantur.

(n) *Enarrator ad* Cujacium *D. de Constitut. Princip. in parat.*

CXXI. DE MANDATIS PRINCIPUM.

Mandata Principum sunt monita, & praecepta, quae Rectoribus provinciarum, aliisque magistratibus Reipublicae, vel provinciae recte administrandae, civilique disciplinae regendae palam, vel arcano literis dabantur: (r) Quae si publice darentur, *commonitoria*; si clam, *secreta*, vocabantur. (s) Mandatorum vero nullae vires erant *sine scripto*, nisi de mandatis privatorum ageretur: quae sine scripto etiam valuisse docet Cujacius (t).

CXXII. DE DECRETIS PRINCIPUM.

Decreta Principum erant sententiae, quas Imperator in causarum cognitionibus cum suo consilio, & sibi adsidentibus jurisperitis proferebat. Horum sex libros Paullus reliquit, in quos Antonini, & Severi sententias con-

(o) *l.* 2. Basilic. *tom.* 5. *c.* 27. (p) Theophil. *tit. instit. de jur. nat. gent. & civ.* (q) *Saepe* Cic. *in Philip.* (r) *l.* 1. *C. de mand. Princ.* (s) *l.* 1. *l.* 2. *C. de mand. Princ.* (t) *Observ.* 27. *cap.* 39.

contulit: quae pronunciatae sunt Paullo, Papiniano, Messio, & Triphonino adsidentibus, (a) dissentiente plerumque Paullo.

(a) Cujac. *obs.* 2. *cap.* 26.

CXXIII. DE EPISTOLIS PRINCIPUM.

Epistolae Principum si quid continerent, quod in publicam rem, civilemque disciplinam tenderet, in leges etiam referebantur: qualis illa est Antonini, qua mandata de repudiandis provincialium donis explicarentur, ne xeniola comprehendant (b).

CXXIV. DE RESCRIPTIS PRINCIPUM, ET LIBELLIS.

Rescripta sunt responsa Principum ad ea, de quibus, vel a praesentibus quibusque supplici libello rogabantur, vel per litteras consulebantur ab absentibus magistratibus: quibus responsis Princeps ostendebat quid sibi ea de re fieri placeret. His pleraque pars contexta est librorum Codicis Justinianaei. Ex iisdem exempla, & regulae ducebantur ad similia definienda. Etenim ad Principem privatis vix patebat aditus, nisi per libellos desideria singulorum, & negocia continentes. Maiestas enim Principis, gravissimaeque occupationes eum privatis denegabant: quamobrem non modo sub Tiberio, & Augusto (c) sed etiam sub ipso Julio Caesare consuetum fuit Principem alloqui per libellos: quibus legendis Julius Caesar inter spectacula occupabatur. Qui mos eo visus est commodior, quod spacium Principibus daret ad cogitandum, (d) ne plus minusve loquerentur ex tempore. Porro ex sententia, & responsis Jurisconsultorum, saepe Principes ad oblatos libellos de negociis forensibus respondebant: (e) unde illud Alexandri Severi, *secundum responsum Domitii Ulpiani amici mei*. Si qua vero ambiguitas in veteribus legibus, aut constitutionibus inveniretur, eam dissolvebat, dubiamque legem, & constitutionem declarabat, aut Imperator ipse, aut ex illius auctoritate Jurisconsultos. (f) Unde pro legibus accipiuntur *Principum interpretationes*, ac *definitiones*.

(b) *l. solent.* §. *non vero D. de offic. proconf.*

(c) Tacit. *l.* 4. *ann.* Sveton. *in Aug. c.* 84.

(d) Tacit. *l.* 1. *annal.*

(e) *l.* 4. *C. de contrah. & commit. stipul.*

(f) *l.* 1. *D. de legib. l. ult. C. eod.*

Sed haec latius patebunt ex libro de Romano imperio, quem his adjungemus, ut sit velut originum quartus: ex quo, velut e capite, fluat jus omne Romanorum publicum, quod post Reip. conversionem, & desuetudinem legum a nobis omissarum, in jus imperatorium cessit.

CXXV. DE PRAEFECTIS PRAETORIO.

Paucis hisce satis explicatam arbitror Imperatorum Romanorum potestatem in legibus interpretandis, condendisque: nunc Praefecti praetorio vim, imperiumque prodemus. Qui magistratus extra ordinem, veteremque numerum ab Imperatoribus institutus, adeo anteivit ceteros, ut proximus esset a Principe gradus, & apex omnium magistratuum: complectebatur enim omnes Imperii Romani Provincias, jussuque suo Principem referebat, summum imperium exercendo, edictaque generalia proponendo, quae ἐπαρχικὰ dicuntur a nomine ipsius magistratus, qui graece appellatur ἔπαρχος. Is quamvis dignitate Consuli cederet, potestate tamen longe praecellebat. (g) Siquidem Consul merum imperium gladio tantum, non relegatione poterat exercere: Praefectus vero praetorio genus omne animadversionis habebat, cunctisque praeerat generibus judiciorum. Etenim ad exemplum Tribuni Celerum, qui prisco Regum aevo custodes erant regii corporis, eumque Tribunum habebant ducem; itemque ad similitudinem magistri equitum, qui vicariam Dictatoris potestatem gerebat; Augustus ex Maecenatis consilio, ut maximam auctoritatem magistratuum, non ex populi voluntate, sed e propria facultate traheret: hanc extulit Praefecti praetorio potestatem, quam contulit in ducem cohortium praetorianarum ex equestri ordine, quas Princeps ad sui corporis custodiam adhibebat: (h) & *praetorianae* dicebantur, quod in *praetorio*, sive aula principum versarentur. (i) Duos igitur creavit, qui summo imperio praetorianis militibus praeessent, quos *Praefectos praetorio* appellavit: ut quorum fidei mandata erat vita Principis, iis etiam potestas ejusdem tutius concrederetur. Quamobrem Praefectus praetorio publicae disciplinae fuit emendator. Ideo *secundus* dicebatur a Principe, & *imperium secundum*, itemque *imperium sine purpura* vocabatur, nominibusque aliis haud dissimilibus. (k) Cui sanae praevalidae potestati exprimendae, gladius ei solenniter tradebatur: ut omnium vitae necisque potestas ei tradita intelligeretur. (l) Nota est vox illa Trajani, cum Praefectum suum cingulo donaret: *Accipe*, inquit, *hunc ensem: & siquidem recte, & pro Republica imperavero, pro me; sin secus, in me utere*. (m) Unde simul cum iis commune aliquando tribunal Imperatores habebant, eosque *parentes carissimos*, & *amantissimos* salutabant; propriam in illis potestatem, ad documentum populorum honorantes. (n) Eorum igitur erat post Principem summa Imperii administratio, ab iisque mandata, jussaque Principis cete-

(g) *Vide* Cujac. *in parat. D. & C. de offic. praefect. praet.*

(h) Svet. Plin.

(i) Faber. *semest. c.* 1. *lib.* 1. Dio *lib.* 55.

(k) Eunap. *lib. de vit. phil.* Aurel. Vict. *in Vespas.* Socrat. *secundo hist. cap.* 12.

(l) Plin. *in panegyr.*

(m) Surius *tom. quart. in vit. S. Laur.*

(n) Novel. 6. & 7. Theodos. & Valent. *inscr.* 439. Cassiodor. 3. *var.* 20.

ris magiſtratibus, ſive urbanis, ſive provincialibus diſtruebantur. Eorum erat deligere Judices, & removere; delicta provincialium Judicum punire; (a) atque in Senatores Conſtantinopoli ex Conſtantini lege juriſdictionem exercere; (b) cauſas a Praeſidibus, & rectoribus provinciarum ad ſeſe per appellationem adductas, ſupremo loco cognoſcere. Nam progredientibus temporibus poteſtas haec eo aſcendit, ut a Praefecti pretorio ſententia non licuerit appellare. (c) Minus decorum enim viſum fuit tantae poteſtatis judicia, cujus in fide Princeps omnem Imperii ſui majeſtatem depoſuerat, ad alterius examen adducere. Quamobrem, appellatione interdicta, Princeps tantum permiſit, ut cum ille magiſtratu abiret, per libellum poſtulari poſſet a Principe intra biennium ſententiae retractatio. (d) At ex Juſtiniani *Novella* 119. *cap.* 5. libellus pro retractatione offertur ipſi Praefecto praetorio, intra decem dies a prolata ſententia: dandis a victore fidejuſſoribus pro reſtitutione, ſi ſententia revocetur. Sin decem dies, abſque ſupplicatione praeterierint, ſine fidejuſſoribus executio procedet: ſupereritque parti alteri, Imperatoris auxilium intra biennium implorandum. (e) Cum ad hoc munus olim nemo, niſi ex equeſtri ordine (f) vocari poſſet, ita ut haec poteſtas pugnaret cum dignitate Senatoria, quam Princeps conferebat ei, quem Praefectura ſpoliare cupiebat: primus e Senatoribus eam ſuſcepit Titus Veſpaſiani filius: qui ut eam acciperet, ante ad equeſtrem ordinem tranſiiſſe dicitur: (g) deinde Arretinus Clemens Senatorii, & ipſe ordinis: poſtremo nonniſi e Senatu aſſumi oportuit, cum in Senatores animadverteret. (h) Ante Conſtantinum uni tantum, aut alteri ea poteſtas ferme tribuebatur exercenda in Comitatu, ſive in Aula Principis. Conſtantinus eam, utpote ipſis Principibus formidabilem, ut extenuaret, diſtinxit in quatuor Praefectos. (i) Unum Orientis; alterum Illyrici; tertium Italiae; quartum Galliarum; quibus Juſtinianus adjecit quintum, nempe Africae.

(a) Cujac. *paratitl. C. de off. praefect. praet. orien.*
(b) *l.* 2. §. 2. *C. de his, qui ven. aetat.*
(c) *l.* 1. §. *bis cunab. D. de off. praef. praet. l.* 19 *C. de appell.*
(d) *l. unic. C. de ſent. praef. praet. ubi* Cujac.
(e) *Auth. quae ſupplicatio C. de prec. Imp. offer.*
(f) Dio *lib.* 55. *hiſtor.*
(g) Plin. *in praefat. hiſt. ad Tit. ipſum.*

CXXVI. DE ASSESSORIBUS.

Adſidebant autem Praefecto praetorio, ſicut & aliis magiſtratibus, Juriſperiti, quorum ex conſilio ille judicabat: quod munus tanto erat in precio, ut & ipſi Principes magiſtratibus adſederint aliquando. (k) Adſeſſoreſque hi conſiliarii erant, negociorumque participes, comiteſque magiſtratuum: quibus ſalaria conſtituit Alexander Severus (l).

CXXVII. DE MAGISTRIS SCRINIORUM.

Inter alia munera, quae Juriſconſultis mandari ſolerent, praecipua erant munera Magiſtri ſcriniorum, ſive capſarum: in quibus acta Principis ad jus pertinentia condebantur. (m) Quorum quatuor erant genere, nempe *ſcrinia memoriae*; *ſcrinia epiſtolarum*; *ſcrinia libellorum*; *ſcrinia diſpoſitionum*: (n) Scriniis memoriae, qui praeerat, *magiſter memoriae* dicebatur, iſque dictabat Principi adnotationes, ſive reſcripta ſubnotata Principis manu, quibus delicta condonabantur. (o) Scrinia epiſtolarum, ſive reſcriptorum, continebant reſponſa Principum ad epiſtolas magiſtratuum, ordinum, aut Senatorum quaeſtionem aliquam juris proponentium. Quas epiſtolas Principis nomine ſcribebat *magiſter epiſtolarum*, qui & orationes Principum componebat; iſque ſub ſe habebat *ſcribas ab epiſtolis* cum Graecis, tum Latinis. Praeterea legationes Civitatum, aliorumque poſtulata, & preces audiebat, ut referret ad Principem. Scrinia libellorum complectebantur libellos ſupplices Principi oblatos, quos magiſter libellorum eidem, recitandos accipiebat, ut quod ille juſſiſſet, poſtea reſcriberet, dicebaturque *libellos agere*. (p) Qui ſuberant magiſtro libellorum in hoc munere, *libellantes* appellabantur. Scrinia diſpoſitionum comprehendebant diſpoſitiones Principum, ſive conſtitutiones pragmaticas ſanctiones, edicta, promotiones ad honores, mandata, conſuetudines, privilegia, beneficia ex liberalitate Principis, & quidquid denique ex illius voluntate, nulla juris neceſſitate cogente, manaret. Quibus qui praeerat *magiſter diſpoſitionum*, ſive potius *comes diſpoſitionum* vocabatur. Negat enim Cujacius (q) inveniri *magiſtri* nomen in *diſpoſitionibus*, diſſentiente Guthero. (r) Qui vero ſimilia negocia pro his quatuor magiſtris, aut abſentibus, aut valetudine impeditis ſuſciperent, ac tractarent apud Principem, *proximi Sacrorum Scriniorum* dicebantur: propterea quod haec munera prope attingerent, proximumque a magiſtris ſcriniorum locum tenerent. (s)

(h) Lamprid. *in Alex.*
(i) Guth. *de off. Dom. Aug. pag.* 339. Roſin. *lib.* 2.
(k) Sveton. *in Tib. & in Claud. cap.* 12.
(l) Cujac. *parat. C. de annonis, & capitat. adminiſtr. &c.*
(m) *l. omnium* 19. *& l. ult. C. de teſt. l.* 3. *C. de agent. in reb.*
(n) Guther. *de offic. Dom. Aug. cap.* 3. 4. 5. 6. 7. *lib.* 3.

Erant

(o) *L.* 5. *C. ad l. Cornel. de Sicariis l. ult. C. de diverſ. reſcript.* (p) *l. reſcriptum in princ. D. de diſtract. pignor. l. praecipimus, §. noſtr. C. de appell. l. ult. C. ubi Senator.* Guth *de offic. Dom. Aug. lib.* 1. *c.* 26.
(q) *Ad l.* 1. *C. de prox. ſacr. ſcrin.* (r) *De offic. Dom. Aug. lib.* 3. *cap.* 7. (s) *Tit. C. de prox. ſacr. ſcrin.*

Erant & Fisci Advocati, qui etiam ex Jurisconsultorum ordine sumebantur, vestituque insigniori distinguebantur a ceteris: iisque defensio, & rerum fiscalium cura mandabatur. CXXVIII. De Fisci Advocatis

Ex his patet, qui fuerit civilis doctrinae status sub Principibus usque ad Justinianum, & quae munera professoribus patuissent illius. Verum faciem jurisprudentia sub Justiniano mutavit. Nam eum antea veteres leges, & edicta Praetorum, & Jurisconsultorum libri omnes versarentur in manibus; Justiniani tempore, ne inventus tanta librorum strue, ac lectionis varietate opprimeretur; abscissa, rejectaque sunt obsoleta jura totumque jus civile compositum, selectis ex Jurisconsultorum libris, quae tum essent in usu, quo in posterum jus brevius esset, & expeditius. Cujus emendationis opus, ac ratio ex sequentibus palam fiet. CXXIX. De Digestione Juris Civilis sub Justiniano.

Justinianus propter contraria scriptorum studia, & imperium cum Theodora muliere Scenica, quam uxorem duxerat, communicatum, Princeps fuit ancipitis famae. Utrobique tamen cum in erroribus, tum in virtutibus maximi nominis. In extollenda pariter veritate Religionis, in promovendis erroribus, ad extremum vitae susceptis, acerrimus. Ad reparandas item, & simul ad evertendas precio leges, paratissimus: ut intelligas praeclara illius facinora, non e virtutis studio, sed e popularis gloriae cupiditate processisse, quam saepe superabat alia cupiditas, nempe avaritia; eaque simulatas virtutes retegebat. Evectus ad imperium fuit a Justino Thrace avunculo, quatuor quam mortem oppeteret mensibus, anno IↃXXVII. cum triennio ante ab eodem *Caesar* fuisset appellatus. Imperio suscepto, curas vertit ad bellum adversus Persas, Vandalos, Gothos, oblatis sibi ducibus maxime strenuis, Belisario scilicet, atque Narsete: quorum virtute cuncta sibi prospere cesserunt. Siquidem Persas coercuit, Vandalos ex Africa ejecit; Hunnos Thraciam vastantes extrema clade affecit, subegit Gothos; Italiamque a Totila varia, & improba laceratam dominatione, recepit. CXXX. De Justiniano.

Principem si non optimum, at certe vigilantissimum tot bellorum curae a pacis artibus minime avocabant. Siquidem dum imperium ab hostibus liberaret; leges etiam ab obscuritate studuit eripere, ipso initio Imperii sui, scilicet anno secundo, a Christo nato IↃXXVIII. atque ad eas componendas, inque faciliorem, & breviorem ordinem dirigendas, miro ardore, se contulit. Prima cura fuit, superiorum Imperatorum colligere constitutiones, quas antea vagas, atque confusas, privato studio, nullaque auctoritate publica in peculiarem Codicem conjecerat Gregorius, anno Christi CCLXXII. initio ducto ab Adriano usque ad Valerianum, & Gallienum. Unde *Gregorianus Codex* fuit appellatus. Hunc excepti *Hermogenianus Codex*, cujus auctor Hermogenianus, qui sequentium Imperatorum, usque ad Constantinum constitutiones collegit, postremus procedit *Codex Theodosianus*: in quem Theodosii junioris jussu constitutiones Imperatorum, usque ad Imperium ipsius Theodosii congestae fuerunt. Cui magnam auctoritatem tribuerat Alaricus Gothorum Rex, & postea tribuit Carolus Magnus. (a) Nunc autem qualiscumque temporis injuria superest, non tam ad jubendum, quam ad Justinianeum Codicem explicandum habet auctoritatem. (b) Ex his Codicibus, aliisque constitutionibus postea exortis, Justinianus Codicem confecit suum, ediditque anno Imperii sui tertio, quae prima Codicis editio, praecessit omnes alios juris libros, quos nobis reliquit. CXXXI. De Codice Iustinianaeo.

(a) *In ejus capitular. Prod. Justinian. pag.* 337.

(b) *L.* 1. *C. de Just. Cod. confirm.*

Cum autem veterum Jurisconsultorum volumina eum ad numerum, & molem adscendissent, ut adolescentium studium, & industriam exuperarent, jamque duo millia librorum juventuti pervolvenda traderentur, & trecenties decem millia versuum, (c) sive sententiarum, ut Gothofredus junior exponit; quorum lectio propter summam dictorum authoritatem, negligenda non erat; Justinianus, ut juventuti hoc onus allevaret, studiaque a rebus aliquando supervacuis, & obsoletis, in iis libris occurrentibus, ad sola necessaria traduceret; anno Imperii suo quarto, Triboniano, qui doctrina, & gratia Imperatori erat eximius, mandavit, ut simul cum aliis insignioribus jurisperitis, quos ipsemet in Codice recenset, ex veterum Jurisconsultorum libris caperet ea tantum, quae usum haberent: & ex variorum sententiis, atque particulis pertexeret seriem, ex variis quidem deductam auctoribus; at ordinem tamen, atque sensu coherentem sibi, maximeque convenientem, quasi una mens esset, unamque vox, idemque sonus, huic autem labori Justinianus decennium praefinivit; Tribonianus vero CXXXII. De Digestis.

(c) *l.* 2. *§. omnia igitur* 1. *l.* 3. *§.* 1. *C. de vet. jur. enucl.*

vero ſibi potius ex celeritate gloriam, quam poſteris utilitatem ex operis maturitate pariturus; decennium ad quadriennium contraxit volumenque extulit, quod ex varietate rerum in eo comprehenſam *Pandectas*; & propter ordinem perductum ad exemplum edictorum a Juliano Juriſconſulto digeſtorum, *Digeſta* nuncupavit. In quae, pleriſque operibus vetuſtiorum Juriſconſultorum excluſis, ea contulit, quae proximiora erant aetati, moribuſque ſuis: ſatis poſteritati conſultum autumans, ſi veteris, ac mediae juriſprudentiae notitiam colligere poſſet, e ſeminibus inter opera ſparſis Juriſconſultorum recentium, qui omnes ſub Imperatoribus floruerunt. Unde ſubductis primaeve juriſprudentiae capitibus, extinctaque originum luce, eam juri civili nubem offudit; ut vix veterum Hiſtoricorum, Poetarum, & Oratorum lectione, atque eruditorum interpretum induſtria, & acumine diluatur.

CXXXIII. De Institutionibus.

Antequam autem Digeſta Juſtinianus emitteret, libros *inſtitutionum* quatuor componendos curavit, magnam partem ex veteribus Caii, & Ulpiani, Marcianique inſtitutionibus; ut juventus ab his, veluti a ſimplicioribus elementis juriſprudentiam auſpicaretur. Quibus libris vix aliquid ſuperfuit elegantius, aut ſelectius; ſi quis e contextu veterum, mixturam diſcuſſerit recentioris aetatis. Has autem inſtitutiones Juſtinianus edidit, & confirmavit anno imperii ſui ſeptimo, uno menſe ante editionem, atque confirmamationem Digeſtorum; quibus una cum inſtitutionibus publicam tribuit auctoritatem, ut quidquid ibi continetur, pro voce Principis habeatur. Igitur Digeſta fuerunt ante Inſtitutiones abſoluta, ſed confirmata, & edita poſterius.

CXXXIV. De 50. Decisionibus.

Verum quia de quinquaginta juris controverſiis variae veterum Juriſconſultorum, diſcrepanteſque ſententiae prodierant; ne ſuper his mentes Judicum, incerto jure, jactarentur, eas diſſentiones compoſuit Juſtinianus, quinquaginta conſtitutionibus ſingularum controverſiarum definitiones continentibus, quas Codici ſuo inſertas, per titulos diſtribuit: eodemque tempore priorem Codicis editionem emendavit, novamque protulit auctiorem, & emendatiorem, quam ſolam publica auctoritate munivit, abrogata priori. (a) Quam poſteriorem editione, ut a priori diſtingueret, *Codicem repetitae praelectionis* appellavit: quorum librorum, ac temporum ordo ita deſcribitur a Gothofredo juniore in manuali juris.

(a) *C. de vet. jur. enucl. l. 1. & 2.*

A. D. IↃXXVIII. Juſtiniano A. II. Coſſ.
IↃXXIX. Decio V. C. Coſſ.
IↃXXX. Lampadio, & Oreſte Coſſ.
Codicem fieri mandavit Juſtinianus.
Idib. Feb.
Codex editus.
Idib. April.
Deciſionum 50. initium ab hoc Anno.
Digeſta componi mandat Decembri menſe.
IↃXXXI. Poſt Coſ. Lamp. Or. I.
IↃXXXII. Poſt Coſ. Lamp. Or. II.
IↃXXXIII. Juſtiniano III. Coſ.
Inſtitutiones eduntur menſe Novembri.
Digeſta eduntur menſe Decembri.
IↃXXXIV. Juſtiniano, & Paullo Coſſ.
Codex repetitae praelectionis editur menſe Novembri, abrogato priori.

Secundas autem editiones, veteres vocabant *repetitas praelectiones*: quo nomine Ulpianus *retractatos* ſuos libros ad Sabinum appellavit: *praelectiones* vero dicebantur lectiones, quibus praeceptores praeibant diſcipulis. (b) Tributus eſt autem Codex in libros duodecim, imitatione XII. Tabularum.

(b) Cujac. *paratit. C. de vet. jur. enucl.*

CXXXV. De Novellis Constitutionibus, sive Authenticis.

Poſt editum Codicem reliquo Imperii tempore varias conſtitutiones edidit novum jus afferentes, quas vel ob id, vel quod poſt abſolutum corpus juris proceſſerant, *Novellas* appellarunt. Eaeque ſparſe prius, utpote oblata occaſione conditae, in unum volumen cojerunt anno Chriſti IↃXVI. & Imperii Juſtinianaei XXXIX. qui vitae ſuae fuit extremus: quarum quae apud nos juris habent auctoritatem, ſunt nonaginta octo expolitae ab Accurſio, & aliis interpretibus, eorumque auctoritate receptae: cum Julianus vetus Juriſconſultus, qui eas poſt Juſtiniani mortem in compendium contulit, edi-

ediderit centum viginti quinque; Haloander vero centum sexaginta quinque: quibus accesserunt tres repertae Cujacio. (a) Hae novellae primo graece prodierunt, deinde versae fuerunt latinae ab Anonymo, & evulgatae imperante Iustino secundo. Hujus enim versionis mentio est apud Gregorium Pontificem. (b) Prodierunt, & aliae versiones, nempe Haloandri, Agilaei, & Scringeri: quibus, ut elegantia major accesserit, legis tamen defuit auctoritas: quae tributa tantum fuit Anonymo illi, qui, praeceptum Iustiniani (c) secutus, eas vertit *κατὰ πόδα*, hoc est verbum verbo, eodem ordine servato, reddidit; (d) proptereaque vocatum hoc volumen fuit *Authenticum*: quia id unum cum sua versione legis auctoritatem haberet; vel quod esset integrum: cum versio Juliani, de qua mox, brevior fuerit, & contractior. Quamobrem & nos una cum Graeco textu hanc Anonymi versionem retinemus in foro: quamvis, ut liberius loquar, absonam, & confragosam, quae Graece linguae verbis respondet, non loquendi generibus. Cujus tamen operis eruditionem, & antiquitatem haud parvi fecit Cujacius (e).

(a) *In comm. ad novell.* 166. *Art.* Duc. *de auct. Jur. civil. lib.* 1. *cap.* 4. *num.* 15.

(b) *Canon. de person.* 11. *qu.* 1. & *c.* 2. *de testibus*. *Vid.* Anton. *Contium in novel. praef.*

CXXXVI. DE NOVELLIS JULIANI.

Hanc autem versionem, adspersa etiam aliqua elegantia, in epitomen coegit Iulianus antecessor, sive publicus legum interpres Constantinopolitanus, qui sub Iustino secundo, Tiberio secundo, & Mauricio floruit. Verum, quia versio non esset *κατὰ πόδα*, publicaque auctoritate careret, grave nomen *Authenticorum* priori illi, ac locupletiori cessit: ita vero versio nomen retinuit auctoris sui, appellanturque *Juliani novellae*. Porro Anonymi versio illa diu in barbariae tenebris latuit: unde ad nos Lotharii II. temporibus, perturbata pervenit, plurimisque lacunis hians, diminuto etiam numero novellarum. Hinc Irnerius, Jurisconsultorum Lotharii tempore maximus, aut quisquis fuerit alius Graecae linguae minime peritissimus, lacunas illas explevit. Burguntio vero, sive interpres alius, neglecto prorsus veteri novellarum numero, ex antiqua serie jam perturbata, anno Christi MCXL. novam pertexuit in novem collationes tributam: in quas, suppresso priori ordine, superstites novellas digessit. Dictae sunt autem *collationes*, quasi collatae ad alias, atque oppositae ad declarandas, vel abrogandas superiores leges Codicis: & propterea extremo Codici adjectae. Quod volumen in usu positum, spretis aliis editionibus, *authenticum* fuit appellatum: publicam enim ab Imperatoribus auctoritatem accepit. Aliae vero Iustiniani Novellae, quae opera eruditorum postea emerserunt; item novellae Leonis, aut aliorum Imperatorum, non corpus juris auxerunt; sed tantum eruditionem, & recepti juris intelligentiam.

(c) *L.* 1. & 2. *C. de vet. jur. enucl.*

(d) Alciat. *parerg. lib.* 2. *c.* 46

(e) *lib. observ. cap.* 38. & 48. *cap. ult.*

CXXXVII. DE TRIBONIANO, ET SOCIIS.

Commodum nunc de compositore juris Triboniano differemus; ne in variis judiciis, quae de hoc apud auctores inveniuntur, studiosus aut haereat, aut labatur. Hic si talis fuisset, qualis traditur a Suida; minime dignus erat, cui Justinianus tantae fidei opus concrederet, qualis emendatio fuit, atque digestio juris civilis. Nam praeter avaritiam, & mercimonium quodammodo legum, nullum est crimen, cujus a Suida non postuletur. Homini enim in tanta dignitate constituto religionem detrahit, & pietatem omnem, atque honestatem. Eum praeterea facit assentatorem improbum, & fallaciarum artificem callidissimum, cujus astu scribit Justinianum sibi persuasisse nunquam interiturum; sed simul cum corpore, atque animo in Coelum advolaturum. Testimonium sane non tam Triboniano pudendum, quam ipsi Suidae: qui auctoritate redarguitur Procopii se longe majoris fidei. Etenim Procopius, etsi ab hac foeda Tribonianum assentatione non excusat in arcana historia; in ceteris tamen libris haud levia de illo virtutis argumenta reliquit. Refert enim Tribonianum ingenio fuisse miti, atque humano, & lucri quidem cupidum, sed honesti, atque ad leges figendas refigendasque, non tam precio, quam inconstantia rerum humanarum adductum fuisse. Ego sane illum, perinde ac vulgo solent homines, neque viciorum crediderim, neque virtutum summam attigisse: etsi non semper, at aliquando certe in mutatione juris veteris, & novi creatione, precio, aut potentiae fidem addixisse. Neque tamen concesserim Hottomanno, qui hominem totis libellis concidit, Tribonianum quidquid antiqui juris attigerit, veluti veneno, aut labe aliqua corrupisse. Quam multa enim eorum, quae nova protulit Justinianus, utpote commodiora temporibus; expeditiora sunt veteribus legibus, atque simpliciora? Quis vero tulerit inclementiam eorum, qui quodcumque in libris juris, vel in historia, vel in

verbis fuerit erratum, uni Triboniano adscribunt: quasi scriptores omnes, omnesque Jurisconsulti, ab omni errore, praeter humanam conditionem fuerit immunes, totam vero humanitatis labem exhauserit Tribonianus? Erravit nimirum ille: quid ni? immo & saepiuscule: quippe implicitus tantis commentariorum involucris: e quibus nescio quisnam accusatorum melius tam brevi tempore se felicius explicasset. Erravit ille, fateor: sed neque omnia, neque unus. At fuit posteris noxius, propter intercepta veterum Jurisconsultorum scripta. Quasi tot alia Graecae, ac Latinae sapientiae volumina supersint: aut receptos e tanto naufragio libros, ulli preater quam sorti debeamus. Immo si jus temporibus illis barbaris petendum fuisset e toto illo commentariorum pelago, socordia hominum potius in tenebris jacuisset. Quis scit igitur an Jurisprudentiae vestigium ullum retineremus, nisi has nobis Tribonianus particulas excerpsisset? Unius maximi Cujacii testimonio contra omnes hostes, Tribonianus intrepide dimicaverit. *Et omnes* (ait ille) (a) *constitutiones Justiniani sunt eruditissimae: utpote conditae a maximo Jurisconsulto Triboniano, qui fuit alter Papinianus, studiosissimus juris: sine quo periissent omnes libri veterum Jurisconsultorum, quorum ille copia solus abundabat aetate Justiniani*. Et in Ep. praefixa Paratitlis Cod. ait: *Qui earum vim tenet* (nempe Constitutionum Imperalium) *hunc ego facile sim habiturus pro doctissimo J. C. ac pene pari Triboniano ipsi. Quo ego tandem cornito pondere earum Constitutionum, quas suo Imperatori eum persuasisse certo certius est, mihi gaudeo, quod comneverim eam aetatem non tulisse excellentiorem in jure civili, quod utique, & sine illius ope, curaque intercidisset*. Neque tamen illum omnibus in locis absque nota dimittit: nam cum saepe alibi, tum praesertim in observationibus, illius incuriam reprehendit: unde lib. obs. 5. cap 33. *Tribonianus* (ait) *ut erat in eo opere non tam diligens, & accuratus, quam se impudenter profitetur, quod uno in loco mutabat, non mutabat in alio*. Unde non inficior multa in Triboniani collectione vitia irrepsisse; neque prorsus fidem habuerim Justiniano, aut potius Triboniano ipsi audacter praedicanti, nullam jam esse in tanta scribentium varietate dictorum repugnantiam, nullam superfluitatem: cum ejus assertio ipsa Digestorum, & Codicis lectione coarguatur. Eam enim saepe discordiam animadvertimus; ut qui fateri nolit, cogatur sese diu, & frustra torquere: aliaque vitia qui negaverit, nec ille palam ostendet oscitantiam in legendo suam. Ea tamen talia non sunt, ut homini de posteritate optime merito, tam praeclari, magnique operis laudem eripiant. Quamobrem sicuti Cujacii aequitatem admiramur; ita insolentia stomachamur illorum, qui nunquam tantopere sibi plaudunt, quam si quid Triboniano exprobrandum invenerint. Quorum auctoritas, quae certe, & magna est, & esse debet; ne juvenes in fraudem inducat, eos hoc loco monere voluimus, ut aequi sint rerum aestimatores, atque in doctis viris virtutem potius, & ingenium, quam reprehendendi vitia aemulentur. Sed jam de Triboniano reliqua persequamur. Is e Pamphylia fuit, Macedoniani filius, ab Justiniano Magister officiorum, Assessor, & Quaestor creatus, atque etiam ad Consulatum evectus. Apud seditiosos, quorum factio Veneti, Prassinique vocabantur, ea invidia flagrabat, ut concitato tumultu, ipse, ac Joannes Praefecti utrique praetorio ad necem deposcerentur. Quorum furorem, ut compesceret Justinianus, utrosque magistratu movit: postea vero Tribonianum restituit, defervescente jam ira factionum, invidiaque restincta. Hinc illius apud Justinianum auctoritas quanta fuerit elucescit. Cum autem quaestura, & consulatu Perfunctus fuisset, ideo *Ex-quaestor* appellatur, & *Ex-Consul*. Socios in componendo corpore juris habuit viros doctissimos, (*b*) & illustres ejus aetatis Theophilum, Dorotheum; Constantinos, Anatolium, Cratinum, Stephanum, Mennam, Prosdocium, Eutholmium, Timotheum, Leonidem, Leontium, Platonem, Jacobum, Joannem.

(a) *In C. com. de legat.*

(b) *l. 2. C. de vet. jur. enucl.*

CXXXVIII. De Basilicorum libris.

Hoc ordine, hisce auctoribus constitutum fuit jus civile Justinianaeum; sed infelici successu. Nomen enim in Graecia Imperatorum aliorum ambitione: in Italia vero usum, injuria barbarorum, amisit. Erant sane jam ante Justinianum, ex toto terrarum Orbe, tres amplissimae Civitates delectae, ubi jurisprudentiae scholae patebant, Berytus, (*c*) nempe Phaeniciae Metropolis, Constantinopolis, & Roma: interdictis ubique locorum scholis aliis: quodque miremur in tanta nostrorum temporum copia docentium, & sterilitate doctrinae: binos tantum quaeque Civitas habebat praeceptores. (*d*)

(c) *l. 1. C. de Metrop. Beryti*

(d) *C. de stud. liber. Urb. Rom. & Constantinop.*

Cum

Cum igitur Justinianaeum jus tribus hisce celeberrimis in gymnasiis consederit: recedente paulatim usu linguae latinae, (a) Pandectae in Graecam linguam translatae fuerunt per Thalelaeum, qui ob scientiae praestantiam dictus fuit *legum ocellus* νομικῆς ὀφταλμὸς. Conversus fuit, & Codex: institutiones vero translatae per Theophilum, (alium, ut arbitror, ab eo, qui condendo juri operam navavit) ex quibus, & ex posterioribus Imperatorum constitutionibus post Justinianum, jus in Oriente reddebatur, usque ad annum Christi IↃCCCLXVII. nempe usque ad Basilium Macedonem Imperatorem: qui ut Justiniani nomine depresso, suum attolleret, exclusa prorsus latina, & Justinianaea juris editione, novum corpus e graecis digestorum, codicis, & novellarum versionibus, idemque brevius, atque contractius extulit; perduxitque usque ad quadraginta libros, absolutum postea libris sexaginta a Leone filio: qui eos libros βασιλικῶν nempe *imperatoriarum legum* appellavit. Eosdemque in aliam formam Constantinus Porphyrogeneta mutavit. Is enim, & hystoricos universos in unum corpus trium locorum communium collegerat; ideoque noluit diligentiam suam deesse jurisprudentiae, quae sociam habet historiam, & adjutricem. Suppressis autem Justiniani libris, Basilicorum auctoritas in Oriente usque ad finem Graeci permansit Imperii, nempe ad annum MCCCCLII. interiitque illius usus cum Constantino Palaeologo, qui per Turcas fuit Imperio spoliatus. Interea vero dum Basilicorum vigebat auctoritas, omnis in iis Graecorum jurisconsultorum cura versabatur, nempe Balsamonis, Stephani, Nicaei, Thalelaei, Eustachii, atque aliorum, quorum reliquias conservamus: qui vel paratitlis conficiendis, colligendisque argumentis titulorum, & legum uberiorum, iisque pro sua serie distinguendis: vel concinnanda epitome rerum omnium; vel sententiis dilatandis; vel similibus, ac dissimilibus colligendis; vel interponendis in contextu brevibus interpretatiunculis, aut iisdem ad marginem attexendis vacarunt. Quamobrem plures juris collectiones, & epitomae partim ipsorum imperatorum jussu, partim privato labore, consilioque prodierunt: quas paucis indicabimus, ne cum varios titulos praeferant, studiosis errorem objiciant. (b) Ac primo distinguendus est Codex ipse Basilicus, sive *Procheiron* magnum a parvis, quod πρόχειρον νομικὸν, sive *promptuarium juris*, & ἐκλογὴ τῶν νόμων, hoc est *legum selectio* appellatur; ut pote compositus ex usitatioribus Justinianaeorum librorum legibus: quem codicem diximus auctorem habuisse Basilium, incrementum accepisse a Leone, formam vero emendatiorem, atque novam a Constantino. Idemque dictus fuit τὸ πλάτος τῶν νόμων, & τὸ πλάτος. Post hunc idem Imperatores institutionum initar edidere πρόχειρον μικρὸν, sive *promtuarium parvum* ex magno contractum: quod etiam *ecloga*, & *Synopsis* conjunctim, sive *selectio compendiaria* dicitur item, & ἐκλογὴ, κ᾽ ἐπιδιόρθωσις, sive *selectio correcta*: quae primo ipsum Basilium, deinde Constantinum, & Alexandrum auctores agnoscit suos. Tertium Procheirum appellatur index νομικῶν κατὰ τὸ στοιχεῖον, sive *jus per elementa literarum*, aut *jus alphabeticum*. Est enim selectio major per alphabeti seriem digesta, quae continet majorum Basilicorum leges, & titulos ad literarum ordinem relatos. Qui Codex repertus Tarenti fuit a Joanne Sambuco viro Pannonio: ea enim Civitas diutius Graeco Imperio paruit, retinuitque graecos mores, & instituta. Quartum Procheiron, Tarenti quoque repertum dicitur μικρὸν κατὰ στοιχεῖον, sive *Alphabeticum parvum*, quod distinguitur a Procheiro Alphabetico magno, de quo supradiximus. Quintum Procheiron opus Michaelis Attaliatae judicis, & proconsulis, editum tempore Michaelis Ducae titulis XCV. anno MLXXVII. quod πραγματικὴν, vel πόνημα, sive *opus juris*. appellavit. Sextum Procheiron condidit Michael Psellus, qui compendiarium jus versibus clausit. Septimum Procheiron est Constantini Harmenopuli, contractum ex Basilicorum Codice, nuncupatum Ἑξάβιβλον. Ex quibus, atque ex Graecorum Jurisconsultorum superstitibus notis, & interpretatiunculis, Cujacius multos juris civilis locos restituit, explicavit, & illustravit: ita ut illius eruditio Graecorum luminibus adspersa, germanam Romanorum jurisprudentiam, caligine temporum intermortuam, suscitarit.

(a) Suar. *in notit. Basilic.* Cujac. *observ. cap.*31. *lib.*17. *& cap.* 10. *lib.* 6. *& cap.* 33. *lib.*13.

(b) Prodrom. Iustin. *pag.*3. §.5. *sect.*2. *&* 3 *cum auctoribus ibi adductis*.

CXXXIX. DE FATO IURISPRUDENTIAE IUSTINIANAE IN ITALIA.

Atque is in Graecia, & in Oriente Justinianaei juris progressus fuit, & exitus. In Italiam vero, & in Occidentem, & multis post seculis, floruit; late-

latebatque interea in Ravennae ditione, atque Illyricis finibus: ubi quod Graeco Imperatori parerent, jus ex Iustinianaeis libris reddebatur. A regionibus vero ceteris: quas statim ab expulsis Gothis, Longobardorum colluvies occupaverat, Romanum jus diu exulavit: tandemque ab ipsa Ravenna excessit: postquam ab Imperio Romano per Aistulphum Longobardorum Regem fuit avulsa, circa annum IↃCCLII. Itaque Italia majestate simul, & legibus exuta suis, jugum Imperii, seque unque subiit barbararum, dominaque rerum humanarum sensu pristinae libertatis, veterisque magnitudinis per longum, ac vile servitium privata, pro Romani splendore, atque humanitate juris, belluinas, atque ferinas, immanesque Longobardorum leges accepit. Et quas regiones jus Atticum in Romanos mores traductum, & ex prisca omnium seculorum sapientia conflatum diu rexerat; postea usque ad Lotharii tempora occuparunt Visigothicae, Longobardicae, Francicae, ac Burgundionum pudendae leges, sive potius Barbarici ingenii libidines: quae continentur in Codice inscripto *Corpus legum antiquarum*, appellatum vero a Lothario Rege, qui primus eas collegerat, *edictum*, ex quo jus Longobardicae dominationis tempore reddebatur: Cum ex Romano jure non aliud superfuerit: quam id, quod moribus adhaeserat Italorum, quodque ipsum civile commercium: usitataque contrahendi ratio retinuerat. E libris autem juris superabant ad usum etiam judiciorum tantum fragmenta quaedam; non e Justinianaeis decerpta codicibus, quorum lucem, praeter Ravennam, ut diximus, Italia publice nunquam adspexerat; verum e Codice Theodosiano, cui Anianus Alarici Gothorum Regis, qui Codicem illum confirmaverat, jussu, suas breves interpretationes adjunxit: & e Gregoriano, Hermogeniano, ac regulis Ulpiani, Cajque institutionibus, Paullique sententiis. Tantaque in Italiam, ac tam diuturna barbaries inundavit, ut jus Romanorum, etsi magno studio, deletis Longobardis, a Carolo Magno quaesitum: tamen exemplariorum inopia, longaque oblivione populorum, usque ad seculum duodecimum, nempe ad Lotharii tempora in tenebris delituerit. Igitur, ut fatum omne Justinianorum librorum oculis legentium subiiciamus, vixere illi quidem in Graecia a Justiniano usque ad Leonem, nempe ab anno Christi IↃXXXVI. ad CMX. per annos scilicet CCCLXXIX. In Italia vero (si Ravennam excipias) resistente ab initio barbarie Gothorum, nunquam floruerunt; vixque tandem emerserunt anno MCXXX.

CXXXX. De Instauratione Juris Justinianaei sub Lothario.

Eo tempore, injustis perturbatisque comitiis, laceraverat Ecclesiam falsus Pontifex Petrus Leonis, Anacletus Secundus nuncupatus ab sua factione: Cujus Dux erat Rogerius Apuliae, ac Siciliae Comes, Regis nomine a falso Pontifice donatus. Adversus Anacletum creatus rite, ac solenniter fuerat Innocentius Secundus, cui favebat Imperator Lotharius Saxo, summa virtute, atque prudentia Princeps. (a) Quo bellum gerente adversus Rogerium, Amalphi, Urbe Salerno proxima (quam perperam aliqui locans in Apulia, Melphiam cum Amalphi confundentes) inopinato reperti fuerunt Digestorum libri: quos Pisani, qui classe Lotharium contra Rogerium adjuverant, praemio bene navatae operae sibi exorarunt. Pisis vero, post longam obsidionem a Caponio militiae Duce strenuo expugnatis, translati fuere Florentiam: (b) ubi pro Augusta Medicae domus magnificentia, in Musaeo magni Ducis conservantur. Hinc promiscua Pisanarum, & Florentinarum apud Scriptores Pandectarum appellatio. Iisdem temporibus repertus Ravennae fuit constitutionum Imperialium volumen, quod *Codex* appellatur: indeque ceteros libros juris, immo & Digestorum aliud exemplar in lucem aliqui rediisse putant: nec mirum, cum ea Urbs longo tempore Romanis legibus vixerit, & Orientali Romanorum Imperio diu obtemperarit. Novellae vero constitutiones etiam ante per Italiam vagabantur: utque mea fert opinio, multi juris civilis libri, postquam incessit homines cupido recipiendi Romani juris, agniti potius fuere, quam reperti: nam & aliquot ante Lotharium annis, jus civile Iustiniani commemoravit Ivo Cartonensis, (c) & libros Pandectarum: cum antea si occurerent, forsan socordia, & oblivione praetermitterentur.

(a) Sigon. *de Regn. Ital. l.* 4.

(b) Polit. *l.* 20 *pag.* 4.

(c) *Epist.* 134. & 99.

CXLI. De Pandectis Florentinis.

Legum autem Romanarum oraculis post diuturnum silentium suscitatis, Italia jampridem oblita sui respexit tandem ipse sese, inque suis legibus vetustam Imperii majestatem recognovit: recepitque per eas in toto subjecto sibi olim terrarum Orbe, si non Imperium, at saltem nominis auctoritatem,

tem, quaeque vires dominationis amiserat, ratione in posterum imperavit. Nostris enim legibus omnes populi submisere fasces; quique ab Imperio desciverant Romanorum, eorundem sapientiae perpetuo potuerunt. Porro Codicem hunc Florentiam translatum (a) Politianus censuit ipsius Triboniani aetate prodiisse: itaut omnium exemplariorum auctoritatem ipsius judicio vincat: a quo dissensit Alciatus, (b) propter mendas, quae hoc etiam in Codice insunt. Antiquissimum tamen fuisse non ambigitur; (c) & ad ejus fidem in re ancipiti omnes interpretes nostri recurrerunt; omniaque alia exempla ex hoc uno fluxisse creduntur.

(a) *lib.10.ep.4*
(b) *Dispunct. 3.cap.12.*
(c) Bart. *l. si credit.§.ult.D. de distract.pign.* Alex, *in l. si filii famil.§. si vir.D.solut. matr.*

CLXII. DE INSTAURATIONE STUDIORUM JURIS.

Itaque, recepto Romanorum jure universo, & post longum exilium in patriam restituto; studia Italorum ad interpretationem, atque usum illius continuo exarsere, ob eamque causam publica Imperatoris auctoritas expetebatur, qua sublatis Longobardorum legibus, deletisque vestigiis pristinae servitutis, Italia per usum Romani juris, majestatem pristinam recuperaret. Hoc jurisprudentiae Officium praestitit idem Lotharius, quo imperante revixerat. Is enim publico edicto in omnes Imperii regiones emisso jussit, ut Romanorum jus in scholas publicas, inque omnia tribunalia reciperetur: ex eoque in posterum causae judicarentur, deletis barbaris legibus, profligatisque cruentis moribus. Italico nomine prorsus indignis. Itaque hoc edicto, Romano juri fasces reddidit ab hostibus ereptos, eique publicam auctoritatem, lucemque restituit.

CLXIII. DE BONONIENSI SCHOLA, ET DE IRNERIO.

Primam autem, atque celebriorem scholam juris civilis Imperator aperuit Bononiae; ubi sedes bonarum artium, & publicum cujusque doctrinae docendae munus, vel a Theodosio minore, (d) ut Bononienses contendunt; vel, ut alii putant, ab ipso Lothario fuerat constitutum. Hujus tam egregii facinoris Imperatori optimo auctor fuit, atque suasor Iurisconsultorum ea tempestate maximus Irnerius, vel, ut alii scribunt, Vernerius; qui Mediolanensis ne, an Germanus fuerit, ambigitur. Is non suis modo, sed & Mathildis precibus eximia tum auctoritate mulieris id impetravit, teste Abbate Urspergensi: (e) quem etsi erroris arguat Sigonius, (f) quod eo tempore Mathildis jam e vivis excesserat; tamen alia potuit esse Mathildis e tribus, quas ejusdem nominis circiter ea tempora floruisse Baronius (g) veteribus monumentis comprobavit. Patebant adhuc iis temporibus Constantinopoli cum ceterarum artium scholae; tum juris praecipuae civilis, quod suppressis latinis Iustiniani, e graecis Basilicorum codicibus promebatur. (h) Inde Irnerius cum graecam linguam addidicisset, juris quoque scientiam secum in Italiam advexisse creditur: (i) cum neque ex se edere in tantis doctrinarum tenebris; neque aliunde arripere tantum jurisprudentiae lumen potuerit, quantum ille in componendo, & redintegrando, illustrandoque dissoluto illo, & caliginoso legum corpore profudit, ut merito *lucerna juris* appellaretur. Qui enim ante ipsum, etiam in Bononiensi schola, interpretationem fuerat aggressus Pepo, probatu dignum extulit nihil. Quamobrem uni Irnerio Justinianeum jus integritatem suam, & jurisprudentia vitam acceptam refert. Is enim e variis codicibus, ut credere est, undique coactis, & simul collatis, atque pluribus ex fragmentis judicio, & acumine suo commissis, sparsa juris membra collegit: quemque nunc habemus voluminum ordinem in regiones, aetatesque omnes, additis obscuriorum locorum interpretationibus, imploratäque Imperatoris auctoritate transmisit. Studiosorum autem laborem levavit laudabili sane opera, redactis nempe in epitomen salebrosis, atque garrulis Justiniani Novellis: quarum summas perspicuas simul, atque breves per Codicis titulos dispertivit, attexuitque legibus iis, quae novellis, aut abrogabantur, aut detractione, vel adjectione mutabantur: quas *Authenticas* vulgus appellat. Unde per Irnerium una serie; eademque lectione, Codicis & Novellarum sensum licet arripere. Cavendum tamen ab erroribus, quos in iis deprehenderunt eruditi: qui non paucas earum authenticarum, aut male novellis respondentes, aut non ad suos titulos relatas, observarunt. Quorum errorum seriem pertexuit Jacobus Vissembachius: eamque adfuit dissertationi suae de mutuo. Sunt qui sero novellas Irnerio innotuisse tradant: adduntque illum, dum causas oraret, novellarum auctoritate confutatum, negasse germanum eas esse Imperatoris partum, sed nebulonis alicujus commentum, quod vim sibi legis adrogaret. Ipse vero Irnerius, cum Ravennae artes liberales doceret, Bononiam vocatus, jus civile suscepit explicandum publice, ac privatum

(d) Pansir. *de clar. leg.interpr. lib.2. cap. 31. in fin.*
(e) *In Chronico.*
(f) *Lib. 11. de Regn. Ital. in fin.*
(g) *Ann.* 1074.
(h) Abbas Ursperg. *fol.* 291: Decian. *in Apolog. adversf.Alciat.*
(i) Ciron. *l.5. obs.jur.canon.*

vatim domi mercede ab auditoribus accepta, paucis ante annis, quam jus civile Imperatoris edicto publicaretur: ut suspicantur Bononienses Cives in epistola ad Nehusium scripta: quam mecum inter alia selectiora, & rariora opuscula, quorum bibliothecam suam habet refertissimam, humanissime communicavit *Marcellus Severolus*. Eo pacto Irnerius lucem, quam interpretationibus suis attulit jurisprudentiae, per discipulos ad omnem transmisit posteritatem.

CXLIV. De Variis Irnerianae Scholae Sectis.

Ejus e schola celebriores interpretes profluxerunt, usque ad Accursium: a quo plenior juris coepit explicatio, usque ad Bartolum: a quo latiora commentaria inundarunt, non modo in leges, sed etiam in ipsas Accursii, & veterum explicationes longe verecundiores textui circumdatas, quas graeco vocabulo *Glossas* vocamus: quod per eas, veluti per *linguas* legum sententiae alioquin obscurae pandantur. Bartoli profusa commentandi libido posteriores incessit interpretes usque ad Alciatum, qui novis luminibus ex graeca, & Romana antiquitate, abstrusaque linguae latinae notitia, & ope artis criticae secum reviviscentis, priscam & germanam jurisprudentiae faciem disclusit: barbariae vero squallorem prorsus omnem detraxit Cujacius, qui memorabile in aevum Alciati coeptum absolvit, ea interpretationis felicitate, eaque elegantia, & veritate majori, ut unus Cujacius dignus sit, cui, etsi tempore, atque ausu non primo, tota jurisprudentiae restitutio, propter praestantiam ejus supra ceteros interpretes, adscribatur. Hinc a nobis sincera omnis, & erudita interpretatio, *Cujaciana jurisprudentia* nuncupatur: exemplo veterum, qui ob nominis celebritatem, Pithagoreos appellarunt eos etiam philosophos, qui ante Pythagoram in Italia floruerunt. Igitur distinctionis, & memoriae gratia, in quatuor gradus nostratem jurisprudentiam tribuemus. Primam facimus *Irnerianam*: secundam ponimus *Accursianam*: tertiam constituimus *Bartolinam*: postremam, quam, uti germanam vetustatis mentem, omnibus anteponimus, *Cujacianam*. Ab Irnerio autem, usque ad Alciatum, a quo jurisprudentia Cujaciana duxit initium, *hyems* quodammodo *jurisprudentiae* fuit: adhuc enim barbarie premebatur, carebatque pura illa luce veteris eruditionis, sinuosisque subtilitatibus, ex Arabicae philosophiae scholis, a Bartolo maxime, ad studium juris traductis implicabatur: opeque destituta, cognata sibi latinitatis, & eruditionis, aptoque ministerio privata, evolvere sese nesciebat: unde rigebat illa tanquam hyeme cohorruisset: Quare, cum verus Romanae Reipublicae, jurisque Romani sensus sub Alciato primum, & sub Cujacio maxime refloruerit: ideo Cujacianam doctrinam *ver jurisprudentiae* appellamus. Quamobrem ab hyeme ad ver convolaturi, obibimus prius Irnerianae, Accursinae, atque Bartolinae jurisprudentiae seriem, celebriores cujusque auctores indicantes: deinde ad Cujacianae jurisprudentiae interpretes progrediemur.

CLXV. De Martino.

Prodeat autem ante omnes ex Irnerii schola Martinus Cremonensis, ex Bononiensi Gosiorum, nobilique familia: (a) quam temporum factiones patria ejecerunt. Is cum plures in jure quaestiones movisset, atque esset in opinando liberior, seque nimium audiret; adversarium habuit, ex eadem Irnerii schola, Bulgarum. Ita ut ipsorum contentiones inter utriusque discipulos opinionum, & animorum dissidia parerent. Itaque studiosorum turba, Proculianorum, & Sabinorum instar, in duas factiones discesserunt. Quarum altera Bulgarum sequebatur, altera Martinum; a quo ex Gosia familia dicti sunt *Gosiani*: quos contraria factio auctoritate, ac numero superavit: etsi Martinus Frederico AEnobarbo haud liberaliter assentatus, suarum sententiarum non paucas publica Imperatoris auctoritate fundarit: (b) nec mirum Martino tam secundum fuisse Fredericum; cum, ut Imperatoris gratiam sibi Martinus pareret, (c) in maxima contentione illorum temporum inter populos, & Principem de juribus Imperii, Martinus veritus non fuerit sententia sua rerum omnium dominium, & proprietatem Imperatori adjudicare. Quo meruit, ut ipsius agnati a Caesare inter Principes referrentur. (d) Hac autem pudenda sane ambitione, arbitror Martinum apud aequales, & posteros invidia flagrantem, adeo paucis opiniones probasse suas; ut ejus discipuli ab Accursio, per deridiculum *Gosiani* appellentur; & Jason pronunciare non dubitaverit, nihil veri a Martino afferri solere. (e) Anceps fama est, illum ab Azone clavibus auditorii percussum exanimem concidisse, fremente Azone, quod esset a Martino in disputatione

(a) Cynus *l.* 1. *§. taceat. in fin. C. de rei uxor. action.*

(b) Odof. *l. rem non novam in fin. C. de judic.* Isern. *constit. si dubit.* Roland. a Vall. *consf.* 46. *num.* 14. *lib.* 3.

(c) Glos. & Odofr. *l. bene a Zenone C. de quadrien. praescript.*

(d) Cyn. *l.* 1. *§. taceat. C. de rei uxor. action.*

(e) Alciat. *parerg. lib.* 9. *c. ult*

tione

tione superatus. Floruit Martinus seculo duodecimo, anno aetatis suae LXXVIII.

CLXVI. De Bulgaro

Offert se huic ex adverso Bulgarus aequalis ejus, & aemulus, quem plerique faciunt Bononiensem. Is apud populos, non solum doctrina, sed & gratia valuit: atque ob pronunciationis leporem, *os aureum* appellabatur. Laudi huic successus respondit. Cum enim is Bononiae doceret simul, & judicaret in appellationum causis supra libras viginti quinque, jussu Frederici AEnobarbi, qui eum una cum ceteris ad jura Imperii definienda vocaverat; sententiae ab ipso latae, sive in explicando, sive in reddendo jure, tanto plausu, atque consensu populorum attollebantur, ut per omnem Italiam pro legibus acciperentur. Hinc in omnium ore *Bulgari consuetudines*: eo quod interpretationes ipsius in re dubia cederent in communes mores. Hanc auctoritatem suarum sententiarum apud populos, ipse damnoso sibi exemplo munivit: jacturaque rei familiaris interpretationes proprias, praeter morem, sancivit. Docuerat enim ille, contradicente Martino, dotem, veluti peculium Patris profectitium, uxore, superstitibus liberis, mortua, debere ad Patrem, qui dotaverat: redire: Martinus contra mulieris patrimonium ajebat esse dotem, propptereaque in ipsius mulieris posteritate permansurum. Sora tulit, ut Bulgari uxor moreretur. Unde Martinus a Bulgari socero consultus respondit, se quidem, cum in contraria sententia esset, dotem non fuisse redditurum; Bulgarum vero, cum aliter sentiret, sua se doctrina implicuisse, propriaque sententia damnasse, ideoque reddere cogendum. At Bulgarus doctrinae suae fidem patrimonio anteponens, oblata sponte dote, sui aemuli judicium antevenit. Sortem hic habuit quanto in prole suscipienda secundam; tanto adversam in retinenda, amissis omnibus liberis, quos sustulerat: unde animo aeger pronunciavit vulgatum illud:

Ordine mutato succedis, Bulgare, nato.

CXLVII. De Hugolino.

Eadem aetate scholam Bononiae juris civilis habuit Hugolinus a Porta Ravennate, clarus ob adjectos Authenticorum volumini feudorum libros Bononiam a Frederico missos, ut juri civili insererentur. Quos cum alii per plures Codicis titulos dispertiissent; Hugolinus eos seorsum collectos authenticorum collationibus attexuit: eosdemque ita compositos, *decimam collationem* appellavit. (a) Decessitque anno MCLXVIII.

(a) Odofred. *in auth. cassa C. de Sacros. Eccles.* Alvarot. *in proaemtend. colum. 4. qu. 3.*

CXLVIII. De Rogerio, et Othone, et Placentino.

Claruit etiam eo tempore Rogerius, qui epitomen, *summam* appellatam, scribendam suscepit, non ultra viginti chartarum, ut cum scriptoribus illis loquar, spatium excurrentem. Item & Otho, qui judiciorum summarium reliquit. Ex Italia vero in Galliam repullulantem, scientiam juris retulit secum Placentinus Gallus a Martino institutus, qui Agathopoli, nunc Montepessulanum, in Gallia Narbonensi, publice jus explicavit, ediditque pinguiorem epitomen, aemulatione Rogerii, quem hac laude superavit.

CXLIX. De Pyleo.

Nec memoratu indignus est Pyleus ex pago Mutinensi, qui exorsam a Placentino postremorum Codicis librorum absolvit epitomen. Is Bononiae jus exposuit, posteaque Mutinam precibus, precioque a Mutinensibus abductus fuit, ac denique civitate donatus, ut apud eos publice doceret. Idem, cum in judicio defenderet machinarios, a quibus projectu lapidum quidam e praetereuntibus ictus fuerat, & antea monitus, ut sibi caveret, cujus moniti testes nulli aderant, machinarios in jus duxit. Quos ubi Praetor interrogasset, ac tacentes vidisset, admiratus, ad Pyleum conversus est, silentiique causam rogavit: tum Pyleus, *quia muti sunt*, inquit. Ad haec accusator mendacium exprobrans, exclamavit: immo audivi eos vociferantes, ac transeuntibus, dicentes, *cavete*. Tum Pyleus: *Ergo absolvantur*, inquit, *praemonens enim, de damno non tenetur*: (b) Itaque impetravit, ut eis a Praetore noxa remitteretur. Uxoris testamentum, quo haeredem instituit eum, de quo fuerat interrogata, defendit, non sine multis oppositoribus. Librum scripsit de *ordine judiciorum*, & aliqua in feudorum libris annotavit. Ab hoc, quod singulis Saturni diebus in utramque partem disputationes haberentur, ortum est *sabbatinarum quaestionum* nomen ab ipso conscriptarum. Ex qua exercitatione processere *Brocardica*, sive enunciata illa, quae usum habent ancipitem, & in utramque partem flectunt, peculiari libro ab eo comprehensa.

(b) Bald. *in praxi de utriusque jur. reg. de cavill.*

CL. DE ALBERICO, ET JOANNE. Inter Bulgari discipulos ponitur Albericus a Porta Ravennate doctrina potius, quam moribus magistro similis: quippe temulentus, & helluo, egregieque impudens: cum non veritus sit, propter turpe lucrum, fidem suae abrogare doctrinae. Etenim de restitutione dotis post mortem, superstitibus liberis, idem quod Bulgarus magister & senserat, & docuerat: verum cum idem sibi, ac Bulgaro contigisset, dotem rogatus a socero, redditurum negavit, propriisque scriptis redargutus, respondit mutasse sententiam. Longe vero ceteris Bulgari auditoribus celebritate nominis praestitit Joannes Bossianus Cremonensis, qui novellarum libros in epitomen redegit, arboremque actionum primus invenit, obiitque anno MCXCVII.

CLI. DE AZONE, EJUSQUE SCHOLA. Splendorem huic addidit ejus discipulus Azo Bononiensis, a Baldo haud praecipitis judicii viro, *fons legum* appellatus: cujus epitome, quam *summam* vocant, tanto fuit in precio, ut merito alias ante se omnes obruerit. Hinc traditur Mediolani, & Cremonae nulli patuisse aditum ad jurisconsulti munus, qui ea epitome careret. Azonis celebritas ex omnibus Italiae regionibus auditores excitabat. Ita ut Bononiam adtraxerit juvenum fere decem millia. Ex quibus cum Longobardi, & Etrusci secum acerrime dissiderent, ab eo tumultu res ad caedem prope devenit: ut & Urbs universa perturbaretur. Habebant eo tempore Doctores in auditores suos, qui delinquerant, animadversionem & jurisdictionem in causis civilibus: verum, retenta hac postrema, priorem amiserant, propter condonandi facilitatem: quam postea animadversionem recuperatam rursus amiserunt, nec eam in posterum receperunt. Henrico Caesari, qui medius inter eum, & Lotharium Jurisconsultum Azonis aemulum equo per Urbem incedebat, interroganti, *cujus nam esset merum imperium?* Lotharius *Caesaris solius* esse respondit: Azo vero intrepide, *non Caesaris tantum, sed & Praesidum Provinciarum.* Gratior tamen Principi fuit improbitas, & assentatio Lotharii, qui equo a Caesare donatus, causam praebuit Azoni, ut cum eodem de argumento differeret, inque sua sententia permaneret, ambiguo illo luderet: quod scilicet ipse *aequum* dixisset, *aequum* vero abduxisset Lotharius. Cum nondum Azo admodum in jure Pontificio profecisset; contenderetque in foro contra Boarinum Mantuanum, mortuo ante litem contestatam delegante, delegati jurisdictionem extingui; neque ad id probandum ei certus ex jure locus occurreret: amico suggerente, citavit caput *relatum*, *de officio delegati*: at adversarius confestim opposuit proxime sequens caput *gratum* eodem titulo: quo traditur, jurisdictionem excitari a sola citatione, indeque perpetuam permanere. Hac redargutione, Azo perculsus amicos respexit, & pudibundus dixit.

Gratum, & Relatum me habet vituperatum.

Ad gymnasii custodiam famulo est usus, Tarentino Gallopressus nomine, qui coloris nigredine, staturaeque brevitate, & oris corporisque deformitate, juvenili petulantiae jucundum ludibrium fuit, preciumque scurrilitatis ab adolescentibus duo millia florenorum, ut vocant, servitii sui tempore collegit. Mortuus est Azo anno MCC. tanto moerore omnium, ut universa lugere Academia videretur: ac, veluti prolatis funeris causa rebus, non nisi post anniversarium Divorum omnium festum, interpretatio juris est inchoata. Hinc aperte mendacii redarguitur, quisquis fabulam illam excogitavit ab Alciato (a) evulgatam, de ignominiosa morte Azonis, ob Martini necem: cui commento fidem prorsus abrogat honorificum Azoni monumentum extructum; &, cum vetustate collaberetur, publico jussu restitutum anno MCCCCXVI. Ejus autem Summa talis est, tantique acuminis, & soliditatis; ut, quamvis Barbaris temporibus nata, ea tamen in hac eruditionis luce, sine damno, ac fraude nostra carere non possimus.

(a) *l. 9. parerg. cap. ult.*

(b) *Cap. si d. l. gent. de foro compet. & de praescript.*

CLII. DE LOTHARIO CREMONENSI. Ipsius aemulis Lotharius Cremonensis non tam studiis, quam armis claruit. Ope Caesarea, vir talis, Pisanus Archiepiscopus creatur. Nec erubescebat contra Ecclesiam sententiam ferre: docebat enim Sacros viros, nempe Ecclesiasticos, posse foro suo cedere; cumque factis etiam iniquis Ecclesiam Romanam laederet, juraque Judicatus Calaritani usurparet, (b) ab Innocentio III. vehementer objurgabatur.

CLIII. DE BALDUINO BONONIENSI. Jacobus Balduini, Bononiensis, auditor & ipse Azonis, & Decurio creatus a Civitate sua, pessime de utroque meruit, indignusque prorsus fuit justitiae

ſtitiae Sacerdotio: nam, & magiſtrum inſimulavit falſae doctrinae per calumniam, quam in illius caput magiſter reflexit, & cauſam ſuſcepit adverſus patriam. Cumque ſceleris in patriam argueretur, reſpondit eo ſe facto germanum Bononiae civem praeſtitiſſe: hominem effrontem, & inclyta virtutibus patria prorſus indignum! A Genuenſibus Praetor creatus, cum patricium laqueo damnaſſet contra ejus Reipublicae leges, cauſam praebuit Genuenſibus edicendi, ne ullus in poſterum legum doctor, ad jus dicendum vocaretur.

CLIV. DE ROFREDO BENEVENTANO.

Rofredus quoque Beneventanus Azonem habuit magiſtrum, idemque Bononiae libros Juris explicavit, pluraque ſcripta reliquit, inter quae diſputatas ſaturni diebus quaeſtiones, quas *ſabbatinas*, ut diximus, appellarunt, *formulaſque* compoſuit, quibus rei convenirentur in foro: quorum magnus erat uſus, antequam aliae locupletiores prodirent. Hunc judicem adhibuit in cauſis Fredericus II. Imperator.

CLV. DE ACCURSIO, ET EJUS SCHOLA.

Quae autem ſumma laus eſt Azonis, ab ejus diſciplina Profectus eſt Franciſcus Accurſius Florentinus: cujus labor, & induſtria ſuperiorum omnium ab Irnerio juriſconſultorum laudem perſtrinxit, & obruit, cunctaque ſcripta merſit aliorum. Is enim ea animi alacritate ad juriſprudentiam acceſſit: ut aetate provecta juveniles ſpiritus gerans, juvenilia ſtudia minima refugerit. Fertur enim prope quadragenarium ad juriſprudentiam ſe contuliſſe; conductiſque ſuperiorum interpretum expoſitionibus, Irnerii, ſcilicet, Bulgari, Martini, Placentini, Pylei, Joannis, & aliorum in ſolitudinem ſeſe abduxiſſe; ubi illorum, & ſuis interpretationibus, particulas omnes juris civilis obiit, ut inde, tanquam ex tripode, forenſium cauſarum definitiones, & judiciorum oracula peterentur. Ideoque Accurſius a Cyno Advocatorum Idolum appellatur. Nemo enim ante ipſum exortus erat, qui ſcientiam juris brevius, uberiuſque ſuppeditaſſet. Sententia enim legum tum in univerſum, tum particulatim expoſita; ſimilia loca ex univerſo juris corpore colligit, & contraria mire componit, adductis aliorum, ac modo adprobatis, modo rejectis opinionibus, quaeſtionibuſque plurimis, utilliſimiſque ad locum excitatis, ac definitis. In ſenſibus autem veſtigandis adeo fuit acutus, & ſolers; perſpicuus autem in verbis, & ſobrius, felixque in abditis ſententiis eruendis, ut, niſi temporum barbaries antiquitatis ei lucem, & ſermonis elegantiam ademiſſet; nullam fortaſſe laboris partem reliquiſſet eruditis recentioribus. Quo magis mihi ſtomachum faceſſit eorum inſolentia ne dicam, an immanitas? qui cum ejus lectione legum ſenſus levi labore adipiſcantur; ubi tamen aliquid nubeculae ab eo relinquitur eorum eruditione diluendum, feroces victoria, ſtatim perſtrepunt, & cachinnos tollunt: nec verentur viro de illis, ac de poſteritate optime merito, temporum caliginem vitio vertere; ſibi vero laudi ducere naſcendi ſortem. Quae autem inhumanitas eſt; ei qui facem praetulit in tantis tenebris juris civilis, qua ſine face, vel eruditiſſimi novorum Juriſconſultorum oberrarent; vitia ille nolle condonare, in quae decidit, non propter juris civilis inſcitiam; ſed ob imperitiam hiſtoriarum, & latinae proprietatis ſibi ab aetate illa denegatae: cum tamen, iis etiam praeſidiis ſpoliatus, ingenii acie non raro collineet: ut non tam ejus errores exagitare, quam paucitatem illorum in tam crebris peccandi periculis, lubriciſque locis admirari debeamus. Quo magis Cujacii modeſtiam, & probitatem commendo, qui cum in Accurſii nomen incidit, non modo parcit a conſuetis eruditorum injuriis, in quibus Duarenus potiſſimum eſt intemperans; verum etiam hominem honorifice appellat, *optimum* ſcilicet *Accurſium*. Cujus auctoritatem non modo prae Bartolo tanto fecit, ut ſomnia duxerit, & deliria quicquid ei Bartolus contradicit; verum etiam Accurſium, teſte (*a*) Mornacio, Latinis, & Graecis omnibus interpretibus antepoſuit. Nec mirum: quid enim Graecorum exilitas eorumque lineolae, ad Accurſii abundantiam, acumen, curioſitatem, & diligentiam? Ob quam in ſuo ipſe nomine ludens, haud abſurde dixit ſe (*b*) *Accurſium* appellatum, quod in jure civili vacillantibus, atque laborantibus opportune *occurrat*. Religio mihi fuerit omittere Cujacii de eo judicium his ab eo expreſſum verbis: *Neque δικαιομάστιγας* (*c*) *hujuſmodi Juriſprudentibus comparaverim, & Accurſium longe magis corona donaverim, a quo quicquid aberrat Bartolus, vanae fictiones, & aegri ſomnia videntur.* In ſententiarum diſcrepantia, Bulgari cauſam contra Martinum amplectitur, ut Azonis diſcipulum poſſis agnoſcere. Cum Bononiae ſumma celebritate docuiſſet, filios

(a) *Ad l. 2. §. hoc autem C. de vet. jur. enucleand.*

(b) *In l. facta, §. ſi in danda, D. ad Trebell.*

(c) *Obſervat. l. 12. cap. 16.*

filios reliquit Franciſcum, & Cervotum, non bonorum modo heredes, ſed etiam doctrinae: qui & in docendi munere patri ſucceſſerunt: &, quod mirere magis, fama eſt etiam reliquiſſe filiam, quae jus civile publice docuerit. (a) Ipſe vero Accurſius anno MCCXXIX. aetatis vero ſuae LXXVIII. ſupremum obiit diem.

CLVI. De Jacobo Ardizono, et Odofredo.

Edidit & Azonis ſchola Jacobum Ardizonum Veronenſem, qui praeclarum doctrinae ſuae monumentum reliquit *feudorum ſummam*: quamdiu latentem, e ſua tandem blibliotheca extulit Daniel Scarameus Juriſconſultus Aſtenſis anno MDCXVIII. Emiſit eadem Azonis ſchola Odofredum Bononienſem, vel ut alii credunt Beneventanum, ad ambiguas quaſque cauſas a Gregorio Montelongo Gregorii Pontificis legato adhibitum, dum Bononiae doceret: cujus in interpretando facilitatem, atque utilitatem ex ejus uberrimis in Pandectas, & Codicem commentariis noſcere licebit. Vita exceſſit anno MCCLXV. Ceteros obſcurioris nominis commemorare non eſt ex noſtro, aut legentium uſu: ſatiſque habebimus adoleſcentibus oſtendere clariores uſque ad Bartolum, a quo aliam juriſconſultorum ſeriem exordiemur.

(a) Alberic. *in l. qui filium in fin. D. ubi pupill. educar. deb.* Tiraquell. *l. connub. gloß. 1. p. 2.*

CLVII. De Dino.

Atque mihi excitanda eſt in primis Dini ex Florentino pago memoria: cujus tanta in diſputando ſublimitas fuit, ut *Dini diſputatio* in proverbium abierit: tantaque auctoritate claruit, ut ad ſextum decretalium librum componendum a Bonifacio VIII. fuerit adhibitus, una cum Ricardo Petronio Senenſi: qui honos Dino magno ſtetit. Cum enim Ricardum ſocium operis a Pontifice in Cardinalium numerum lectum vidiſſet, vero praeteritum; etſi aliis proemiis cumulatus, tamen angore animi vitam amiſit. Etſi non deſint, qui occulto veneno ſublatum tradant. Obiit Bononiae ubi docuerat anno MCCCIII.

CLVIII. De Bartholomaeo a Capua.

Sub idem tempus non doctrina modo civili, quam Neapoli in Gymnaſio inſtituto a Frederico II. Caeſare, ſumma gloria, docuit; ſed ampliſſimis etiam honoribus floruit Bartholomaeus a Capua Neapolitanus patriae, ac poſteritatis ſuae nobiliſſima perenne decus. Cujus patrocinio Robertus adverſus (b) Carolum, Regni ſucceſſionem ſibi aſſerentem, cauſam obtinuit: tandem anno MCCCX. Bartolomaeus felicem vitae honorumque curſum abſolvit.

(b) Affl. *c. 1. de ſucceſſ. Feudorum. num.* 88.

CLIX. De Petro de Bella Pertica, et Jacobo de Arena, et Oltrado.

Nec mihi reticendi ſunt Petrus de Bella Pertica Burgundus, aliis Sequanus, aliis Aurelianenſis: qui haud minus octies Infortiatum, quod vocant, Toloſae, & aliquo etiam tempore Bononiae explicavit: atque haud imperite ſcripſit in plures juris locus anno MCCC. Et Jacobus de Arena Bononiae, vel Toloſae, vel, ut alii putant, Patavii profeſſus, anno MCCC. cujus opiniones ex legum mente petitas (c) Bartolus arbitrabatur. Et Oldradus de Ponte ex Laude Pompeja, ob diſputandi acumen, *Pater legum* nuncupatus: cujus reſponſa non pauca imperant adhuc in foro; etſi dum viveret, adeo callide verſaretur in cauſis, ut haud raro praevaricator haberetur: quo nomine fuit a Summo Pontifice objurgatus. Etenim Oldradus Romae docuit, ubi & in collegium lectus *Advocatorum*, ut vocant, *Conſiſtorialium* à Joanne XXII. Pontifice ad graviora Reipublicae negocia explicanda frequenter vocabatur. Prae ceteris vero illuſtre patrocinium coram Roberto Apuliae Rege, Thomas defuncti Principis filio natu maximo praeſtitit: cui *Sancti Severini* Comitatum impetravit. Demum doctior, quam honeſtior reputatus, gravi Pontificis reprehenſione perculſus, in morbum incidit, obiitque anno MCCCXCV. Avenione.

(c) Bart. *in tract. banditor. num.* 11.

CLX. De Jacobo de Belviso, et Butrigario.

Neque omiſerim Jacobum de Belviſo Aquenſem, qui Bononiae docuit eadem aetate, atque etiam Neapoli, ubi Feudorum libros octies explicavit. Quicum conjungere placet Jacobum Butrigarium Bononienſem, qui gloriae ſuae, quam doctiſſime ſcribendo comparavit, magnum habuit incrementum Bartolum ejus diſcipulum. Docuit Jacobus Bononiae anno MCCCXXX. de quo illud fertur haud illepidum: quod interpretatus legem, quae communes nummos ad numeri, non materiae rationem dividendos praecepit: ubi Anum cum caniſtro ficuum praetereuntem vidiſſet pactuſque ab ea eſſet dimidium; ſingulas ſcindere ficus velle ſimulavit, ut e ſingulis dimidium ſibi auferret. Cum vero Anus clamaret, ſe numerum ficuum vendidiſſe, non medietatem ſingularum: Jacobus ad auditores, qui ſecum erant converſus: *En*, inquit, *quam belle Anus haec explicatae dudum legis uſum oſtendit*.

Sed

Sed jam ad Cinum veniamus Pistoriensem, cui pluribus e sapientiae generibus gloria parta est. De summo enim jurisconsulto, & elegantissimo simul Poeta, certant inter se jurisprudentia, & Poesis, utri earum sit adjudicandus. Versibus ejus, quos etrusce scripsit, nihil venustius: interpretationibus vero illius in jure civili nihil sanius, nihil pressius. Floruit etiam gloria discipulorum, quorum habuit in jurisprudentia Bartolum; in humanioribus autem literis socios Petrarcham, & Bocacium, & Cavalcantium, quibuscum conjunctissime vixit. Quorum quoque conjunctionem pictor, dum egregium factum describeret Utini in Divi Nicolai Sacello, expressit in tabula: in qua Cinum, Petrarcham, & Bocacium, & Guidum Cavalcantium effinxit: ubi Cinus Judicis Assessorem refert; Petrarcha scribam; Bocacium rusticum; Guidus vero Cavalcantius Hebraeum, quibus imaginibus historia proditur illius temporis haud illepida: cujus non est hic referendae locus. Morum quoque Cinus honestate, & lenitate commendabatur; magis profecto laudandus, nisi arrogantius in jus Pontificium invectus fuisset. Nollem huc temeritatis hominem alioqui modestum esse provectum. Adolescens adhuc assessoris munus apud Lodovicum Allobrogem Romanum Senatorem exercuit, & jus civile Bononiae primum, deinde Perusii docuit: ubi Bartolus in ejus sese disciplinam tradidit. Demum anno MCCCXXXVI. Cinus excessit e vita. CLXI. DE CINO PISTORIENSI.

Eodem seculo floruit Albericus de Rosata Bergomensis, quo genere obscurior, eo doctrina illustrior: qua meruit ut a Joanne Novariensi Episcopo, & Luchino Vicecomite Mediolanensium Principe, ad Benedictum XII. Pontificem legatus mitteretur: cum Patriae, atque etiam Romae causarum patrocinio diu vacasset. Denique, ubi se abduxisset a negociis, praeter interpretationes vocabulorum, etiam utriusque juris commentarios edidit: quo opere studiosorum laborum plurimum levavit, antequam eruditiores, & sinceriores nostrorum temporum explicationes ab eruditioribus Jurisconsultis prodirent. Fertur idem in Dantis Aligerii Poema fuisse commentatum, ut consuetam Jurisconsultorum sui temporis doctrinam superasse appareat. Demum anno MCCCLIV. migravit a vita. CLXII. DE ALBERICO DE ROSATA.

Praetereo nunc ejusdem classis Juriconsultos alios, nempe Rolandum Placiosum, Andream Ciasti, & Franciscum Tigrini Pisanos; Ricardum de Malumbris Cremonensem, Bartholomaeum Butrigarium Bononiensem. ejusque Cives Lambertinum, & Franciscum Ramponi; Nicolaum Mattarellum Mutinensem, Gulielmum a Cuneo, & Beltrandum de Monte Faventino, oannem Fabrum Burdegalensem; Rainerium Foroliviensem; Taddeum Pepulum Bononiensem; Signorinum Homodeum Mediolanensem, & alios usq; ad Bartolum Cini discipulum, novaeque classis jurisconsultorum Principem. CLXIII. DE ALIIS TURMATIM.

Hic, si tam sublimi e loco similitudinem ducere licet, Servium Sulpicium imitatus, prae ceteris ante se interpretibus, dialecticorum regulis, & philosophorum acumine jurisprudentiam instruxit: haud pari tamen judicio, contrarioque successu. Nam Servius dialectica sobrie, atque frugaliter usus, ex ea tantum ordinem partitionem, atque perspicuitatem, rationemque definiendi, & ex notis ignota colligendi traduxit ad jurisprudentiam, quam & eloquentia, sive lepore purae, atque concinnae dictionis, mirabiliter excoluit effugitque dialecticorum exilitatem, & syrtas illas orationis: Bartolus vero, cum in ea tempora incidisset, in quibus omnis dicendi cogitandique ratio a scholarum barbarie petebatur; non modo spinas dialecticorum non abjecit; sed eas consulto sparsit in jurisprudentiam, in eamque Arabum doctrinam effudit, quae jampridem Europae scholas veterum scientiarum, atque artium elegantia exutas, foede pervagabatur. His copiis Bartolus est usus immodice, tamque crebris, ac tenuibus gaudet distintionibus, ut non dividat rem, sed frangat, atque comminuat: cujus deinde frustula nimia ingenii jactatione, veluti vento dissipantur: ut non mirum, si scripta illius nubila, & confragosa negocium legentibus adeo facessunt, ut aliquibus videatur theutonice locutus. (a) Quae vicia non hominis fuere, sed aetatis: quae relictis puris Peripateticorum fontibus, pro iis Arabum faecem exhauriebat. Quid minus enim Peripateticum, quam inconcinna mens, & oratio: cum, teste Cicerone, peripatetica schola in ingenii, & orationis regimine, cultuque unice versaretur? Aetatis igitur illius scientiis excellens Bartolus, quo plus ingenio pollebat; eo majores sibi aliquando, aliisque tendebat ambages. Unde scholam jurisprueentiae instituit acutam CLXIV. DE BARTOLO

(a) Alex. *l. miles §. decem in fin. D. de re judic.*

illam

illam quidem, & forensibus cavillationibus percommodam; flexuosam tamen, & ob inanem saepe subtilitatem anxiam sane, & importunam. Unde Bartolinae scholae interpretes plerumque ingenio plurimum indulgentes, exili qualibet ex affinitate, discrepantia longe inter se non raro comparant, atque committunt: Contra vero saepe ob leve quodlibet discrimen simillima quaeque distrahunt, & a rebus aliquando alienissimis vaticinando, & ariolando argumenta ducunt, inque sententiis ferendis haud semper solent auctoritatum, atque testimoniorum habere delectum. Hinc non raro stomachum Cujacio movent, ut saepe in illos excandescat, pluribus quidem in locis, praecipue in librum quintum responsorum Papiniani: (a) *Vim*, inquit, *hujus responsi, & potestatem non bene percipiunt interpretes. Inani sermone imprudentia utuntur. Sunt verbosi, & prolixi, more suo, ut solent in refutili esse multi; in difficili muti; in angustia diffusi.* Sed haec mihi tanti non sunt, ut si errores damnem: Bartoli tamen, & suorum doctrinam, ingeniumque longe magis non admirer, quam caeci quidam illorum laudatores: qui, ut probent simplicioribus Bartoli se trivisse libros, quos nunquam sumsere in manus, pro illorum erroribus fama tantum, & inconsulta credulitate ducti, ratione prorsus nulla, sed ore tantum, ac fronte dimicant, quasi pro aris, & focis. Nec minus tamen eruditioribus interpretibus indignor, qui cum a Bartolo, scholaque illius multa didicerint; ubi tamen aliquod ejus peccatum animadvertunt: desistere nesciunt a conviciis: inter quos praeter Budaeum, Duarenum, aliosque plures, Goveanus praecipue non erubescit Bartolum *pessimum juris interpretem* appellare, miraturque illum ab iis laudari, quos ipse Goveanus laudat, (b) Quis vero tulerit illos, qui cum prorsus jurisprudentiam ignoraverint, ac tantum eruditioni vacaverint, & humanioribus literis; hoc sese tamen veteris jurisprudentiae vindices profitentur, quod sciant & ipsi quoque Bartolo, ejusque discipulis maledicere? Quales, praeter ceteros, sunt Laurentius Valla, & Ludovicus Vives, qui barbariem quidem Bartoli, omnium expolitam oculis animadverterunt; doctrinae vero illius, neque recessus introspicere, neque pondus expendere valuerunt: ignari prorsus quanta Bartolus cum suis commoda jurisprudentiae attulerit, tot salutis quaestionibus quotidie in foro emergentibus: quibus dirimendis veterum scripta minime sufficerent, nisi ea Bartolus, & Bartolini jurisconsulti ratiocinando, similiaque colligendo ad quotidianum usum, & etiam ad non expressa produxissent: ita ut reddiderint quodammodo amissa jam, exclusaque e corpore juris veterum responsa consultorum. Qua opera, & judices difficultatibus libearunt; & reos a judicum fraudibus eripuerunt. Praestat enim parere mortuo, quam viventi: ac tutius judices obtemperant auctoritati sapientum, quae affectionibus est expers, quam propriis animi sensibus, qui studio personarum, & causarum, vel odio, aut gratia non raro in fraudem inducuntur. (c) Quam his interpretibus laudem Alciatus, pro sua ingenuitate, quamvis primus ab eorum via deflexerit, minime denegavit. Quamobrem neque Bartolum cum suis omni errore absolverim, ut vulgus pragmaticorum solet; neque maximi ingenii, summique beneficii laudem eis detraxerim; neque imitabor eruditos illos, qui cum ipsi rato meliora praestent, aliorum benefacta, ob quolibet peccatum obliviscuntur. Natus est Bartolus in Umbria ex oppido, quod olim Setinum appellabatur, nunc Saxoferratum anno MCCCXIII. Patrem habuit Franciscum Bonaccursium: falso enim ab aliquibus incerto patre natus traditur. Fefellit eos quod prima literarum elementa Bartolus addidicerit a Petro Minorita, qui Venetiis pie vacabat expositis infantibus instituendis. Hinc error apud aliquos hanc temere Bartolo notam impegit. Annum nondum XIII. egressus ad jus civile se sub Cino praeceptore, posteaque sub Jacobo Butrigario, & Reinero contulit, suique magnam expectationem acutis disputationibus in scholis excitavit. Cum Tuderti assedisset, deinde Pisis, ubi capitalibus causis praefuit, fertur in villam secedere coactus propter invidiam, quam subjecerat, ob reum praecipiti sententia damnatum: propterea que a judicando sese, docendum transtulisse Pisas primum; deinde Perusium, ibique & Civitate donatum, Eo in munere propter auditorum frequentiam, & admirationem ingenii, laborisque assiduitatem, primas facile tulit. Mane enim, ac vespere docendo, atque in diem tredecim circiter capita juris civili exponendo, singulis annis dimidiam Pandectarum partem emetiebatur. A Perusinis publici negocii causa, legatus ad Carolum Romanorum Imperatorem, non

minus

(a) *l. filio D. de injust. rupto.*

(b) *pag.* 161.

(c) *l. apud Labeonem D. de verb. sign.*

minus communem rem, quam privatam optime gessit. Speciem enim tantam doctrinae Imperatori praebuit, & virtutis; ut inter illius Assessores, sive Consiliarios lectus, ab eo, praeter insignia gentilitia sibi, suaeque familiae impetrata, Leonis nempe aurei, cum duplici cauda in campo crocei coloris; obtinuerit etiam, ut sibi, suisque liberis liceret veniam aetatis scholae suae auditoribus concedere, ac spurios reddere legitimos, & natalibus restituere. Cum Francisco Tigrini, qui eum aetatem anteibat non raro disputavit, atque aliquando tam acerrime inter se conflixerunt, ut controversiae dirimendae gratia Pisas miserint inspectum Pandectarum codicem, quo vera lectio inde refertur legis *Si creditor*, *D. de distractione pignorum*: cum Bartolus *nullam esse venditionem*: alter vero *nullam esse conventionem* legendum contenderet. Quam conttoversiam inter Bartolum, & Baldum exortam esse aliqui perperam tradiderunt. Non tamen simultates adeo graves ob ingenii gloriam inter Bartolum, & Tigrinum intercesserunt, ut amicitiam prorsus distraxerint. Non enim desunt, qui retulerint Bartolum accerrimo quamvis ingenio; tamen propter labilem, fluxamque memoriam, legibus, & auctoritatibus a Tigrino acceptis cogitata sua comprobasse. Plura etiam ejusdem Tigrini, & egregie scripta Bartolus, ordine mutato, suppressoque auctoris nomine, in suos contulisse commentarios, traditur. Laudem scriptis suis eo est majorem assecutus, quod rem in universum explicatam, postea trahit ad usum, lectoresque de schola traducit ad forum: ita ut scientiam cum utilitate mire conjunxerit. Adeo vero discendi cupiditate rapiebatur, ut ederet, ac biberet ad pondus: quo ingenii aequabilitatem, ac mentis ad studia firmitatem conservaret. Unde nihil eorum Bartolum latuit, quae sua ferebat aetas. Nam praeter jurisprudentiam, Hebraicis etiam literis, & Geometriae operam dedit: de qua lucem ad jus civile illustrandum elicuit, in opusculo de fluminibus, quam *Tiberiadem* appellavit. Vir frugi fuit, & integer: & quia honestis artibus lucrum quaerebat, haud sibi magnas peperit facultates. Filios ex Pellina uxore suscepit duos, filias quatuor. Demum anno MCCCLV abscessit e vivis, annos natus circiter XLIII. Eo majori apud posteros gloria, quod plurium seculorum labores aevo tam brevi concludit. Neque viro de jure civili optime merenti fuit ingrata posteritas. Haud scio enim an plus antiquitas tribuerit Papiniano, quam nostrates Bartolo: cujus omnibus fere tribunalibus auctoritas imperat, praecipuae apud Hispanos: apud quos ea sententia vincit, a qua Bartolus stetit. Immo ubi deest lex, illius vice Bartolus consulitur. Hinc crebra, & vulgata illa de Bartolo, frementibus eruditis, nempe *Speculum, & Lucerna juris; virtus juris: Dux universorum; robur veritatis; Auriga optimus; Apollo Pythius; Apollinis oraculum; ac modo Pater, modo Magister, modo lumen humani juris appellatur.*

CLXV. De Baldo, et Fratribus.

Hujus gloriae non parum accessit ex Baldo discipulo: quo absente Bartolus videbatur sibi carere auditoribus, ideoque sine Baldo Bartoli schola conglaciabat. Etenim tantum ille huic uni discipulo tribuebat, ut Baldo adhuc puero saepe aliquid objiciente; (a) Bartolus ad respondendum tempus petere non erubesceret. Hinc discipulus tandem evasit aemulus, & etiam in certamine, ac quinque horarum disputatione victor. Quae tamen aemulatio, ut mea fert opinio, ingenii potius Baldo, quam virtutis laudem promeretur. Quid enim inhumanius, quam carpere ubique, occasione data magistrum, ut solet Baldus? Discordia tamen ingenia dum viverent, post mortem concors hominum admiratio comitatur: hoc enim est commune in omni foro judicium, ut ibi comedisse veritas existimetur, quo concors utriusque sententia convenerit. (b) Hujus tamen petulantiae gravissimas poenas Baldus dedit. Ex frequentibus enim rixis cum praeceptore, orta est fabula, & commentum illud putidum, quod forenses nebulones imbiberunt, de Baldo publice flagellis caeso, propter corruptos omnes Pandectarum, qui Perusii erant, codices in *l. Creditor*, *D. de distractione pignorum*: ut adulteratae lectionis testimonio Bartolum confutaret: cum eam contentionem, uti diximus, non cum Baldo Bartolus habuerit, sed cum Francisco Tigrini; ut optimis rationibus ostendit Lancellottus (c) selectioris notae Jurisconsultus. Natus est Baldus Perusii ex Francisco Ubaldo medico, egregiae prolis parente felicissimo: siquidem, praeter Baldum, genuit etiam Angelum, & Petrum Jurisconsultos scriptis non incelebres, & Baldo fratre minime indignos. Annum iniens Baldus decimum septimum admirationi fuit

(a) Castrens. *in l. si instit. 27 §. de testamento ult. D. de inoff. testam.*

(b) Tiraqu. *de retract. conv. §. 4. gl. 6. num. 12.*

(c) *In vita Bartoli.*

fuit omnibus, subtili explicatione legis *centum Capuae*, *D. de eo, quod certo loco*. Docuit primo in Patria, ubi Petrum Belfortem Cardinalem in jure civili erudiendum, atque ad maxima negocia instituendum accepit. Deinde Ticinum ad idem munus amplissimis stipendiis arcessitus: ubi cum se auditoribus nominis ejus celebritate suspensus ostendit, quia statura pusillus erat, continuo exclamatum est: *minuit praesentia famam*: Ipse vero minime deterritus, confestim excepit: *Augebit cetera virtus*. Cum ibi Philippus Cassolus, qui satis gloriose *Doctorum Doctor* appellabatur, more veterum Sophistarum, prodiisset in medium, quaestionibusque omnibus de ultimis voluntatibus ex tempore se responsurum obtulisset; Baldus, ut hominis petulantiam reprimeret, rogavit ubi cautum esset in jure, ut substitutio vulgaris in legato facta non comprehendat, nisi casum quo noluerit, vel potuerit. Haerenti Philippo Baldus ei ostendit legem *Pater Severinam*. *D. de conditionibus, & demonstrationibus*. Ad quem locum hanc narrationem Castrensis attexuit. Ingenio autem Baldus tam promto fuit, ut vel legem, quae *de muscis*, & *vespis* loqueretur petentibus obtulerit. Interrogatus ab Episcopo Ticinensi, cur leges facile, ac toties mutarentur: ille retulit, legislatores medicorum instar, pro temporibus remedia parare: id enim esse justum, quod temporibus conveniret; & propterea, quae in pace vetantur, in bello licere. Ticinensium statuta solus publico jussu condidit, omniumque consensu cautum est ut nemo sine Baldo auspice doctoratus, ut vocant, lauream caperet. Opum fuit haud minus, quam doctrinae cupidus: quas adeo magnas tum e schola, tum etiam e foro collegit: ut ex solis substitutionum litibus *quindecim millia* contraxerit aureorum, sive scutorum, (a) ut vocant, praeter ea, quae ex criminum causis, & ex contractibus adjecit. Mentis ejus magis acumen laudatur, quam constantia: saepe enim ingenii aestu a veritate, atque etiam semetipso abreptus, sibi repugnat; ut Baldo subtilitas, Bartolo vero sententiarum veritas, & judicii firmitas tribuatur. Etenim illius ingenium rapidum; hujus frugale: Ille argutior; hic sanior: Ille ad disputandum, hic ad judicandum utilior. Forensis enim exercitatio Baldum quo magis exacuit, ita longius aliquando avexit a vero. Ita ut in Baldo ambitionem, & avaritiam olfacias; in Bartolo vero solius justitiae cultum admireris. Unde Baldus opulentissimus, Bartolus inops. Ambitio vero Baldi, cupidoque gloriae studiis posterorum plurimum contulit: vix enim ullus est divini, aut humani juris locus ingenio illius non exploratus: neque pars ulla juris, aut civilis, aut Pontificii, aut feudalis illi non experta. Vultu fuit hilari, colloquioque grato. In pauperes erat adeo munificus, ut eis turmatim convocatis, jus & carnes bovillas saepe objiceret. Mortem tamen obiit viro gravissimo indignam; dum enim rabido catello, quem in deliciis habebat, abblandiretur, imprudens labii morsu venenum hausit: quo in venas manante, lucem tremebundus reliquit, Kalendis Maii anno MCCCCIV. Zenobio Tipherni Episcopo, & Francisco filiis, utrisque Jurisconsultis, superstitibus.

(a) Cuman. *ex* Alex. *in rubric. D. de vulgar. & pupill.*

CLXVI. De Paullo Castrensi.

Proximum Baldo locum damus Paullo Castrensi, e Faliscis, quem aliqui anteponunt ipsi Baldo, cui Paullus discipulus fuit, & amanuensis: quippe pauperrimus, & genere tam obscuro; ut ne familiae quidem nomen praetulerit, humilique servitio victum, & doctrinam sibi paraverit. Nam simul cum Baldi liberis assidebat in schola, domumque reversus magistri verba, ne sibi exciderent, statim scriptis mandabat. (b) Auxit vero illi, ut saepe aliis, scientiam egestas. Cum enim pecunia careret ad emendos commentarios, coactus est omne tempus in ipsarum lectione legum ponere: cujus assiduitate studii, ad priscae, ac germanae sapientiae integritatem assuefecit ingenium. Hinc scripta illius, prae aliis, veterem disciplinae candorem, ac veritatem arripuerunt: quem nobis fructum ingens voluminum in diem increbrescentium, ac mentis libertatem irretientium strues intercipit. Avenione *de prorogatione jurisdictionis* Paullus adeo disputavit egregie; ut ea fama excitatus Cardinalis Zabarella Florentinus Archiepiscopus, vicariam Paullo assessori suo potestatem exercendam tradiderit Florentiae: ubi cum jus doceret, Senatum composuit, & statuta. Inde Senas primo, deinde Bononiam ad idem se munus, ac postremo Patavium contulit, ibidemque annis confectus mortem oppetiit anno MCCCCXX. omnium aestimatione ipsius Bartoli loco dignus.

(b) Castrens. *l.* 1. §. *aditio in fin. D. de edendo, & in l.* 2. §. *ult.*

CLXVII. DE ALEXANDRO TARTAGNO.

In Alexandro Tartagno Imolensi doctrinam juris tradidit. (a) Paullum enim audisse Alexander dicitur, praeter Joannem Imolensem, & Joannem ab Anania, Ludovicum Romanum, & Casparem Arengherium in Bononiensi schola doctorem. Doctrinae illius fama undique percurrens, urbes plurimas ad cupiditatem hominis excivit. Igitur Ferrariae primum, deinde Patavii docuit, ubi Bartholomaeum Coepollam acerrimum doctrinae, ac dignitatis competitorem constantissime toleravit. Illinc Ticinum, ac postremo Bononiam ad jus civile docendum concessit: ubi aemulum expertus est Andream Barbatium, minorem quidem doctrina; memoria vero, quae maxime ad plausum popularem valet, longe praestantiorem. Cui tamen facultati Alexander succurrebat assidua scriptione, quam adeo necessariam studiosis existimabat, ut interrogatus, quomodo adolescens proficere posset, responderit; *si vapularet, quotiescumque sine calamo administro libros evolvere deprehenderetur*. Scientiae magis, quam lucri fuit appetens, ideoque in ore semper habebat istud, *legibus vacavi, ut scirem, non ut eas venderem*. Vir praeterea gravis erat, & cavillationum osor, ingenioque recto, ac simplici: ut merito *veritatis pater* appellaretur: & quamvis modestia esset insignis, ea tamen haud potuit abs se deflectere imminentem semper doctrinae maledicentiam. Nec enim deerant, qui Sophistam eum vocarent, & ingenio versatili, quod leges pretio figeret, atque refigeret. Obiit anno MCCCCLXXXVII. annos natus tres; & quinquaginta: quorum triginta docendo transegit.

(a) Hieron. *Praevidell. de peste part. ult. cap.*21.

CLXVIII. DE JASONE MAYNO.

Heredem is doctrinae reliquit Jasonem Maynum auditorem suum, quo non ullus felicius, e turpissimis moribus, & natalibus ad splendorem, & dignitatem, per studia literarum emersit. Susceptus est enim e concubina, dum pater ejus Andreonus Maynus Mediolanensis Pisauri exularet. Jason autem ad literas addiscendas missus, quod injustis esset natalibus, ideoque negligentius, atque asperius tractaretur, perdite ac dissolute vivendo, alea, & luxuria pessum se, suaque omnia dedit: ut passus fuerit etiam venum ire legum libros, in pretiosis membranis descriptos. Cumque ob summam inopiam sorderet omnibus, insperato ad meliorem frugem venit: ut non jurisprudentiae modo, sed & humanioribus literis vacaverit, delibata etiam poetice: dignusque fuerit, qui a Ludovico Sfortia legatus ad Alexandrum VI. Pontificem, una cum aliis mitteretur, inter quos ipse orandi munus obivit. Quas etiam partes egit in Maximiliani nuptiis: unde Palatina, & equestri dignitate, Caesarisque patriciatu decoratus in Patriam se recepit. Ubi cum Ludovicus Sfortia Mediolanensium Dux crearetur, aliam orationem summo plausu recitavit: eaque meruit, ut in Senatores, patriciosque referretur. Juris autem professionem ad tantam existimationem, dignitatemque perduxit, ut primus ad docendum precio *mille* aureorum, sive ducatorum, ut vocant, conduceretur: unusque meruerit summum Galliarum Regem, Ludovicum nempe XII. una cum quinque Cardinalibus, qui eum affectabantur, auditorem habere. Quibus Ticini gymnasium ingredientibus, Jason praeibat jussu ipsius Regis, qui eo in loco praeceptorem Regi antecellere dicebat. Ibi Jason amplissima disputatione docuit, *equestrem dignitatem* ob militarem virtutem a Principe acceptam transire ad liberos. Propter hanc autem ingenii gloriam Castello fuit ab Rege donatus. Quod sibi a Praefecto Regiae Domus postea ereptum, ne Regiarum quidem literarum auctoritate unquam recipere potuit: nuncius enim ab eo ad res repetendas cum literis missus, calcibus humi prostratus fuit, sparsus ad terram, & conculcatis literis. Cum Francisco Curtio graves inimicitias Jason suscepit: sed cum Philippo Decio longe graviores, cum quo saepe ventum est ad manus; ut & lapidibus invicem se petierint. Ejus interpretandi ratio perspicuitate, atque ordine, itemque ubertate plurimum pollet. Auxere Jasonis commentarios etiam Bartolomaei Soccini, & Caroli Ruini labores, quos magno studio, & mercede conquisitos sibi veritus non est Jason adscribere. Opibus tandem, & honoribus cumulatus, obiit anno MDXIX. aetatis vero suae octogesimo quarto, cum jam, ut fertur, senio desipuisset. Atque is mihi sit pro instituto opere, Bartolinae jurisprudentiae postremus: tum quod omnes recensere peculiaris esset operis ab aliis egregie praestiti; tum quod Alciati judicio, hisce auctoribus forensis doctrina, & hoc jurisprudentiae genus absolvitur; quemadmodum ille hoc eleganti epigrammate docuit.

In jure primas comparatus ceteris
Partes habebit Bartolus .
Deciſiones ob frequentes, actio
Baldus forenſis ſuſtinet .
Non negligenda maxime eſt tyronibus
Caſtrenſis explanatio .
Opinionum tutius Symplegadas
Superabis Alexandro Duce .
Ordinis Jaſon atque lucis nomine
Videndus eſt properantibus .
His ſi quis alios addidit interpretes ,
Onerat , quam honorat magis .

CLXIX.
De Saliceto, Fulgosio Cumano, Castilioneo , Coepolla, Ruino, Riminaldis, Curtiis, Deciis, Nicolao Spinello .

Ac mihi , ſi ex tanta ingenioſorum interpretum turba quam ſilentio praeterimus , alterius ordinis deſcribendi negocium daretur ; fidenter legerim Bartholomaeum Salicetum Bononienſem , factionibus & exilio clarum ; Raphaelem Fulgoſium Placentinum , cujus ingenium in Conſtantienſi Concilio eluxit ; ejuſque ſocium , & aequalem Raphaelem alterum Cumanum , ſeu Comenſem ; atque utriuſque iſtorum praeceptorem Chriſtophorum Caſtilioneum Mediolanenſem Baldi auditorem , & antagoniſtam : per quem ſubtilior juriſprudentia reſilire , & ſincerior juris ratio imperare auctoritati coepit . Cujus ingenioſa ſane ſcripta , & judicii ſelectioris , diviſiſſe inter ſe Raphaeles duo , ac ſuppreſſo magiſtri nomine ſibi adſcripſiſſe feruntur . Adderem his Bartholomaeum Coepollam legum captatorem vaferrimum ; & Bartholomaeum Soccinum Senenſem ſummi acuminis juriſconſultum , & latinis , graeciſque florentem literis: quicum & Marianum , ex eadem familia, conjunxerim ; & denique Ruinum , Riminaldos , Curtios , Decios , & quem tum ob antiquitatem , tum ob doctrinae , ac generis nobilitatem , piaculum eſſet praeterire , Nicolaum Spinellum Neapolitanum , qui ſua in patria , & Patavii , ſumma celebritate , docuit , anno MCCCL. ubi & Fulgoſium habuit auditorem . Ille vero ad ſumma Neapolitani Regni negocia per Joannam Reginam adhibitus , ad eademque ad Urbanum II. legatus , ingentibus perfunctus honoribus , obiit anno MCCCXXC. ſuperſtitibus liberis Luca natu majori , & Belforte Catanenſi Epiſcopo : per quem collegium bonarum artium , quod *Spinellorum* dicitur , Patavii fuit inſtitutum . Atque hi omnes ab Irnerio uſque ad Alciatum explicandi ratione uſi ſunt utili quidem illa , & peracuta , ſed non ubique vera : nam ubi non tam ingenii vires proficiunt , quam lectio veterum , & morum temporumque cognitio , notitiaque ſermonis abſtruſior , haerent ipſi miſere , ac ſape labuntur : etſi aliquando audaci conjectura freti , divinatione potius , quam arte rem conſequantur . Stylo praeterea utuntur illorum temporum inquinato , & barbaro ; a cujus tamen lectione , ob rationum acumen , & rerum ubertatem , viri maturioris judicii minime abhorrent : immo vanitatem rident eorum , qui non tam eruditione propria , quam ineruditorum interpretum contemtu , atque faſtidio ſe profitentur eruditos .

CLXX.
De Alciato et Sanctori Jurisprudentia , sive de Cujaciana Schola .

Verum ſub idem tempus , quo in Italiam , indeque in Europam univerſam ſtudia bonarum artium , & priſca elegantia divinitus remeabant ; dum , praecinente Valla , Politianus , Parrhaſius , Bembus , Eraſmus , aliique complures vetuſta ſecula tenebris obducta recludunt ; dum inde arte omnes priſtinum nitorem recipiunt ; juriſprudentia quoque Alciati manu ex humo ſublata , oculos ad primordia ſua reflectens , vetera ornamenta , nativamque dignitatem a priſcis repetiit auctoribus . Cumque Alciati diſcipuli ex Gallia , & Italia univerſa conſpirarent ; eorum praeſidio juriſprudentia ſe in primaeva eruditione , atque elegantia collocavit . Quaeque in Irnerii , Accurſii , & Bartoli ſcholis vires exercuerat , retenta rubigine : cultu eruditorum , & induſtria literarum elegantiorum exuit barbariem , & nativam explicuit venuſtatem : tum praeſertim , cum ad nos expugnata Conſtantinopoli , Baſilicorum libri , Graecique pervenere legum interpretes : apud quos latina juris eruditio cum Imperii Romani reliquiis manſerat incorruptior . Romana enim antiquitas , cujus lumen ab Italia dominatio barbarorum excluſerat , in Graecis juriſprudentiae ſcholis , uſque ad recens Conſtantinopolis excidium vixit , uſu atque aſſiduitate juris civilis . Quam deinde antiquitatem Graecorum eruditiſſimi , a vi hoſtium ad nos confugientes , in maternum Italiae ſinum retulerunt , ſimul cum libris Baſilicorum illinc abdu-

abductis, atque deinde in Galliam translatis: ubi postquam eos Cujacius diu trivisset, vimque illorum expressisset, publicam tandem respexere lucem. Sustulerant sane ante Alciatum animos Castilioneus, ejusque discipuli Cumanus, atque Fulgosius, qui explicando jure, non raro a vulgarium interpretum via deflectebant. Verum occupatis auctoritate animis, eorum opiniones, etsi antiquitati proximiores, tamen propter suspicionem novitatis, continuo rejiciebantur, antequam essent expensae: donec Alciatus, studio vetustatis, testimoniisque sincerioribus, & eruditionis fide, vulgaribus interpretibus non raro redargutis; auditores suos ad novum genus interpretandi traduxit. Natus est Alciatus Mediolani, patre opulento, nulloque parturientis dolore. Cum puer Ticini Jasonem, Bononiae vero Carolum Ruinum audisset, graecas, & latinas literas juri civili adjungendo, annum vix attingens XXII. frementibus barbaris; doctoribus vero novum jurisprudentiae nitorem admirantibus, *dispunctionum* libros edidit, & *paradoxorum*. Docuit primo Ticini, deinde ab oblatratoribus: ob quos stomachabatur, in fugam actus, concessit in Galliam: atque initio Avenione, postea Biturigibus jus explicavit, ea auditorum frequentia, eaque felicitate, ut a munificentissimo Regum Francisco Primo annuam MCC. scutatorum, quae vocant, mercedem acceperit, & a Regis filio natu maximo, numisma CCCC. scutatorum potestate: quod Urbis Cives ei Principi obtulerant in futurae dominationis obsequium. Sed eadem gloria, qua in Gallia florebat, Alciatum extra Galliam traxit. Etenim Franciscus Maria Mediolanensium Dux, hominis sibi subjecti virtutem optans habere praesentem, interminata publicatione bonorum, nisi pareret, pari quo in Gallia fruebantur stipendio constituto, Alciatum ad Ticinense gymnasium revocavit: unde bellorum fluctibus una cum literarum studiis bis ejectus, primo eadem mercede Bononiae; postea Ferrariae, stipendio ampliori, docuit, aureorum scilicet scutatorum ex praesenti aestimatione MCCCL. Per id tempus, cum Paullus III. Pontifex Urbes Ecclesiae peragraret, captus Alciati doctrina, hominem ad Ecclesiasticos honores capassendos hortabatur: Ille vero docendi munus dignitatibus anteponens, in solo se Protonotariatu continuit. Adeo autem summi Principes erga illum certabant honoribus, ut reversus Ticinum Mediolani, a Caesare Senatoriam, & Palatinam dignitatem; a Philippo vero Rege Ticinum adeunte, *aurei torquis* honorem retulerit. In causarum responsis veterum gravitatem tenuit simul, & modum: longeque parcius auditorum objectionibus respondebat. Pomoeridianas horas non raro in Poetarum, & historiarum lectione; saepe vero in alea, praesertim aestate, collocabat. Gula tandem, & cibo abundantiori mortem sibi arcessivit immaturam, anno MIↃL. aetatis suae vero LVIII. Cui defuncto, praeter scripta celeberrima, non parum adjecit gloriae Francisci gentilis sui, ab ipso in jure civili, & in elegantioribus artibus instituti, virtus, & virtuti tributa Cardinalatus dignitas: postquam docendi munus ab Andrea sibi traditum, laudabiliter exercuisset, & e sua disciplina emisisset Cardinalem Borromaeum, a quo Romam fuit evocatus.

Praeter Alciatum cultioris jurisprudentiae diluculum, ejusdem doctrinae splendorem in Galliam attulit AEmilius Ferrettus Etruscus Ravenna oriundus, ex pervetusta familia: cujus nulla fere vitae pars honoribus praemiisque vacavit. Postquam enim Pisis Philippum Decium, & Camillum Petruccium Senensem audivit, Cardinali Salviato Florentino primum, postea vero Leoni X. fuit a secretis. Quo munere sponte abdicato, ad bellum profectus, dum e Lautreci exercitu infelici clade profligato rediret, ab Hispanis capitur, ac sexcentis aureis redemtus a fratre, Valentiam ad jus civile docendum concessit: unde a Francisco I. accitus, & inter Parisienses Senatores lectus, plures, atque honorificas obiit Regis jussu legationes; ad Venetos nempe, ad Florentinos, & ad Caesarem. Quibus egregie gestis, in Galliam reduxit, Avenione jus civile docuit, usque ad annum MIↃLII. qui suae fuit aetatis sexagesimus tertius, & extremus. Tantaque populorum gratia, & amore docuit, ut cum successor ejus Cravetta defuncti famam orationis initio carperet, strepitu atque tumultu, non modo schola, sed etiam Urbe fuerit expulsus. CLXXI. DE AEMILIO FERRETTO.

Ex hujus consultissimi simul, & eloquentissimi hominis disciplina, ortus est nobis Antonius Goveanus: qui Ferrettum in fine libri *de jure accrescendi*, *parentem* suum *alterum* appellat, Natus est Goveanus in Lusitania, CLXXII. DE GOVEANO.

educatus in Gallia, omnibusque bonis artibus excultus: ut unus Aristotelis patrocinium viriliter susceperit adversus Petrum Ramum, publice bellum indicentem scholae Peripateticae, nostris his temporibus jam delabentis; allato in forum Graeco ejus Philosophi exemplari. Ingenium habuit varium & velox, ut rerum ab eo tum in philosophia, tum in humanioribus literis, tum in jure civili agitatarum finem ante initium animadverteres. Neque ullum fuit involucrum, unde non se celeriter, ac feliciter expediret. Hinc brevi spatio, quo jure civili vacavit, acuta & solida, protulit multa: dum paucis annis in pluribus Galliae gymnasiis, Cadurci nempe, Valentiae, Tolosae, Gratianopoli magna celebritate doceret. A quo cum ille se munere contulisset in aulam apud Allobrogum Ducem, cujus in consilium lectus fuerat, & Magister libellorum creatus, Taurinis decessisse fertur, nondum sexagenarius. Ad cujus laudem id esset satis, quod tam exiguis, paucisque libellis meruerit, ut ab Antonio Fabro cum Cujacio conferretur. Qua in contentione Faber diligentiam, copiam, laborem Cujacio: Goveano vero acumen, atque ingenii praestantiam attribuit. Verum quod omnium ante se interpretum laudem, & spem posterorum exuperat, Cujacius ipse principem inter Jurisconsultos locum sibi uni debitum, Goveano concedere non dubitavit, hisce sane honorificentissimis verbis, utque mea fert opinio; in ipsum Cujacium tantummodo congruentibus; *(a) Antonius*, inquit, *Goveanus, cui ex omnibus quotquot sunt, aut fuerunt Justinianaei juris interpretibus, si quaeramus quis unus excellat, palma deferenda est*. Sed vereor candide ne, an odio aliorum hunc adeo extollat Cujacius; an potius ambitione quadam, ut nimirum intelligamus interpretes omnes sub jugum abs se missos, qui Goveanum, omnium, suo judicio, victorem, communi ceterorum judicio vicit. Quamvis enim ingenio praecelluerit Goveanus, tamen scriptorum paucitate, nemo latiorem locum Cujacio reliquit, in quo exultaret. Hinc non mirum si eum sibi Cujacius praeferat, qui secum rarius concurrit. Nobis certe, ut prae ceteris acutus, & in explicando perbrevis, & expeditus Goveanus; Ita & in reprehensione veterum, quibus vel invitus multum ipse debet, ingratus videtur, & immodatior.

(a) *Tit. 6. in fragm.* Ulp. *ver. nec interest*.

CLXXIII. De Budaeo.

Proprio vero marte in jure civili Budaeus profecit: emendator magis librorum juris, quam interpres: nec tam legum, quam eruditionis earum doctor. Non alium enim se praestat in suis ad Pandectas annotationibus: ubi nescio cur homo gravissimus adeo sibi indulgeat, & blandiatur in Accursianis interpretibus reprehendentis, a quibus scientia vincitur; quamvis eruditione pro temporum conditione vincantur. Natus est Budaeus Lutetiae illustri loco. Is prima adolescentia in venationibus, ocioque traducta, reliquum vitae adeo studiis literarum occupavit, ut neque labori, neque sumptui pepercerit; saepeque morbum incurrerit: & vitae periculum. Ab Lascare, qui tum erat in Gallia, selectiorem graecae linguae notitiam accepit, eo progressus celeritate, ut exemplo Apollonii; qui Cicerone graece orante, graecam eloquentiam ad Romanos translatam lugebat; etiam Lascares eam sibi a Gallis ereptam quereretur. Cujus lingue sacrarium eruditissimis *commentariis* Budaeus posteritati reseravit. Nec minori utilitate pandit rem nummariam eruditissimis *de asse* libris; quorum causa diu de inventionis laude certavit cum Leonardo Portio Italo, qui eodem tempore idem argumentum tractarat egregie. Quae dissentio, utpote hominum humanissimorum, per Lascarem interpretem facile in concordiam, immo & in mutuam benevolentiam est redacta. Gallis regibus in gravissimis legationibus laudabilem operam praestitit: sed post reditum, cum in exoptatam sollicitudinem, studiorumque suorum portum se recepisset; Francisci I. Benevolentia fuit in aulam revocatus, atque ab eodem Regiae Bibliothecae praefectus; & Magister libellorum creatus, ingenti, ac nova significatione honoris. Misit enim ei domum libellorum fasciculum: quo ejus muneris possessio tradita intelligeretur. Tandem eum esset in comitatu Regio, ad oram maritimam aestuosi aeris inclementia, non sine omnium lacrymis, vitam reliquit, uxore superstite, atq; undecim liberis: virilis quidem sexus septem; & muliebris quatuor, septuagesimo aetatis anno; a Christo vero nato MIↃXL. Sed aliquantisper in Hispaniam concedamus, paullo post in Galliam redituri.

CLXXIV. De Antonio Augustino.

Hispania vetus Romanae fortunae socia, sicuti civium virtute, ac fide militiam Romanorum diu munivit; ita & recentioribus temporibus, eorumdem fulsit leges per Antonium Augustinum: qui suis *emendationum* libris

bris a civili, & Pontificio jure labes absterſit, commentariiſque rerum antiquarum, Romae veteris imaginem poſteris aperuit. Natus eſt Auguſtinus illuſtribus majoribus Caeſareae Auguſtae Celtiberorum, humanaſque literas Compluti didicit, & juris civilis primordia Salmanticae. Uberiorem vero juris doctrinam accepit Bononiae a ſummo juriſconſulto Joanne Paullo Pariſio Conſentino, & Alciato; Patavii a Mariano Soccino. Unde Florentiam profectus, Pandectas Piſanos luſtraturus, Romam ſe contulit, ubi primo, Hiſpanorum nomine, lectus in Collegium Duodecem virum litibus judicandis, quos *Rotae auditores* vocant; poſteaque Bononiam legatus, ut Regiis Philippi Regis Hiſpaniarum, & Mariae Anglae nuptiis intereſſet; indeque Romam reverſus, & Alliſanus Epiſcopus creatus; rurſus, juſſu Pontificis, proſpero ſucceſſu, ad Ferdinandum Caeſarem legationem ſuſcepit. Inde Siciliensi Cenſura, juſſu Regio perfunctus, Alliſanam Eccleſiam cum Ilerdenſi mutavit. Conferens vero ſe ad Tridentinam Synodum, nihil hortando, & diſputando praetermiſit, quo dilapſam Eccleſiae diſciplinam ad veterem ſeveritatem revocaret. Tandem ad Terraconenſem translatus Eccleſiam, ingenti fama, imparique meritis praemio, migravit e vita. Siquidem viro egregio, & de divinis literis, ac Sacra Republica optime merito, purpura defuit.

Sed jam regrediamur in Galliam, ac Bituricenſium Academiam, veteris Berythi aemulam; reviſamus: ubi Alciatus perpetuum antiquae jurisprudentiae domicilium locavit. Eo enim viri doctiſſimi ex univerſis regionibus ad jus civile docendum confluxerunt, ut Romanum forum in Galliam videretur eſſe translatum. Nam praeter eos, quos recenſimus, docuerunt eo in gymnaſio Contius, Boerius, Ruſſardus, Raguellus, Balduinus, Aegidius, Hortenſius, Emundus Merillus, Pinſonius, Boerius, & Joannes, atque Jacobus Mercerus: ita ut Cujacius (a) nullam adhuc ſcholam dixerit ſimilem inveniri Bituricenſi Academiae, in eaque omnes jus docere caſte, pure, cordate, & ſine fallaciis. CLXXV. De Bituricensi Schola.

(a) *Ad Margarit. Valeſ.*

Poſt Alciatum praeclaram illius inſtitutionem tenuit Enguinarius Baro: cujus major viventis, quam mortui fuit auctoritas, oppoſitionibus potius aliorum, quam propriis ſcriptis, alioqui eruditis, memoriae commendata. Cum eo non modo Goveanus vehementer, ſed & Duarenus in controverſiis *de juriſdictione, & imperio* acerbiſſime dimicavit: quorum poſtea irae deferbuerunt, itaut, Barone mortuo anno MIↃL. Duarenus laudes illius tumulo inſcripſerit. CLXXVI. De Enguinario Barone.

Natus vero Duarenus ex illuſtri familia, Alciato praeceptori operam dedit Avarici Biturigum: ubi in docendi munere Baroni ſucceſſit, ibique auditores habuit Budaei liberos: quibus patris eruditionem; quam ab ore, & ſcriptis illius imbiberat, grato animo retribuit. (b) Memoria, dicitur, fuiſſe parum firma, ita ut aliquando cogeretur orationes recitare de ſcripto. Cujacio adhuc juveni vehementer obtrectabat, itaut inter utriuſque diſcipulos partium ſtudio concitatos tumultus orirentur; qui nonniſi Cujacii diſceſſu quieverunt. Obiit Duarenus anno MIↃLIX. aetatis vero ſuae L. Vir ingenio fuit, & dictione facili: nemoque melius orationis lenocinium juri civili adplicuit. Ab Accurſianis, & Bartolinis interpretibus, quos in foro triverat, quoſque nova inſtituta docendi ratione ubique mordet, haud pauca tamen ſumſit, quae adſperſa ſermonis elegantia, in novam vertebat faciem. Solebat enim ex abſtruſioribus, & prolixioribus eorum commentariis legere optima. Quod ne videatur a me de viro doctiſſimo confictum, teſtimonium producam ex praefatione ſecundae partis operum ejus, a gentili ſuo conſcripta. Is ait, Duarenum ſaepe in ore habuiſſe illud Lucretii: CLXXVII. De Duareno.

(b) *Epiſt. Bud. apud Duaren.*

Floriferis ut apes in ſaltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depaſcimur aurea dicta.

Moriens Duarenus haud imparem doctrinae, atque ſimultatum ſuarum heredem reliquit Hugonem Donnellum diſcipulum, quem eleganti oratione in praeceptorum collegium cooptavit. Is magiſtri rationem in docendo jure complexus eſt, & indictum olim Cujacio bellum redintegravit. Verum cum Calvinianorum partes, abjecta veteri, veraque religione, tranſiiſſet; mutato cultu divino, coactus eſt etiam ſolum vertere. Variaque fortuna jactatus, & in Germaniam profectus, docuit Heidelbergae: unde ad idem munus Leodium conceſſit: indeque, quod Britannorum factioni res novas molientium ſtuderet, patefactis inſidiis, coactus eſt in Franconiam CLXXVIII. De Hugone Donello.

con-

confugere: ubi cessit e vita anno MDXCI. aetatis suae LXIV. *Commentarios* Juris civilis reliquit uberrimos, & acutissimos: quibus jurisprudentiam in commodiorem ordinem redigere studuit. Cui operi utinam extremam manum addere potuisset: neque tamen minus quales non sunt juventuti conferunt, propter soliditatem rerum, & rectam seriem. Puer vero adeo literas aversabatur, ut ad eas non ante se flexerit, quam illum pater pudore, ac metu afficeret, qui arcessito ad se, coram puero, pastore suario, pacta mercede, filium ei se traditurum simulavit: quo Donellus intelligeret, qualis vita sibi, nisi studeret literis proponeretur. Fallacia haec puerilis animum illius vertit, ac tantum ingenium posteritati, & literis dedit.

CLXXIX. De Francisco Hottomanno. Protulit & Gallia Franciscum Hottomannum ex illustri, & veteri familia, quae sub Ludovico VI. a Germania, occasione militiae, migravit in Galliam: ubi claris affinitatibus, & continuatis honoribus floruit. Francisci tamen hujus ingenio fuit longe splendidior; is enim Jurisconsultus fuit, & orator eximius. Jus civile didicit in Aurianensi schola: indeque Lutetiam Parisiorum ad Senatoriana Patris dignitatem vocatus, forensium jurgiorum stomacho, ad sua vetusti juris, & bonarum artium studia, invito parente, secessit. Qui tamen parens hanc nato culpam condonasset, nisi paullo post ab avita, veraque religione ad Calvini doctrinam secessisset, seque Lugdunum, libertatis causa, contulisset, relictis patriis laribus, abjectaque proxima spe honorum, & opulenti conjugii. Quo facinore pater exulceratus alimentorum etiam spem filio praecidit. Qua nunciata re, Franciscus minime examinatus, illa Epicuri voce continuo exclamavit: *Habeamus aquam; habeamus polentam: Jovi ipsi de felicitate controversiam faciemus*. Itaque suis e studiis non solum laudem, sed & vitae subsidium ducere decrevit. Unde primo Lausannam, postea vero Argentoratum vocatus a Germaniae primoribus, qui honores ei certatim offerebant, ea facundia docuit, ut nobilissimos quosque ad se audiendum e remotissimis regionibus contraheret. A quo docendi munere supersedit tantisper, quoad in Navarrena Regia inque variis legationibus honorifice susceptis, regiis Galliarum administratoribus paruit. Ab his vero, ut potuit celerius, homo quietis, quam honorum cupidior, expeditus, retulit se ad studiorum tranquillitatem. Deinde, rogatu Episcopi Valentini, Valentiam concedens, eo dilapsa jam bonarum artium studia, voce atque institutione sua retraxit. Inde semel, atque iterum ad Bituricensem academiam explicaturus jus civile simul cum auditorum turba sibi maxime benevola reductus; ac postea civilium bellorum naufragiis rejectus, redeundi propositum in posterum omnino dimisit, illud saepe praedicans: *Frustra Neptunum accusat, iterum qui naufragium facit*. Etenim eversus bonis omnibus, & amissa illustri bibliotheca, ex insigni illa Calvinistarum clade, vix vitam salvam tetulit. Igitur patria profugus, etsi a pluribus Germaniae Principibus ad suas cujusque academias reposceretur; tamen Basilicam Rauracorum, cum omni se familia, contulit: ubi eum annum quintum, & sexagesimum agentem aqua intercus extinxit, anno MDXC. relictis filiis duobus Joanne, & Daniele, ac filiabus quatuor. Vir fuit universae antiquitatis tum Sacrae, tum prophanae oppido peritissimus; & non minus ingenio, quam oratione felix, & candidus; cui ad veram virtutem nihil defuisset, nisi bonitatem, quam a natura traxerat, mutanda religione pervertisset. Non modo in Accursionis, & Bartolinis interpretibus reprehendendis; sed in ipso Triboniano, quem & *Antitriboniano* peculiari libello concidit, perpetuo exagitando; collectam tota vita opinionem verecundiae, atque modestiae prorsus amisit. Ordinem praeterea librorum juris antiquitate munitum in sermonibus, atque scriptis carpebat, praequam decet Jurisconsultum; aliamque ordinis rationem comminiscebatur, Itaque in illum videntur mihi a Cujacio haec oblique jacta: (a) *Cohaerent*, inquit, *digestaque sunt omnia arte mirabili, nec tam ingenio Triboniani, quam Juliani, Hermogeniani, & veterum prudentum, quorum ille vestigia secutus est. Et qui aliam desiderant, vel comminiscuntur artem: nae quam illi sunt imperitissimi! Nam neque quid ars sit sciunt; neque artem digestorum, aut principia certa juris ulla perceperunt unquam, suaves tandem ad ridendi materiam*. Haec de aliquibus, ac de isto fortasse potissimum Cujacius: quem unum Hottomannus, misso Balduino, aliisque antiquioribus aemulis, dignum habuit, cum quo manus consereret, & quem aliquando clam, aliquando palam oppugnaret, suppresso nomine, sed illius expressa sententia: ut in locis aliquot *observationum*, obser-

(a) *In paratit. Digest. titul. mandat.*

observationibus (a) Cujacii oppositis, in libris *amicabilium responsionum*. Animadverti etiam Hottomannum *observationum* 12. *cap.* 30. & *illustrium quaestionum* 24. non obscure adversari Cujacio, illiusque observationi decimasextae libri primi. Sed ea non tam contentio fuit, quam ita, quae brevi deflagravit. Cujacium enim abs se oppugnatum tanti tamen fecit Hottomannus, ut filium admonuerit, *Psalmos Davidis*, & *Cujacii paratitla* sibi unquam excidere pateretur. Quo magis Hottomanni candorem admiror, & judicium; cum ne sui ipsius quidem amore a vero sensu fuerit abreptus. Quam animi aequitatem haud minus candide (b) Cujacius ei rependit: Hottomannum enim appellat *virum ingenii probi*, & *recti*: haud parvi momenti laude a tam parvo laudatore.

(a) *Lib.* 19. *cap.* 31. *Vid. vitam Hottoman. scripta* Boschio.

(b) Cujac. *ad tit. Ulp.* 22. *verb. quib. scieris poterisque*.

CLXXX. De Jacobo Cujacio;

Sed jam de ipso Cujacio dicendum: qui si antea natus esset, omnium interpretum vice fuisset. Neque enim aliquid ignorare per illum, neque sine illo discere quidquam licet. Docet nimirum unus omnia, & semper sua. Quae ratio nos movit, ut eruditam Jurisprudentiam, quamvis ad ortum ab Alciato revocatam: tamen Cujacianam appellemus. Adeo enim Cujacius eruendo, & illuminando veteri juri aliorum industriam, & judicium superavit, ut quidquid est optimum, ei ascribendum, ipseque appellandus *redivivae Jurisprudentiae pater*. Natus Cujacius Tolosae, puer adhuc propriis viribus nullo docente, connixus est ad graecam, & latinam eruditionem, atque Arnoldum Ferrerium in Patria jus civile docentem audivit: a nemine vero melius, quam a sua ipsius minerva edoctus. Quem tamen mortuum omnis posteritas magistrum agnoscet, proh nefas! viventem sui repudiavere cives, & Cujacio in honorum contentione praetulere Forcatulum, homini simiam! Atque initio ignorantia magistratuum; postea vero communis administratio, quae invidiam aequalium illi peperit, procul distulit ab eo doctrinae praemia, quae post variam jactationem fuit assecutus. Patria siquidem repulsa stomacatus, & Michaelis Hospitalis jussu collega datus Duareno, & Donello in Balduini, qui in Germaniam abscesserat, locum; ad Biturigas migravit, hoc misso libello repudii ad cives suos post sero resipiscentes, eumque frustra repetentes.

S. P. Q. Tolosanus Jacobus Cujacius S. P. D.

Frustra absentem requiritis, quem praesentem neglexistis.

Verum Duareno, & Donello antiquis ejus scholae possessoribus, ob novitatem, & doctrinae praestantiam invisus, ipso quodammodo in portu navem fregit. Illi enim viribus in unum collatis, factionisque suae discipulis novum in praeceptorem concitatis, insidiarum, & juvenilis petulantiae metu Cujacium recedere, ac retro flectere cursum coegerunt, non sine magna Michaelis Hospitalis indignatione; qui, hac improbitate audita, Donellum ea de re acerbissimis literis objurgavit, compressoque tumultu, Cujacium ad Biturigas honorificentissime rem. fit: ubi eo majori gloria docuit, quo magis ab adversariorum odio exacuebatur, ut dicere soleret, se quidquid in jure civili profecisset, acceptum ferre obtrectatori suo Duareno. Docuit etiam Tolosae, credo, antequam repulsam acciperet, Dujonae Cadurcorum, Valentiae Canacum ad Rhodanum, & Augustae Taurinorum, ingentibus acceptis a Margarita Emanuelis Philiberti uxore praemiis: ibique, atque etiam in Galliis inter Senatores lectus, ut dignitate, ubi liberet, uteretur. Bononiam vero vocatus a Gregorio XIII. nescio qua Italiae infelicitate, recusavit ad antiquum bonarum artium domicilium venire: quo cum veterum saltem Jurisconsultorum celebritas, eorumque memoria religione quadam antiquitatis consecrata, pertrahere debuisset. Porro Cujacii fama in remotissimas regiones tam late, ac rapide vagabatur, ut incredibilem auditorum turbam sedibus patriis moto ad eum conduxerit. Unaque haec omnium ejus laudum instar erit, quod & Josephum Scaligerum habuerit auditorem: qui gloriatur in jure civili doctorem habuisse Cujacium, nunquam abs se sine peculiari laude commemoratum. Etenim, praeter alia loca, invenimus in *Scaligerianis*, Cujacium a Josepho *margaritam Jurisconsultorum* vocari: quem sibi tantum scripsisse tradit, & doctis ipsius vero Scaligerum, relicta patria, exceptum a Cujacio Valentiae, qui eum (ut verba ipsa referam) *ex illa navi nauseantem bonorum studiorum gustu refecit*. Quam ob causam ei ab Deo bona omnia precatur *optimo*, & *incomparabili viro*, *a quo fuisset bona spe sustentatus*. Idem Scaliger scribit: *quidquid Alciatus inchoasset*, *absolvisse Cujacium*, & *Jurisprudentiam per suam ipsius vim explicasse*. Eumdem refert super tapeto pronum,

num, librisque circumfusum legere consuevisse. Post subjicit: Cujacium *Theoriam Juris Romani veteris calluisse optime*: usus vero forensis non tantum fuisse ignarum, sed cupidum quoque dediscendi si quid imbibisset, ne a Romano jure distraheretur. Ejusdem autem probitatem hoc argumento comprobat, quod haud exiguam auri summam in alendis discipulis amisit, dum a Patria pecuniam expectarent. Eodem Scaligero teste, Cujacius ad Jus omnia referebat, & cum ab imperito aliquo *Grammaticus* appellaretur, subridens excipiebat: *Dolet huic scilicet, se non esse talem*. In legibus tamen XII. Tabularum, Scaliger tradit, abs se multa Cujacium didicisse his verbis. *Nullus est qui de legibus XII. Tabul. quidquam docere me possit, ne* Cujacius *quidem: qui non inficiabitur, me illi multa indicasse, quae hactenus eum latuerant*. Sibique multae laudi ducit, quod a Cujacio laudetur, homo alioqui non modestissimus. Non ante Cujacius ad docendum accedebat, quam septenis, aut octenis horis commentaretur, & ubi difficilem locum inveniret, haud pudebat, virum sol us veritatis cupidum: tempus ad meditandum sumere. Veterem eruditionem tanti faciebat, ut ea se diceret in jure civili *tanquam hamo piscari*. Cum animum laxaret, & intervalla studiorum frequentibus conviviis una cum discipulis occuparet, nullam interea Juris mentionem inferri patiebatur. Belli Civilis tempore, cum putaretur Henricianis partibus favere, crederetur que de tradenda Henrico per insidias Biturigum urbe occulta consilia inire, seditione populari pene fuit oppressus, vir alioqui Religionis Romanae tenacissimus, impatiensque adeo rerum novarum, ut de rebus ad religionem pertinentibus rogatus, quaestionem ad Ecclesiae judicium remitteret, his verbis: *Nihil hoc ad edictum Praetoris*. Praeterea erat adeo a factionibus alienus, ingenioque tam placidus, ut militarium tumultuum, & frequentium seditionum taedio, vitae naturalem abruperit cursum, quem pro corporis firmitate, atque integra valetudine longius produxisset; nisi defecisset angore animi suscepto e luctuosa eorum temporum in Gallia literarum, & bonarum artium facie, quae nobis Cujacium abstulit octavo, & sexagesimo aetatis suae anno, a Christo autem nato MIↃXC. quarto Calendas Octobris, relicta ex secunda uxore filia Susanna: cui mandavit, ut Bibliothecam in hereditate repertam sparsim venderet, quo libris in plurium dissipatis manus, nullus esset, qui abs se adnotata colligeret, atque vulgaret; ne ex rebus propere scriptis, maleque a collectore intellectis, studiosi in errorem inducerentur. Ante vero uxorem duxerat Magdalenam Roriam, ex qua susceperat Jacobum filium jam puberem, & ad Reipublicae literariae spem a genitore summa cura educatum. Cum talis fuerit Cujacius, auditoribus tamen scriptis profuit potius, quam voce, quae non admodum sonora erat, nec satis explicita. In dictando praeterea varius fuit, & anceps, & perturbatus, oratione modo citata, modo remissa, nec raro interrupta: ut pronunciantem auditores neque stylo, neque auribus commode consequerentur. Cum enim alte, atque acutum excogitaret nimia intentione animus, a pronunciationibus legibus abstrahebatur. Quamobrem cogebantur discipuli, eo dictante, saepe stylum vertere, atque interdum convenire simul, ut scriptis collatis sententias colligerent integras. Romanarum legum sanctimoniam non modo suis interpretationibus pene divinis, verum etiam incorruptis moribus praestitit. Praeter Duarenum, Donellum; Hottomannum, obtrectatorem habuit, & Joannem Robertum Aurelianensem: quem noste r lepide vexavit, eumque tum exulceravit maxime, cum literis transpositis nomen illius vertit in haec verba:

Sero in Orbe natus.

Denique, ut sors est nostra, qui vix Cujacio praeceptore digni sumus, infensos habuit minus doctos omnes, quos tamen haud eadem patientia tulit, quas nos faecem hanc literatorum decem jam annos totos ope divina toleramus. Neque enim ille silebat, neque abstinebat ab injuriis iis, quarum nomine ab Hottomanno reprehenditur; qualia sunt *scutica dignus*, *stultus*, *mendax*, *coecus*, *caliginosus*, *os durum*, *& similia*, quibus suos Cujacius hostes incessebat, non propter constantiam hominis nostra minorem; sed forte quia illi, non calumniis, ut isti, & conviciis de trivio arreptis occentabant, sed ingenio potissimum certabant, literis, ut non prorsus docto adversario essent indigni: dissimiles certe sannionibus nostris, minime idoneis ad eruditi ullius hominis iram. Sed hos mittamus livore, otio, & alienis opibus in bonorum contumeliam abundantiores, qui scelerum stupore

haud

haud intelligunt, *Injuriam unde exorta est, ad eum plerumque reverti*. Fertur etiam in doctos viros Cujacius iracundius, etsi non provocatus: quale est suum illud de Connano judicium: *Connanus*, inquit, *doctissimus quidem vir, sed non juris. Corrumpit judicium, & tempus perdit, qui illud in illius commentariis ponit*. Nimis profecto aspere, nimis praecise. Mortui Cujacii funus honore nullo caruit. Corpus enim nobilium discipulorum humeris fuit elatum, hominisque virtus funebri oratione a Claudio Marescallo Senatore, ac Regio Consiliario collaudata. Posteritas vero de Cujacio neque tacuit adhuc, neque tacebit, donec Romanae loquentur leges: de quibus tam bene promeruit, quam qui jurisprudentiam ab se *lateritiam acceptam, auream reddidit*: ut de eo Jacobus Gothofredus, vir judicio acerrimus, pronunciavit. De illo etiam Antonius Oiselius scripsit hanc merito laudem:

Ὀφθαλμὸς νομικῶν βεβιῶκεν, καὶ κορυφαῖος.

Non alia vero laus praestantior, aut Cujacio dignior illa Pithoei: a quo nuncupatur *interpres Romani juris a summis conditoribus primus, & ultimus*: qua sane inscriptione nulla veracior.

Vixit eodem aevo Barnabas Brissonius, qui caussas diu, summaque gloria patrocinatus, famaque doctrinae ad Henrici III. notitiam adductus, a caussis privatis, ad fisci patrocinium ab Rege fuit vocatus; deinde Regii consilii adsessor, & Parisiensis Praeses denique creatus: suscepitque, jussu Regis, multas, & honorificas legationes: dicebat enim Rex; *nullum in Orbe Christiano Principem esse, cui Brissonius alter adesset*. Mirum autem fuit in hoc viro, ut neque eruditae jurisprudentiae studio a forensi labore; neque hoc ab illa distraheretur. In forensibus enim vacationibus ad severiora studia juris antiqui, tanquam ad laborum levamen confugiebat; quodque aliis curarum summa fuisset, id erat homini laboriosissimo diverticulum. Quo interea tempore, omnes Jurisprudentiae recessus penetrans, Romanum forum propriis obrutum ruinis pandebat, simulque mores veteres ad memoriam hominum revocabat, collectis, explicatisque, non vocabulis modo prisci Juris, sed *formulis* etiam verborum solennibus per varios auctorum locos latentibus: quibus distinguendis non minus, quam exponendis opus fuit acumine, solertiaque incredibili. Adeo enim intertextae sunt scriptis veterum, & confusae, ut vix lynceus internosceret, atque discerneret. Illis autem expromtis, veteres mores patent, & ratio cum publica, tum privata Romanorum: quae, velut cortice, formularum continetur involucris, quibus prophana, & Sacra, publica, & privata negocia expediebantur. Utinam vero sola literarum gloria contentus fuisset, nec se ambitione in popularem flammam calamitosis illis Galliae temporibus conjecisset! Parisinis enim tumultuantibus adversus Regem, cum ipse collegarum exemplo, abscessu suo, vim declinare potuisset: populari tamen aurae confisus, manere decrevit in urbe: sperabat enim seditionem illam praesentia, & auctoritate sua repressum iri. A qua sententia nullis amicorum admonitionibus deduci potuit. Quamobrem lapsus in manus inimicorum, inque teterrimum carcerem conjectus, vitae miserabilem nactus est exitum: traditusque carnifici, extremas contumelias ab insolentissimis, & efferatis hostibus toleravit. Carnifex vero initio ad tantum facinus exhorrescebat, clarissimique Praesulis dignitatem adeo reverebatur, ut membris expavesceret, brachiaque illius, dum necem tentarent, insolito torpore corriperentur. Tandem, urgentibus inimicis, victaque metu reverentia, vi subactus carnifex celeberrimo viro de infelici trabe suspenso, gulam laqueo fregit, abstulitque posteris utilitatem eruditissimi operis, cui absolvendo Brissonius haudquaquam potuit exiguum vitae spacium a belluis illis impetrare. CLXXXI. DE BARNABA BRISSONIO.

manibus exorare.

Atque horum sane laboribus, & ingenio excultum jus civile fuit, eorumque opera, Respublica Romana convaluit. Praestiterat vero aliquid, & Connanus: neque contemnenda est industria Balduini, & Raevardi, Petri Fabri, & Viglii, & Vultei, & Pacii, & Corasii, aliorumque hisce similium, qui flores potius, quam fructus attulerunt: quod nostrates pragmatici de universo eruditorum jurisconsultorum genere insulse admodum, nec dicam stulte, pronunciarunt. Omnium enim fructuum origo est, qui radices educat. CLXXXII. DE ALIIS ACERVATIM

CLXXXIII. De Marano Gotofredis Vesembegio Perezio, Pancirolo, Mornacio, Vinnio, Grotio, Gregorio Tolosano, Antonio Fabro.

Ex eruditorum vero turba sunt mihi sevocandi, ac nominatim appel-
landi aliquot, qui proximum a Cujacio, ac majorum gentium Jurisconsul-
tis locum occupant: utpote cum non modo splendida, & jucunda, sed so-
lida maxime, atque utilia tum in forum, tum in scholas adduxerint, ex
Cujacianis praecipue libris, tanquam e Jurisprudentiae latifundio: unde
quo magis effoditur, majora summittuntur. Hi vero sunt in primis Mara-
nus Cujacii discipulus lucidissimus auctor: Gothofredus senior, qui perpe-
tuis notis ex eruditorum penu depromtis, jus civile ambiit; cujus doctrinae
varietatem potius laudaverim, quam acumen: Vesembegius, praeter fo-
rensem professionem, eruditus: Antonius Perez in Institutionibus aptus, &
commodus, & in Codice uber, ac facilis: Guido Pancirolus Italicae gloriae
in hac meritoria nostratium Jurisprudentia vindex Mornacius frugalissi-
mus interpres: Arnaldus Vinnius vir lectissimus, cujus commentariis in-
stitutionum omnium ante se opera vincitur, cujusque in notis earundem
brevitas mire cum perspicuitate conspirat: Grotius etiam occurrit, fax ju-
risgentium, nec minor naturalis, quam civilis honestatis interpres, atque
praeceptor: Gothofredus junior abstrusa eruditione, selectaque scientia
juris, judiciique integritate secundus certe a Cujacio Jurisconsultus: & Gre-
gorius Tolosanus scriptor expeditissimus. Tandem in Antonio Fabro con-
sistam interpretum audacissimo, & pragmaticorum hoste vehementissimo,
qui aliis quidem in operibus acumen magis, quam veritatem praestitit; in
Codice vero suo usum rerum, ingenii sui jam maturi reddidit nobis utilita-
tem; ut meliora sint, quae minus acuta.

CLXXXIV. De Quatuor Scholis post renovatam Jurisprudentiam judicium.

Nunc quatuor harum discrimina, & instituta Scholarum, ex rebus ad-
huc expositis ad studiosorum utilitatem breviter notabimus, atque distin-
guemus. Et sane Irneriana Schola, renatis recenter legibus, tanta religio-
ne parebat, ut non modo in administratione rerum civilium; sed etiam in
docendi ratione, atque ordine Justiniani praecepto subjiceretur. Et quia Justi-
nianus omnia commentaria, omnesque interpretationes a finibus juris ci-
vilis edicto suo ejecerat; retentis tantummodo *paratitlis*, quae alii *brevia ti-
tulorum argumenta* interpretantur, (a) alii *breves unius tituli ex alio repletiones*;
permissisque interpretationibus κατὰ πόδα, sive quae vestigiis insistunt;
Ideo Irneriani Jurisconsulti nihil sibi amplius in jure interpretando permi-
serunt, praeter breves titulorum, aut legum summas, & verborum expo-
sitiones, quibus obscuriorem legum sensum recludebant. Unde Azo, qui
aliorum summas, & suas uno eodemque opere collegit, visus est excurrisse
liberius: Ejus libertatem imitata est Accursiana Schola, duce Accursio Azo-
nis discipulo, qui veterum Irnerianorum notas, & suas legibus adplicando
singulis, superiorum interpretationum modum excessit: Verum hi mediam
inter Bartolinos, & Irnerianos viam injerunt, ut uberiores quidem Irneria-
nis essent, modestiores vero Bartolinis. Bartolus enim cum sua familia,
quia e Schola saepe discurrunt in forum, & alas utrobique tendunt, adeo
nonnunquam in altum evehuntur, & in quaestionum pelagus abducuntur;
ut ipsius aliquando litoris conspectum amittant unde solverunt. Quamo-
brem Bartolini Jurisconsulti a veterum definitionum explicatione, ad nova
ipsi se definienda vertebant, contendoque magis, quam interpretando juri
civili vacabant. Ut non tam interpretes, quam (fas mihi sit laude ista hoc loco
uti) compares quodammodo veterum juris auctorum evaserint. Itaque tum
in bono, & aequo; & justo, & injusto tradendo, ac definiendo valuerunt;
quantum in historia, veteribusque vocabulis, & moribus caligarunt. Quod
nostrum de Bartolina Schola judicium ne videatur ab Italici, nativique soli
amore profectum; auctorem proferam peregrinum, & summi ordinis juris-
consultum Hugonem Grotium: quicum hac mihi de re convenire summo-
pere gaudeo. Haec autem ille in prolegomenis: (a) *Secunda classis* (nempe
Accursiani, & Bartolini, quos ille confudit) *Historiae veteris incuriosa, om-
nes Regum, populorumque controversias definire voluit ex legibus Romanis, assumtis
interdum canonibus. Sed bis quoque temporum suorum infelicitas, impedimento
saepe fuit, quo minus leges illas intelligerent: Solertes alioqui ad indagandam aequi
bonique naturam. Quo factum, ut saepe optimi sint contendi juris auctores, etiam
tum, cum conditi juris mali sunt interpretes*. Cujaciana tandem Schola merito
existimabitur tranquilla, & serena Jurisprudentiae dies; cujus luce, diffla-
tis barbariae nubibus, patuit sincerus Romani juris aspectus. Hujus autem
Scholae primores, ministri tantum sunt Jurisprudentiae veteris; nova enim,
& so-

(a) *Vid. Got. Junior. in Cod. Theodos. in princ. & Menag. amoen. jur. cap. 15.*

(b) *De jur. bell. & pac.*

& forensia negocia vix attingunt. Quamobrem hoc a superioribus differunt, quod illi jus vetus perperam ab eis aliquando tractatum, prudenter tamen, & utiliter ad nova negocia producunt; Hi vero cum interpretis munus obeant optime, aliud, aut contemnunt, aut raptim attrectant, ut hanc illis laudem ultro remiserint.

Quapropter sua studia recte institutus, primordia, & elementa juris e Cujaciana Schola petat, ut nihil initio imbibat nisi sincerum, & incorruptum, ac vere Romanum, quae cum in sanguinem verterit, tum poterit certis, & obscurioribus in locis ad intelligendi facultatem Accursium adhibere. Quo in labore, cum se probe exercuerit, expenderitque vires suas, Bartolinis utatur interpretibus; ut ad patrocinia causarum, scientia munitus accedat, & usu. Ex hoc enim studio ei facile ad subortas quaestiones, & quotidiana negocia rationes, & auctoritates, exemplaque abunde offeruntur. Quibus ubi destituatur, commodam opem poscet *a tractatibus, consiliis, decisionibus, resolutionibus*, & similibus forensium disquisitionum acervis, quibus legum studiosus maxime juvabitur, si eos non pro magistris, sed pro nomenclatoribus, & indicibus memoriae adminiculo adhibuerit: recentioribusque utatur tantum, ut famulis veterum interpretum, eorumque praeconibus. Is enim e forensibus consarcinatoribus in hac nundinali Jurisprudentia praestat ceteris, qui plus attulerit alieni: Consulendique sunt recentiores, non ad judicium, cujus ipsimet magnopere indigent; sed ad laborum levamen; ut scilicet post flexuosam, & salebrosam hanc viam, novorum ductu, celerius consequamur antiquos. Eo enim nunc excesit in jure civili copia, molesque scriptorum, ut is esse coeperit utilior, qui magis legendi necessitatem imminuerit. Quam ob causam, & nos primordia juris antiqui, distracta in tot selectiorum jurisconsultorum volumina, quorum jam numerum studiosi reformidant, tribus contraximus libellis, & in faciliorem digessimus ordinem: ut ad temporis compendium, ubertatem etiam, & in utilitatem longiorum operum adjungemus. Superest, ut quod promisimus Raphaelis Fabretti, & Francisci Blanchini de lege Regia judicium hic adscribamus. CLXXXV. CONCLUSIO DE INTERPRETUM USU

J: VINCENTIUS GRAVINA
RAPHAELI FABRETTO.
S.

Cum juris civilis origines, quas jampridem nobis explicandas esse susceptas non ignoras, nunc prope absolverimus; nefas visum est de Lege Regia *definire quidquam, antequam te consuleremus Romanae antiquitatis oraculum, quamobrem in aedes me Carpinianas contuleram, ut te convenirem. Non enim tibi latet, quam variae sint eruditorum sententiae de fragmento illo Capitolino; germanum ne sit, an potius confictum; quod ab aliquo, nec prorsus temere, contenditur. Quod tu ea de re censeas, cognoscere plurimum interest nostra. Cum te namque uno mihi tuto videbor opinari, homine pari eruditione, atque virtute; qui facile patieris, ut nos periculo scribamus tuo. quippe qui non sis veritus in nova, & eleganti tua* inscriptionum *collectione oblatratores nostros praeclaro, & gravissimo de me testimonio ultro lacessere; quasi te pudeat virum prisca probitate, in bonorum censum ab illis maledicentia sua non esse descriptum. Nos vero (vide quem hominem beneficio tuo demerueris!) quamvis illi noxiam tibi remiserint; ubi nodus tamen aliquis erit in hac lege solvendus, molestia nostra eorum vicem te ulciscemur; & rogando, atque consulendo curabimus, ne nos impune defenderis. Amici tui periculum in hujus Legis judicio vides, minuere videbor majestatem, si temere fragmentum rejecere; arguar vero lege Cornelia de falsis, si falsam tabulam asseruero. Omnes igitur opes meae sunt in eruditione, atque humanitate tua, quas, si unquam alias, in hoc maxime discrimine mihi velim adfuturas. Nosti enim quam vigilet, & gratuitos habeam delatores, si quid offendero; cum adhuc tam male meus mihi candor cesserit, & innocentia. Vale. Ex aedibus Carpinianis.*

XII. Cal. April. MDCXCIX.

RAPHAEL FABRETTUS
J: VINCENTIO GRAVINAE.
S. P. D.

EGo quidem receptis a primariis literatorum monumentis bellum indicere non soleo: & propterea Legem illam Regiam (quam vocas) apud Gruterum pag. CCXLII. nunquam in dubium revocavi, quin eßet bona fide conscripta, atque ex formula vetustatem simul, ac dignitatem Romani Senatus sapienter rogata. Dubium vero quod apud aliquos innatum eße memoras, Franciscus Blanchinus noster (ingenium viri bene nostri) examinandum ex Tabulae inspectione suscepit, & sinceram eße serio pronunciavit, cui meus calculus libenter accedit. Praeterea quatenus unius, alteriusque dißensus ad rem in controversiam adducendam sufficeret, leg. hic Barbarius de Off. Praet. locum habere putarem, ex qua communis tot majorum gentium literatorum error, (ita vocare liceat) jus facere diceretur. Aude igitur meo periculo, postquam meum judicium de hac re sequi places; Ego enim in te tuendo, atque observando periculum quodcumque subire paratus sum, ubi illud imminere certo scirem; nedum ob hanc, quam puto inanem disceptationem, juvante nobis tum stylo, qui puram putam genuinamque vetustatem redolet, tum magnificentia inscriptionis, in materia, quae omnem fictionis suspicionem exludit. Vale. Ex nostro Museo.

X. Cal. April. MDCXCIX.

J: VIN-

J: VINCENTII GRAVINAE

ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIB. II.

QUI EST

DE

JURE NATURALI

GENTIUM,

ET XII. TABULARUM.

AD

CLEMENTEM XI.

PONT. MAX.

I veteribus in monumentis, tuo juſſu erutis, atque meliori auſpicio reſtituendis, animi tui magnificentiam, CLEMENS OPTIME, ſumma cum admiratione contemplantur omnes; multo magis frontem contrahent eruditiores, dum intra ſe volvent utilitatem, quae in omne genus hominum inſtauratione ſtudiorum a te laudabiliter ſuſcepta manaverit: Etenim quanto aeternitas mortalitati, anima corpori, divina humanis antecellunt; tanto anteire ceteris operibus tui oportet ea, quae quotidie conferuntur in incrementum Religionis; & literarum; quae utpote immortales, neque incendiis, aut direptionibus, aut naturae, temporiſque injuriis perituræ, immortalitatem propriam Principis beneficentiae circumfundentes; & Patronum, vindicemque ſuum gloriae perennitatae remunerantes, memoriam, & exempla illius tranſmittunt ad imitationem poſteritatis; ut virtus, quae unius interitu occideret, in omne aevum,inque gentes univerſas literarum ope multipliciter, cumque tantopere gaudeas priſcis Romanorum ſignis,atque marmoribus inventis, quae antiquam animorum, & Imperii magnitudinem produnt; miremur ſi majori munificentia tibi excipiendas cenſueris veteres Leges, quae illorum ſapientiam ad nos referunt, atque juſtitiam, civileſque virtutes exemplo ſuo profuturas univerſis,ac perpetuo Reſpublicas,& Regna ſumma cum populorum felicitate conſervaturas! Hanc nos vetuſtiſſimam Romanorum prudentiam, & aequitatem in *XII. Tabul. Legibus* adhuc viventem, hoc ſecundo libro ſtatuimus ante oculos ſtudioſorum; quo ſane opere, velut imaginem animi tui adumbraſſe videbimur. Et quia libro primo, quatuor circiter abhinc annis edito, Romani juris originem, & progreſſum exterioribus ab initiis, nempe a monumentis hiſtoriarum, & memoriis temporum deduximus,

mus: nunc hujus initio, fontes recludemus uberiores, & non Romani ſolum, ſed univerſi *Gentium Juris* originem, inteſtinis ex cauſis protrahemus, & ipſa ſcilicet honeſtate naturae. Quam honeſtatem, non opinione, ſed veritate conſtare oſtendemus, ut qui ab illa deſcriverint, & illicita imperaverint, quidvis potius populis tuliſſe putemus quam Leges: quas, ut Cicero ait, neque ingeniis hominum excogitatas, neque ſcitum aliquod eſſe populorum, apparebit; ſed alterum quoddam, quod univerſum Mundum regeret imperandi, prohibendique ſapientiam. Quamobrem principem illam, & ultimam Legem, e ſapientiſſimorum ſententia definit, *mentem omnia ratione cogentis, & imperantis Dei*. Quibus comprobatis, palam erroris coarguentur Phyſici illi, qui regem inter ea, quae neque vera, neque falſa conſtituuntur, a natura rejecerunt. Quod, te favente, aggredimur, CLEMENS JUSTISSIME, cujus e vita merito poſteritas exemplum ducet Legum Divinarum.

Cum igitur acres, ac diuturnae de naturali lege contentiones inter Philoſophos jamdiu excitatae fuerint, & etiam in dies in hac aetatis noſtrae illuſtri concertatione ingeniorum excitentur, & ferveant; aliis ipſam appetitionem, pro lege naturae ponentibus; aliis eam rationi ſubjugantibus: certe nihil in hac opinionum, & animorum fluctuatione chriſtiano homine felicius eſt, atque tranquillius in orbe terrarum, qui divino numine hos evolat laqueos, ipſaque voce veritatis ex infinita errantium turba detrahitur. Is vero nihil profecto miſerius, nihil perturbatius, qui vel falſa, vel nulla religione imbuti, aut in fallaci philoſophiae genere verſati, partim a corrupta divinitatis notione *juſti*, atque *injuſti* regulam petunt, caducas affectiones Deo adplicantes, ejusque juſtitiam ex humana lege definientes; partim ſua ſibi vitia pro naturae legibus habent, fas, nefaſq; propriis cupiditatibus aeſtimantes, ac bonum, & aequum humanis libidinibus expendentes. Quos, abjecta duce animorum ratione, quae ſingulorum cupiditates, *juſti*, atque *injuſti* notione moderatur, aſſiduis oportet jactari moleſtiis, cum, excluſa curatione, morborum radicem uti propriae naturae portionem amplexerunt. Atque hi cum numinis auctoritate minime impellantur, ſcientia pertrahendi ſunt

ad

ad primaevi juris cognitionem,& naturalibus rationibus eo perducendi : ut quae ratio eos verterit ad justitiam,eadem expeditius deferat ad religionem: si semel imbiberint,nihil esse aliud jus naturale,quam adumbrata quaedem in hominibus divinae lineamenta legis,etsi non perfectam , at inchoatam tamen , affectamque ab ipsomet animorum exordio religionem.Quo longius ab eorum opinione recedimus, qui ex institutione Christianorum studium pellunt , excluduntque moralis philosophia , veluti supervacuum, & profanum, ac minime dignum, quod in hac praeceptorum divinitate se offerat . Quasi aliquid religioni detrahatur , si philosophia etiam eamdem ad causam advocetur. Ut enim ea sapientiae decreta,quae nostros excedunt sensus, ab auctoritate solius religionis arceffamus : morum tamen regulas,quarum cognitio etiam humanae facultati patet,cur segregemus a consideratione naturae , quae , semotis erroribus consuetudinis, ipsa per se tendit ad honestatem ? Attollitur enim religione honestas altius ; at minime aufertur a conspectu naturae : quae , philosophorum adjuta studiis , expedit nobis iter:ita ut propius adspiremus ad christianam virtutem, si naturalibus etiam rationibus enitamur . Ac sicuti homines longe de re communi generosius,quam de alterius dominatione decertant;quia intelligunt inclusam esse in patriae salute libertatem ; ita multo alacrius contra , vitia pro virtute pugnaverint, si a philosophia didicerint, nihil aliud esse virtutes, nisi productionem , usumque propriae rationis , atque humanae incrementa naturae . Praeterea sponte suscepta libentius , quam imperata geruntur , cum libertatis ex illis,ex his vero servitutis oriatur opinio. Pro libero autem agit quisquis rationi paret : & pro servo quisquis obtemperat auctoritati . Percellit enim tanquam vox Imperantis, animosque sistit auctoritas;at ratio ingressa mentes, & interius leniter illabens , flectit paullatim sensus, vertitque jucunde voluntates: ut quo plures in comitatu suo rationes adduxerit auctoritas ; eo longius ab illius dominatu videatur abesse violentia . Tandem quid importunius, obsecro, quam euntes ultro malle machinis tollere, ac raptim abstrahere tenentes viam ? Quos alioqui propter christianae pietatis cum naturali honestate convenientiam satis religio incitaverit , sublato signo , quo fuerit inten-

dendum. Neque me quiſquam veterum Patrum vocibus abſterruerit, quorum ceteroqui auctoritatem, ac numen maxime, pro eo ac debeo, vereor, veneror que. Nam etſi aliquando videantur illi contra ſtudia philoſophorum exardeſcere; non tamen doctrinam adoriuntur univerſam, ſed illius mores aetatis; in qua philoſophi vel falſa cum vera religione commutata, propter veterem tamen conſuetudinem, adeo primis illis repetebantur, atque revocabantur ſtudiis, ut aliquando auferrentur longius; vel ſemotis a rerum gubernatione, atque cura numinibus, morum regimen, artemque vitae non ab auctoritate divina, ſed ab humana tantum ratione, atque a philoſophia ducebant. Ceterum qui divinis praeceptis naturales rationes intexuiſſet, ac moralem philoſophorum doctrinam, expunctis erroribus, in Chiſtianorum ſcholas advocaſſet, tantum abeſt ut reprehenderent, ut etiam exemplo ipſi ſuo excitarent, atque praeirent. Quid enim refertius philoſophorum ſenſibus, quam veterum ſcripta, & monumenta Patrum? Quid morali Graecorum philoſophia prae illis abundantius? Quis eis impenſius religionis noſtrae cum naturali honeſtate conſenſum dedicat, atque declarat? Hinc non modo criſtiana inſtitutio philoſophiae praeceptis mirifice augetur: verum etiam inſita illa noſtrae doctrinae ſeveritas, quam initio animi reformidant, adjumento rationis veluti quadam naturae illecebra ita demulcetur; ut qui e noſtratibus a ſtudiis fluxere philoſophorum, longe ſint humaniores, atque ad lenitudinem proniores iis qui nulla doctrinae jucunditate, nullaque rationis perſuaſione, ſed ſola formidine, atque auctoritate retinentur: Qui plerumque, ut in optimum quodque inſtitutum vitia facile penetrant, ſimulato divinitatis amore, humanitatem adeo deponunt; ut mutantes, & ſeligentes potius vitia, quam reſecantes, non tam ſtudio ſuae, atque alienae ſalutis, quam ardore nocendi, atque vexandi, auſteritatem vitae profiteantur. Itaque ſicuti Juriſprudentiae maxime conducibile; ita neque a religione alienum fore duco, ſi juris fundamenta in ipſa hominis mente locavero, & cum divino jure naturalem juſtitiae rationem compoſuero: ut qui chriſtianis inſtitutis adverſantur intelligant etiam cum natura ſe dimicare.

Quo-

I.
DE BONI, MALIQUE NATURA, SIVE DE JUSTITIA, ET INJUSTITIA NATURALI.

Uoniam vero confusa quaedam aliquando, nec satis distincta Legis naturalis notio, tum e Jurisconsultorum, tum e Philosophorum profertur scholis, quae non homines modo, sed & bruta etiam amplectitur, ac pluribus ex partibus obnititur humanae rationi, quae vitanda, & expetenda, non fuga, & appetitione naturali, sed boni, & mali definitione discernit; Hinc multi legem naturalem a sola humana ratione, tanquam ab radice sua efferunt, rectumque animi judicium, inconsultis naturae affectionibus adeo anteponunt, ut sensus honestati contrarios, vitium existiment naturae universae quodammodo aegrotantis, atque ab institutione sua turpiter deflectentis. Contra vero alii absurdum autumnant, partem anteferre toti, legemque communem rerum creatarum contrahere ad certae, ac peculiaris naturae sensum, & ad rationem humanam res ita expendere universas, ut quod homunculis conveniat, aut repugnet, id infinitatis totius perfectio, aut vitium habeatur. Unde nullam ponunt boni, malive naturam, eique inhaerens jus naturale omnino convellunt, ne honestatis lege per naturam constituta, suis ipsamet legibus natura damnetur: quod eveniret, si virtus una, & vitium eadem natura consisterent: nam lex virtutis a natura veniens, damnaret vitium ab eadem natura profectum. Et sane quis mente sua, non aliena utens, definitionem illam, qua *jus naturale* dicitur *id, quod natura omnia animalia docuit*; eo sensu, quo vulgo accipitur, composuerit cum praeceptis honestatis, quae nos abstrahunt ab iis corporis voluptatibus, ad quas natura ipsa etiam invehimur? Aut qua ratione definitio altera, quae *jus naturale* docet esse *dictata rectae rationis*, quadraverit in ferinas affectiones, quibus humana etiam natura corripuit, ab omni prorsus ratione deerrantes? Quae affectiones inter se oppositae ab oppositis certe principiis oriuntur, & leges hae dissidentes, a naturis fluxere diversis: ut non mirum, si homo duplici natura, Mentis, & Corporis conditus, duplicibus implicetur legibus e sua cujusque natura, tanquam proprio de fonte manantibus: quae sibi occurrentes, atque inter se pugnantes hominum distrahunt, atque vellunt: cumque modo a sensu corporis ad mentis rationem; ac modo a ratione mentis ad sensum corporis, perpetuo sursum, ac deorsum volunt.

II.
DE DUPLICI NATURAE LEGE.

Nimirum praeter legem universam, cujus participat etiam corpus, & mens, quatenus cum corpore conjungitur, inest in rationali natura lex sibi propria, & peculiaris, alteri quae corpori etiam adhaerescit, saepe repugnans. Quarum alteram *promiscuam legem* appellamus, alteram vero *legem solius mentis*. Lex promiscua tam longe lateque discurrit, ut ambitus hujus immensitatem, omnia continentem, resque singulas eodem ambitu comprehensas involvat, atque circumeat, ipsumque etiam hauriat hominem, qui communi hac lege irretitur, praeter legem peculiarem naturae illius, quae in cogitando versatur: ut merito legem hanc etiam corpus involventem, *legem* vocamus *naturae communem*, aut *legem promiscuam*; legem vero solius mentis nuncupemus, *legem naturae peculiaris*, aut *legem rationalem*, quae (post illatam humanae naturae universae: primorum Parentum inobedientia, labem) ab lege promiscua, utpote communiori, atque potentiori adeo premitur, ut nunquam non superaretur, nisi virtutum auctor Deus animos nostros, numine suo, attolleret, ac sustineret. Sed ne more scholasticorum voces notionibus vacuas, anteponamus; subjiciendum est oculis aliquod natura notum, quod nos *legis promiscuae* nomine comprehendimus. Qua voce nihil significamus aliud, nisi Motionem illam ubique pervadentem, omniaque cientem, & agitantem, resque varias assiduo producentem simul, & interimentem, ex interituque unius alteram suscitantem: sine qua otiosa, & inertia, constipataque forent universa.

III.
DE LEGE RERUM UNIVERSARUM, SIVE DE LEGE PROMISCUA.

Hanc Deus Opt. Max. indidit etiam, infuditque corporibus pro vita, & veluti anima rerum ratione carentium, quae sicuti a motu ortum suum auspicantur, ita eodem variante vertuntur. Unde ut ordinem Deus, & vitam rebus certam, interitumque tribueret, motum ipsum certis ordinavit legibus: quarum seriem, in rerum universitatem explicatam, & in species singulas distributam, legem dicimus naturae communem; quia ex ha-

rum legum nexu, ita res creatae pendent, ut nihil praeter hunc ordinem, neque intereat, neque maneat, neque oriatur: Hoc enim ordine, vel in re minima perturbato, corruerent omnia. Igitur eventus omnes rerum cum universarum, tum singularum, ita hoc ab ordine prodeunt, itaque ad eundem remeant; ut certarum rerum corruptio in integritatem cedat universitatis huisce rerum. Consecutio est enim illius ordinis ubique imperantis, ubique vigentis; a quo non maxima modo, sed & minima quaelibet eventa devolvuntur. Hinc etsi res vitientur singulae, natura tamen universa vitium sibi contrahit nullum; etenim ipsae affectiones noxiae rerum singularum, emittuntur a lege illa summa, per quam e dissolutis rebus aliae recreantur, eaque ratione communis omnium natura reparatur. Unde si alicubi terra hiscens, urbes hauserit, & oppida; vitium quidem illis regionibus adfertur; nihil vero naturae communi detrahitur, quae suis progrediens legibus, dum terras eas discludit, e ruentibus illis molibus, vel expleverit inane aliquid, vel montem alicubi, aut insulam excitaverit. Fera si mortifere vulneretur, tale vitium ex vulnere concipit, ut vitam profundat: verum idem vulnus, quod illius abstulit vitam, vitam producit eorum, qui fera vescuntur: ut intelligamus naturam lege sua interitum cuiquam adferre nunquam, quin tribuat alteri lucem: ut unius vitio in alterius utilitatem converso, cum varietate rerum creatarum universitatem perpetuo tueatur. Unde a communi natura procul absunt vitia, singulisque tantum insident rebus ratione cujusque speciei, quae dissolvitur; non vero aliarum, quae dissolutione illa gignuntur, aut conservantur.

IV. De Lege Peculiari Humanae Naturae, sive de Lege Rationis.

Num autem quia singulae res inanimes vitia suscipiunt, ideo cum vitio simul culpam etiam contrahunt? At quam, obsecro, adscripserimus culpam rebus ratione carentibus, quae motibus, actibusque suis naturae universae perpetuo parent; eique reddunt: quod acceperunt, neque vim in se habent ullam, qua renitantur, & a communi rerum lege, proprio nisu deflectant? Longe tamen aliud contingit in homine, qui motus habet voluntarios, & in quem duo confluxere naturae, a quibus duo item in eum convenere leges. Oportet enim naturam cogitationis alia prorsus lege gaudere, quam natura corporis: cum enim nulla in parte corpus, & cogitatio conveniat, communem ubique nequeunt habere legem. Hinc homo qua corpore constat, fertur lege naturae promiscua; qua vero mente consistit, ducitur lege sola rationis, quae hominis est natura praestantior. Unde cum lege corporis deflectitur a lege rationis, culpam certe concipit, quia contra propriam peccat, & potiorem sui naturam, cujus lex praecellere debet legi corporis; perinde atque naturae corporeae praestat natura mentis. Quamobrem in hac universitate rerum solus homo est culpae capax; quia solus homo peculiarem accepit naturam, seorsum a rebus corporeis aliis, ac solus legem subiit praecipuam, naturae mentis congruentem, sejunctamque ab lege communi rerum aliarum: unde secum solus ipse dimicat, cum duabus discrepantibus inter se legibus horsum, illorsum pellatur, solus denique culpam incurrit, quando lege corporis abducitur a lege mentis: quae, utpote hominis propria, debet ei unice imperare, perinde atque lex corporis naturae corporum dominatur universae. De qua lege tantum est homini ad se derivandum, quantum cum sui potiore natura, nempe cum cogitatione concordet. Qualia sunt nutritio, liberorum susceptio, educatio, justa, & rationi congruens perfunctio sensuum: tantisper quoad cogitationis natura praestantior in corpore vigeat. Quo respexisse videntur Jurisconsulti, cum haec naturae officia communia nobis cum ceteris animalibus, e naturali lege repetierunt. Non enim, arbitror, ea pro naturali lege hominis habuerunt; nisi quatenus cum ratione conjunguntur; nam quatenus a communi rerum ceterarum natura proficiscuntur, leges quidem sunt naturae universae; non sunt hominum naturae peculiaris. Atque ita dictorum repugnantia, superius indicata, removebitur, & jus quod natura omnia animalia docuit, cum lege conveniet rationis: quae munera corporis nobis communia cum animantibus obeunda praecipit, tantisper dum animi, corporisque conjunctio conservetur. Unde quae officia corporis humani, ratione soluta, non cum propria lege humanae naturae, sed cum lege naturae promiscua conveniunt; ea si ad rationis usum convertentur, partes erunt juris illius, quod in hominem concorditer a corporis, mentisque lege confluxit: quodque procedit ex conjunctione mentis, & corporis; quae si secum ita

conspi-

conſpirent, ut mens imperet, corpus obſequatur, ad praeſcriptum naturalis juris opus exigent communem ſuum. Hinc *vivere ſecundum naturam*, ipſam Stoici dixerunt eſſe virtutem traditam nobis ab lege rationis, qua peculiaris hominum, & rerum univerſa natura conciliantur. Expoſitis autem iis, quae in animos noſtros veniunt ab *lege promiſcua*; nunc explicanda ſunt ea, quae ab ſola *rationis lege* proficiſcuntur: ita enim intellexerimus, unaque diſtinxerimus, quae mentem corpori conjunctam, quaeve mentem puram ſeorſum a corpore conſequantur. Quod nunquam aſſequemur, niſi per cognitionem *finis* bonorum, & malorum, quo vel ad cupiditatem, vel ad fugam commovemur; eas nobis leges attribuentes, quae ducunt ad *finem*, quo natura tendimus: ea vero extra naturam arcentes, quibus ab eo *communi fine* diſtrahimur.

Illum autem *communem* appellamus *finem*, quo appetitiones hominum, cupiditateſque feruntur omnes: utpote ad bonorum extremum, atque ſummum expetendorum, unde quaecumque diſconveniunt, noxia nobis evadunt; cuique aſſequendo natae ſunt in homine *leges rationis*, atque ab rationis legibus ortae *virtutes*. Quamobrem quae affectiones ab extremo illo nos bonorum avertunt, vitia ducimus; & nuncupamus, ideoque a nobis aliena cenſemus; ita ut virtutum, vitiorumque ratio ab eo bonorum extremo ſit ineunda. Porro quae ab animi, corporiſque conjunctione procedunt affectiones, & ſenſuum functiones: unum tanquam commune bonum circumeunt, perreptantque voluptatem, cujus adſpectu cientur, inimicamque voluptatis fugiunt, averſanturque moleſtiam: nec tamen ea, quibus ſenſuum voluptates procreantur, ponimus inter virtutes: quia jucundum illud e corpore manans in animum, haudquaquam eſt proprium & ſummum humanae naturae bonum: quale illud eſt in ſola ratione ſeorſum a corpore locatum, cui ſubjiciendum eſt bonum ex corpore, animoque participans, quae *voluptas* appellatur. Ut enim cuncta hominis debent rationi parere, ita & mixtum corporis, animique bonum oportet obtemperare incorrupto, puroque bono rationis a corpore ſecretae, qualis eſt *animi tranquillitas*: quam ideo *extremum* in hac vita *bonorum* conſtituimus, quia illius tantum cauſa, mens vires omnes exercet, atque facultates experitur ſuas; illudq; nacta continuo a curis omnibus conquieſcit. Quidquid enim ſeorſum a religione, cujus finis longe dominatior eſt aliis: naturaliter agunt homines, propoſitam habet *voluptatem*, ſi corpore ſimul, & animo ſit obeundum; Si vero ſola ratione, *tranquillitatem*: cujus fons uberrimus eſt cognitio rerum, atque ſcientia, quae utpote ſenſibus exſors, atque ad ſolam cogitationem pertinens, proprium eſt patrimonium rationis. Sola ſcientia enim adducimur ad cognitionem illius *boni*, quod nobis offertur a virtutibus, aufertur a vitiis.

V.
DE NATURALI BONORUM EXTREMO.

Hominem namque ſummus opifex ita concinnavit, ut ſicuti palatus dulcedine, oculos pulchritudine capitur, ita & animus laetetur utendis, obeundiſque virtutibus, utpote noſtrae cognatis, convenientibuſque naturae, ſecumque adducentibus perennem, incorruptamque voluptatem. Quam illecebram rebus omnibus ad vitam, atque ad honeſtatem neceſſariis providentia divina perfudit. Nec vitia unquam haererent animis, niſi mens virtutum ſpecie falleretur, aut extenuatis ejus viribus, corporis traheretur ſenſibus, qui hauriuntur etiam e vitiis voluptatem: quam refundentes in mentem, in oblivionem boni praeſtantioris, violenter eam adducunt. Voluptates enim a virtutibus ortae juvant hominis naturam; laedunt vero venientes a vitiis; quoniam componunt, ac temperant virtutes animum, pariuntque, ſedatis affectionibus, omni expertem aegritudine tranquillitatem. At vitia diſtrahendo, ac violenter exagitando excitant e media corporis voluptate perturbationem. Virtus enim non egreditur naturae fines: vitia vero exundantia exterius, ad animum attrahunt morbos, nempe rerum extra ſe poſitarum cupiditates, quae progrediuntur in immenſum. Atqui natura certam nobis praefinivit menſuram voluptatum: cui ſi quid inſuper acceſſerit, non delectatio, ſed pondus animo accedet. Modus autem voluptatis nobis a natura definitus vulgaribus expletur, atque parabilibus, quibus cupiditas naturalis, & motus corporis facile ſedatur: iiſdemque ſatiaretur, ſibique ipſi placaretur etiam animus, niſi opinione majoris boni, ſtultaque admiratione rerum ſuperfluarum, procul a naturalis neceſſitatis finibus, in coecum rerum inanium pelagus auferretur.

VI.
DE VIRTUTUM ORIGINE EX LEGE NATURAE.

Hinc

VII. De Morbis Naturae Rationalis, sive de Vitiis.

Hinc incensus homo divitiarum, atque deliciarum amore, assiduo sensu laborat egestatis: quia praesentia nihil reputat, sed absentia, quae sunt infinita: ut ea qui appetierit, pauperie quoque infinita prematur: ambitione vero flagrans, ut imperet aliis, adimit sibi nativam libertatem, tum quia cogitur parere omnibus, quorum suffragia captat, antequam imperii potiatur: tum quia potitus cogitur eos assidue formidare, quibus est ipse formidini: ut vulgaris animus, prospera mutatione fortunae, non finem, sed novitatem inveniat miseriarum. Quibus nemo se ultro committeret, si civilem ingrediens vitam, ante animadverteret modum, & fines, quos ultra citraque nescit consistere voluptas corporis, animique tranquillitas. Eos autem fines pandit sola scientia, quae, utpote socia rationis, mater est etiam virtutum: quia sola scientia ostendit humanam naturam certis capacem esse, finitisque voluptatibus, quas ubi cupiditate transilierimus, in infinitam delabimur desideriorum: ut quo ulterius appetendo pergimus, eo longius aberremus ab ea meta, ubi natura voluptatem corporis, & animi tranquillitatem hominibus condidit. Qua de cognitione oritur *temperantia*, quae appetitiones extinguit inanes; & *justitia*, quae nos abstinet ab alienis; & *fortitudo*, quae persuasione veri boni vanos adimit metus; ac denique *prudentia* caput virtutum aliarum, qua retrahimur ad naturae fines, ibique perpetuo continemur. Unde Virtutes per scientiam adipiscentes, & perturbationes immoderatarum effugientes cupiditatum, sola emendatione mentis ad verticem felicitatis evadimus, quo vulgus, aut volvendo assidue saxum per ambitionem, & honorem, aut fugitivas aquas captando per opulentiam, & avaritiam; aut pascendis jecore suo vulturibus per amores, & libidines tota vita misere, ac frustra contendit.

VIII. De Vita Beata Sapientis.

Quid autem eo beatius homine, qui contra calumnias, benefactorum conscientia munitur; qui animi securitate adversa contemnit; qui frugalitate dimicat adversus fortunam: cujus vires nunquam pervenerint, quo naturae benignitas locavit necessaria vitae, quibus purgati pectoris tranquillitas continetur? Quid laetius illo, qui cognitione praeteritorum futuris occurrit, praesentia moderatur, quique redactis in potestatem suam cupidinibus, pervolat ubique liber ab imperiis potentiorum; quorum in servitutem nostra nos cupiditas tradit: quae ut honoribus, opibus, & deliciis potiatur, nos mancipat arbitris, atque largitoribus illorum? Cum igitur omnibus expensis nihil deprehendamus nostrae magis convenire naturae, quam Virtutes: certe nusquam verius jus naturale hominis, quam in ipsa *honestate* posuerimus, quae soboles est rationis: quaeque suis praeceptis non solum praestantiorem hominis naturam, nempe animum tuetur; sed etiam corpus, cui honesta vivendi norma plurimum confert. Eademque *honestas*, philosophorum fuit voluntaria, & ingenua religio: qua veluti ansa non paucos eorum Apostoli ad Christianam adduxere legem, ad quam antea mores, & mentes philosophia composuerat. Qui enim propter caducam felicitatem virtutes colunt naturales, longe prociiores profecto fuerint ad divinas, unde perennis fluit, & nunquam interitura felicitas.

IX. De Juribus Humanae Rationis.

Igitur quisque nostrum jure naturae, propriae rationi subjicitur: jure naturae paremus virtutibus, tanquam creatis a ratione Magistratibus, ut jus dicerent actionibus nostris, atque affectionibus, & sensibus praeessent humanis: Enimvero e sensuum variis perceptionibus, varias homo suscipit affectiones, varios appetitus, varias voluntates, adeo saepe inter se discordes, ut in populo illo affectionum crebrae seditiones oriantur, videanturque uno tempore intra eumdem hominem plures animi oberrare; nisi motus inter se dissidentes revocentur ad rationem, cujus constans est, firmumque consilium, cum eadem semper boni specie teneatur. Unde sola ratio peculiarem servat cujusque naturam; sola ratio semper hominem praestat eumdem. Sensus vero non solum hominem distrahunt in plures, verum ipsam etiam evertunt humanitatem. An enim eum ducamus hominem, qui sensibus perfungendis extra se semper occupatus omnino sui vivit ignarus? An manere hominem censeamus eumdem, qui semet singulis momentis amittit; perenni mutatione mentis, assiduaque renovatione voluntatis? Unde qui a virtutibus desciverit, earumque jurisdictioni subtraxit affectiones, & imperium sui ab ratione transtulerit ad sensus, perduellis est, atque hostis humanae naturae, cui legitimum rectorem, justosque magistratus ademit; cujusque compositum, tranquillumque sta-

tum

tum in tumultuosum vertit, atque turbulentium. Sicuti autem ratio redigit in concordiam affectiones; ita etiam & plures homines inter se discrepantes placat, atque componit, inducitque caritatem, coeleste simul, ac civile vinculum.

X.
DE ORIGINE SOCIETATIS HUMANAE.

Atque initio quidem animos per mutuum amorem communicat ipsa natura commissione corporum, quae per conjugium diversorum evadit conjunctio animorum, atque naturale initium humanae societatis. Commissis enim quodammodo simul cum corpore mentibus, membrorum, & sensuum similitudo, generationis ope, transmittitur ad prolem, quae imbibit educatione mores parentum. Unde quia ratio eadem ex unius viri mente ad mulierem, & ab sobolem imitatione permanat; ea communicatione familiaris conflatur, atque domestica societas, in qua, naturalis occupationis jure, patrisfamilias naturale, ac familiare fundatur Imperium. Vir enim, utpote corpore, ac ratione potentior, occupat foeminam, jure utriusque naturae, mentis nimirum, & corporis: multoque justius occupat foetum, qui sua ipsius portio est, & maternorum ab se occupatorum viscerum: ut ipsa natura filios tradat in patris potestatem; falsoque docuerit Obesius, eos in matris naturali jure, non in patris nasci potestate: utpote cum concipiendo prima eos occuparit. Illud enim homo acutus minime cogitavit, foeminam ipsam jam fuisse jure naturae ante occupatam praestantia corporis mentisque virilis: ut quidquid occupatae cohaeret, eodem jure in potestatem deducatur occupantis. Praeterea cum vir foeminam consilio praestet, aetas autem infirma consilio egeat alieno; sequitur ut proles subjicienda sit consilio praestantiori, nempe virili; quod libro tertio distinctius explicabimus. Occupatio autem primaeva est, ac naturalis adquisitio, qua dominium nobis asseruimus praediorum, aliarumque comprehensibilium, & finitarum rerum, quae communia cum essent, postea propria occupantium evaserunt; quaeque utilitatem quotidie capimus incomprehensibilium, & infinitarum; quae cum neque divisionem recipiant, neque mensuram, perpetuo communia omnibus permanserunt, nec propria fiunt singulorum, nisi quoad corpore adprehenduntur: qualia sunt haec: *aer*, *aqua profluens*, *mare*, ac propter maris usum ad humana commercia omnibus necessarium, *littora*, sine quibus mare clauderetur: quia nemo se in altum capesseret, nisi ad littora tutum receptum a ventis, atque tempestatibus haberet.

XI.
DE JURE GENTIUM, ET ORIGINE COMMERCIORUM.

Hactenus autem in jure, imperioque naturae versamur, quae mutuo desiderio conjugia conciliavit, & imbecilliorem sexum validiori subjecit, & matrem cum liberis continet sub imperio parentis. Ideoque recte conjugiorum ratio, & liberorum educatio a Jurisconsultis ad *primaevum* jus naturae relata invenitur, & ad imperium familiare: quod aliud non est, nisi recta parentis ratio cum muliere, ac liberis communicata. Nam ratio illa, quae non uni familiae, sed pluribus regendis est instituta, cumque pluribus gentibus communicata, peculiari vocabulo *jus gentium* appellatur; cujus nunc ortum, atque progressionem detegemus. Igitur naturali jure quot familiae, totidem existunt imperia, singulae autem familiae initio, seorsum in agris ab se occupatis habitabant, regionibus inter se, locisque disjunctae, ac dissipatae, quales Theseus invenit Athenienses, quos ille primus ex agris coegit in civitatem. Sed quoniam non omnes rebus omnibus regiones abundant; saepeque quod regio una dat, altera negat; opus fuit mortalibus permutare bona sua: ut quod uni supererat, alteri vicissim, cui deerat, adderetur; qua communicatione mutua commodorum, egestas omnium explebatur, & regionum exaequabatur disparitas.

(a) *L.1. D.de contrab.empt. L.1. C. de rer. permut. l.pretii C.de rescin. vendit.*

XII.
DE PERMUTATIONE CONTRACTUUM OMNIUM ELEMENTO.

Hinc omnium contractuum antiquissima *permutatio*, quae in venditionis nomen apud veteres transibat, si qua gens unica merce, quae ibi communior esset, alibi rarior, merces alias ab exteris repararet, quod fortasse meditabantur Sabiniani, & Cassiani, cum docuerunt venditionem etiam esse sine nummis. (a) Alioquin falso venditio a Jurisconsultis referretur ad jus gentium, quorum vetustiores, utpote rudes, nondum norant nummorum usum: quapropter necesse habuerunt mercem aliquam in commune aliarum precium vertere; ut non mirum si *vendere*, ac *permutare* promiscue acceptum apud Homerum, aliosque veterum inveniamus. Hinc illud Odys. (b) quo Sabiniani adversus Proculianos contendebant, *τὴν ποτὲ Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν*. *Quam* (ancillam) *Laertes emerat possessionibus suis.* Qua

(b) *Lib.1. circa finem.*

sane

sane animadversione nostra, facile vetus haec, atque vehemens Sabinianorum, & Proculianorum dissensio dirimetur. Neque enim permutationem quamlibet pro venditione habuerim, neque contenderim nunquam venditionem sine precio constitisse; sed potius existimarim, aut initio commerciorum communem aliquam alicujus populi mercem, pro precio rerum aliarum esse constitutam; aut ubi usus posceret inter certos homines ita saepe convenisse, ut pro mutua utilitate modo una, modo alia species in aliarum precium cederet: inter quos cum unus distrahendae rei suae, alius ejusdem comparandae animum haberet; ille venditoris loco erat, iste vero emtoris: itaque sine nummis facile venditio a permutatione distinguebatur, quam, arbitror, mentem fuisse Sabinianorum: contra quos tamen, Imperatorum auctoritate, Proculianorum sententia vicit. Hinc Romani, qui re pecuaria erant abundantiores, precii loco, *pecudes* tradebant venditoribus; ideoque patrimonium *peculii* nomine continetur: postea rudi aere appenso uti coeperunt, donec a Graecis nummos percutere, atque in publico signo, precii auctoritatem, & notam, communemque rerum aestimationem ponere didicerunt. Pecuniarum enim nota significat pondus earum, ut contrahentes ponderandi onere liberentur per impressam in nummo publicam fidem. Argentum vero, & aurum, propterea quod essent ad usum expeditiora, inventa fuerunt pro communi materia permutationis. Est enim *nummus*, commune permutationis elementum, communisque terminus, ad quem omnis permutatio trahitur. Nam ubi res cum rebus aliis permutata devenit ad pecuniam, ibi omnis continuo commutatio consistit. Nec modo antiquissima, sed & mater, & semen *permutatio* est contractuum fere universorum. Nam praeter permutationem rei cum re, quae peculiari permutationis nomine venit, in aliis itidem contractibus fere omnibus sive nominatis, sive innominatis, permutatio continetur. Etenim in reliquis *innominatis*, vel opera cum opera, vel opera cum re, vel res cum opera permutatur: qualia sunt pacta illa *facio, ut facias*: *facio, ut des*: *do, ut facias*. In contractibus autem *nominatis*, vel permutatur pecunia cum re, unde *venditio*; vel pecunia cum pecunia, unde graeco vocabulo *collybus*, vulgo *cambium*; vel quantitas cum ejusdem generis quantitate, unde *mutuum*; vel usus rei cum pecunia, & mercede, unde *locatio*; vel usus rei cum gratia utentis, unde *commodatum*; vel ipsa res, aut cum gratia tantum, aut cum praecedentibus meritis accipientis, unde *donatio*, sive *gratuita*, sive *remuneratoria*: ut contractus fere omnes facile ad unam *permutationem* revocentur: quia commercia inter homines peperit, vel inopia rerum, quarum erat apud alios copia; vel egestas operis alieni: unde rerum, & operum diversorum commutatione communibus necessitatibus fuit occurrendum. Frequentiam vero commerciorum, atque permutationum, sensim inter homines benevolentiam peperit, qua conciliati coeperunt propriam quisque cum aliena diligentia, operaque commune ad lucrum, damnumve, mercium communicatione conjungere, unde *societates negociorum*: quibus exercendis, ubi alterius fidei periculum fecissent, res aut socio, aut amico facile credebant, in insidiarum, rapinarumque periculo, unde *depositum*: aut eidem, si mors immineret, ita donabant, ut danti, si mortem effugeret, redderentur, unde *donationes causa mortis*: atque ad eorum exemplum *testamenta*; quae si solvantur solennitatibus juris civilis, & ad simplicitatem juris gentium redigantur, non alio distant a donationibus causa mortis, nisi quod hic insit spes aliqua vitae; ibi vero tantum consideratio mortis interveniat; cum tamen iidem effectus utrinque procedant: ut & id etiam habeant commune, quod testamenta quoque recidant in permutationem; nam sicuti donando, ita testando rem cum superstitis gratia, ejusdemque manes erga nostros pietate communicamus. Vix enim ullam inter homines beneficientiam undique gratuitam invenerimus.

XIII. De Jure Pacis.

Igitur, progredientibus commerciis, plurimisque familiis in eadem jura coeuntibus, communemque commodorum, & incommodorum sibi ducentibus regulam, quae sibi pariter mala defenderet, bona contribueret; unam omnes eamdemque illa ex institutione conflatam suscepere mentem: quae sicuti certas ante familias regebat separatim, ita plures earum deinceps conjunctim administravit. Unde recte a Platone *lex* appellatur *distributio mentis*. Eaque *mens* ratio est communis commodi, & norma universae utilitatis, publicaeque tutela salutis, commerciorum altrix, praeses atque custos huma-

humanarum societatum, quam *justitiam* appellamus. Cujus cognatam humanae naturae notitiam in sublimioribus ingeniis ex se promicantem, in humilioribus exuscitarunt quotidiana exempla utilitatum, quas capiebant, qui ad ejus praecepta vitam instituerant. Quos mutua inter se pace gaudere, atque animorum conjunctione cavere insidias, injuriasque feliciter propulsare videbant. Quae notities quocumque incideret, oblata spe paris utilitatis, atque quietis, ad eandem vivendi rationem animos accendebat. Ita ut sensim Justitia ex animis, vel sua sponte, vel aliorum imitatione coorta, in universum genus manarit humanum. Unde quidquid non certis tantum familiis, certisve societatibus, sed gentibus conveniret universis, *jus gentium* fuit appellatum: quo nimirum gentibus omnibus commodum, utilitasque proceditur. Cujus exordia juris sibi adferebant Athenienses, quos primos hanc ex animis notitiam exculpsisse, jusque gentium finitimis traditum dimisisse ad mortales ceteros una cum rei agrariae legibus; ut corporis, animique opes una omnibus regio procrearit. Hinc Lucretius:

Primae frugiferos foetus mortalibus aegris
Dediderant quondam praeclaro nomine Athenae.
Et recreaverunt vitam, legesque rogarunt.

Verum Aegyptii hanc sibi contra vindicant laudem, & quovis pignore contendunt Osirim suum cum uxore Iside terras peragrantem, agrorum cultum, & commune jus mortalibus aperuisse.

XIV. De Jure Belli.

At si qua gens communionem juris, & foedus humanae societatis laceraret, ac frangeret; quieteque viventibus insidiaretur: tum ea tanquam hostis humanitatis justo bello a finitimis petebatur. Nam sicuti domina humanae naturae mens, affectiones jure suo coercet ab se discordes; ita & gentium ratio, cui nostrum omnium regimen mens humana mandavit, merito armis coercuerit eos, qui ferinis moribus, aut nondum exutis, aut improbe repetitis communem hominum sollicitant pacem, naturalemque statum humanae rationis evertunt. Atque ut horum furor non modo ad belli gerendi tempus, verum etiam in posterum, ac si fieri queat, perpetuo comprimatur, invenit ratio *servitutem*, qua victi a victoribus mulctentur, ut victores captorum vitae propter propriam utilitatem facilius parcerent; victi vero si mortem effugerent, amissionem libertatis a bellis pertimescerent: itaque a mutuis injuriis temperarent, communisque pax non mortis tantum, sed etiam ignominiosae vitae formidine muniretur. Unde quamvis *rationis lex*, quae mater est Juris gentium, nihil magis abhorreat, quam violentiam, nihilque majori studio promoveat, quam libertatem; tamen Jurisconsulti bella, & servitutes ad jus gentium retulerunt; quia sine hoc satellitio, nequit ratio contra feritatem statum aliter tueri suum; nec licet sine brevi temporis violentia pacem retinere diuturnam, aut perpetuam libertatem sine paucorum servitute conservare. Qua de ratione omnia *belli*, *pacisque* jura profluxerunt. Et quoniam omne bellum jure gentium temporarium est, perpetuaeque pacis causa movetur; ab eodem jure descendit sanctitas, immunitasque Legatorum, quos nefas est verbo, aut re violare: cum sint interpretes humanae societatis, & instrumenta pariundae pacis, ad quam per eorum personam reditus patet: ut qui suis injuriis ea instrumenta dissolverit, hostem se praebeat humanitatis; cum homines a naturali statu rationis, qui pace coalescit, ad feritatem, quae bellis exultat, quantum in se est, perpetuo traducat. Eadem de causa etiam in bello, ipsoque ardore pugnat, cum ratio muta videtur, & exanimis: ne tamen omnis ad pacem via praecludatur, foedera inter homines data utrinque, acceptaque fide servantur: certaeque legis uti sponsores, ac vades futurae pacis, militum regunt iras, & micantibus gladiis praesunt: adeo ut nihil videatur inhumanius voce illius, qui *leges inter arma silere* pronunciavit. Etenim ut ex ante probatis patet, in hominis animo *ferinum*, & *rationabile* secum assidue certant: ferinum vero natura oportet rationabili parere. Unde jus est homini ferinum, si rebellaverit, undecumque pellere, sive ab animo suo, sive uxoris, sive liberorum, sive totius familiae, sive universae societatis; ubi plures familiae in ejusdem juris communionem convenerunt.

XV. De Civili Potestate.

Hinc *poenae* inventae, & *mulctae*, quae militia domestica sunt, & arma pacis ad subigendam, ac perdomandam sui populi feritatem comparata. Cum-

Cumque ille sit status naturalis hominis, qui ex rationis instituitur normas status autem ferinus, utpote rationi contrarius, naturae adversetur humanae: certe nihil tam est hominis, quam producere quoad quisque potest, rationabilem vitam, & non a sua tantum, sed ab aliena etiam societate avellere feritatem, a qua mala, & pericula in populos imminent humaniores. Quamobrem recte instituta societas justam semper habet belli causam adversus ferinos alterius mores: ut sicuti feritatem populi sui capitalibus animadversionibus, quae sunt bella domestica perdomat: ita justis praeliis, quae armatae sunt animadversiones, & armata judicia, vindicet immanitatem finitimorum; (a) tum ut populo suo pacem pariat firmiorem, quod docet & Isocrates; tum ut strenuam navet operam rationi, cujus recte institutas societates, & ad muniendam eam, & ad propagandam oportet esse ministras: cum ab ipsa ratione, quae naturae dominatur humanae, dominium acceperint barbarorum: qui sapientibus eodem jure subjiciuntur, quo subest feritas rationi, cui veluti medico aegrotum, salubre fuerit parere feritatem.

(a) Grot. *de jure belli lib.3 cap.15. n.1.& n.11. & 12.*

XVI. DE JUSTITIA ROMANORUM.

Hinc Romanorum unice, atque undequaque justissimum fuit Imperium, quippe fundatum in vertice rationis humanae: hoc est in Atticis legibus ex uberiori Graecae sapientiae fonte manantibus, & propaganda humanitate in universum terrarum orbem utilissime dilatatum. Humanitatis enim hostes tantum Romani ducebant suos: unde, praeter provocantes, non alios bello urgebant, quam foedifragos, quibus victis, ut ait Sallustius, nihil eripiebant praeter injuriae licentiam; (b) nec servitute praemebant, nisi qui rationis legibus repugnarent, & civili vitae immanem vivendi ritum anteponerent. Graecos vero, cultosque alios populos propriis vivere sinebant legibus, nec servitium, sed armorum ab iis, & consiliorum societatem sibi poscebant: ut imperio proferendo, viribus, & opibus eorum ad universalem juris gentium communionem, extensionemque rationabilis vitae, atque ad humani generis emendationem uterentur. Ut qui pudori ducunt imperio paruisse Romanorum, asserant sibi ultro barbariem, atque opinionem ab se deprecentur humanitatis.

(b) Grot. *lib.3 cap. 11. n.11. & 12.*

XVII. DE JURE SAPIENTIS IN CETEROS.

Quamobrem sapientes, qui suam, & aliorum norunt pacare feritatem, a qua rationem prae ceteris illi habent expeditam, suo sibi consilio regendos susceperunt eos, qui animum quodammodo in potestate non tenent, quique magis alienarum opum, quam propriae tranquillitatis desiderio capiuntur; & a cupiditatibus, & voluptatibus, quibus indulgent, suo, & aliorum detrimento, in maxima pericula conjiciuntur. Quoniam igitur usu compertum fuit, & ratione praevisum, homines, si quisque sibi quod cupiebat, auferrent, mutuis caedibus interituros; propterea sapientia, sive adulta ratio sua cuique rerum portione tributa, eos contraxit in civitatem, adegitque ad mutuam commodorum, & incommodorum participationem, exemplo privatarum societatum: nihil est enim aliud Civitas, quam *publica multorum ad communem utilitatem, ac vitae, bonorumque tutamen instituta societas*: quae perpetuis publicarum pactionum vinculis, nempe legibus continetur. Quibus firmandis, atque constituendis suam quisque voluntatem contribuunt, propriasque in medium conferunt pro communi securitate vires. Atque his e voluntatibus, & viribus in unum confluentibus, publica voluntas conflatur, summaque potestas: quarum altera dicta *lex* est, sive communis ratio, vel civilis sapientia, & publica philosophia: altera *imperium*, sive vis, & potestas universorum: eaque non sapientibus, sua quibus ratio lex est, & imperium, sed iis sunt posita coercendis, ad quorum animos componendos ratio non valet: ut quae perturbatio propria ratione non reprimitur, potestate, & ratione publica, & alia majori perturbatione, mortis nimirum, poenarumque metu, compescatur. Etenim ad importunos morbos medicinam adhibemus saepe tristiorem, & ubi vulnus fomentis non levatur, ferrum tandem, & ignem admovemus.

XVIII. DE ORIGINE IMPERII, ET JURISDICTIONIS.

Hinc ex placida, & inermi, armata prodiit, & imperiosa sapientia: cujus vi libertas nostra minime praeciditur; quoniam ea potestas extitit e confusis omnium viribus: & lex universorum complexa voluntates, rationem singulorum, & potestatem in se conditas perpetuo conservat. Unde qui lege involvitur non aliena vi, sed sua voluntate, suaque imperii portione gubernatur. Quocirca omnium interest vigere leges, utpote radices publi-

publicae salutis, qua unusquisque intelligit contineri suam. Ubi enim homines convenerunt in civitatem, portio fit suae quisque Reipublicae, cujus commodum privatorum criminibus rescissum, eorumdem est poena sarciendum, ut exemplo alieni supplicii a publica salute, quae singulos tuetur, novorum criminum pericula propulsentur. Ideo conditis legibus, & imperio constituto, rei administrandae ratio quaerenda fuit: unde publica potestas, vel in multitudine constitit, vel ad optimates ascendit, vel consedit in principe, vel tributis communis consensu partibus per singulos ordines permeavit. Quae potestas ad communem utilitatem publica voluntate instituta, si publicae salutis detrimento, & singulorum injuria, vel ad unius, vel ad paucorum utilitatem detorqueatur, ipso jure ad primaevum revolvitur statum. Abest enim a tyrannide consensus universorum, sine quo nullum ratum est, & justum imperium. Unde quod commodo civium fieri possit, licebit sane rempublicam a praedone repetere: ne cunctorum opes, & salus, paucorum aut unius cupiditatibus, vel libidinibus devoveatur. Etenim res est sacrosancta *libertas*, & divini juris: quippe humanae a Deo implicata naturae, ut eam tentare scelus sit, impium circumvenire, occupare nefarium. Et contra, publicae utilitatis causa, jus est Principibus, atque potentioribus legum vim armis, & auctoritate restituere, si justam libertatem effusiori licentia multitudo corruperit.

XIX. DE CONVERSIONE RERUM.

Etenim utcumque ab initio reipublicae status optime fundetur; propter humani tamen animi volubilitatem, procedentibus temporibus, vertitur, ut aut pereundum ei sit, aut sorte, vel consilio alieno ad integritatem pristinam revertendum. Civilia etenim exempta non sunt a conditione rerum naturalium, quae secum una res creatas alias perpetua vicissitudine volvunt: ita ut in earum conversione, velut in tabula volvendarum aetatum, motuum etiam civilium rationem intueamur: cum illa vi divina, quae ubique penetrat, totum & partes versentur in orbem, ac motu obeunte circumferantur: ex quo alia intereunt, alia nascuntur, integra semper manente natura, cui nihil perit suarum dissolutione partium, neque novi quidquam novarum ortu rerum accedit: quia res, vel a primordiis ab initio in natura conditis, vel e ruderibus rerum antea dissolutarum oriuntur. Unde motus circumfluens, & rerum immensitatem, orbesque minores, divina, certaque lege versans, postquam circuitione sua species extulerit, & excitarit innumeras, orbesque suos absolverit: remeans tandem eodem similes reducit vultus, omnemque quodammodo replicat rerum seriem, atque convertit. Hinc novae intercidunt formae, ac veterum imagines reviviscunt: fluunt enim, & refluunt omnia, quoad finis appetat rebus initio a Deo Opt. Max. constitutus. Qui autem civilia cum naturalibus composuerit, sentiet omnia iisdem ire gradibus: etenim hominum animi rebus implicantur externis, & humanae affectiones, quibus civilia negocia involvuntur, nunquam conquiescunt: sed modo adversis contractae, modo inflatae secundis, & jactatae frequenter incertis, res sibi subjectas pari secum agitatione, ac motu perpetuo versant.

XX. DE MOTIBUS CIVILIBUS.

Animus nimirum humanus cupiditate, ac fuga tanquam calcaribus, & frenis impellitur, & coercetur. Cupiditatem spes comitatur, fugam antevenit metus; ut unde animus metu non reflectitur, eo spe, atque cupiditate vehatur, si quid ibi sit appetendum. Porro cupiditas imminet ante partis, quoad certo jure caremus, aut recentem egestatis memoriam conservamus; at cum ea nobis confirmavimus, aut egestatis memoriam deposuimus, confestim nostra negligimus, & appetere incipimus aliena. Hinc jacentes in malis, eorum depulsionem in bonis ponimus; ubi e malis emersimus, continuo majoris boni desiderio torquemur. Quo motu civilia, & humana omnia circumferuntur. Qui enim legibus, & hominibus parent, dum externarum injuriarum, aut recentium seditionum recordantur, nihil ducunt quiete, ac securitate illa beatius: & qui recens est a privato Princeps, sat habet opibus, & honoribus anteire ceteris. Hinc homines, vel pestibus, diluviis, incendiisque superstites, vel dissipati fuga, vel seditione, ac fame jactati, si a fortiori, & prudentiori cogantur in civitatem, tranquillo statu fruuntur, & aequabili jure; quoniam cupiditas rerum novarum, a recenti memoria malorum excluditur. At proles Principis illius, nescia periculorum, erigit animum altius, incipitque spectare potentiam, opulentiamque majorem, conversaque ad injurias, & rapinas, amittit po-

puli voluntatem, violentiaque ſua multitudinem adeo exulcerat, ut primores civitatis nacti occaſionem publici odii, adnitentibus ceteris, gubernacula civitatis arripiant. Et dum populus favet iis, quorum opera libertatem repetiit, imperium a tyrannide devolvitur ad optimates. Quorum filii faſtidio quodam rerum ſecundarum, longaque dominatione tumeſcentes; omniaque ſibi attrahentes, contemnunt populum, & dum inops a divitibus, imbecilles a vadilioribus, ac ſimplices ab aſtutioribus premuntur, fit regimen paucorum, quod fuerat optimatum. Unde multitudo praeſentibus injuriis exaſperata, & memoria dominationis illius, qui ante optimates regebat, exterrita, regimen ſibi prae ſe ſumit, communique omnium conſilio res moderatur. Defluente vero memoria malorum, & ſublatis e vita prudentioribus illis, & ſenioribus, poſteri periculorum ignari, ſpreta juris aequalitate, inter ſe de potentia, honoribuſque contendunt, ſuffragia multitudinis largitionibus, doniſque captantes, atque ab avita modeſtia, & ſobrietate ad compotationes, epulaſque traducentes plebem, quae gulae, laſciviaeque dedita ſuffragium, gratiamque ſuam a meritis transfert ad opes. At cum potentiores illi ſatiandae plebi ſua patrimonia exhauſerint, poſtremo cum univerſa factione ſua convertuntur ad praedam: unde factionibus, & ſeditionibus Reſpublica laceratur, ut alicui ex principibus factionum ſit occumbendum; ex quibus qui ſuperaverit, remotis impedimentis, occupat omnia. Itaque Reſpublica, quae ab uno venerat ad plures, a pluribus denique refertur ad unum, quas viciſſitudines initio libri tertii diſtinctius explicabimus, idque evenit propter ſatietatem praeſentium, & abſentium, & abſentium cupiditatem, ac propter oblivionem malorum veterum, atque ignorationem imminentium periculorum. Hinc ſenſim ſtatus quilibet civitatis inclinat: ac ſemper in deterius ruit: unde Horatius:

Aetas parentum pejor avis tulit.
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitioſiorem.

Quamvis enim arceatur vis externa, tamen ut ferrum rubigine, lignum blattis, & tineis exeditur: ita Reſpublicae inteſtinis malorum ſeminibus, & cognatis vitiis denique ſubruuntur. Fundatae ſunt enim in moribus hominum, qui vitium ab origine ſua contraxerunt: ut non mirum ſi opus quodlibet humanum, concipiat morbum auctoris ſui: quod agnoviſſe videntur Perſarum primores apud Herodotum, (a) cum de abolenda Monarchia conſultarent; ajunt enim ἐγγίνεται μὲν γὰρ οἱ (ἀνδρώπῳ) ὕβρις ὑπὸ των παρεόντων ἀγαθῶν· φθόνος δὲ ἀρχῆθεν ἐνεμφύεται ἀνθρώπῳ.

(a) *Lib.3.pag.* 220.

XXI. De Variarum Regionum Legibus, et earum Origine.

Suprema vero poteſtas, ſive in optimatibus, ſive in principe, ſive pro ſua cujuſque portione conſiſtat in omnibus, explicatur per magiſtratus, & judices, adhibitis in conſilium Juriſconſultis, qui ſunt legum voces, & juris cuſtodes, atque juſtitiae Sacerdotes. Hanc autem univerſam rationem publicae tranquillitatis prudentiſſimi legumlatores, ut populorum natura ferebat, formarunt, atque flexerunt, & ad ſuos cujuſque regionis, & temporis mores derivarunt. Hinc quamvis unam omnibus honeſtatis informationem natura dediſſet; vultu tamen, ac ſpecie minime apud omnes exprimitur eadem, ac diverſae populorum, & diſcrepantes ſunt inter ſe leges; quoniam non iiſdem ex fontibus ſuam omnes ducunt utilitatem: cumque unum ſit opus univerſorum, ſingularum tamen urbium regimen pro temporum, & morum varietate diſtinguitur. Sane Judaeis, quem ſibi populum Deus olim habuit eximium, lex divinis promta fuit oraculis, eorumque regimen ipſius divinitatis voce conſtitutum: unde recte Joſephus Judaeorum rempublicam Θεοκρατίαν, ſive *divinum regimen* appellavit. Aliarum gentium, & Romanorum leges, ad quas deſcendemus, ex humano profluxere conſilio. Omnium autem principem leges dediſſe ferunt (b) *Cererem* in majorum Deorum numerum, quos *Cabiros* vocabant, ab Aegyptiis relatam; quorum ſimulachra Deorum nemini, niſi Sacerdotibus, adeunda. Cambyſes poſt longam ejus ſuperſtitionis deriſionem incendit. (c) Ea ſacra Erictheus AEgyptius, Athenas, ubi magna erat rei frumentariae penuria, comparato frumento tranſtulit; (d) eoque beneficio meruit, ut regnum ei deferretur, ac in Eleuſi ſacrum Cereri ſolenne inſtueretur. Sunt qui legum inſtitutionem tribuant *Onomacrito*, de quo haec ab Ariſtotele traduntur

(b) Plin. *hiſt. lib.7.cap.*56.

(c) Herodot. *lib.*3.

(d) Diod. Sicul. *lib.*1.

tur (a) Πειρῶνται δὲ καί τινες καὶ συνάγειν ὡς Ὀνομακρίτε μὲν γινομένου πρώτου δεινοῦ περὶ νομοθεσίαν. Alii primas leges ducunt a *Rhadamanto* (b) Lyciae rege hoc nomen adepto, quod apud Rhodum ab Iliensibus fuerit institutus: isque ob insigne studium justitiae, quo in vita tenebatur fingitur apud inferos mortuorum culpas aestimare. Persis *Zoroastrum* leges tradidisse complures existimarunt, ac eum esse consueverunt antiquissimum. Cum autem de illius aetate summopere contenderetur, ac a Xanto Lydio sexcentum annos (c) a Zoroastro ad Xersem, ab Hermodoro Platonico annorum quinque millia fluxisse a Zoroastro ad excidium Trojae crederetur; duo ab aliquibus positi fuere Zoroastri, cum testimonia scriptorum frequentiora sint de illo Astronomiae peritissimo, quem Persae recentiores Hystaspis Dari regis patris aequalem faciunt: a quo Hystaspe Magorum doctrinam enatam esse Darius filius in patris monumento inscribendum curavit. Ceterum Apulejus Zoroastrum constituit sub imperio Cambysis, cujus inter captivos Pythagoras, ut idem Apulejus tradit, doctores habuit Persarum Magos, ac praecipue Zoroastrum. AEgyptii ab utroque *Mercurio* leges acceperunt; ab eo scilicet, de quo (d) Cicero tradit *AEgyptios non leges modo, sed & literas accepisse*, quem *Thoit* appellabant, quemque posteriores rerum AEgyptiacum scriptores antiquissimum faciunt, (e) & ab eo quem Moeri regi successisse Marshamus ex Syncello colligit. Atque ille cum prioris Mercurii artes coluit, & confirmavit, librisque quadraginta duobus humana, divinaque omnia comprehendit; tum vel priores restituit leges, vel condidit novas. (f) Atque huic vulgo adsignatur commentitius, ac male fartus ille Pimander. Porro ante Pastorum colluviem, quae se in AEgyptum profudit, jus in tribus majoribus regionis illius urbibus reddebatur, Thebis scilicet, Memphi, & Heliopoli, quam a pastorum dominatione liberatam, Amosis, qui regum AEpyptiorum primus Heliopoli praefuit, legibus munivit, & tribunal constituit ex triginta judicibus, quorum denos civitatum singulae dabant; de quibus unus ceteris, & auctoritate in consiliis, & gratia apud regem, & dignitatis insignibus praecellebat: etenim e collo catena suspensam aurea gerebat veritatis imaginem gemmis ornatam, (g) cunctisque judicibus in consilio leges omnes octo descriptae libris proponebantur. Horum leges, & instituta *Pythagoras* transtulit ad Crotoniatas. Hinc e magna Graecia, ubi divinae ille locavit, ac humanae fundamenta sapientiae, facta sunt civilis doctrinae, jurisque divortia; legesque ab ejus discipulis ad finitimos populos traductae fuerunt a Pythagorica schola: quorum celeberrimi sunt duo *Charondas*, (quem plerique Thuriis leges tulisse volunt,) & *Zaleucus*, qui Locrorum regimen constituit: & ambo sanxerunt, ut qui leges proponerent novas, capite plecterentur, nisi legibus suis universorum civium utilitati consulerent; ac Zaleuco non mortuo tantum, sed & vivo, atque videnti cives mactarunt victimas, & oraculi jussu divinos honores habuerunt; sicuti Scythae *Zamolxi* eorum legislatori, Pythagorae servo, qui dominum in AEgypti peregrinatione sequutus, quos inde abripuit ritus, & instituta, transtulit ad suos: Tarentinis *Architas* leges condidit, *Parmenides*, & *Zeno* Eleatis. His consimiles legislatores prodierunt *Eudoxus*, a quo Gnidii, *Andromadus Rheginus*, a quo Chalcidenses, qui sunt in Thracia. Verum legumlatorum omnium celeberrimi, & prudentissimi fuere *Phoronaeus* Inachi filius, Graecorum Regum antiquissimus, a quo exuti feritate, & in urbem coacti, & legibus fuerunt instituti, atque educati: *Minos*, *Lycurgus*, & cum *Dracone*, *Solon*. Minos, (Gnossium intelligo, non eum, qui Apolloniae regnavit, ut ex Platone Strabo, & Valerius Max. colligunt,) nono quoque anno Jovis antrum subire solebat, unde prodiens decreta, & leges in eo secessu coditas Jovis nomine proponebat: unde Homero ἐννέωρος Διὸς μεγάλου ὀαριστὴς dicitur, & Platoni in Minoi: φοιτῆσαι εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Διός. Lycurgus in Cretam profectus Minois instituta cognovit, & eorum multa in suas transtulit leges, quas Lacedaemoniis promulgavit, ac ne suum ei numen deesset, eas Apollini adsignavit. Quas leges utpote non tam ad urbanitatem, quam ad militum ferociam institutas, Plato, & Aristoteles agrestes censuerunt, & asperas. Athenae vero, qua ex urbe omnis fluxit humanitas, & morum, atque sermonis elegantia, post ejectos Reges, diuturnis jactatae seditionibus, nec dum firmis radicibus in populari statu constitutae, ac praeter paucas, quas tulerant reges, nondum certis

(a) *Polit. lib.* 2

(b) Plin. *lib.* 7 *cap.* 56.

(c) Diog. Laert. *proem.*

(d) *De nat. Deorum lib.* 3.

(e) Marsham. *secul.* 1.

(f) Clemens Alex. *Strom. lib.* 6.

(g) Diod. Sicul. *lib.* 1. *pag.* 48

tis legibus alligatae, acceperunt eas a Dragone, qui auctoritate magis, quam legibus ſuis civibus imperavit. Siquidem jus ab eo conditum propter nimiam ſeveritatem, ad feritatem deflectebat, ac minime congruebat humanae imbecillitatis naturae, quam ille voluiſſe videtur extinguere, cum vel minima crimina maximis exaequaret. Quas leges ipſa ſeveritas relaxavit. Cum enim vel leviter errantibus poenam capitis minarentur, levibus autem erroribus vel ſapientiſſimi ſint obnoxii; nemo tuebatur id, quod omnibus erat atque formidandum: ideo ſe concidit, quod neque populi, neque ullius magiſtratus auctoritate fulciebatur. Quippe *malum* Draco non tam ex magnitudine facinoris, quam ex vitiato peccantium animo aeſtimabat, ac ex omni vitio quodlibet maleficium, oblata facultate, putabat erupturum, quae fuit ratio Stoicorum. Quaerenti autem cuidam, cui omnibus delictis capitale ſupplicium ſtatuiſſet, reſpondit: *ſe delictorum, vel minimum morte dignum judicare, ad maxima vero nullam poenam invenire mortem majorem*— *τὰ μὲν μικρὰ ἀδικήματα θανάτου ἄξια νομίζειν. τοῖς δὲ μεγάλοις οὐκ ἔχειν μείζονα ζημίαν*. Hinc & otium poena obſtrinxit, exemplo forſan Aegyptiorum, a quibus Solonem hanc tranſtuliſſe leges in ſuas, Herodotus tradit nempe ut ſinguli ſuum vivendi genus apud magiſtratus profiterentur; cum legem Pollux *de otioſis* Draconi tribuat, qui ante Solonem leges tulit, ac a Solone *otii tertio damnatum*, infamia puniri ſcribat. Certe Solon Areopago negotium dedit, ut viderent quod quiſque vivendi genus inſtituiſſet, & in eos, quos otioſos oſtendiſſent, animadverterent. Theophraſtus vero *τὸν τῆς ἀργίας νόμον legem de otioſis* Piſiſtrato adſignat. Ceterum propter earum ſeveritatem. Draconis leges natae dicebantur *a ſanguine*. Quas tandem, novis conditis legibus, abrogavit Solon, poſtquam ab Athenienſibus Archon non ſorte, ſed ſponte fuit conſtitutus. Iſque, cum rempublicam (a) accepiſſet inteſtino morbo laborantem, & adhuc veterum ſeditionum reliquiis periclitantem; relictis magiſtralibus penes divites, in quibus antea conſtiterant, cenſum civium egit, ordines deſcripſit, & pro tributa ſibi a populo poteſtate magiſtratus, conciones, judicia, curias; numero, tempore, munereque diſtinxit: juraque cum privata, tum publica ſuis legibus definivit, & Senatum Areopageticum graviſſimum illum, & pervetuſtum conſtituit ex iis, qui annuum magiſtratum geſſerant, atque novem Archontibus, qui antea ſummi judices erant, nihil reliquit, praeter examen reorum. (b) Senatum praeterea decretis ante comitia populi faciendis conſtituit e quatuor tribuum centenis, ut plebem ob remiſſum aes alienum ferocientem comprimeret. Utque Ariſtotelis teſtimonio concludam, *Solonem*, ait ille, *Senatum, & magiſtratuum electionem priſtinam minime ſuſtuliſſet; ſed omnibus judicandi poteſtate tributa, populi tenuiſſe voluntatem*. Itaque mixtum regimen inſtituit, quod deinde converſum eſt ad popularem ſtatum. Solon autem ſuas a Draconis legibus non re ſolum, ſed vocabulo quoque diſcrevit: appellatae namque ſunt Draconis leges *θεσμοὶ*: ſive *ſanctiones* (c) vel, ut ab aliis exponitur, *inſtituta*; Solonis vero *νόμοι*, ſive *leges*. Eamdem rempublicam poſtea Piſiſtratidarum tyrannide diſſolutam, iis expulſis, & novis additis legibus, compoſuit Cliſthenes, & ſecundum hunc leges aliae conditae ſunt Ariſtophane, Diocle, aliiſque rogantibus; aliae a Demetrio Phaleraeo, cum rerum potiretur Athenis. Primis autem legum Atticarum auctoribus adjicit Suidas *Aeſchylum* & *Thaletem*. Ex Athenienſium autem legibus in magnam partem manavit jus Romanorum, in quo verſamur; quamvis non tranſlatitio, ſed ſuo proprio, ac peculiari jure Urbs fuerit uſa ſub Regibus, a quibus de ſacris, & de publico, privatoque jure latae ſunt leges: nempe a Romulo, Numa, & Servio Tullio. Quorum primus naturae jus extulit, ac educationis liberorum, matrimonii parentum jura ſtabilivit; alter jus gentium expreſſit, ac de homicidiis, de bonae fidei contractibus, de ſepultura leges aliquot promulgavit, praeter ritus, & caeremonias, & ſacrorum religionem, quae fere omnis ab ejus inſtitutione profluxit; poſtremus majorem operam ad jus civile contulit; & de contractibus, ac delictis quinquaginta rogavit leges: (d) item, & de foenore, de nexis, & de aere alieno. Quae omnia in unum volumen contulit Sext. Papyr. unde *jus Papyrianum*, de quo librum conſcripſiſſe Granium Flaccum, auctor eſt Paullus juriſconſultus. (e) Quod jus exactis Regibus exolevit. Immo lege Terentia fuiſſe abrogatum Hotomannus (f) ex Pomponio ſcribit, Joſephus ve-

(a) Plutarch. *in Solon.*

(b) Suid. *verbo ἄρχων*.

(c) Aelian. *var. hiſt. lib.* 8. *c.* 10.

(d) Dion. Halicarn. *lib.* 8.

(e) *L.* 144. *D. de verb. ſignif.*

(f) *Obſ. lib.* 1. *c.* 1.

ro Scaliger putat, leges regias minime fuisse sublatas, sed conjectas in tres priores XII. Tab. quam conjecturam, auctoritate tuetur Livii: (a) *Foedera*, *inquit*, *& leges (erant aerae XII. Tabulae, & quaedam regiae leges,) conquiri, quae comparerent jusserunt*. Hinc Caroli Sigonii judicium probo, qui L.Bruto trib. Celerum ferente, censet eas tantum sublatas, quae ad regiam dominationem stabiliendam pertinebant. (a) *Lib.6.*

XXII. FRAGMENTA ALIQUOT LEGUM REGIARUM, SIVE JURIS PAPYRIANI.

Sane regias inter leges ab eruditis multa Romanae disciplinae capita collocantur, quae potius ad mores pertinent, e Regum exemplo ductos, eorumque auctoritate institutos, quam ad leges: veluti rerum agendarum initium ex auspiciis captum; discretio senatus a plebe; rejectio inanium fabularum, quae de Diis vulgo ferebantur; & similia per Balduinum in legum formam redacta, quae merito praetermittenda censemus. Nam ex illis, quae ad jurisprudentiam scitu necessaria fuerint, loco suo disposuimus; quae vero ex integro sunt conficta, relatu indigna reputamus, non minus enim meo judicio profuerit excussisse falsa, quam extulisse vera. Quarum igitur legum regiarum, praeter eas, quas in XII. Tab. contulimus, certiora vestigia supersunt, haec sunt, quae modo subjiciemus. Primum locum dabimus legi, quae injurias filiorum erga parentes vindicat, quaeque jubet, ut puer, qui parentem, aut nurus, quae socerum verberasset, sacer sit, sive devoveatur Diis parentum, ut iis tanquam hostia mactari possit: cujus legis haec sunt verba ex emendatione Scaligeri (b):

Sei parentem puer verberit, ast oloe plorassit, puer diveis parentum sacer esto.

Sei nurus sacra diveis parentum esto.

(b) *Apud* Festum *in verbo plorassit*.

Sei) veteres scribebant pro *ſi* graeca diphthongo; ut sit *i* pinguius.

Verberit) pro *verberet*, ut *edim*, *edis*, *edit* pro *edam*, *edas*, *edat* antique

Oloe) una *l olli*, *illi*, de quibus antiquis dicendi generibus passim libro praesenti.

Haec autem lex adscribitur, vel Romulo a pluribus, vel Tatio, vel Servio. Sequens adscribitur Numae, quae vetat hominem fulmine ictum attolli humo, jubetque, ut defossa terra ibidem, ubi cecidit, sine rogo sine ullo funere condatur: quo spectat Plinius. (c) Neque ulli ea membra colligere licebat praeterquam Aruspicibus: ut indicat Seneca, (d) cum neminem, ne regem quidem tutum a fulminibus dicat, atque ideo scribat: *Ecquis regum erit tutus, cujus non membra Aruspices colligant*? Legem autem, quae apud Festum (e) invenitur, ita restituit Scaliger:

(c) *Lib.2.c.34.*

(d) *Lib. 1. de clement.*

Sei hominem fulmin Jobis occisit, em supra genua tollito: homo sei fulmine occisus esit, ei justa nulla fieri oporteto.

(e) *In verbo* occisum.

Fulmin) pro *fulmen*. Sed ego malim cum Lipsio *fulminis*, qui apud veteres rectus erat casus: olim enim in tertia declinatione eadem erat primi, & secundi casus terminatio in is. Em autem olim pro *eum*, ut fusius infra.

Jobis) pro *Jovis* sumta ob affinem sonum *B* pro *V* Alia lex adscribitur Numae de homicidiis, quae recensetur inter leges XII. Tabularum.

Alia lex fuit de mulieribus, quae miscentur alienis viris, quas antiqui *Pellices* appellabant, quasque conjugalibus aliorum cubilibus arcebat Numa jubens, ut quae hoc in se probrum admisisset, crinibus demissis, quod lucius erat, atque inhonestitiae signum, caederet Junoni agnum foeminam: etenim *agnus* utrumque olim genus complectebatur. Usus autem fuit Numa in ea lege tropica locutione, fortasse ut actus inhonestus, honesta verborum figura tegeretur; cumque vetare voluerit, foeminam viri alieni concubitum appetere, scripsit, *ne aram Junonis tangeret*: ut optime meo judicio Raevardus (f) interpretatur, per *aram* enim *Junonis*, maritalem lectum signi-

(f) *De auct. pruden. cap.1.*

significari proprius vero apparet. Haec igitur legis verba traduntur a Festo: (a)

(a) *Verbo* pellices.

Pellex aram Junonis ne tangito: si tanget, Junoni crinibus demissis agnum foeminam caedito.

quem sensum a Raevardo erutum tribuere huic legi videtur ipse Festus, cum ait: *Antiqui eam proprie pellicem nominabant, quae uxorem habenti nubebat*; cui generi mulierum etiam poena constituta est a Numa hac lege; (b) nec aliter videtur hanc legem accepisse Cujacius. (c) Habemus & Numae legem militarem de spoliis, quae ipsemet belli dux, hostium duci a se caeso detraxerit, quae *opima spolia* veteres appellabant, cujusmodi pauca admodum ex veteri memoria proferuntur. Quam appellationem Varro tribuebat etiam spoliis hostium duci detractis a manipulari milite, ut Festus testatur. Statuit autem lex *templum*, quo inferri debebant opima spolia, & sacrificia, quae Diis offerri ob eam causam oportebat; & praemium, quod victor ex ea caede merebatur. Itaque prima spolia destinat Jovi Feretrio, imperatque hostias majores, nempe bovem, qui Jovi Deorum maximo a veteribus immolabatur; & victori ducenta aeris attribuit. Secunda spolia Marti destinat cum *solitaurilibus*, quo verbo simul significantur tauri, arietes, verres, cum integro corpore, hoc est cum tota lana, non tonsi, non castrati: etenim ut ex Martiale colligit Joseph Scaliger ad Festum in verbo *solitaurilia*, verres, aries, taurus, cum admovebantur arae mola mactati priusquam corio exuerentur, castrabantur. *Sollum* vero Osca lingua significabat *solidum, totum*. (d) Quoniam autem majora erant taurus; minora aries, aut verres; lex utraque sive majora, sive minora quis voluerit, immolari permittit. Tertia spolia destinat Jano Quirino, simul cum agno malre, victorique praemium constituit centum aeris, quae sententia comprehenditur hisce antiquae legis verbis, ab eruditis aliis, & postremo a Scaligero restitutis: (e)

(b) Gell. *l.* 4. *c.* 3. *l.* 144. *D. de V. S.*

(c) *L.* 144. *D. eod.*

(d) Festus *in verbo solitaurilia, ubi* Scalig. & Jul. *ejus pater de causis linguae Lat. lib.* 4. *cap.* 89.

(e) *In Fest. verb.* opima.

Quojus auspicio classe procincta opeima spolia capiuntur, Jovei Feretrio bovem caedito, quei cepit aeris ducenta darier oporteto.

Secunda spolia in Martis aram in campo solitaurilia utra voluerit caedito. Tertia spolia Jano Quirino agnum marem caedito, centum quei ceperit ex aere dato.

Sequitur ejusdem Regis lex ad sacrificia pertinens. Et quoniam is voluit, ut crebro, & abunde Diis sacrificaretur, & solennia convivia celebrarentur in eorum honorem; removet a sacris id, quod gravi sumtu comparabatur, cujusque rara esse poterat oblatio, veluti *pisces sine squamis*, qui maritimis in regionibus rariores multo sunt squamosis, quibus capiundis mare latissime patet. Ideo vetuit *pisces sine squama Diis polluceri*, quod Varro explicat *porrigi*, sive pro libaminibus Divis offerri. Verbum enim erat proprium mercatorum, quando mercium primitias Diis offerebant. Unde *pollutum* dicebatur convivium in Deorum honorem paratum: quod quia extruebatur magnifice, hinc *polluctum, pollucte, pollucibiliter, & pollucibile* verba erant magnificentiae, & largitatis. (f) Pisces autem squamosos omnes offerri per legem licuit praeter *scarum*, ob raritatem, de qua Horatius (g) est testis.

Nec Scarus, aut poterit peregrina juvare lagois,

& alibi: (h)

Non me lucrina moverint conchilia
Magisve rhombus, aut scari,
Si quos eois intonata fluctibus
Hyems ad hoc vertat mare.

Atque is legis sensus patet ex Cassio Hemina, cujus verba extant apud Plinium (i) simul cum ipsa ita per Scaligerum restituta. (k)

(f) Voss. *etbym. verbo* pollucio.

(g) *Serm.* 2. *Sat.* 2. *v.* 22.

(h) *Epod. od.* 2. *vers.* 50.

(i) *Lib.* 32. *c.* 2.

(k) *Ad Festum in verb.* pollucere.

Pisceis quei squamosei non sunt, nei polluceto, squamosos omneis praeter Sacrum polluceto.

Parsi-

Parsimoniae quoque studio, lege sua, Numa vetuit in funeribus vino rogum respergi.

Vino rogum ne respergito: de qua inferius. Idem Numa, qui disciplina sacrorum, & Deorum cultu munivit rempublicam, agros etiam religione circumdedit; & metu Deorum Terminalium, firmiori nempe sepe cinxit, quorum in custodia fines agrorum esse censebantur: ideo jussit, ut qui *terminum exarasset*, sive transtulisset, quo fines agrorum conturbarentur, sacer esset Diis Terminalibus, sive ea conditione esset, ut impune simul cum suis bobus posset occidi, tanquam victima Diis caedenda Terminalibus: cujus legis haec verba retulit Festus (a).

(a) *Verbo* termino, *ubi* Scal.

Quei terminom exarassit, ipsus, & boveis sacrei sunto.

Refertur etiam ad leges regias illa, de qua meminit Marcellus: (b) ne mulier, quae praegnans mortua esset, humaretur, antequam ejus excinderetur partus.

(b) L.2. D. de *mortuo inferendo*.

XXII. DE LEGIBUS XII. TABULARUM.

Verum quia instituta vetera, & quae de regio jure supererant, regendis, tractandisque negociis recens in dies emergentibus, minime sufficiebant; adeo ut res civilis potius arbitrii aequitate, quam certis ubique juris praeceptis definirentur; opus fuit augendi juris, novarumque legum consilium inire. Nam crescente in dies numero civium, exundante negociorum copia, & vi, atque injuria, pro natura multitudinis, aestuante; prudentiores nova morborum semina, novis opprimenda remediis censuerunt. Propterea, ut libro primo retulimus, missi tres legati fuerunt petitum leges, quas partim ex Atheniensibus, & Lacedaemoniis, partim ex magnae Graeciae urbibus civili Pythagoreorum philosophia institutis, atque fundatis retulerunt. Ea tum enim Italiae pars pro naturali feracitate ingeniorum, & ob illorum temporum culturam ceteris praestabat nationibus. Quo jure adducto, condendis inde Romanis legibus creati fuere cum summa potestate, absque provocatione, decem hi consulares viri, quorum in nominibus discrepant scriptores, quosque nos ex Dionysio, cui magis fidimus, referemus. Fuerunt autem Appius Claudius, T. Genutius, P. Sextius, T. Romilius, C. Julius, T. Veturius, & P. Horatius. Quibus cum accessissent iidem illi tres, qui Legati fuerant, P. Posthumius, Sex Sulpitius, A. Manlius, & decem virorum numerum complessent, evenit, ut Pomponius scriberet Decemviros fuisse in Graeciam missos: non ut numerum legatorum denarium, sed ut dignitatem decemviralem tribus hisce postea tributam significaret. Qui cum inter Decemviros fuissent, Decemviri vulgo a posteris appellabantur: quasi diceret legatos fuisse eos, qui postea fuere Decemviri. Quod alii minime animadvertentes, cum Pomponium vereantur, accusationem vertunt in Tribonianum, cui & legem hanc totam Pomponii aetate certe dignissimam adsignant, propter aliquos, in quos offendunt locos: quasi nemo falli queat, aut fallere, nisi Tribonianus; qui morbus est familiaris omnium in jure criticorum, minime alioqui reputantium, adeo incunabula rerum plena esse caliginis, ut tertio quoque verbo, cum eo deventum fuerit, inter se pugnent historiae. Decemviri autem illi, quamvis Romanae, ac civilis prudentiae satis compotes; quia tamen e graecis literis, & institutis leges erant eruendae, adhibuerunt in consilium Hermodorum Ephesium in Italia tum temporis exultantem, qui Romanis ejus legationis auctor fuerat: quemque plurimum ei negocio contribuisse, atque aliquas etiam leges Romanorum condidisse accepimus a Strabone. (c) Quo pertinet omen illud Heracliti, qui ad Hormodorum scribens, speciem sibi ait oblatam in somnis orbis terrarum universi venerabundi, & ad illius leges, Persarum more compositis ad osculum labiis procumbentis.

(c) *lib.*14. Plin *lib.*4.*cap.*5.

Ὄναρ ἐδόκουν, τοῖς σοῖς νόμοις τὰ ταρὰ πάσης τῆς οἰκουμένης διαδήματα προσιέναι, καί κατὰ τὸ ἔθος τῶν Περσῶν ἐκλείοντας τὸ στόμα προσκυνεῖν αὐτοὺς.

His autem tabulis publice propositis, facta unicuique objiciendi, & corrigendi potestate, posteaque omnium consensu probitatis, ut corpus integrum Romani juris absolveretur, duas Decemviri adjecerunt, factoque S. C., captis auspiciis, accitis Pontificibus, & Auguribus, Comitiis centuriatis, leges universi sciverunt. Quod jus ad omnium notitiam, & utilitatem

aeneis incisum tabulis fuit, & in foro, jussu populi, collocatum. Mos hic incidendarum legum descendit a Corybantibus, qui columnis insculpere leges docuerunt, ut refert Theopompus. Solon (*a*) in ligneis incidit tabulis, quas *ἄξονας*, *καὶ κύρβεις* appellarunt: cum ante tabularum usum, ediscerent populi leges, & frequenti cantu eas memoriae mandarent. Quamvis autem Pomponius XII. Tabulas *eboreas* (quae lectio est Florentini codicis) sive, ut fortasse legendum est, *roboreas* fuisse scripserit; tamen id de iis accipiendum est tabulis, quae populo emendandae, non de iis, quae in perpetuum observandae propositae fuerunt, quae erant *aerae*; nisi vel Triboniano culpam tribuamus, vel Pomponium adversus omnium veterum auctoritatem locutum existimemus. Id autem jus cum propter miram verborum proprietatem, atque brevitatem sane concinnam; tum propter summam aequitatem, atque prudentiam, rerumque pondus, & majestatem, universam continere sapientiam, atque omnium Philosophorum doctrinam gravitate superare putabatur. Hae leges ordine vario locantur a recentioribus. Alii enim Hotmannum secuti, explicationem earum tribus summis capitibus concluserunt. Ac primo de jure sacro, deinde de jure publico, postremo de jure privato tractarunt. Alii, quos inter egregie Jacobus Gothofredus, antiquitatis vestigia prosequentes conjectura sua pristinum nobis XII. Tabul. ordinem reddere studuerunt. Neutram nos harum divisionem repudiabimus; sed utrasque ad diversum scribendi consilium conferemus. Quo enim jus omne hoc priscum breviter, ac perspicue simul expediamus; ex ordine materiarum, arte, ac ratione progredientes, ad eas revocabimus singulas leges, dum illas explicamus, atque Hotmanni ordinem servabimus: ad extremum vero Gothofredi tabulas ex ordine ab eo ad vetus exemplar ex conjectura restitutum subjiciemus. Germana enim, & vera legum harum fragmenta producere in animum induximus: neglectis iis, quae potius ex interpretum ingenio, quam ex veterum fide monumentorum extiterunt. Ideo earum, quae mutilae supersunt, sententias adferemus: nec tamen omittemus exponere verba illa vetera, quae ad nos pervenerunt; quaeque Gothofredus, & eruditi interpretes alii distinxerunt a commentitiis, quae adjecta fuerant, ut e veris una, & supposititiis integer sensus earum colligeretur. Nam quas e Ciceronis libris de legibus in XII. Tabul. retulerunt, non veras arbitramur, sed a Cicerone confictas exemplo legum Platonicarum: quamvis multas legum decemviralium sententias propter aequitatem, quam continebant, ex intima philosophia ductam Cicero suis legibus comprehenderit.

(a) *Vide* Petit. *ad LL. Attic. in princip.*

(b) *l.* 2. §. 38. *D. de orig. juris.*
(c) *Lib.* 1. *cap.* 22. *lib.* 7. *c.* 15.
(d) *Veluti l. si calvitur cum seq. D. de V. S.*
(e) *lib.* 2. *de legib.*
(f) 2. *epist.* 1.
(g) 2. *Satyr.* 2
(h) *lib.* 2. *advers.* Simmach.
(i) *lib.* 20. *c.* 10
(k) *l.* 1. *D. de petit. hered. l. unic. C. Theodos. de usu rei judic.*

XXVI. DE SCRIPTORIBUS AD HAS LEGES PRISCIS, ET VARIIS HUJUS JURIS APPELLATIONIBUS.

Scripsere autem ad has leges e veteribus Jurisconsultis Sex. Aelius, (*b*) & M. Porcius Cato J. C. & Servius Sulpicius, quem XII. Tabul. interpretem prodit Festus, & Antistius Labeo, de cujus commentariis mentio est apud Gellium, (*c*) & denique Cajus, cujus fragmenta e commentariis ad leges XII. Tabularum in lectione Digestorum occurrunt. (*d*) Pluribus autem appellationibus harum legum praestantia significatur. Eas enim Cicero (*e*) *XII.* simpliciter vocat, & Horatius *Tabulas peccare vetantes*: (*f*) & auctor ad Herennium *leges*: & alibi Horatius (*g*) *leges sanctas*: & Arnob. *scita decemviralia*: & Prudentius (*h*) *bis sex tabulas*: & Gellius (*i*) *legem decemviralem*: & Jurisconsultis nostris, atque Imperatoribus (*k*) dicuntur *jus vetus*, *jus priscum*, & Festo *Decemviri*, Ciceroni *majores*. Item Jurisconsultis (*l*) *veteres*, & *lex antiqua*, *jus antiquum*, *jus civile*, *jus antiquissimum*. Quas appellationes collegimus, ne notae ignorentur, quibus a veteribus Jus *XII. Tabularum* indicatur; quibusque & nos ubi occurreret in cursu nostrae tractationis forsan utemur. Leges autem universas ad duo praecipue capita revocabimus: ad *privatum* scilicet jus, & ad *publicum*, sub quo & *sacrum* continetur. Et ab Hotmanni ordine tantisper deflectentes, primo privatum, deinde publicum evolvemus. Ac veterem, & solennem juris conditorum divisionem amplectentes, primo juris privati, deinde juris publici seriem deducemus.

(l) *l.* 53. *D. de V. S. l.* 2. *D. de orig. jur. l.* 29. §. 7. *D. de lib. & post.* §. 9. *Instit. de hered. quae ab intest. deferuntur*, *Novell.* 22. *cap.* 9.

XXV. DE JURE PATRIO.

A jure autem patrio exordiamur, quod summi quodammodo est imperii simulachrum. Parenti sane in liberos potestatem tribuit ipsa natura. Etenim necessitudinis vinculo, & communione sanguinis, filius cum patre, tanquam eventus cum suis initiis nectitur. Primordia enim filiorum in parentibus insunt, quorum filii sunt veluti ramus, quia parentum sanguine concipiuntur, ejusdemque aluntur opibus, & cura educantur.

Aetas

Aetas enim prima, ut AEschylus dicebat, alienae mentis indiget, ut educetur. Quamobrem potestas patria, uti rationabilis naturae dictatum, in mores omnium cultiorum gentium permanavit, constituitque inter homines veluti quoddam naturale regnum, quod apud Persas, & apud majores nostros transierat in tyrannidem. Refert enim Aristoteles (a) Persas usos fuisse liberis tanquam servis. Talisque liberorum erga patrem amor erat, & obsequium, ut gloriarentur neminem fuisse repertum, qui patrem sponte occidisset: ac si qui forte tale facinus admisisset, spurium, aut suppostitium fuisse compertum. (b) Atheniensibus, etsi non quodlibet permitteretur in filios, tamen licebat eos abdicare, sive abalienare a se, ac familia sua, causa cognita, & crimine apud judices probato. (c) Moribus quoque receptum apud eos fuit vendere filios: quod temperavit Solon prohibens filiam, aut sororem, nisi in stupro deprehensam venundari. (d) Arbitrium etiam patris erat exponere infantem filium, quod colligimus ab exemplis comicorum eum morem respicientibus. (e) Et cum alendae prolis copiam non haberent, eam vendere fas erat, etiam ex veteri Thebanorum lege ad alios populos post fortasse producta. (f) Veteres etiam Gallos, refert Caesar, in uxores, liberosque, vitae necisque potestatem habuisse. (g) Non dissimilis potestas fuit in filios Romanorum; apud quos, cum antea moribus exorientis Romae, barbaris illis quidem, & atrocibus coaluisset, deinde migravit in leges Romuli: propptereaque minime pugnat Ulpianus, qui eam adscribit moribus, cum Papiniano, (h) atque aliis, qui eamdem a legibus deducunt regiis: qua in dissensione componenda tantopere laboratur. Non est novum enim, ut mores adducantur in leges, quo aeternam accipiant firmitatem. Haec autem regia lex de potestate parentum, translata fuit a Decemviris in quartam tabulam, (i) ut Dionysius refert, qui omnem hanc potestatem in ista dispertit, nempe *ut liceat parentibus loris caedere filios, carcere coercere, in agros ad opera rustica vinctos amandare, venundare, denique interficere*. Eos vero abdicare, ac negare filios, Romanis minime licebat: (k) sed tantum jubere, ut e conspectu patris abirent, ac discedentes a domo paterna, jus in paterna bona minime amittebant; nisi exheredarentur. His armata juribus patria potestas, merito propria Romanorum, & civilis modo juris portio habebatur, cum vix apud alios hunc auctoritatis apicem attigisset: apud Romanos enim familiaris quodammodo erat magistratus in patre constitutus, cum jure gladii; propter quam auctoritatem a jure civili acceptam, patria potestas a Jurisconsultis *propria dicitur civium Romanorum*; nec enim eam obtinebat quis, nisi civitatem Romanam impetraret; quam si amitteret, potestatem patriam haudquaquam retinebat: quales erant ii, quibus aqua, & igni interdicebatur. Hinc *jus patris* a Livio (l) *paterna majestas* appellabatur; Patri enim licebat in filios idem, quod in servos: qui hoc meliori conditione, quam filii erant, quod servus una tantum, filius vero nonnisi terna manumissione libertatem nancisceretur. Liberatus vero filius hoc praestabat liberatis servis, quod hi libertini manebant, filius vero naturalem praeferebat ingenuitatem: quae tanti erat, ut vendendo filio nunquam perimeretur, sed tegeretur potius: ita ut manumissus filius eam, quam in se conditam habebat, veluti abruptis vinculis explicaret. Hinc ait Constantinus *non posse parentes eripere filiis libertatem*. (m) Quo igitur aliquando filius e potestate patris exiret, lex jussit, uti terna venditione liber esset: nec manumissus tertio ab emtore in potestatem patris denuo recideret, ut reciderat semel, & iterum antea manumissus. Ne vero filio spes libertatis tamdiu protraheretur, ternaeque venditiones, & manumissiones ei essent expectandae, rationem veteres excogitarunt, qua & legis in speciem conservaretur auctoritas, & morae illae libertatis praeciderentur. (n) Itaque per simulatas venditiones ter filius a patre tradebatur emtori, ut ternas post venditiones liberaretur: hisque tribus venditionibus ad veritatis imaginem adhibitis, filius tertia denique manumissione, assequebatur irrevocabilem libertatem. Hic autem actus dicebatur *emancipatio*; emtor vero, *pater fiduciarius* appellabatur: quia filium *ea fiducia* naturali a patre accipiebat, ut manumitteret. Filia vero, & nepotes unica venditione, ac manumissione ad libertatem perveniebant. (o) Legem vero fertur tulisse Numam, (p) ne liceret patri vendere filium, cui uxorem ducere permisisset. Absurdum enim, arbitror, putavit fore, ut mulier nupta, se inopinante, atque invita servitutem subiret, in quam suus conjux per venditionem a patre trade-

(a) *lib. ethic.* 8. *cap.* 10.
(b) Herodot. *lib.* 1. *pag.* 65. Stob. *serm.* 42. Brisson. *de regn. Persic. lib.* 2 *pag.* 198.
(c) Demosth. *in Bootum.* Lucian. *in abdicato.* Petit. *ad leg. Attic. lib.* 1. *titul.* 4. *pag.* 158.
(d) Plutarch. *in Solon. pag.* 91. Petit. *ibid. pag.* 159.
(e) Terent. *in Heautont. act.* 4. *c.* 1. & Aristoph. *in ranis* Petit. *ibid. pag.* 144.
(f) AElianus *lib.* 2. *hist.* Grot. *de jure bell. lib.* 2. *c.* 15.
(g) *De bello Gallic. lib.* 6. *p.* 257. *in edit. cum notis varior.*
(h) *apud auct. collat. legum Mosaic.*
(i) Dionys. *lib.* 2. *pag.* 97.
(k) *l.* 9. *C. de patria potest.*
(l) *lib.* 4.
(m) *l.* 10. *C. de patr. potest.*
(n) *Institut. quib. mod. jus patr. potest. sol.* §. *praeterea* Cajus *lib.* 1. *tit.* 6. *Instit. in* §. *item per emanc.* Ulp. *in fragm. tit.* 10. *in princip.*
(o) Ulpian. *in fragm. tit.* 10. *in princ.*
(p) Dionys. *lib.* 1. Plutarch. *in Numa.*

traderetur, curavitque ne per hanc viam conjugia distraherentur, (a) sive ut eleganter ait Jurisconsultus *bene concordantia matrimonia, jure Patriae potestatis turbentur*. Verum hanc paterni juris atrocitatem, Romani remittere coeperunt postquam cognitio humaniorum studiorum, cultiorumque nationum usus rubiginem pristinam e moribus eorum excussit. Raro enim, ac parce admodum deinceps hac suprema potestate in filios utebantur: ut ad terrorem potius liberorum, quam ad liberam ejus exercitionem superfuisse videatur: cum Brutus ad Atticum scribat: *Dominum ne parentem quidem majores nostri voluerunt esse*. Ac Pauli Jurisconsulti aetate, ne opinione quidem hominum jus vitae, necisque in filios permanebat, cum scribat, (b) *licet filios exheredare, quos & occidere licebat*. Unde Adrianus in insulam deportavit eum, qui filium novercae adulterum interfecerat, (c) atque adjecit. Jurisconsultus *patriam potestatem in pietate debere, non atrocitate consistere*. Unde recentioribus temporibus licebat sane patri filium castigare; sed si majori animadversione indigeret, illum tradere magistratui cogebatur afficiendum ea poena, qua ipsemet pater censuisset: (d) Ceterum Ciceronis etiam aevo ferociebat in filios patria potestas: narrat enim Sallustius, & Valerius, Fulvium Senatoris filium retractum ex itinere, jussu patris occisum, quod adversus patriam inter Catilinarios conjurasset; (e) nec desunt apud Senecam, & alios alia recentioris aetatis exempla. (f) Exercebant enim parentes in filios domestica judicia, consultis plerumque necessariis, vel Principibus, vel Senatoribus, aut Magistratibus: ut ante Adrianum, vel ut alii existimant, Diocletianum, temperatum quidem jus necandi filios fuerit, funditus vero minime sublatum; sed meo judicio jam cessaverat ante Diocletianum, cum ante illum etiam venditio filiorum interdicta fuisset, ut ex suae constitutionis verbis intelligitur. (g) Verum quia parentes ob inopiam filios exponebant, & commovendae misericordiae praetereuntibus miscere objiciebant; potestatem parentibus egenis filios vendendi fecit Constantinus, ut emtoris dominio subessent, donec reddito precio, aliove mancipio, vel a patre, vel ab alio quovis liberaretur. (h) Sed jam leges ipsas XII. Tabularum, quibus patria potestas comprehenditur, producamus, quales Jacobus restituit Gothofredus.

(a) *l.* 1. §. *ult. D. de lib. exhib.*
(b) *l.* 11. *D. de lib. & posth.*
(c) *l. Divus* 5. *D. ad l. Pomp. de parricid.*
(d) *l.* 3. *C. de patr. potest.*
(e) Sallust. *in Catil. cap.* 39. Valer. Max. *lib.* 5. *c.* 8 *n.* 5.
(f) Senec. *de Clem. lib.* 1. *c.* 14. & 15. Dio *lib.* 37. Sveton *in Claud.*
(g) *l.* 1. *C. de patrib. qui fil. distrax.*
(h) *l.* 2. *C. de patr. qui fil. distrax. & C. de infantibus expositis ubi* Cujac.

Endo liberis justis, jus, vitae, necis, venumdandique potestas patri.

Si pater filium ter venumduit, filius a patre liber esto.

Endo) veteres dicebant pro *in*, & Duit pro *dederit*. *Justi* autem filii sunt legitimi, sive suscepti ex justis nuptiis: *justum* enim dicitur quidquid a lege habet auctoritatem.

XXVI. DE JURE TUTORUM.

Potestas haec minime per mortem patris extinguitur; sed eo decedente aliquatenus producitur, vel ex testamento patris ipsius, vel imperio legis ad tuendum filium superstitem, qui se per aetatem defendere nequeat. Eaque patriae potestatis imago, quae post parentis mortem superest, *tutela* nuncupatur. Quae legibus plurium gentium, ac praecipue Atheniensium instituta, migravit etiam in Romanas, ante conditas XII. Tabulas. Etenim Ancus Marcius Lucium Tarquinium filiis tutorem dedit. Haec deinde potestas redacta in eam XII. Tabularum legem fuit, qua testandi facultas permittebatur. At si nullum patris testamentum extitisset, vel in eo tutelae mentio nulla fuisset, lex patris vicem subibat, & tutelam ad eos agnatos deferebat, qui legitimam ad successionem vocarentur. Aequum enim Decemviri censuerunt, ut ad quos lucrum successionis pervenire poterat, ad eosdem onus tutelae dirigeretur; ideoque successionem cum tutela conjunxerunt, maxime quia major bonorum custodia speraretur ab iis, ad quos possent aliquando eadem bona transire. Quae cogitatio tanti apud Solonem non fuit, ut objicere vitam pupilli voluerit insidiis eorum, qui eo mortuo ad illius bona vocabantur: forte quia non eadem, quae apud Romanos, erat apud Athenienses morum honestas: ideo removit consanguineos, & agnatos a cura pupillorum, ob eam ipsam rationem, quia legitimi essent successores. Hinc Archontibus negotium dabatur inveniendi, *cui pupillum regendum darent*. (i) Eodemque consilio, & Charondas paternis consanguineis successionem tradidit, & bonorum administrationem; maternis vero pueri

(i) Pollux. *l.* 8. *Petit. ad leg. Attic. l.* 6. *tit.* 7.

pueri educationem, ut omne periculum, ſublata ſpe ſucceſſionis, a pupillorum amoveretur, (a) & bona cautius adminiſtrarentur ab iis, ad quos poſſent aliquando deferri. Plato vero utroſque conjunxit, proximos ſcilicet ex parte patris duos; & ex parte matris totidem, ut invicem ſeſe obſervarent, atque ita alteri ab alteris pupillum tutum praeſtarent: quibus adjecit unum ex defuncti amicis, qui tanquam arbiter praeeſſet omnibus. Atque ita ſecuritatem pupilli cum tutorum ſucceſſione copulavit; Romanorum, quos ignorabat, & Charondae ſimul prudentiam amplexus. (b) Quamvis autem Alcibiades tutores habuerit propinquos, nempe Periclem, & Ariphontem, (c) neſcimus tamen an ex lege dati fuerunt; neque vero arbitror agnatos omnes a tutela remotos, ſed eos tantum qui proximiores eſſent ad ſucceſſionem: ut neceſſe non ſit aſſentiri Balduino, qui hoc ab exemplo legem hanc Romanorum ad Atticas revocavit. (d) Et quoniam familiarum conſervandarum cauſa leges XII. Tabul. ſecluſis *cognatis*, ſive conjunctis ex materno latere ad hereditatem vocabant *agnatos*, ſive conjunctos ex latere paterno; (e) ideo *agnatis* primo loco tutela defertur, deinde *gentilibus*, ad quos olim poſt agnatos, ut infra demonſtrabimus, legitima hereditas devolvebatur: (f) qui autem *gentiles* fuerint, res poſcit ut explicemus. Initio condendae Urbis tantum Patricii *gentiles* habebant, cum ii tantum potuiſſent oſtendere genus ſuum, utpote certo e patre deſcendentes, plebei vero minime, utpote patre incerto, e fugitivis exulibus, terraeque filiis raptim, ac temere collecti; Unde tantum eorum filii *gentiles* habere coeperunt; parentum nomina capientes; hinc apud Ciceronem *gentiles a Scaevola definiuntur ii, qui eodem inter ſe nomine ſunt, quorum nemo ſervitutem ſervivit, nec capite diminutus ſit*. Hinc apud Livium Decii haec adverſus patricios, *Semper iſta audita ſunt eadem, vos ſolos gentem habere*. (g) *Gens* igitur, ſive *genus*, *Nomine* ſignificabatur; *praenomine* vero notabatur homo ille, qui ea de gente oriretur; veluti in hac appellatione *Lucius Cornelius Scipio*. *Cornelius* nomen eſt gentis, ex qua plures familiae fluxerunt, nempe *Scipio*. *Lentulus*, *Dolabella*, qui quia gentiles erant, & ab una gente Cornelia proficiſcentes, *Cornelium* omnes nomen gentilitium praeferebant. *Lucius* autem nomen erat proprium hominis, hinc agnatorum jus, & gentilitium. *Agnatorum* jure potiebantur ii, qui eadem de familia proficiſcerentur, veluti Scipiones omnes; jure vero gentilitio gaudebant omnes *Corneliae* gentis familiae, nempe *Scipiones*, *Lentuli*, *Dolabellae*. Unde tutela legitima *Lentulorum*, primo ad Lentulos alios veniebat; poſtea vero, deficientibus Lentulis, ad alios ex gente Cornelia, puta vel ad Dolabellas; vel Scipiones, vel alios ex aliis familiis, qui eſſent pupillo proximiores. Sunt igitur *gentiles* cognomines, ejuſdem nempe nominis tantum, non familiae: propterea Marcus Tullius in libris *de legibus*, gentilem ſe fert Tullii regis: iidemque quos Plato vocat *ὁμωνύμους gentiles* interpretatur. (h) De *libertorum* vero *tutela*, quamvis nihil XII. Tabul. verbis caveatur; tamen fida earum interpretatio detulit eam ad patronos, qui & ad liberti vacantur legitimam hereditatem. *Tutela* igitur poteſtas eſt, quae ad pupilli bona, & praecipue ad perſonam dirigitur, cui proxima eſt poteſtas alia tenuior; quae ad bona tantum extenditur. Unde non *tutela*, ſed *curatio* dicitur, & patrimonio praeficitur, non moribus, qualis eſt cura minorum XXV. annis, quae de Praetoris edicto proceſſit. Eſt etiam cura alia *furioſorum*, & *prodigorum*, quae de XII. Tabul. legibus profiſcitur, ad exemplum inſtituta juris Attici, ex quo licebat filio patrem ſenio deſipientem in judicium vocare, ut non modo ab re familiari amoveretur, verum etiam, deſipere convictus, in vincula duceretur. Quod judicium ſumma cum gloria declinavit Sophocles, cum allato ad judices Oedipo Colonaeo, quem recens abſolverat, oſtendit non ſe, qui confecta aetate adeo cogitando valeret, ſed filios, qui eum accuſaverant, mentis errore jactari. (i) *Prodigi* quoque luxorioſe viventes nempe *aſoti*, Atticis legibus judicio ſubjiciebantur, eoque nomine damnabantur infamia, ut foro, & concionibus averterentur. (k) At Romae ante XII. Tabul. utrumque genus hominum *furioſi* ſcilicet, & *prodigi*, traditi agnatorum, & gentilitium cuſtodiae, bonorum adminiſtratione privabantur (l) non tam *lege*, quam *moribus*, qui deinde in decemvirales leges conceſſerunt. Hinc in libris juris modo *moribus*, modo *XII. Tabul. Legibus* hoc adſcribitur: (m) quia vero tam furioſus, quam prodigus ob inopiam conſilii rem ſuam deterunt atque diffunditant, ſub uno eodemque XII. Tab. capite ob concinnam earum bre-

vita-

(a) Diodor. Sicul. *Biblioth.* *l.* 12. Balduin. *cap.* 38. *ad leg. XII. Tabul.*

(b) *lib.* 11. *de legib.*

(c) Plutarch. *in Alcibiad.*

(d) Balduin. *ad leg. XII. Tab. cap.* 38.

(e) *Inſtit. Tit. de S.C. Tertul. in princ. & de legit. agn. ſucceſ.* § *ceterum l. pronunciatio.* 195. *D. de verb. ſignif.*

(f) Ulp. *apud Collat. leg. Moſaic. tit. ult.*

(g) *Vide* Sigon. *de antiq. jur. civium Rom. lib.* 1. *c.* 7. *Haec Scaevolae verba ex Topic. Cic. ita legis* Gotofredus *lib. de XII. Tab. pag.* 205. *Gentiles ſunt, qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum majorum nemo ſervitutem ſervivit, qui capite non ſunt minuti.*

(h) *Vide* Cujac. *l. ſaepe* 53. *D. de V.S. ſive ad l.* 59. Paulli *ad edict.*

(i) Cic. *de ſenectute*.

(k) Athenae. *Dipnoſoph. lib.* 4. Aeſchin. *in Timarch.*

(l) Cic. *lib.* 3. *Tuſcul. quaeſt. & lib.* 2. *de invent. & ad Herenn. Inſtit. de Cura.* § *furioſ.*

(m) *l.* 1. *D. de curat. furioſ.* Cujac. *lib.* 3. *ſent. Paul. t.* 4.

vitatem, utramque interdictionem comprehenſam, cum Jacobo Gothofredo exiſtimamus. (a) De *furioſis* autem lex XII. Tabul. nominatim cavit, quia *furor*, ut ait Cicero, eſt *mentis ad omnia coecitas*, ac major quam *inſania*, quae *inſania* minor eſt *furore*, quia tueri poteſt officiorum mediocritatem, atque communem, & uſitatum vitae cultum; major vero, quam *ſtultitia*, unde Terentius:

Hic homines prorſus ex ſtultis inſanos facit.

Itaque furioſi, cujus mentis uſus eſt interceptus; contractus nullus jure civili probatur, etſi nondum ſubjerit agnatorum, & gentilitium tutelam; quo enim omne geſtum a tempore furoris irritetur, furorem probaſſe ſufficiet. (b) Furor autem omnium oculis aeſtimatur; quamobrem qui eo corripitur, adminiſtrationem amittit *ipſo jure*, & poteſt ſub ipſius filii, ſi filium habeat ſobrium, curationi ſubjici. (c) Prodigus contra recte contrahit, antequam ſententia magiſtratus a ſuorum bonorum commercio arceatur. Mentis enim prodigus habet uſum; ſed eo peccat, quod animi rationem appetitioni ſubmittit. Ideo adminiſtrationem non *ipſo jure*, ſed *interdictione magiſtratus* amittit. Hinc Julianus ait (d) *eos, quibus per Praetorem bonis interdictum eſt*. Praetor autem auctoritatem ex legis poteſtate ſumtam, hac formula exercebat: (e)

Quando tua bona paterna avitaque nequitia tua diſperdis, liberoſque tuos ad egeſtatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico.

Qua formula interdicti, agnatorum, aut gentilium curae tradebantur; unde proverbium in homines ſtultos.

Ad agnatos, & gentiles. (f)

Ut autem ad tutelas redeamus: iidem Decemviri, qui pupilli vitam, & bona tutoribus concrediderunt, opem quoque tulerunt pupillis adverſus perfidiam illorum prodita e legibus *actione tutelae*, qua etiam duplum repetitur ejus, quod tutores e rebus pupilli ſubtraxerint. (g) Quod judicium *turpe* a Cicerone vocatur: quia, fraude detecta, minuitur tutorum exiſtimatio. (h) Apud Athenienſes etiam frequentia erant judicia contra tutorum fraudes, (i) quas elapſo quinquennio, vindicare amplius non licebat. Nec tantum diſtractio bonorum revocabatur; ſed & dolus tutoris fraudulenter tutelam gerentis, ex legibus decem viralibus coercebatur (k) per accuſationem ſuſpecti tutoris: qui toto ejus judicii tempore adeo arcebatur a re pupilli, ut adminiſtratione illius interdicta, neque utiliter cum eo contraheretur. (l) Quod itidem venit ab Athenienſibus, qui ſuſpectum tutorem etiam judicio ſubjiciebant, & patrimonium illius pupillo tanquam jure quodam tacitae hypothecae obligabant: (m) ut elicitur ex Demoſthene contra Onetorem. (n) Haec autem capita ex verbis apud varios auctores diſſipatis, inter ceteros egregie concinnavit, & quantum conjectura dedit, candide reſtituit Jacobus Gothofredus, eaque hic noſtro more ſubjungimus.

Si paterfamilias inteſtato moritur, cui impubes ſuus heres eſcit: agnatus proximior tutelam nancitor.

Si furioſus, aut prodigus exiſtat, aſt ei cuſtos nec eſcit, agnatorum gentiliumque in eo, pecuniaeve ejus poteſtas eſto.

Si tutor dolo malo gerat, vituperato: quandoque finita tutela eſcit, duplione luito.

Eſcit) veteres dicebant pro *erit*. Lucretius enim ait,

Inter ſummam minimamque quid eſcit?

Et alio loco XII. Tabul. Vitium eſcit. Scaliger ad Feſtum in *Nec*, vult *eſit*, etſi non improbet *eſcit*. Priſci autem pro *ſum* dicebant, *eſum* retenta in ceteris *E*: ut tradit Varro. (o) Hinc adhuc litera *E* reſidet in aliquibus hujus verbis perſonis, atque temporibus.

(a) *In notis ad hoc caput XII. Tab. §. furioſ. aut prodigus.*
(b) *gloſ. & DD. in l. is cui D. de verb. obl.*
(c) *l. his qui in ea D. de tutel.*
(d) *l.* Julianus *D. de curat. fur.*
(e) Paul. *lib. 3 ſent. tit. 4. ubi* Cujac. *qui ita formulã hanc reſtituit.*
(f) Varro *lib. 1. de re ruſt. cap. 2.* Horat. *ſermon. lib. 2. ſatyr. 3.*
(g) Gothofr. *tab. 7.*
(h) *lib. 1. de Oratore, & pro Caecin. & pro Roſc. Comoed.*
(i) Demoſth. *orat. contra Aphob. contra Onetorem, contra Nauſimach. & Pſeudomartyr.*
(k) *l. 1. in princ. D. de ſuſpect. tutor. vel curat. & Inſtit. eod. §. 2.* Cic. *de offic. 3.*
(l) *Inſtit. ibid. §. 2.*
(m) Scholiaſt. Ariſtoph. *in Veſp.*
(n) Marcil. *ad leg. XII. Tabul. cap. 31.*
(o) *lib. 8. de ling. lat.*

Nan-

Nancitor) *nancior* vetuftum eft ex *nancio*, ut ex oratione Gracchi pro fe; unde Prifcianus haec verba promifit. *Si nanciam populi defiderium comprobato reipublicae commoda*, & in foedere latino apud Feftum:

Pecuniam quis nancitor habeto. Et fi quid pignoris nancitor fibi habeto. Ex quo verbo linquitur *nactus fum*. *Nancior* enim, & *nacio* fine *N* fcribi tradit Prifcianus ex Probo, Capro, Pollione: de quo verbo factum eft poftea *nancifcor*, ut a *paco pacifcor*.

Nec) His XII. Tabularum verbis Feftus probat *nec* pro *non* apud veteres poni, quod eft frequens apud Plautum. Hinc illa *nec recte loqui*, pro *maledicere*, & *nefrendes porci*: qui fabas comedere non valent, & *nequeo* pro *non queo*: & *funera ne funera portarentur* apud Catullum. Unde Cicero. (*a*) *Senatori, qui nec aderit, aut caufa, aut culpa efto.*

(a) *lib.*3.*de legibus*.

Agnatorum gentiliumque) Conjunctio hic vim difpergendi habet, Paullo tefte: qui ex hoc probat conjunctiones in jure faepe poteftatem habere disjungendi, ficuti & disjuncta pro conjunctis accipiuntur. Non enim gentiles cum agnatis una vocantur, fed poft agnatos. Horum autem capitum fenfus clarioribus verbis expediamus: *Si paterfamilias inteftato decedat, cui fuus heres extabit impubes, agnatus proximus tutor hujus fui heredis efto.*

Si quis furiofus, aut prodigus effe incipiet, neque is curatorem habeat, agnatorum, iifque deficientibus, gentilium curae tam ipfe, quam ejus bona committuntur.

Si tutor tutelam dolo malo gerat, fufpectum eum facere cuivis liceto: fi quid de rebus pupilli furatus fuerit; cum finita fuerit tutela, duplum praeftato.

XXVII.
DE JURE PATRONATUS.

Patriae poteftati, atque tutelae, quae quafi productio eft patriae poteftatis, proxima eft *auctoritas patronorum*. *Patroni* autem dicuntur quafi *patres*, ut a *matre*, *Matrona*. Non enim de libertorum, verum de civium patronis agimus inftitutis a Romulo, qui fumma reipublicae patribus, nempe patriciis tradita, concredidit etiam eis plebem, ut eam tuerentur ab injuriis potentiorum, adverfus quos patrum auxilio, jus plebei fuum obtinerent; (*b*) ipfi vero fuos patronos officiis, & muneribus *colerent*, unde dicti *clientes*, quafi *colientes*, five *colentes*: quod patronos, *colerent*, vel a κλείω *celebro*, *honoro*, quod patronos honorarent. Quamobrem patronorum erat clientem in judicio defendere, de jure fuo admonere, tueri abfentem nihilo minus, quam praefentem, eique ubicumque opus foret adeffe; clientum vero patronos, quos fibi quifque cooptaffent, pecunia juvare, vel ad elocandam filiam, vel ad captivum filium redimendum, vel ad aes alienum luendum, vel ad mulctam folvendam: eidemque omnia officia exhibere. Quae mutua obligatio tanta neceffitudine, ac fide adftringebatur, ut M. Cato locum patrono dederit fecundum patrem. (*c*) Unde nefas erat patrono adverfus clientem, clienti adverfus patronum dicere teftimonium: ac fi alter ab altero fufceptis inimicitiis, aut inftitutis adverfus alterum accufationibus diftraheretur, proditor habebatur, (*d*) execratufque diris, Diifque inferis devotus, cujusvis arbitrio dimittebatur occidendus, quod jus relatum fuit in leges XII. Tabularum, quarum caput adfert Servius in illud Virgilii (*e*)

. . . *& fraus innexa clienti*,

eoque continetur, ut qui *clientem fraudaffet*, vel ut veteres loquebantur *fraudem fraufus effet*, (*f*) five praevaricando, ut interpretantur aliqui; five alio modo decipiendo, *is facer effet*, five Orco victima defponderetur, ut liceret cuilibet eum infero Jovi mactare (*g*) ex his verbis legis.

(b) Gell. *lib.*5 *c.*13. Plutarch *in Rom.* Dionyf. *lib.*2. *antiq.*
(c) Gell. *loc. citato*.
(d) Dionyf. *lib.* 2. & Raevard. *ad leg. XII. tab. cap.*4
(e) *lib.*6. *AEneid. verf.*609.
(f) Plaut. *in afin.* Liv. *lib.* 23.
(g) Feft. *in verb.* facer, *ubi* Scalig. & Macrob. *lib.*3. *cap* 3. Livius *lib.*3 Dionyf. Horat. *ibi* inteftabilis, & facer efto.

Patronus fi clienti fraudem faxit, facer efto.

XXVIII.
DE JURE CONIUGUM, ET CONNUBIORUM.

Sed jam ad poteftatem virorum in uxores, & ad conjunctiones perfonarum, quas adhuc feparatim confideravimus, five ad matrimonia progrediamur, de quibus legem Decemviri condiderunt, qua patribus cum plebeis connubia interdicebantur: ne plebei cum patribus per matrimonia unquam conveniret. Quod fuit confilium, ut puto, Appii Claudii, (*h*) cujus in caput vertit acerbitas legis. Appius enim accenfus plebeja virgine, cum omni fpe connubii careret, fraudibus ante pudicitiam puellae tentavit, poftea vi, & injuriis; quibus parens illius Virginius exulceratus, puellam ferro transfixit, ut vita illam fimul, & ignominia eximeret. De privata vero contumelia orta repente indignatio publica, intolerabile jam Decemvirorum

(h) Dionyf. *lib.*10, *in fine*.

rorum convellit imperium. (*a*) Alia etiam ratione vetita erant connubia inter patricios, & plebejos nimirum *ne auspicia turbarentur*; etenim nuptiae sine *auspiciis* minime celebrabantur: auspicia vero nulla patres communia cum plebeis habebant. Quod sane inter eos discrimen in crebas, & periculosas discordias erumpebat, donec instante finitimorum bello, & tribunis plebis delectum impedientibus, unus ex eis turbulentissimus Canulejus, seditiosis concionibus, pervicit, ut ea lex abrogaretur, & plebiscito *promiscuus conjugiorum usus* inter patres, plebejosque permitteretur. (*b*) Erat & lex, qua *usucapio* instituebatur *uxorum*: (*c*) nam si ea vir *annum* integrum pro uxore uteretur, in viri manum, ac potestatem veniebat: nisi *trinoctium* intra id tempus ab eo mulier abfuisset; etenim tum interrumpebatur *usucapio*: quae interruptio veteribus *usurpatio* dicebatur. (*d*) Haec autem proprie dicebatur *uxor*, quae non transibat mariti familiam, nec jure XII. Tabul. ad illius hereditatem vocabatur: unde longe differebat a *matrefamilias*, sive conjuge illa, quae non *usu*, sed *solennitatibus nuptialibus* in potestatem, & familiam vir transierat, ideoque ad successionem etiam illius *agnata* veniebat, de qua in *S. C. Tertulliano*. Has accipiunt aliae leges, ex regiis fere legibus in XII. Tabul. a Decemviris adductae, ut plerique credunt, repugnante Cujacio, (*e*) quibus atrocior maritorum in mulieres potestas constituitur, qualis est illa, quae uxoris probrum, sive adulterium permittit marito vindicandum, sive convocatis propinquis, & cognatis ad poenam ex eorum sententia more majorum imponendam; si vir mulieris flagitium aliquo argumento comperisset, sive sine consilio, tantum ex arbitrio mariti, cui ad caedem usque uxoris licebat excurrere, si cum ipse adultero eam deprehendisset, justoque dolori suo, atque irae, in re calida indulsisset; de quo ad *legem Juliam de adulteriis* latius: Quo autem castitas facilius servaretur, *vini* usus foeminis interdicebatur. Fax enim libidinis vinum, neque ad eam quidquam temulentia pronius utpote quae corpus agitet, & lucem rationis, qua petulantia coercetur obumbret. (*f*) Quamobrem longe ante Romulum foeminis vini usus interdicebatur. Ferunt enim *Faunam*, Fauni sororem, eamdem & conjugem, quod vinum praeter morem regium bibisset, a viro dum caederetur, inter virgas vitam liquisse. Criminis autem hujus apud veteres maritus vindex idem constituebatur, & judex. Etenim Egnatii Mecennii uxor, quod vinum bibisset, occisa fuit a marito impune, haud aegre id patiente Romulo. (*g*) Et matrona quaedam, quod e loculis cellae vinariae claves abstulisset, fame necata fuit a suis. Ac ne quo pacto foeminae vini potum celarent, Cato severus earum adversarius, censuit mulieres *propinquis osculum ferre*, ut fraudem odore proderent. Quamobrem *vini potus* inter justas repudii causas numerabatur.

XXIX. DE DIVORTIIS.

Porro legibus XII. Tabul. fuit & de *divortiis* cautum, non de forma repudii, quam concepere prudentes e sententia legis, contra id quod aliqui tradiderunt, (*h*) *Divortendi* vero facultas non e Romuli solum legibus, (*i*) verum etiam ex Attico jure nascitur, ut jus divortiorum Decemviri duplici de fonte deduxerint. Apud Athenienses autem uxori pariter, atque viro libera erat nuptiarum dissolutio, dummodo Archontem adirent, tum ut ei dissidii rationem probarent; tum, credo, ut si levioribus causis distraherentur animi auctoritate, atque consilio magistratus, in gratiam redirent. Memorabile autem est illud Alcibiadis, qui uxorem apud Archontem de divortio suo agentem, virique injurias, & maritalis thori contemtum conquerentem, e medio foro raptam transtulit domum, eamque conjugalibus delenimentis placatam, a sententia dimovit. (*k*) Vir autem ἀποπέμπειν dicebatur, quia domum olim deductam, postea exigebat: uxor vero ἀπολείπειν, quia deferebat virum, & unde discesserat remigrabat: hinc ἀποπομπὴ, & ἀπόλειψις. Apud Romanos vero dirimendarum nuptiarum facultatem initio solius viri fuisse, haud prorsus temere quis existimaverit, qui mos etiam erat Hebraeorum. (*l*) Mulieres enim apud Romanos uti mancipium habebantur, & longe majorem, quam viri pudicitiam, & fidem praestare cogebantur. (*m*) Verum ut virorum initio tota fuerit libertas in divortiis, jus tamen civile deinde mutavit. Nec enim aut vir uxorem dimittere, aut uxor maritum deserere poterat, nisi *certis ex causis*, quas partim ex XII. Tabul. partim ex moribus collectas, partim recenter constitutas enumerat, atque definit Theodosius, & Valentinianus. (*n*) Aliquando vero, & *sine causa* matrimonia

(a) Livius Dionys. *lib.* 11.

(b) Livius *lib.4.cap.6.*

(c) Gell. *lib.3 cap.2.*

(d) Sigon. *de jur. civ. Rom. lib.* 1. *cap.* 9. Petrus Faber. Hotmann. Raevard. *ad leg. XII. tabul. cap.21.*

(e) *Observ. lib.* 18. *cap.38.*

(f) Dionys. *lib.2.* Cic. 4. *de Rep. apud Nonium.*

(g) Plin. *lib.* 14. *cap.13. ubi plura id genus exempla.*

(h) Goth. *ad tab.6. in fin. in not.*

(i) Plutarch. *in Romulo.* Dionys. *lib.2.*

(k) Plutarch. *in Alcibiad.*

(l) *Deuter. c.* 24.

(m) Cato *apud* Gelliũ *lib.*10. *cap.24.*

(n) *l. consensu C. de repud. l.* 43. *D. ad l. Jul. de adult.* Cicero *Philippic.2.*

nia diſſolvebantur, ſi conjuges ambo conſentirent: ac tum dicebatur matrimonium dirimi *bona gratia*. (a) Quod ſuſtulit Juſtinianus, (b) qui ambobus etiam diſcedere volentibus *cauſas* adjungendas conſtituit: quas ſive ex veteri, ſive ex novo Juſtiniani jure venientes, exponit Cujacius luculenter. (c) Quamvis autem antiquiores dimittendae uxoris poteſtatem haberent; tamen lege pudoris & nuptialium ſacrorum religione, atque auſpiciorum auctoritate, diu ejus facultatis uſu abſtinuerunt, initiumque factum a *Sp. Carvilio Ruga*, qui ſterilitatis cauſa uxorem repudiavit. (d) Deinceps tanta morum diſſolutio nata eſt, ut quotannis prope uxores mutarent virum, atque annos frequentius a *maritorum*, quam a *Conſulum* ſerie numerarent. Sed jam reliquias legum nuptialium e doctorum virorum conjectura promamus.

(a) *l. ſi conſtante, C. de repud.*

(b) *Novell. 117. cap. 10.*

(c) *ad Novell. & 117.*

(d) Plutarch. *in Romul. in fin.* Valer. *lib. 2. cap. 1.* Gell. *lib. 4. cap. 3.* Dionyſ. *lib. 2.*

Patribus cum plebeis connubi jus nec eſto.

Mulieris, quae annum matrimonii ergo apud virum remanſit, ni trinoctium ab eo uſurpandi ergo abeſcit, uſus eſto.

Si mulieri repudium mittere volet, cauſam dicito harumce unam.

Uſurpandi) hoc eſt uſucapionis interrumpendae.

Abeſcit) hoc eſt aberit.

Uſus eſto) hoc eſt uſu capta eſto, ſive uxor eſto.

XXX. DE PARTU XIMENSIUM.

A nuptiis ad *partum*, ſervato naturae ordine, progrediamur. Refert enim plurimum cognoſcere liquido, quonam ex concubitu ſit partus conceptus, ne adultera proles, legibus reſiſtentibus, patrimonium occupet alienum. Ideo leges tempus praefinierunt, unde dijudicaretur, an partus marito mortuo natus, ex eo conceptus fuerit; an ex concubitu alieno, cujus turpitudinem mulier ſoluti jam conjugii auctoritate velaverit? Legitimum igitur pariendi tempus Decemviri non ultra *decem* lunarium *menſium* ſpatium extenderunt: forte quia *jus verſatur in iis, quae plerumque contingunt*, ἐπὶ πλεῖστον, ut Theophraſtus loquitur, (e) non in iis, quae ἐκ παραλόγου, ideſt *inopinato* eveniunt. Sed ubi hominum exiſtimatio vertitur, inſolitos etiam caſus oportebat reſpexiſſe Decemviros: quos credo fefellit vulgaris eo quoque tempore medicorum opinio ubique pervagata, cujus multi auctorem faciunt Hippocratem, qui mihi potius in contrariam videtur opinionem abire: nam in libro περὶ ὀκταμήνου conjungit (f) partum *undecim*, cum partu *decem menſium*; atque oſtendit, oportere ſaepe mulierem *undecimum* menſem attingere, ut ad ultimum circuitum perveniat: & ejuſdem Hippocratis Gellius haec verba producit, γίνεται δὲ ἐν τούτοις, καὶ πλείω, καὶ ἐλάσσω, καὶ ὅλου κατὰ μέρος· καὶ εἴπομεν ἢ καὶ πλείω πλειόνων, καὶ ἐλάσσω ἐλασσόνων. (g) Hinc orta eſt & alia definitio ad pariendi tempus collata; cum *decem menſium* ſpatio partus maturitas conſtituatur, *lugendi conjugis* tempus fuit eodem fere ſpatio concluſum: ut ante decimum exactum menſem nubere alteri non licuerit. (h) Unde Ovidius in faſtis.

Quod ſatis eſt utero matris dum prodeat infans,
Hoc anno ſtatuit tempories eſſe ſatis;
Poſt totidem menſes, in funere conjugis uxor
Suſtinet in vidua triſtia ſigna domo.

Hinc vulgaris illa de poſthumis inſtituendis apud veteres formula: *Qui poſt mortem meam in decem menſibus proximis natus erit*. Verum experiendo compertum eſt, breve admodum leges conſtituiſſe tempus ad naturae licentiam: quae ab opinione noſtra ſaepe, ab Ordine vero ſuo nunquam aberrans, ultra cognitionis noſtrae fines non raro vagatur. Quamobrem Ariſtoteles, & Diocles philoſophus & M. Varro ad *undecimum* uſque menſem pariendi tempus produxerunt: & Adrianus conſultis philoſophis, foeminam pudicam, quae XI. menſe peperat ab ignominia eripuit, ac legitimum talem partum eſſe decrevit. (i) Cui ſententiae comprobandae noſtris temporibus perutilem diſſertationem, ſolidioris philoſophiae luce perfuſam, & poſtea Romani fori auctoritate munitam, conſcripſit interpres naturae ſolertiſſimus Joan-

(e) *l. 3. D. de legibus.*

(f) *n. 5. & 6.*

(g) Gell. *lib. 3. cap. 16.*

(h) Hotman. *ad leg. XII. Tab. pag. 422. l. 2. C. de ſecund. nupt.*

(i) Gell. *lib. 3. cap. 6.*

Joannes Maria Lancisius. Lucius autem Papyrius Praetor tempus hoc longius traxit: bonorum enim possessionem dedit ei, quem *decimo tertio* mense mater ediderat, Plinio teste. (a) Quo loco, quem corruptissimum putat Cujacius, (b) in veteribus codicibus refert legi pro XIII. X. *mensibus*. Quo sensu nihil Plinius diversum attulisset a vulgati opinione: cum tamen ostendat ibi velle se aliquid praeter communem nascendi formam literis tradere. Frigescet igitur Plinii locus, nisi ex vulgaribus codicibus *XIII. menses* legamus fuisse Praetore toleratos; quam ejus indulgentiam erga mulierem, & prolem, non prorsus temere suspectam habuit Balduinus. Decretum autem illud Adriani, haud scio an in morem, & in disciplinam cesserit Jurisconsultorum; quaestionem hanc e sola XII. Tabularum auctoritate definierunt: unde Paullus (c) *Septimo mense natus matri prodest. Ratio enim Pythagorae numeri hoc videtur admittere, ut aut septimo pleno, aut decimo mense partus maturior videatur*; a quibus discessit Justinianus. (d) Nisi decretum Adriani de *undecimo* mense non *exacto*, sed *incoepto* accipiamus, atque ita nullam discrepantiam inter Adrianum, & Jurisconsultos, & jus deinde receptum inveniremus: neque novi quidquam Gellius protulisset: siquidem non negaverint hi sub initium undecimi mensis partum esse legitimum, ut notat Cujacius eodem Paulli loco.

(a) *lib.7.cap.5*
(b) *Novel.39.*
(c) *sent. lib.4. tit.9.*
(d) *Novel.39. cap.2.* Alciat. *paradox.lib.3. cap.3.*

Si quis ei in X. mensibus proximis postumus natus escit, justus esto.

Justus) hoc est legitimus, ut *justae nuptiae*, *liberi justi*, & alia complura.

XXXI. De Partu Monstroso.

Aliquando partus non sunt integri, sed *monstrosi*. Atque hi vetustissima Romuli lege a Decemviris in XII. Tabulas relata, si deformitate sint insignes, necandi statim sunt a parentibus. (e) Cujus etiam lege Cicero meminit *lib.3.de leg.* ubi pro *legatus* legerim *necatus*. Hinc illud Ennii apud Nonium in *auscultare*: *mihi auscultа nate, pueros necari jube*, atque illud Tibulli: (f)

Prodigia indomitis mersa sub aequoribus.

An autem partus *monstrosus* esset, id Romulus non parentibus proprio in suos amore corruptis, sed *quinque viris* e vicinia judicandum tradidit. Non continuo enim partus *monstrosus* reputatur, quod aliquid ab humana figura discrepet, veluti si officia humanorum membrorum ampliaverit, (g) uti sunt *sedigiti*, qui senos digitos habent in manu. *Monstrum* vero est, quod contra formam humani generis, converso more, procreatur. Quod *monstrum* fuit appellatum, quia *monstret* mala futura sitq; triste omen: ut *ostentum* ab *ostendo*, *portentum* a *portendo*: (h) nisi, ut Stilo putat apud Festum, venerit a *monendo* quasi *monestrum*: unde postea *monstrum* E litera exclusa. Hoc autem discrimen Cornelius Fronto inter *monstrum*, & *ostentum* ponit, quod *ostentum*, praeter consuetudinem, at *monstrum* praeter naturam oboriatur. (i) Talis autem partus matri ad lucrum nihil prodest, cum pro filio non habeatur: velut in S. C. Tertulliano, ubi de lucro contenditur, (k) at prodest ad excludendam poenam legis Papiae satis odiosae, ubi de poena declinanda certatur: erat enim hac lege turpe, atque damnosum non habere liberos: ideo humanitatis causa nomen *filii* latius accipitur pro *foetu quolibet*. (l) *Androgynos* etiam Romani veteres abominabantur, ex humanitate tamen Jurisconsultorum conservabantur: recentiores vero eos, quos veteres prodigia reputabant, mutatis moribus, in deliciis habuerunt. Sed legem ipsam, ut restitui conjectura potuit, subjciamus.

(e) Dion. *l.2.*
(f) *lib.2.eleg.2.*
(g) *l.non sunt D.de statu hominum.*
(h) *Nonius.*
(i) *Vide* Voss. *etymolog.*
(k) Paul. 4. *sent. §. mulier ubi* Cujacius *tit.9.*
(l) Ulpian. *l. quaeret. de V.S.*

Pater insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Insignem) *insignis* dicitur aliquo signo turpiter notatus, veluti membro mutilo, aut alia figura, quam humana. Plautus (m)

Tum ne uxori mihi Insignitos pueros pariat postea,
Aut varum, aut valgum, aut compernem, aut paetum,

& Lucret. *Insignis varis cruribus.*

(m) *Milit.act. 3.scaena 1.*

XXXII. De Rebus Litigiosis.

Quas hactenus explicavimus leges, ad statum pertinent personarum; deinceps occurrunt eae, quibus civilia negocia diriguntur, quas ordine suo expediemus incipientes a *rebus litigiosis*, hoc est in judicium deductis: quarum nomine venit non tantum res *mobilis*, & *immobilis*, verum etiam *nomen debitoris*, & *ambiguum chirographum*. (n) Res igitur *litigiosi* vitio affectas,

(n) *L.3. C. de litig.* Cujac. *parat. ibid.*

vetuit

vetuit lex XII. Tabul. Numinibus tradi, five in facrum dicari; ne hac fraude fpes ejus recuperandae domino defineret, callidufve adverfarius in invidiam facrorum auctoritatem adducens, religionem detorqueret in damnum aliorum. Res enim femel confecrata, nunquam a Pontificibus refecrabatur, five religione folvebatur. Ideo quia femel religione oblatam perpetuo dominus amittebat, juffere Decemviri, ut qui rem litigiofam in facrum dedicaffet, ejus rei nomine duplum adverfario redderet: ut hoc veluti folatium amiffae rei dominus haberet. Et quamvis lege non pateret, duplum illud adverfario ne, an fifco cederet; benignius tamen vifum eft, & humanius adverfario deferre, pro folatio, quod potentiori adverfario traditus fuerit, (a) Hanc autem legem ita Gothofredus ex conjectura contexuit. (a) *l. ult. D. de litig.*

Si qui rem de qua ftlis fiet in facrum dedicaffit, duplione decidito.

Stlis) dicebant veteres pro *lis*: *ftlocum* pro *loco*: deinde linguae cultus & urbanitas, literarum afperitatem elifit. Vide Feftum verbo *ftlata*.

XXXIII. DE SERVITUTIBUS PRAEDIORUM.

Sed de his fatis. Pergamus nunc ad *fervitutes*, quarum aliae praediorum *rufticorum* funt, aliae *urbanorum*: de quibus fuiffe primo loco in XII. tabul. cautum, fignificat ordo a Cajo in inftitutionibus, & in Digeftis a Juftiniano inftitutus: quos ab ordine prifco quam minimum recedere voluiffe crediderim. E veteribus autem fragmentis lex eruitur, quae fpatium inter vicinas aedes duorum pedum cum femiffe praefcribebat aedificantibus, ut non modo tranfitus circumeuntibus panderetur, fed incendium etiam a proximis aedibus, eo intervallo averteretur; (b) unde lex ita reftituitur. (b) Brif. *lib.* I. *antiq. c.* I. & 3. Cujac. *obfer. lib.* I. *cap.* 4.

Ambitus parietis fextertius pes efto.

Ambitus) quafi *circuitus*, eft enim *ambire*, proprie *circumire*, *Am* enim veteribus fignificabat *circum* a graeco ἀμφὶ, unde *ambitus honorum*, propterea quod in eorum petitione fupplicando *circumirent*. (c) *Sextertius* valet duos affes cum femiffe: unde duo pedes, & femis dicitur per *fextertius* in lege XII. Tabul. ut Volufius Martianus *de affe* fcribit. (d) Rufticorum autem praediorum fervitutes contrahentium arbitrium, & voluntas moderatur: quo vero pacta non pervenerunt, eo leges extenduntur. Atque ex legibus XII. Tabul. tantum definitam habemus, atque praefcriptam *viae* latitudinem, quam *octo* pedum *in porrectum*, hoc eft in directum, five qua recta tenditur effe voluerunt, (e) *fexdecim* in *anfractum*, five in flexu, propter commodum ducendi vehiculi, quod in anguftiori fpatio verti non poteft: nifi *viae* nomen laxius, & praeter XII. Tabul. fenfum accipiamus cum Aelio Gallo; (f) ut non modo fpatium ducendi vehiculi, fed & *femitas* & *iter* eodem *viae* vocabulo veniat, ampliori tamen fignificatione. Qui autem lege fervitutis alteri debet viam, curare oportet, ut ea perpetuo munita fit ad vehiculi commoditatem, (g) quod fi neglexerit, tum ex legibus XII. Tabularum jus domino tribuitur vehiculi ducendi per fundum fervientem quacumque velit. Quae facultas quamvis ex legibus XII. Tabul. fit infinita, tamen interpretatione prudentum ita temperatur, ut fi via commode pateat alia ex parte, fine detrimento fundi fervientis, tum parcendum fit vineis, villis, & fatis: eaque via femel electa, impofterum teneatur. Sed etiam latius extenditur fenfus legis, quo non tantum de *fundo ferviente*; fed de *fundis omnibus viae continentibus* accipiatur: ut fi domini viam non muniant, cuivis liceat per agros eorum, qua commodum eft, five cum vehiculo, five cum jumento tranfire. En verba legis, ut a novis redduntur interpretibus.

(c) Feftus *in verbo ambitus.* Varro *lib.* 4. *de ling. lat. l. Imperatores, D. de fervit. urban. praedior.*
(d) Hotman. *in leg. XII. Tabul. ad hanc leg.* Brif. *loc. cit.* & Cujac. *ead. obfervat.*
(e) *l.* 8. *de fervit. ruft. praed.*
(f) *l. paries* 157. *D. de V. S.*
(g) Cic. *orat. pro Caecin.*

Via in porrectum VIII. pedum, in amfracto XVI. pedum efto.

Si via per amfagetes immunita efcit, qua volet jumentum ducito.

(a) *lib. 6. de ling. lat.*

Amfracto) Varro: (a) *Amfractum est ab origine flexum duplici, dictum ab ambitu, & frangendo, Ab eo leges jubent in directo pedum octo esse, in amfracto sexdecim: id est in flexu.*

Amsagetes) dicuntur agri sibi eadem in via occurrentes, sive quorum affinis seges viam attingit: unde Festus, *Amsagetes dicuntur, quorum affinis seges viam attingit.* Sensus autem legis est: *Si via ab his, qui vicina praedia possident, munita non sit, jumentum agere quisquis velit, jus esto.*

XXXIV. De aqua pluvia arcenda.

(b) *l. Labeo 21. D. de statu liber.*
(c) Cic. *in topic. l. 1. D. de aqua, & aqu. pluv. arcend.*
(d) *l. vicinus 24. eod. § 2.*
(e) Cujac. *parat D. de aqua & aqua pluv. arcend.*
(f) *l. 5. D. ne quid in loc. pub.*
(g) Aggenus *l. 2.*
(h) *l. Labeo 21. D. de statu liber.* Paul. *l. 5. D. ne quid in loco pub. fiat.*

Cavit etiam lex XII. Tabul. ne quis opere manufacto aquam pluvjam excipiens, cursum illius dirigat in alienum praedium, quod inde deterius reddatur: unde orta est *aquae pluviae arcendae* actio, quam Wessembecius perperam refert ad Praetoris edictum, cum initium duxerit a XII. Tabul. cujus haec verba profert ex Labeone Pomponius, (b) *si aqua pluvia nocet.* Non vindicat autem haec actio damnum ortum ab aqua profluente per ductum naturalem, sed per manufactum: (c) unde non sua sponte, vel natura loci, sed opera hominis ducitur. Sive quis igitur aquam ab naturali cursu alieno damno deflexerit, sive comprimendo, citatiorem eam reddiderit. aut nova immittenda uberiorem etiam si damnum adhuc non sit acceptum; (d) tamen quia imminet, coercetur hac actione, qua vel opere restituto avertitur aqua; vel tanti dominus, quanti restitui opus intersit, condemnatur: cogiturque damnum post contestatam litem allatum sarcire: & de eo, quod post sententiam afferri poterit, *damni infecti* cavere. (e) Similem quoque actionem proditam legibus XII. Tabul. Ulpianus refert, (f) qua si rivus aquae ductus per publicum locum, privato nocebit, ei de damno cavetur. Quod accipitur de opere privato, quo aqua per publicum locum ducitur, sive de aquaeductu privato: nam nihil de publico XII. Tabularum leges constituere, cum illius usum Romani non norint ante annum CIↃXLII. A. U. C. uti Frontinus initio de aquaeductibus refert. Regionum autem varietas, variam utilitatis rationem inducens, leges parit saepe contrarias. Quamobrem in Africae regionibus aestuosis, ubi aquae inopia laboratur, actio datur adversus eum, qui aquam pluviam coercet, nec sinit eam ad fundum alterius tendere. (g) Hujus autem legis ex XII. Tabul. apud Pomponium verba supersunt admodum pauca: sententia vero colligitur integra ex Ciceronis topicis, aliisque locis juris civilis.

Si aqua pluvia manu nocet. Praetor arcendae aquae arbitros tres addicito: noxaeque domino cavetor.

Nocet) sensum habet, quem grammatici vocant *potentialem*, idest si *nocere poterit.* Pomponius (h).

XXXV. De arboribus caedendis.

(i) *l. 1. § 8. D. de arbor. caedend.* Paul. *lib. sent. 5. tit. 6. §. arbor quae.*
(k) *toto tit. D. de arbor. caed.*

Non solum aquis: verum & arborum ramis, praeter modum diffluentibus, ac latiorem umbram projicientibus vicino agro nocemus: intercipitur enim solis aestus, quo terra maxime fovetur, & semen ad ortum excitatur. Ideo XII. Tabulae prodiderunt actionem adversus dominum arboris latius effusae, quo ramos ejus pedes quindecim altius a terra coerceat, (i) eorumque luxuriem vicino agro impendentem compescat, quod *sublucare*, ut mox explicabimus, dicebatur. At si dominus ramos circumcidere noluerit, lex, domino invito, potestatem circumcidendi permittit ei, cujus fundo nocetur. Quam sententiam legis Praetor suo quoque comprehendit edicto, quo lex eadem porrecta fuit ad *arbores impendentes in aedes*, de quibus nihil XII. Tabul. legibus cavebatur; (k) jussit enim Praetor, ut nisi dominus arborum ab aedium domino monitus paruerit, vel circumcidendo arborem, vel radicitus, ut aedium incolumitas exigit, evellendo, quod *collucare* dicebatur; tum aedium domino liceat, excisa ab stirpe arbore, damnum pellere. Item Pomponius ait in eodem titulo agi posse leg. XII. Tab. *de tollenda arbore*, si ex alterius fundo in vicinum agrum vento inclinata fuerit. Sed jam legis reliquias subjiciamus.

Si arbor in vicinum fundum impendet XV. pedes altius sublucator.

hoc est, *si arbor e vicini fundo in vicinum impendeat, arboris illius rami XV. pedes altius circumcidantur.*

Sublu-

Sublucare) est compescere luxuriem ramorum, quasi subtus lucem mittere. *Collucare* quid sit dubitari potest. Vel enim significat superiores ramos lumini officientes *succidere*, vel ipsam ex stirpe arborem *excindere*, quod verius puto (*a*).

(a) Cujac. *ad* Paul. *sent. lib.* 5. *tis.* 6. §. *arbor*

XXXVI. DE GLANDE LEGENDA.

Si *glans* ex alicujus fundo proximum in agrum deciderit, facultatem fecerunt leges XII. Tabul. domino arboris colligendi glandem suam ex alieno solo. Quae lex translata fuit in Prætoris edictum. (*b*) Non sola vero *glans quercina*, vel *iligna* his verbis domino colligenda permttitur, sed fructus quilibet: fructus enim omnes *glandis* appellatione veniunt, (*c*) ut apud graecos ἀκρόδρυα extremitates arborum appellarunt ἀρχαῖοι, sive prisci, ut Scoliastes Aristophanis tradit in equitibus, πᾶν δένδρον δρῦν ἐκάλουν, *omnem arborem quercum appellabant*. Hinc veteri latinorum lingua, quae propius accedit ad morem graecorum, fructus omnes *glandis* appellatione continebantur. Ex quo, aliisque civilis juris exemplis intelligitur quanti referat callere latinae linguae originem, & proprietatem: ut non mirum, si ea magis apud Jurisconsultos, quam apud oratores omnibus temporibus floruisset. Jurisconsultos enim adigebat muneris necessitas; Oratores vero artis ornamentum, quod simul cum auribus multitudinis mutabatur; lex autem haec fuit.

(b) *l.* 1. *D. de glande legenda.*
(c) *l.* 236. §. 4. *D. de V. S.*

Si glans in emem caduca siet, domino legere jus esto.

emem) enim pro *eumdem* dicebant veteres (*d*).

(d) Festus *verbo* emem.

XXXVII. DE INTERSTITIO SEPIS

Inter confines autem fundos liberum esse transitum oportuit, qua sine agrorum incommodo ire, agere, aratrum circumvertere (*e*) liceret: quod *confinium* appellatur, si via publica non interveniat. Confinio autem *quinque pedum* spatium Decemviri statuerunt: cujus praefinitionem spatii, quam *praescriptionem* etiam appellatam invenimus, (*f*) sumserunt e Solonis legibus, qui singula notarat, atque distinxerat intervalla sepium, maceriarum, & arborum. Quem locum quia Cajus retulerat in commentarios ad leges XII. Tabul. (*g*) multi crediderunt integram Solonis sententiam omnibus ex partibus fuisse XII. Tabul. legibus comprehensam: cum ex monumentis, quae supersunt, praefinitionem solam *quinque pedum* colligamus, & a Cajo habeamus, exemplum tantum Solonis Decemviros fuisse secutos. Statuerat autem Solon, ne qui sepem foderet, (*h*) excederet praescriptos fundi terminos: ac voluit, ut parietem si extrueret, *pedem* ille relinqueret spatii; si domum *pedes duos*; si sepulchrum, aut scrobem foderet, *quantum profunditatis* habuerit, tantum spatii relinqueret, si puteum *sex pedum* latitudinem. *Oleam* vero, aut *ficum*, ut ne in alieno radices agerent, *novem pedes* e vicini fundo distare voluit, ceteras arbores *quinque*: quod spatium est XII. Tabul. legibus praefinitum, & ab omni usucapione prorsus exemtum. Scio displicuisse Salmasio (*i*) veterem versionem verborum Solonis, quae τὴν αἱμασιὰν reddit *sepem*, cum ille interpretetur *maceriem*: utraque tamen interpretatio veterum auctoritate defenditur. Illa Suidam habet auctorem, & Orionem, & Theocriti Scholiastem; haec Herodotum, & Demosthenem, & Hesychium, & alios quos collegit Menagius, (*k*) qui Salmasii opinionem propugnat adversus Heraldum Salmasio infestum. Verum ne alicui veterum, praecipue vero Eustachio Homeri gravissimo interpreti, vocabuli hujus ignorantiam adscribamus, qui vetustiori aevo tradit, sepes agrorum spinis, & ramis fuisse contextas; αἱμασιὰν acceperim uti genus lignea simul, & lapidea septa complectens. Sed ut ad propositum redeamus, duplex erat agrorum controversia, *finalis* nempe *spatii*, & *locorum*: finale spatium *quinque* pedum praescriptione, sive praefinitione constabat ex lege XII. Tabularum omni usucapione liberum, ut in controversiam nunquam veniret. Locorum vero spatium id erat, quod quinque pedes excedebat. Quod enim supra quinque pedes extendebatur, id adducebatur in controversiam apud judicem, sive arbitrum finium regundorum; eaque controversia locorum appellabatur. (*l*) Quam distinctionem inveneris in celeberrima lege, brevissima simul, & obscurissima *quinque pedum* C. Just. & Theod. fin. regund. Cujus explicationem ab omnibus interpretibus quidem laboriose, & eruditioribus tamen, Alciato duce, felicius tentatam, petere utilius licebit a Jaco-

(e) *l.* 4. §. *pen. cum l. seq. D. fin. regund. l.* 7. §. *ult. D. de acq. rerum dom.* Varro *de ling. lat. lib.* 4.
(f) *l. quinque pedum*, C. *fin. reg.*
(g) *l. ult. D. fin. regund.*
(h) Plutarch. *in* Solone *pag* 91. Cujac. *ad l. ult. D. fin. regund.*
(i) *observat. ad jus Rom.*
(k) *Amoenit. jur. civ. cap.* 33
(l) *Vide* Frontinum, & Cujac. *observ.* 10. *cap.* 2.

Jacobo Gothofredo. Nolo enim hic ego, vel eandem cantilenam canere, vel ut nova proferam, ineptire: cum & Petrus Abailardus, qui sensum undecumque germanum se prolaturum gloriabatur, hac tamen super lege obmutuerit. (a) Itaque super *confinium*, sive super *quinque pedes* vicinis fundis ad iter, ac transitum interjectos, nulla ex XII. Tabul. usucapio cadebat, quod hisce fortasse legis verbis comprehendebatur.

(a) *Vide glos. in l. quinque pedum, C. fin. regun. & ibi* Dionys. Goth. & Alciat,

Intra quinque pedes usus auctoritas nec esto.

Usus auctoritas) hoc est *jus usucapionis*, quam luquendi rationem pandemus infra, cum de usucapione tractabimus: nunc de regendis finibus videamus.

XXXVIII. FINIUM REGUNDORUM.

Si quando contentio inter vicinos fundos oriretur de finibus, aut obscuratis, aut turbatis, vel de spatio locorum, & modo agrorum, quod *tertium* in limitibus *controversiarum genus* Frontinus appellat, (b) ibi leges XII. Tabul. jusserunt, ut tres arbitri darentur *regendis*, hoc est *dirigendis finibus*, (c) *apponendisque terminis*, & *agris definiendis*, ut colligitur ex his Cic. verbis: (d) *Nec ex Mamilia lege singuli: sed ex XII. tab. tres arbitri fines regemus*. Ita locum hunc, eruditis omnibus adprobantibus, restituit Cujacius. (e) Accessit enim deinde lex Mamilia, quae aut ex XII.Tab. *quinque*, aut *sex* pedes inter confines fundos constituens singulis arbitris, contenta fuit in finium controversiis. Quam legem tulit C. Mamilius Trib. plebis; is, qui belli Jugurthini tempore rogationem ad populum tulit (f) in eos, quos Jugurtha pecunia corrupisset. Isque propter legem de limitibus latam, *Limitanei* cognomen tulit: quod Manucius in nummo etiam argenteo observavit, in quo erat C. Mamilii Limetan. ut perperam Jacobus Gothofredus *Manilium* legat. Lex autem ita ex veteribus reliquiis concinnatur.

(b) Cujac. *obs. lib.* 10. *cap.* 2.
(c) Boetius in *topic. Cic.*
(d) *lib.* 2. *de legibus*.
(e) *observ.* 5. *cap.* 21.
(f) Sallust. *in bello jugurt.*

Si jurgant affines, finibus regundis, Praetor arbitros tres abdicito.

Jurgant) *jurgium*, & *lis* hoc discrepant: quod *jurgium* contentio est juris inter benevolos, & propinquos exorta, unde *jurgatio*, quasi *juris actio* apud Festum, & *jurgare* ab jure deducit Varro. (g) *Lis* vero est animorum concertatio vehementior ex ira, & odio inter inimicos exardescens: ut non immerito Cicero cum alibi saepe, tum in libris de republica apud *Nonium* in verbo *jurgium*, non rerum tantum, sed & verborum delectum in legibus XII. Tabularum admiretur. Itaque nulla nobis lis esse potest cum eo, quem in potestate habemus.

(g) *lib.* 6. *de ling. lat.*

Affines) sive vicini, qui praedia vicina possideant: *affines* enim dicuntur tam qui sanguine, quam qui praediis conjunguntur, ut tradit Festus, & glos. verbo ἀγχιτέρμων.

XXXIX. DE USUCAPIONIBUS.

Nunc ad usucapionem transeamus, quam suis legibus in rebus mobilibus etiam amplexus est Plato: (h) ut a jure Attico fluxisse suspicemur, quo ille fortasse respexit: etsi hujus juris ex atticis, aut aliarum gentium legibus monumentum supersit nullum: ut merito jus hoc proprium civium Romanorum reputemus, a quibus peculiari ratione cultum fuit, atque constitutum: unde nulla hujus juris communio peregrinis, quibus nihil ex civium Romanorum bonis usucapere licebat: ut patet ex lege XII. Tabul. quam ad nos Cicero transmisit, (i) quamque inferius producemus. Igitur jure civili dominium sola *capione*, sive tantum capiendo nanciscimur: capimus autem rem, vel *manu*, sive ab alio traditam; vel *usu*, nempe Possessam ab initio bona fide. Unde duplex oritur adquirendi dominii ratio ex jure civili, *mancipium* & *usucapio*. Mancipium dicitur quasi *manu capio* per traditionem; usucapio vero quasi *capio per usum*, sive per possessionem. Quae usucapio introducta fuit, ne dominia in incerto diu manerent, & simul ut rerum domini verentes juris civilis potestatem, quae dominium ab iis tacite ad diversos possessores transferebat, cautius res custodirent, atque tuerentur suas: ac denique ut certo tempore litium facultas perimeretur. Quamobrem Decemviri statuerunt, ut mobiles quidem res *anno*; fundus vero *biennio* usucaperetur: hoc est redigeretur in dominium illius, qui rem illam anno aut fundum biennio bona fide possederit. *Fundi* autem nomine quaelibet res immobilis, & etiam aedes comprehenduntur: non quia manifesta

(h) *Lib. XII. de legibus*.
(i) *lib.* 1. *de offic.*

vocabuli proprietas eas etiam complectatur; sed quia vis, & ratio legis etiam ad aedes extenditur: ut colligitur ex his Ciceronis verbis: (a) *At utimur eodem jure usucapionis in aedibus, quae in lege non appellantur*, & alibi: (b) *Ast in lege aedes non appellantur: & sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus? Valet aequitas, quae paribus in caussis paria jura desiderat. Fundi* igitur appellatio ad rem omnem porrigitur, quae solo tenetur. (c) Et quia tempore institutae usucapionis, Romanorum ditio nondum excesserat Italiam: res *Italicae* sub usucapionem ceciderunt, eaeque res *mancipi* dicebantur, quia proprietatem privati etiam nanciscebantur illarum; rerum vero *provincialium*, quia tributa pendebant populo Romano, solus populus proprietatem adquirebat; privati tantum possessionem: unde *nec mancipi* noncupabantur, & tantum rerum *mancipi*, sive Italicarum erat usucapio; non vero rerum *nec mancipi*, sive provincialium. Sed quoniam Justinianus hanc differentiam sustulit, (d) coactus quoque fuit aliis etiam in articulis a veteri jure discedere. Cum enim usucapionem extendisset etiam ad praedia provincialia, quae sita procul erant; visum fuit inhumanum retinere intervalla temporum eadem, in diversitate regionum. Unde propter locorum longinquitatem, tempora quoque produxit usucapionis, & *annuum* spatium, quod erat usucapiendis mobilibus constitutum, ad *triennium* protraxit: tempora vero ad usucapionem immobilium jussit esse *decem annos* inter praesentes; *viginti* vero inter absentes. Sed quid ad hunc Ulpiani locum respondebimus? ubi scribit: (e) *Usucapione dominia adipiscimur, tam mancipi rerum, quam non mancipi*. Ergo & ante Justinianum usucapionis jus ad res etiam provinciales excurrebat. Hanc difficultatem neque Balduinus, neque alii ante Cujacium animadverterunt; qui ut eam solveret, locum hunc accepit de rebus mobilibus tantum, ac semoventibus: quae docet etiam ante Justinianum usucapioni patuisse. (f) Sed neque peregrinis, ut diximus, jus usucapiendi dabatur, neque permittebatur cuiquam rei furtivae usucapio: quippe quae initium capere non potest, nisi a bona fide. Quamobrem ex legibus XII. Tabul. adversus hostem, sive peregrinum aeterna est auctoritas, hoc est salvum semper, & integrum est rei dominium, ita ut nunquam peregrinus possit rem usucapere civis Romani, quia cum peregrinis non est communio juris civilis: item rei quoque furtivae aeterna est auctoritas, nempe nemo fur dominium rei furtivae adquirit, propter malam fidem, ut ex subjectis duarum legum fragmentis apparebit.

(a) *orat. pro Caecin.*
(b) *in topic.*
(c) *l. quaestio, D. de V. S.*
(d) *Institut. de usucap. & C. de usucap. transform.*
(e) *Instit. c. 19*
(f) *Parat. & enarr. ad C. de usucap. transfor.*

Usus auctoritas fundi biennium; ceterarum rerum annuus usus esto.

Furtivae rei aeterna auctoritas esto: adversus hostem aeterna auctoritas esto.

Usus) significat possessionem.

Auctoritas) significat dominium, ut sit dominium ex possessione quaesitum. Hinc Harmenopolus ; unde genitivum hic esse arbitror *ujus* contra ceterorum sententiam hoc sensu, ut dominium rerum immobilium biennio; mobilium, seque moventium anno ex continua possessione adquiratur.

Hostem) scilicet *peregrinum*, quo vocabulo veteris Romani satis humaniter etiam perduellem appellarunt; postea vero amisit significationem *peregrini* vox haec, & eam *perduellis* retinuit, quam ab origine non habuerat; unde Ennius de Scipione Africano:

Hic est, ille situs, cui nemo civis neque hostis
Quivit pro factis reddere operae pretium.

& Plautus: *si status condictus cum hoste intercedit dies*, & Cicero de *offic.* 1. itaque sensus est, nullo tempore peregrinus rem civium Romanorum usucapit.

XXXX. DE TESTAMENTIS.

Ac superiora quidem inter viventes vertuntur: nunc ad ea veniamus, quae a morte proficiscuntur aliena, nempe ad jura testamentorum. Cujus vocabuli originem, qui a *testatione mentis* trahunt, ii Servii Sulpicii (g) auctoritatem, cui alioqui nemo sanus non tribuerit plurimum, manifestae veritati anteponunt; is enim hanc primum nominis rationem protulit. Unde non

(g) Gell. *lib. 6. cap. 12.*

non inurbane Valla, Gellio auctore, jocatur: quasi & Fragmentum *fractionis mentis*, & Lomentum, *locationem mentis*, & Calceamentum, *calceationem mentis* dicere possimus. Revera igitur non est pluribus compositum vocabulum, sed potius natum a verbo *testor*, tanquam *testamen*, unde *testamentum*: ut a *munio munimen*, postea *munimentum*, & a *doceo documen*, *documentum*. Quamobrem recte Cujacius (a) arbitratur, jurisconsultus morem Stoicorum secutos eam commentos non raro fuisse originem, quae rei naturae conveniret: ratione scita potius, & concinna, quam vera. Sed jam a nomine ad rem ipsam veniamus. *Testamentorum* jus quamvis apud omnes fere gentes celebretur, quia tamen certis ritibus, ac solennibus formulis, e quibus ultimae voluntatis auctoritas pendebat, a Romanis munitum fuit, atque fundatum: propterea dicitur esse profectum *a jure civili*, ac primo ex *moribus*: qualia fuere testamenta, quae dicuntur in *procinctu*, quae a tempore Coriolani Plutarchus ducit. (b) Eorumdem postea facultas, ac ratio instituta fuit ex legibus XII. Tabul. quae latissimam patrifamilias potestatem super re sua testandi permiserunt, longeque pleniorem, quam tribuerat suis legibus Solon, quem etiam in hac testamentaria re, Decemviri condendis legibus imitabantur. (c) Ante Solonem enim non licebat Atheniensibus res proprias morientis auferre successoribus legitimis: at Solon, qui testandi facultatem primus detulit, non tamen omnem, sed eam tantum voluntatem decedentis probavit, quae a testatore sine liberis decedente incolumi, ac prorsus tum a morbo, tum a medicamentis, tum a vinculis, tum a mulieribus blanditiis libero prodiret. Plena vero potestas testamentis ex legibus XII. Tabul. accessit; nam exceptis iis, qui poenae nomine redduntur *intestabiles*, & qui administratione rei suae lege privantur; (d) liberum fuit, exclusis etiam liberis, & hereditatem, & bona sua testamento relinquere. (e) Huic tam amplae testandi facultati modum posuerunt aliquem latae deinceps leges, nempe Voconia, Furia, AElia, quae sequenti libro erunt explicandae. Quamobrem legem ipsam jam adferamus.

(a) *lib.* 11. *observ. cap.* 37.

(b) *in* Coriolano.

(c) Plutarch. *in Solon. vide* Petit. *ad l. Attic.* Demosth. *pro Coron.*

(d) *l. is cui lege D. de test. & qui test. fac.*

(e) *Institut. de leg. Falcid. in princ.*

Paterfamilias uti legassit super pecuniae, tutelaeve suae rei, ita jus esto.

Legassit) *legare* apud Decemviros non modo singulas res testamento relictas, sed & omne testamentarium negotium complectebatur, & ipsam heredis institutionem. Etenim *legare* significat *statuere, decernere*. Unde Livius libro primo *Regnum vetustae, Sylviae gentis legat*; (f) *legassit* autem est ab antiqua scribendi ratione pro *legarit* posito *s*. pro *r*, ut *esit* pro *erit*.

(f) *l. verbis* 120. *D. de V. S.*

(g) *l. saepe* 53. *D. de V. S.*

Super pecunia) ita legitur in Pandectis Florentinis, (g) posito secundo pro sexo casu, more Graecorum, ut observavit Cujacius, (h) qui antiquam hanc lectionem primus variis in locis juris restituit, aliaque more Graecorum usurpata notavit, Antonius etiam Augustinus, & Brissonius. Porro *pecuniae* significatio hic ad omnia extenditur; non tantum scilicet ad pecuniam numeratam, sed ad mobilia etiam, & immobilia, & ad jura omnia. (i)

(h) *super l.* 28. *&* 29. *D. de V. S.*

(i) *l. pecuniae verbum, & pecuniae nomine D. de V. S.*

XXXXI. De Successionibus ab Intestato.

Occurrunt nunc successiones *ab intestato*, quibus locum in XII. Tabulis fuisse post leges de testamento ex Ulpiano colligitur. (k) *Intestatus* autem dicitur non is tantum, qui sine testamento moritur, sed & is, cujus testamentum destituitur: immo intestatus non a mortis, sed a destituti testamenti tempore perhibetur, unde *proximorum* nomine veniunt non ii proximi, qui testatore decedente fuerunt, sed qui tempore destituti testamenti reperiuntur. (l) Igitur ad intestati hereditatem lex XII. Tabul. primo vocabat suos deinde agnatos, postremo gentiles. *Sui* dicuntur filii, aut nepotes, qui ab ipsa quodammodo natura instituuntur heredes, atque vivente adhuc patre, rerum paternarum domini nascuntur: eoque mortuo tales non fiunt, sed fuisse deteguntur. (m) Patefit: enim dominium eorum, quod patria potestate obumbratur. Unde primum filiis locum in successione omnium gentium jura tribuerunt: eosque Jurisconsulti *heredes* etiam *necessarios* appellarunt: quia cum nascantur heredes, nequeunt se tales negare si velint. Idem beneficio Praetoris opus eis fuit, ut possent hereditate paterna, quam sibi damnosam suspicarentur, abstinere. Non solum autem Filii, aut Nepotes jam nati *suorum* nomine comprehenduntur, sed

(k) *l.* 1. *D. si tab. test. nul. ex tab.*

(l) *l. post consanguineos*, §. 6. *D. de suis, & legit. &* §. *proximus, Instit. de legit. agnat. success.*

(m) §. 2. *Instit. de hered. qualit. & diff.*

sed etiam Postumi, qui, nisi pater decessisset, in ipsius potestate nati essent. (a) *Filiorum* etiam nomine venint *filiae*: ac naturalis ratio suasit Decemviris, ut sine sexus discretione par jus in successione suorum, & agnatorum, masculis, ac foeminis ex agnatione tribuerent: (b) quamvis id sequentibus temporibus mutatum sit variis editis legibus, libro sequenti explicandis, quae foeminis facultatem succedendi minuerunt. At *agnatorum* nomine consanguinei primo veniunt, etsi peculiari quoque nomine notentur, quales sunt frater, & soror ex eodem patre, qui cum proprie *consanguinei* appellentur, lege XII.Tabul. generali agnatorum nomine comprehenduntur. *Consanguinei* autem proxime post *suos* vocantur (c) deinde ceteri; etsi decimo gradu sint agnati, ex ordine, atque gradus praerogativa. Ac tanti fecerunt agnationem Decemviri, ut eos, qui agnati non essent, a legitima hereditate submoverint: unde neque mater, & filius invicem succedebant, quia quamvis a matre, ac patre oriatur agnatio, mater tamen agnatione non continetur. Neque vero matri suus heres filius agnascebatur, quia mulieres filios in potestate non habent: ideoque neque ex eo capite filius matri succedere poterat. (d) Quam juris asperitatem postea lenivit *S.C. Tertullianum*, de quo libro sequenti. Post agnatos, *gentiles* vocabantur, sive qui eadem de gente essent, non ex eadem familia. Quorum jus postea cessavit: unde nihil explicandum superest praeter id, quod supra *de tutelis* exposuimus. Ceterum ex lege XII. Tabul. hereditas inter paris gradus agnatos *in capita* dividebatur. (e) Quod ex abdito sensu legum potius, quam ab ipsis verbis deductum existimaverim, cum nihil expresse cautum inveniatur. Verum si cum *patruo* concurrant *filii mortui fratris*: ii non suo proprio jure veniunt, sed patris defuncti, cujus locum ingrediuntur: ideo non singuli aequalem cum patruo partem, sed simul omnes eam portionem hereditatis auferent, quam pater eorum, si viveret, habuisset, cujus mortui jus filii repraesentant: quae successio dicitur *in stirpes*; quia non per singula capita aequaliter, sed ratione gradus, quem praeferunt, hereditas avi inter filium, & nepotes ex mortuo filio dividitur. Illud vero ad antiquitatis cognitionem scitu dignum arbitror, quod Gellius ex Labeone retulit: (f) *virginem Vestalem neque heredem esse cuiquam intestato, neque intestatae quemquam sed bona ejus in publicum redigi*. Jam vero ipsa legis verba proferamus.

(a) *l. 4. C. de suis, & legit. & §. 2. Instit. de hered. quae ab intest. defer.*
(b) *Instit. de legit. agnat. suc. §. 3. l. penult. & ult. C. de legit. hered.* Paul. 4. *sent.* 8. §. 3.
(c) *l. 2. D. de suis, & legit. §. 1. inst. t. de legit. agnat. succes.*
(d) *Instit. de S.C. Tertul.*
(e) *l. 2. §. 2. D. de suis, & legit.* Ulp. *Institut. tit.* 26. §. 4.
(f) *lib.* 1. *c.* 12.

At si intestato moritur, cui suus heres nec escit, agnatus proximus familiam habeto. Si agnatus nec escit, gentilis familiam nancitor.

Ad hujus legis interpretationem satis meminisse fuerit *escit* significare *erit*:

Familiam) accipi pro *hereditate*, & *nancitor* exponendum esse *nanciscitor*.

Sequitur lex de libertis intestato morientibus, (g) qui si suum heredem non habeant, heredem ex legibus XII. Tabul. habebunt patronum, vel patroni liberos in capita hereditate divisa, & gradibus remotioribus exclusis: (h) itaque si filius patroni superesit, nepotes ex filio mortuo removentur. Cum autem lege XII. Tabul. libertus testamento posset excludere patronum. Praetor legis asperitatem correxit, edictoque suo patronum vocavit ad dimidium bonorum, si libertus testamento facto nullum sibi ex naturalibus liberis successorem reliquisset; aut si ab intestato decedens uxorem, quae in manum convenerat, vel adoptivum filium habuisset: nam aeque pro dimidia parte ab bonorum possessionem patronus veniebat. (i) Legis autem verba haec propemodum fuere.

(g) Ulp. *Instit. tit.* 29. & Justin. *Instit. de succes. libert. in princ.*
(h) *l. 23. §. 1. D. de bon. libert.*
(i) Ulp. *ibid.*

Si libertus intestato moritur, cui suus heres nec extabit, ast patronus, patronique liberi escint, ex ea familia in eam familiam proximo pecunia adducitor.

Adducitor) hoc est *addicitor*, vel *additor*.

XXXXII. DE DIVISIONE HEREDITATIS.

Mortuo testatore, pluribusque relictis heredibus, contrahitur statim inter eos tacita societas, & nascitur communio juris: adeo ut in singulos, & in universos, defuncti jura omnia transeant, rerumque dominium, & actio-

actiones, atque obligationes ejusdem. Ut autem successio ad exitum perducatur, necessaria fuit jurium & bonorum inter heredes divisio, quae vel a jure ipso, vel a magistratus arbitrio procedit. (a) Dividuntur ipso jure actiones, & obligationes, ut singuli heredes per legem XII. Tabul. obligationibus hereditariis, & creditoribus defuncti pro hereditaria portione teneantur: & simul actiones pro eadem portione adversus hereditarios debitores nanciscantur ex leg. XII. Tabul. ex quibus, qui tantum heredes creditoribus hereditarias subjiciuntur; ideo prudentes ducti verbis, & sententia legis, legatarios his oneribus exemerunt, uti tamen legata nonnisi aere alieno deducto praestentur, (b) Alia divisio ceterarum rerum, & bonorum inducitur per arbitrum familiae ercifcundae, sive hereditatis dividendae. (c) Nam leges XII. Tabul. praecidendis discordiarum radicibus, quae communione prodeunt, instituerunt; ut si heredes in ea manere nolint arbitrium peterent a magistratu qui suas portiones ex testamento singulis attribuat: unde actio prodit *familiae erciscundae*. Cujus legis capita in duas ab Hotomanno distracta leges, in unam Gotofredus junior coegit, meo judicio, rectissime, propter brevitatis studium, quod ubique Decemviros tenuit. Sunt autem haec:

(a) *l.* 25. §. 8. & §. 13. *D. famil. ercisc. l.* 1. *C. si certum petatur.*
(b) *l. creditores* 7. & *ult. C. de heredit. action.* & *l.* 10. *C. de jur. delib.*
(c) *l.* 1. *D. fam. ercisc.* & *l.* 12. *C. eodem.*

Nomina inter heredes pro portionibus hereditariis ercta cita sunto. Ceterarum familiae rerum ercto non cito si volent: erctum citum faciunto. Praetor ad erctum ciendum arbitros tris dato: sive

Defuncto creditore, vel debitore, ejus heredes pro portionibus hereditariis conveniri tantum possunt: ipsoque jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum, si volent, heredes divisionem faciunto: ad eam divisionem Praetor tres arbitros dato.

Ercta cita) magna est de harum vocum origine, ac significatione dissentio. Festus enim verbo *erctum*, putat *erctum* a *coercendo* dictum: *citum* a *ciendo*. *Ciere* autem Donatus ad VIII. AEneid explicat *dividere*, unde *citum*, *divisum* ex illo Virgili.

— — — *citae Metium in diversa quadrigae*
Distulerant.

Inde Jacobus Gothofredus *erctum*, sive *coercitum* accipit pro *indiviso*. Mihi olim placuit erciscere deducere ab ἑρκίζειν, sive ἕρκιον quod est quasi *septum*, ut significet *septum dividere*. Sed cum veteres habuerint *borctum*, quod est *bonum*, suspicor *o* in *e*, ut saepe mutata, natum esse *berctum*; *citum* autem a *cio*, quod est divido, a veteri σχίω, unde σχίζω divido. Inde composita est vox *erciscere*, quasi *erctum*, sive *bona dividere*.

XLIII. De Statuliberis.

Fuisse creditur & in XII. Tabul. legem de statuliberis, cujus cum nullae ad nos reliquiae pervenerint, satis fuerit sententiam illius ex Hotomanno depromere, qui eam ex variis juris auctoribus collegit. Continebat autem ea lex, ut quando testator servum aliquem, cum is certam heredi pecuniam dabit, liberum esse jussisset, si eum heres abalienaret; tamen si emtori eam pecuniam servus daret, liber esset. (d) Quamobrem legem eam Gothofredus ita concipit.

(d) *l. statul.* 28. *D. de statulib.* Ulp. *Instit. tit.* 2. *de Statul.*

Statuliber emtori dando liber esto.

XLIV. De Mancipationibus.

Nunc a testamentis ad *contractus* transeamus, & primo ad eos, qui *mancipatione*, ac *nexu* inibantur. Quae verba satis patebunt, si in memoriam redeamus eorum, quae attulimus de usucapionibus agentes. Uberiorem vero notitiam in actibus solennibus inferius explicandis adferemus. Ad id autem, quod habemus in manu, satis fuerit nosse *mancipationis* nomine venire venditionem earum rerum, quarum in dominio nostro proprietatem habemus, quae res *mancipi* nuncupantur, ut mobilia sunt, & praedia italice: non autem provincialia praedia, quae tantum *possessiones* appellantur; quod possessio tantum eorum apud privatos, dominium vero maneat apud Popul. Roman. (e) *Nexus* vero erat legitima dominii ex jure civili transferendi ratio, sine qua nihil in dominium transire poterat alicujus. Emtor enim, qui sine nexu, hoc est non adhibito libripende & quinque testibus, rem acceperat, percipiebat quidem rei venditae utilitatem ex consensu venditoris; minime tamen rei dominium adquirebat. Ideo venditor ille,

(e) Boet. *in topic. Cic.* 3.

ille, quia dominium ex jure Quiritium retineret, *Quiritarius* dominus; emtor vero *bonitarius* appellabatur, quod venditorum bonorum utilitatem potius, quam dominium assequeretur. Unde mancipatio, quae *venditio* est *nexu contracta*, inter nexus genera refertur: cum alii quoque contractus, & etiam testamenta ubi eaedem sollennitates adhibebantur, nexus quoque nomine veniant. Res vero, quae mancipi non essent, sub nexum non cadebant, ideo dominium eorum transferebatur per *cessionem in jure*; de qua in actibus legitimis. Nunc Decemvirorum sensus in venditionibus rerum mancipi, ceterisque contractibus formam juris civilis habentibus, sive in mancipationibus, & nexibus omnibus inquiramus. Igitur Decemviri, ut fraudem omnem a contractibus averterent, quaecumque contractus verbis comprehenderentur praestanda jusserunt, (a) sive ut lex ait *quae lingua essent nuncupata*; idque cum in venditionibus, tum in contractibus aliis, qui omnes clauduntur verbis illis: *si nexum faciet, mancipiumque*. Quam in contractibus fidem postea J.C. non minori studio exegerunt jubentes, ut non modo quod *expressum*, sed & quod *suppressum* esset, praestaretur: (b) fallit enim emtorem venditor non modo, si plus de re vendita promittat, quam re vera inest; verum etiam si reticeat vitium in ea latens: utroque modo enim res pluris, quam est digna, aestimatur. Utinam hoc insideret caussistis nostris! Prudentum vero auctoritatem, qua vitiorum reticentia damnabatur, munivit etiam Aedilis edicto suo, quo contrahentium fallaciis occurrrit, ut in titulo Digestorum *de aedilitio edicto*. Nec sciens modo, sed etiam ignorans venditor vitium rei, quod reticuit, praestabit actione ex emto, quanto minoris erat venditurus si vitium judicasset; si reticuerit, sciens, damna praestabit omnia, quae ex venditione illa emtor traxerit. (c) Non tamen venditor tenebitur, si rem vitio carentem verbis extulerit; commendationem enim rei suae suggerit ipsa natura. Si vero patefacto vitio, venditor inficietur, *dupli* poenam ex XII. Tabul. lege subibit. (d) En legis verba.

(a) Festus *verbo nuncupata*. Varro 5. *de Ling. Lat. c.* 7. Cic. *de orat.* 1. *& pro Caecin. & 3. de offic.*

(b) Cic. *de offic.* 3.

(c) *l. Julianus D. de act. emt.*

(d) Cic. *de offic.* 3.

Quom nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto; si inficias jerit, duplione damnator.

Nexum) *nexus* nomine veniunt contractus omnes, in quibus more veteri, de quo inferius, libripens, & quinque testes adhibebantur, ut quod ex jure gentium procedebat, juris civilis formam indueret, actionemque pareret inter cives Romanos.

Mancipiumque) *mancipium facere*, est abalienare rem mancipi, & dominium in alios transferre per nexum, sive solennia Juris civilis.

Nuncupassit) *nuncupare* significat *nominare*: (e) hinc *scriptae* pecuniae, ut ille refert, in legibus, *nuncupatae* dicebantur. (f) Superiori consulitur emtori, ne in fraudem inducatur. Sequitur alia, qua Decemviri prospexerunt venditori, ne rei dominium ante acceptum pretium amitteret. Ideo rem, etsi traditam, tamen dominium mutare noluerunt, nisi emtor aut pretium reddidisset, aut alio modo satisfecisset, puta fidejussore, aut pignore dato, quibus pro pretio caveretur. Quod ex legibus XII. Tabul. descendere, praeter Justinianum, (g) colligitur ex Varrone. (h) Si autem obtulerit pretium emptor, nec venditor acceperit, aut fidem de pretio emptori habuerit, videtur precium quasi prosolutum ideoque dominium transibit in emptorem. Sed jam legis quae supersunt verba subjiciamus.

(e) Varro 5. *de ling. lat. cap.* 7.

(f) Festus *in verbo nuncupata*.

(g) §. *rei venditae Instit. de rer. divis.*

(h) *Lib. 2. de re rustic. l. quod vendit. D. de contrahend. emt. & l. 5. §. sed & si D. de trib. act.*

Res vendita transque data emtori non adquiror, donicum satisfactum escit.

Transque data) hoc est *tradita*, a *trans* enim, & *dare* fit *transdere*, inde elisis *ns* fit tradere.

Donicum) antique pro *donec*.

XLV. DE COLLEGIIS, ET SODALIBUS.

Occurrit nunc ex eo, quem sequimur ordine, lex de *collegiis*, vel sodalibus; quae vulgo institui minime poterant. Non enim omnibus leges permittebant certum, ac seorsum a ceteris civibus corpus una conveniendo componere, ne de coeuntibus consiliis privatorum, publicum aliquando malum erumperet. Quamobrem certa erant, ac praefinita collegia, & coe-

tus privatorum, quibus lex coeundi simul veniam dederat. Ac Decemvirorum aetate, sub quibus lex de sodalibus prodiit, non alios Gothofredus fuisse sententia legis comprehensos arbitratur, & sodalitii jus habuisse, quam *fratres Arvales*: quorum collegium Romae fuit antiquissimum ab aetate nempe Romuli, qui Accae Larentiae nutrici pro filio esse voluit, postquam ex duodecim, quos habebat illa, unum amisisset: seque simul cum undecim fratribus *sacerdotem* appellavit *Arvalem*. (*a*) Quod sacerdotium frugum a Diis petendarum, ac finium discernendorum, litiumque istiusmodi judicandarum causa fuit institutum, (*b*) ut ex veteri glossa Cujacius retulit. (*c*) Plura deinde similia Romae, sicut & nostris temporibus, instituta fuere collegia, vel sacerdotum, vel artificum, prout, legibus adprobantibus, publica poscebat utilitas. Quibus conveniendi, sibique jus certum condendi facultatem tribuit lex XII. Tabul. ducta a lege Solonis Cajo relata. (*d*) Quam aliter Cujacius (*e*) ex libris Basilicorum; aliter quoque Salmasius: aliter Heraldus; aliter tandem Petitus legerunt. Verum ne tam fuse, ac varie disputata retractemus, suum cuique judicium relinquimus, illud vero praeterire minime possum, quod Salmasius non tam fortasse docendi, quam contradicendi studio scripsit, illicita nempe fuisse veteribus Atheniensibus *collegia praedonum*, propter infamiem vitae illius rationem, communi judicio reprobatam; unde verba illa in lege Solonis ἐπιλείαν vertit in καπηλείαν & pro *collegio praedonum*, substituit *collegium circumforaneorum*, & propolarum, qui a praedonibus emunt, ut carius vendant. Qua in re de industria videtur oblitus illius Thucydidis, (*f*) scribentis vetusta aetate praestantissimum quemque virum, & ipsos heroas in mare praedatum exisse, tantum ut a suis civibus abstinerent. Quod fuit honorificum vitae genus; tanquam privatae imago militiae, ut non mirum, si mos hic non omnino, neque omnibus ex partibus tempore Solonis evanuerit. Adest & Homerus, (*g*) apud quem sine offensione Telemachus a Nestore interrogatur, an praedae causa eo appulisset? Ob eamdem causam, & Petiti (*h*) emendationem quoque rejecerim, qui legit ἐπιλεῖον *ad frumentum*: cujus significationis auctorem habet Hesychium. Sed ne de collegiorum generibus laboremus, quae licita essent, quaeve illicita, satis erit nosse illa fuisse licita, quae fraude malisve artibus carerent. Quaecumque autem collegia legibus permitterentur, ea certi juris condendi sibi facultatem habebant, dum ne publicis legibus adversarentur. Hinc lex quae sequitur:

(a) Plin. *lib.* 18 *cap.* 1. & Gell. *lib.* 6. *cap.* 7.
(b) Varro *l.* 4. *de ling. lat.*
(c) *obser. l.* 11. *cap.* 5.
(d) *l.* 4. *D. de colleg.*
(e) *obs. l.* 7. *c.* 30.
(f) *init. hist.*
(g) Odys. 3.
(h) *ad leg. Attic. pag.* 418.

Sodales legem quam volent, dum ne quid ex publica lege corrumpant, sibi ferunto.

XLVI.
De Jurejurando.

Porro cum nullum habeant homines vinculum firmandarum pactionem *jurejurando* firmius; ideo cautum fuisse de *jurejurando* legibus XII. Tab. oportet: atque inde legem traxisse Ciceronem (*i*) de religione jurisjurandi hanc.

Perjurii poena divina, Exitium, humana, dedecus esto.

XLVII.
De Foenore.

Inter contractus crebra in civili vita est *foeneratio*, propter dissolutos mores eorum, qui absumtis propriis, indigent alienis. Rarior vero in bene constituta republica, unde foeneratio exulat simul cum luxu, & intemperantia egestatis parente, ac voragine patrimoniorum. Luxuries enim exoriens, quas invenit, brevi superat, ac tandem atterit opes: e quibus qui exciderunt occupati a vitiis, & eorum alendorum facultate spoliati, vel rapere coguntur, vel quaestum, laboresque suos subjicere rapinis foeneratorum, quorum oportet avarissimas quascumque leges, atque intolerandas conditiones tota vita subire. Quamobrem priscis Romanae reipublicae temporibus, quando nondum peregrina luxuries ex Urbe nativam frugalitatem ejecerat, sub levibus admodum usuris pecunia mutua dabatur: praecipue cum ea aetate, nonnisi *terrestris usura* esset in usu, rei nauticae peritia nondum a Romanis comparata, in qua sese non ante primum bellum punicum exercuerunt. Crescit autem usura ex lucro pecuniae, quod a maritimis mercimoniis, & frequenti, ac celeri trajectione, ac venditione mercium venit. Ideo Athenis, unde facilis erat ad exteras oras appulsus, & crebri excursus, recessusque navium propter navigandi facultatem, atque peritiam, & mercimoniorum facilitatem; non a lege, sed a voluntate foene-

(i) Cic. *de offic.* Gell. *l.* 7. *cap.* 18.

ne-

neratorum usuris ponebatur modus. Unde quae apud Romanos maxima erat usura, nempe *centesima*, erat inter Graecos minima. Quamobrem, & inter Romanos, postquam mare pervium habuerunt, usurae etiam prodiere maritimae, terrestribus, & communibus longe majores, propter pecuniae periculum, & lucrum navigationis. Modus autem a Decemviris constitutus usuris communibus, atque terrestribus maxime conveniebat frugalitati, ac parsimoniae veterum. Non enim quaestum permiserunt supra *usuras uncias*, vel *unciarum foenus*, cujus origo atque cognitio est altius aliquanto repetenda. Sortem, sive pecuniam foeneri occupandam Romani dividebant in centena denariorum; de qua summa, quam stipulari licebat usura, erat *centesima pars* in mensem, quae duodecies repetita reddebat in singulos annos *uncias*, hoc est partes duodecim, sive duodecim denarios annuos. Eaque dicebatur *usura centesima*, sive quod singulis mensibus centesimam partem, nempe unciam redderet, sive quod centesimo mense usurae illae sortem aequarent. Quae usura quia duodecim continebat uncias in singulos annos, *aes*, vel *as usurarius* appellabatur: eratque veluti corpus, & fons ceterarum, quae sub ea, veluti sub majori minores continebantur; quia Romani rerum integritatem, sive rationem totius constituebant in duodenario numero: idque solidum putabant, & integrum in sua specie, quod partibus duodecim componeretur: ex eoque numero divisionis cujuslibet ratio deducebatur: hinc *as hereditarius* est hereditas integra in duodecim tribuenda partes. Multa enim, ut Varro ait, (*a*) antiqui duodenario numero finiebant. Hinc iisdem appellationibus partes *assis*, & partes *usurae centesimae* complectebantur, sive in sigulos menses, sive in singulos annos quis eas stipularetur. Annuae namque usurae cumulus erant plurium menstruarum, quae singulae ad annuam suae quantitatis usuram, eamdem rationem habebant, quam unus ad duodecim. Unde qui stipulabatur sex uncias annuas, poterat singulis mensibus reposcere *semunciam*, qui stipularetur annuas duodecim, poterat singulis mensibus exigere *unciam*, sive centesimam fortis partem. Eademque ratione per reliquam usurarum quantitatem excurritur: revocantur enim omnes ad assis rationem, iisdemque nominibus notantur. Unde usurae Centesimae sunt, uncia persolvenda singulis mensibus ex denariorum centenis. Semisses usurae sunt semuncia singulis mensibus, & semissis in annum. Trientes usurae sunt tertia pars unciae in mensem, quatuor unciae in annum. Quadrantes usurae sunt quarta pars unciae in mensem, tres unciae in annum. Sextantes usurae sunt sexta pars unciae in mensem, duae unciae in annum. Quincunces usurae sunt tertia, & duodecima pars unciae in mensem, quinque in annum. Septunces usurae sunt dimidium, & duodecima pars unciae in mensem, septem unciae in annum. Besses usurae sunt duo trientes unciae, sive duo tertiae partes in mensem, octo unciae in annum. Dodrantes usurae sunt tres quadrantes unciae, sive tres quartae partes in mensem, novem unciae in annum. Dextantes, vel decunces usurae sunt tres quadrantes, & duodecima, sive tres quartae partes, & duodecima unciae in mensem, decem unciae in annum. Deunces usurae sunt tres quadrantes, sive quartae partes, & duo duodecimae unciae in mensem: undecim unciae in annum. Denique Asses usurae sunt uncia in mensem, vel quot mensibus, duodecim unciae quot annis, hoc est usura centesima, ad quam initio jam expositam, nunc partium enumeratione recurrimus. Cum autem stipulabantur usuras majores centesimis, tum assem multiplicabant, & partes ejus, exigentes aliquando supra legitimam usurarum summam, nempe binas, ternasve centesimas: ut nunquam tamen ab assis ratione discederent: quae summa est ratio apud Romanos divisionum omnium, sive perfecta cujusque integri corporis mensura, & numerus absolutus. Est enim *as* quidquid ad *μονάδα*, & ad *unitatis*, quam vocant, rationem reducitur. Unde quidquid est unum in duodecim tributum partes, *as*, nempe totum appellatur, idemque est quod Graecorum *εἷς*. (*b*) Hinc *assa vox*, quae sola sine tibiis canit. (*c*) Fluxit autem *assis* vox a Doribus, Siculis, & Tarentinis, a quibus Romani & nummum gravis ponderis, nempe *χαλκὸν*, & ipsius nomen acceperunt. (*d*) Nam ex Dorico *ἀὶς*, Tarentini, & Siculi, elisa media litera, fecerunt *ἆς*: indeque Romani utrumque vocabulum, nempe *aes*, & *as* habuerunt. Quorum olim nominum eadem erat significatio, quia *aes*, & *as*, primus num-

mus

(a) *lib.* 4. *de ling. lat.*

(b) Salmas. *de usuris pag.* 576

(c) *idem de modo usur. pag.* 261.

(d) Pollux. *lib.* 9. *vide* Scalig. *coniect. in* Varr. 4. *de ling. lat. pag.* 42.

mus fuit Romanorum ex χάλκου, sive *aere* percussus: unde *aes*, pro *as* saepe veteres dixisse, refert Varro. (*a*) Cum igitur summam usurarum, nempe centesimam vocarent *assem*: quando centesimas multiplicabant, earum numerum per multiplicationem assium exprimebant, nempe *Tresses* dicebant, *Quatrusses*, *Sextusses*, pro *ternas*, *quaternas*, *senas* centesimas: vel *dupondiarium*, sive binas centesimas, *tripondiarium*, ternas. (*b*) Porro cum Siculi ἆς & λίτραν quoque Dorice dicerent; Romani *as* etiam appellaverunt *libram*: quae vox orta est ex Graecorum λίτρα, & ita nostra etiam aetate in magnae Graeciae regionibus certum pondus appellant. Quia vero pars duodecima λίτρας, sive librae, apud Siculos vocabatur οὐγκία, ut Aristoteles apud Pollucem docet; (*c*) ideo Romanis usurpatum fuit *unciae* nomen pro duodecima parte librae, sive assis. (*d*) Ceterae autem partes utrimque traxere appellationem suam, ut investigando patebit. Ab asse igitur usurario, demta uncia, supersunt undecim, sive *deunx*, quasi assis, una demta. (*e*) Etenim *de* apud Latinos tollit, ut apud Graecos ἀπὸ: unde *demens*, hoc est sine mente: *destruere*, hoc est structuram tollere: *undeviginti*, vel *duodeviginti*, quasi viginti, una, vel duabus demtis partibus. Eadem ratione dicuntur usurae *dextantes*, sive decem unciarum: quia demta sexta assis parte, nempe *sextante*, supersunt decem. Unde dicitur *dextans*, quasi *desextans*, hoc est *demta sexta*. Item dicitur *dodrans*, quasi *dequadrans as*: a demto enim quadrante supersunt partes novem, nempe *dodrans*. Quam nominis originem retineo, donec in mentem venerit melior. Non minus tenebrarum invenio in voce *bes*, sive octo unciae: quam vocem Varro deducit ex veteri *des*: etenim saepe apud antiquos *d* pro *b*, sic *duellum* pro *bello*. Unde Varro *bes* pro *des*, quasi demtis unciis quatuor, nempe triente: quo ablato supersunt partes octo. Festus inde dictum putat, quod *bes*, bis triens sit assis: nempe octo partes, quae dividuntur in duos trientes. Quam sententiam a Scaligero rejectam fulcit opinione sua Salmasius, putans, olim dictum fuisse *dues* pro *bes*. *Duis* autem pro duo, unde *dues*, quasi duae partes assis, ac postremo *bes*, indeque natum ait, ut non *duesses* dicerent pro *duobus assibus*, sed *dupondium*: quia *duessis*, vel *bessis* vocabulum jam susceperat significationem duarum partium assis, sive duorum trientium. Quam ego Scaligeri (*f*) antepono conjecturae scribentis, *bes* sive *des* inde dictum, quia deinceps ab asse dematur: nam dodrans venit ab asse quadrantem; dextans duas uncias; deunx unam. Nihilo felicior est Vossius *bes*, sive *des* dictum existimans, quia *demitur triens*. *Septunx* originem sui nominis ex se profert. *Semis* quamquam deduci potest ab ἥμισυ, trajectis extremis literis, tamen, Varrone auctore placet hanc vocem afferere linguae latinae, *se* enim significat dimidium, ut *selibra*, & *semodius*, quasi librae dimidium, & modii: atque ita *semis*, veluti *semias*, *dimidium assis*. *Sextans* etiam Romanorum est vocabulum, quasi sexta pars assis, quod simile videtur graeco ἑξᾶς ejusdem significationis. Magis tamen ad graecum sonum accedunt *quadrans*, & *triens*, significatione tamen a graecis diversa. Τριὰς enim Graecorum, unde Romanorum *triens*, tres assis partes sunt, sive tres unciae: apud Romanos vero *triens* uncias continet quatuor: est etenim tertia pars assis. Τετρὰς ad cujus exemplum natum est Romanorum *quadrans*, apud Graecos quatuor complectitur uncias: cum quadrans apud Romanos, uncias complectatur tres; est etenim pars assis quarta. (*g*) His vocabulis apud idoneos, cultosque scriptores usurarius assis cum suis exprimitur partibus: pro quo barbari substituerunt *duodecim pro centenario*, vel, *undecim*, vel *decem*, vel *novem*, vel *octo*, vel *septem*, vel *sex*, vel *quinque*, vel *quatuor*, vel *tres*, vel *duo*, vel *unum*: dicere oportuisset usuras *deunces*, *dextantes*, *dodrantes*, *besses*, *septunces*, *semisses*, *quincunces*, *trientes*, *quadrantes*, *sextantes*, *uncias*: unde qui scribunt, pecuniam foenerat *ad rationem quatuor pro centenario*, latine dicerent expeditius, pecuniam foenerat *sub usuris trientibus*, & ita in reliquis. Centesimae usurae, quam frequenter invenimus apud Scriptores veteres, insigne monumentum adducit ex veteri inscriptione Salmasius: (*h*) unde, ratione bene subducta, manifesto apparebit quantitas unciarum duodecim in annos singulos. Hanc non Romani exemplo Graecorum *centesimam*, ut Salmasius existimabat; sed Graeci exemplo Romanorum ἑκατόσον τόκον appellarunt, ut Gronovius ostendit:

easdem-

(a) *lib.* 8. *de ling. lat. p.* 132.

(b) Salmas. *pag.* 268. *de modo usurar.*

(c) *lib.* 9. *vide* Scalig. *conject. in* Varr. *pag.* 41.

(d) Salmas. *de modo usur. pag.* 241.

(e) Varro *lib.* 4. *de ling. lat. pag.* 41.

(f) *apud* Festum *in verbo* bes.

(g) Salmas. *de modo usur. c.* 6. *pag.* 255.

(h) *de modo usur. cap.* 7. *pag.* 273.

easdemque vocarunt, ob ea, que praediximus, *usuras asses*. Quincunces, & Deunces memorat Persius (a).

Quid petis? ut nummi, quot hic quincunce modesto
Nutrieras, avidos pergant sudare deunces.

Dextantium usurarum vestigium ostendit Salmasius in alia inscriptione: quam eodem capite adducit.

Dodrantium usurarum nulla mihi adhuc oblata est mentio. Usurarum bessium testis est Cicero ad Atticum (b) his verbis: *Foenus ex triente idibus quintilibus factum est bessibus*. Septunces usuras conservavit marmorea tabula testamenti Venetiis, quam eodem capite Salmasius explicavit. (c) Semissium vero usurarum plura testimonia occurrunt, cum essent crebriores, utpote mediae inter maximas, & minimas usuras: & finis graviorum, ac leviorum initium. Unde Ulpianus. (d) *Et nisi posuerint heredes usuras leviores intra sex menses, sin minus usuras semissis Reipublicae pendant*. Easdem *semissales* usuras Modestinus appellat. (e) Quincunces usuras praeter Persium, Scaevola (f) memorat etiam, & Ulpianus; (g) apud quem etiam est mentio de trientibus usuris, (h) quas passim reperies apud veteres, praecipue Lampridium, (i) Capitolinum, (k) Ciceronem. (l) Quadrantes usurae leguntur apud Scaevolam. (m) Sed nulla mentio in jure Sextantium. Tandem descendimus ad usuras Uncias, nempe ad unciarum foenus, quod unum habitum fuit justum in legibus XII. Tabul. temporibus nempe modestissimis, & mercatura, quam rarissima: nondum aperto mari, commercioque aliarum nationum. Ad quas Romani aditum sibi armis patefecerunt, unde victores in Urbem redeuntes, eam in servitutem dedere peregrinae luxuriae, quam secum advexerant. Crescentibus in dies rerum, hominumque commerciis, crevit etiam opulentia paucorum, cum plurimorum egestate: unde legitimum usurae modum superarunt: ut non raro novis legibus modestiam pristinam renovare oportuerit, & usuras effrenes coercere. Nam & peregrinam luxuriam jam antevenerat avaritia. Etenim ab anno Urbis usque CCCLXXI. in Manliano tumultu, ingravescentis foeneris testem habemus vocem Centurionis, qui se post multiplicem sortem persolutam, usuris eam semper mergentibus, obrutum aere alieno querebatur. (n) Quamobrem anno A. U. C. CCCLXXVI. *Licinia* lex a C. Licinio Stolone trib. pleb. Sp. Furio Medullino, P. Cloelio Siculo lata constituit, ut eo deducto *de capite*, sive *de sorte*, quod erat usuris pernumeratum, id quod superfuisset triennio, aequis portionibus persolveretur. (o) Cumque a foeneratorum immanitate, pauperum vulnera recrudescerent anno CCCXCVI. M. Duillius, & L. Moenius trib. plebis tulerunt, ut foenus ne majus unciario exerceretur, (p) quae fuit restitutio legis Decemviralis, (q) quod foenus anno CIↃVI. redactum fuit ad semiunciarium: (r) Tandem anno CIↃXI. L. Genutius trib. plebis tulit, ne amplius foenerari liceret. (s) Quod non longum permansit. Moribus enim in diem vitiatis, dum luxuria supergrederetur opes, excessit etiam usura legitimum XII. Tab. modum; adeout *legitima* usura jam *centesima* duceretur. Vicit omnes tandem avaritia leges: ut foeneratores binas etiam, ternas, quaternas, pluresque centesimas stipularentur. Unde Scaptius, teste Cicerone, quaternas postulabat centesimas (t) a Salaminiis. Plura exempla praetereo. Haec quantum tenuis nostra facultas tulit, ex involutissimis hac de re Criticorum commentariis, ac sane perplexis enucleate promere studuimus: & e variis, ac discrepantibus opinionibus eam selegimus, quae magis cum veteribus monumentis congruere videatur. Siquidem homines, alioqui doctissimi, *foenus unciarum* cum *usura centesima* confuderunt: ne Accursium cum suis, magis temporum barbarie, quam propria culpa interdum peccantem, accusemus, qui *usuras centesimas* exponit eas, quae anno sortem aequarent; semisses, quae dimidium sortis; trientes, quae tertiam, quadrantes, quae quartam illius partem quotannis redderent. Manucius cum distinctionem *annuarum* usurarum, & *menstruarum* excogitasset, usuras annuas constituit semisses, besses, trientes: menstruas vero fecit centesimas, quae scilicet singulis mensibus redderent unciam. Et tam ipse, quam Adrianus Junius, Josephus Scaliger, & Ritterlutius ad hanc legem, *unciarum foenus* acceperunt pro *usura centesima*: quibus nescio quam recte Salmasius accenseat Hotomannum longe alia tradentem in expositione legum XII. Tabul. Primam vero, & puram hujus eruditionis lucem extulit Hermolaus Barbarus in castigationibus Plinianis. Qua du-

ℭti

(a) Satyr. 5.
(b) *Epist.* 14 *lib.* 4.
(c) *pag.* 278.
(d) *l.* 5. *D. de oper. pub.*
(e) Modestinus *l.* 10. *D. de pollicitat.* Columella *lib.* 3. *cap.* 3.
(f) *l. creditor*, §. *Titius*, *D. de solution.*
(g) *l.* 7. *D. de administr. tut.*
(h) *l.* 7. § 10. *D. de administrat. tut.*
(i) *in* Alexand Sever.
(k) *in vita Antonini Pii.*
(l) *in epist. ad Attic.*
(m) *l. liberto* 21. §. *Largius* 4 *D. de ann. legat.*
(n) Livius *lib.* 6. *cap.* 14.
(o) Livius *lib.* 6.
(p) Liv. *lib.* 7.
(q) Tacit. *lib.* 6. *annal.*
(r) Liv. *lib.* 7. Tacit. *eod.*
(s) Livius *eod.*
(t) *lib.* 5. *ad Attic. epist. ult.*

cti Bartholomaeus Soccinus, Budaeus, Alciatus, Antonius Augustinus, Sigonius haec antiquitatis monumenta feliciter illustrarunt; ut postremo Salmasius, & Joannes Fridericus Gronovius, alter in *tractationibus de usuris*, alter in *disputationibus* tribus *de centesima*, & *asse unciario*, singulis erroribus explosis, & veterum testimoniis explicatis, diluerint quidquid adhuc tenebrarum incumbebat. Tandem ne quid ad legem Decemviralem pertinens reticeamus, cum absurdum videretur e pecunia, re sterili pecuniam oriri, usuram supra unciam veteres turpiorem ipso furto duxerunt. Etenim furem in *duplum*, foeneratorem in *quadruplum* damnarunt; utpote cujus pecunia tanquam teredo obliguriret alienas opes, & ex Catonis sententia sanguinem etiam, & vitam hominum hauriret. Hinc lex.

Si quis unciario foenore amplius foenerassit, quadruplione luito. Est autem, ut diximus, *usura uncia*, centesima pars, quae de sorte quotannis pendebatur.

XLVIII. De Criminibus, et primo de Furtis.

Expeditis civilibus negociis, transeamus ad delicta tum privata, tum publica, cum quibus tractationem de judiciis conjungemus, postremoque publicum jus universum, & leges ad religionem pertinentes explicabimus. Exordiemur autem a furto, quod Lacedaemones poena exemerunt, existimantes hoc veluti ludo exerceri pueros ad insidias militares: eademque furtorum licentia erat apud Aegyptios. (a) Draco tamen Atheniensium legislator cruentus, omnia genera furtorum capite punivit. Quam legem temperavit Solon, qui poenam capitis tantum ad furta graviora cohibuit. (b) Itaque furtum ad quinquaginta drachmas duplione multavit, & carcere: supra vero quinquaginta drachmas furem ad undecim viros puniendum abduci jussit: itemque si noctu quis furaretur, aut in balneo, aut in gymnasio, capite plectebatur. (c) Sicuti & *sacculari*, cingula incidentes, ut marsupium auferant, quos Plautus appellat *sectores zonarios*. (d) Non dissimile sanxit Plato, (e) ut qui noctu furandi causa ingredientem occidisset, ei esset impune. Lex vero divina (f) nocturnum furem occidi permisit, non vero interdiarium ἡμεροκλέπτην, cui contrarius est ἡμεροκοίτος, (g) dormitator, fur nocturnus, ut appellatur a Plauto in Trinummo.

- - - - - - - - mira sunt
Ni illic homo sit, aut dormitator, aut sector zonarius.

Majoris autem periculi tempore, nempe nocturno cautiores esse oportebat homines ab insidiis, & rapinis: a quibus ut malefici abstinerent, leges nocturni furis caedem impunitam dimiserunt. Quae fuit etiam sententia legis XII. Tabul. in quas Atticarum legum convenere sensus. Igitur Decemviri nocturnum furem quoquo modo interfici permiserunt: ne, dum quis modum in re sua defendenda teneret, & quaereret; lucis ope destitutus, aut spoliaretur a fure, aut obtruncaretur. (h) Quamobrem Jacobus Gothofredus haud temere, meo judicio, suspicatur verba illa apud Cajum, (i) ubi legis hujus sententiam refert: *ut tamen id cum clamore testificetur*, adjecta fuisse a Triboniano; cum Cicero, (k) Seneca, eosque secutus Augustinus, licere scribant, furem occidere quoque modo: nisi putemus interpretatione Jurisconsultorum XII. Tabul. verba flexa fuisse ad lenitatem. Interdiarii vero furis occidendi potestatem ita Decemviri fecerunt, si adversus dominum rem suam reprehendentem fur se telo defenderet, ac dominus *quiritaret*, sive publice Quiritium, nempe Civium Romanorum fidem imploraret, solennibus illis, ut mos erat, verbis:

Porro Quirites vestram fidem imploro.

Telorum autem appellatione veniunt fustis, lapis, ferrum, & quidquid denique nocendi causa comparatur. (l) Quid si deprehendatur a non domino? an idem ei licebit in furem? Hotomannus ait: quia lex XII. Tabul. indefinite loquitur, neque dominum nominatim significat. Alii negant, quibus durum videtur a non domino alienum damnum morte vindicari, nisi non tam ut furem, quam ut sicarium, qui arma expedisset, hunc etiam a non domino puniri dicamus: ut recte interpretatur D. Augustinus, (m) inquiens; *Hoc etiam in antiquis legibus saecularibus invenitur, impune scilicet occidi nocturnum furem quoque modo: diurnum autem si se telo defenderit: jam enim plus est, quam fur.* Si vero fur neque noctu, neque cum telo deprehenderetur, verberibus caesus domino rei ad servile ministerium tradebatur. Verum

(a) Gellius *l.* 11. *c.* 18. Diod. Sicul. *l.* 1.
(b) Petit. *ad leg. Attic. lib.* 7. *tit.* 5. Gell. *lib.* 11. *cap.* 18.
(c) Demosth. *contra Timocrat.* Pollux. *lib.* 4. *cap.* 6.
(d) *in Trinum*
(e) *lib.* 9. *de legibus.*
(f) *Exod.* 22.
(g) Cujac. *obs. lib.* 11. *cap.* 27.
(h) Gell. *lib.* 11. *c.* 18. Theophil. *Instit. de perpet. & tempor. act.* Servius *in* 8. *Aeneid.*
(i) *l.* 4. *D. ad l. Aquil.*
(k) Cic. *pro Milone.* Seneca 10. *controv. ult. in fin.* Aug *quaest. sup. Exod.* Cujac. *obs.* 11. *cap.* 27.
(l) *l.* 54. *D. de furtis.*
(m) *cap.* 3. *extra de homicid. vol. vel casual.* Hotoman. *in hanc leg.*

rum humanioribus postea temporibus lex Portia pro dignitate civium Romanorum lata, sustulit verborum poenam, & Praetor loco alterius poenae, qua fur tanquam servus domino addicebatur, substituit mulctam quadrupli ejus rei, quae surrepta esset. (*a*) Erga impuberes propter aetatem Decemviri fuere mitiores: non enim eos addixerunt, sed magistratus arbitratu verberandos dederunt, ut & noxam quoque sarcirent. (*b*) In servis vero supplicium exasperarunt maxime: ut enim in gravissimis criminibus consueverat, verberibus affectos e saxo Tarpejo dejiciebant: quam poenam leniorum temporum disciplina mitigavit. Si vero furtum, sciente domino, factum esset, is servum noxae tradere jubebatur. (*c*) Furtum vero non manifestum, quia inde abest audacia, quae merito in furto manifesto punitur, non quadruplo, sed dupli poena vindicatur etiam ex XII. Tabul. (*d*) Jus tamen domino erat cum fure transigere, atque poenam ei condonare: quam facultatem etiam a XII. Tabul. trahebat. Eaque pactione ipso jure furti actio tollitur, cum aliae pactiones neque ad perimendam, neque ad suscitandam actionem sufficiant. (*e*) Ideo autem hic pactiones actionem perimunt, quia pacifcendi facultas ab ipsa lege conceditur. Nec tantum poena furti *nec manifesti*: sed etiam quadruplum furti *manifesti*, sive poena Praetoria, Cujacii sententia, pacto remittitur; (*f*) sicuti & pacto remittitur actio injuriarum ex lege Cornelia. (*g*) At quoniam ad ulscifcendum furtum actionem poenalem, & condictionem in ipsam rem furto ablatam habemus: si super actione poenali decidatur, condictio supererit: & neque per actionem condictio, neque per condictionem poenalis actio consumitur (*h*).

(a) *l. in furti* 50. *D. de furt.* Contius, Cujac. Ant. Aug.
(b) Gell. *lib.* 11. *cap.* 18.
(c) *l.* 2. §. 2. *D. de noxal. act.*
(d) Gell. *lib.* 11. *cap.* 18. Cat. *de re rustic. in proem.* Cujac. *ad Theophil. Instit. lib.* 4. *tit.* 8. §. 2.
(e) Paul. *l.* 13. §. 1. *D. de pact.*

XLIX.
DE FURTO PER LANCEM ET LICIUM.

Ad furti manifesti poenam leges XII. Tabul. furtum redegerunt, quod *per lancem, & licium* conceptum dicebatur, a Gellio sine ulla illius explicatione memoratum. Unde locum dedit posteriorum aetatum vaticiniis, & proximiorum praecipue temporum: quibus quasi non liceat quidquam ex antiquitate nescire, malunt eruditi argutando se aliosque decipere, quam tantisper in re ulla dubitare. Nos quamvis, & augurari etiam possemus (non enim ut rerum, ita sumus, & nugarum inopes;) abstinere tamen malumus hanc a lectore molestiam; satis enim fatigabitur aliorum opinionibus cognoscendis: e quibus & nos afferemus aliquot, ac primo illam Alciati, (*i*) quam paucis immutatis adrogat sibi Pithoeus, (*k*) tradens Lictores, jubente magistratu, *licio* succinctos, ad ostendendam auctoritatem publicam, cujus licium erat insigne, cum alio comite judicium in *lance*, fidemque praeferente, furtum quaesitum in domos intrare consuevisse; indeque dictum esse *conceptum*, sive *inventum per lancem, & licium*. Cum scilicet hac arte res furto ablata reperiretur apud ipsum furem: nam si a fure alteri res traderetur, & inde abduceretur, tum non *conceptum*, sed *oblatum* furtum dicebatur. Suas etiam addidere interpretationes Balduinus, & Hotomannus. Caput vero interpretationum aliarum est ea, quam legimus apud Festum, & cum qua convenit Aristophanes in *Nubibus*, & Plato de *legibus lib.* 12. ad eundem respicientes morem, de quo haec Festus: *Lance, & licio dicebatur apud antiquos; quia qui furtum ibat quaerere in domo aliena licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrumfamilias, aut virginum praesentiam.* Quem Josephus Scaliger morem, ex supra demonstratis auctoribus, ab Atheniensibus repetit, ac *licium* explicat *cincticulum*, quo qui furtum quaerebant nudi amiciebantur, dum aedes suspectas ingrederentur, ubi ne a matribusfamilias, aut virginibus conspicerentur, lancem sibi ponebant ob oculos, & ingrediebantur nudi, ne aliquid inferre possent in eam domum fraudulenter, quo postea dominum illius calumniose accusarent uti furem, ob rem in ejus domo deprehensam, ut colligitur ex Aristophanis Scholiaste in Nubibus. Sed jam fragmenta legum ad furta pertinentium subjiciamus.

(f) Cujac. *ad l.* 17. *sive ad lib.* 3. Paul. *ad edict.* §. 1.
(g) *l. non solum* §. 1. *D. de injur. l. stichum*, §. *naturalibus*, *D. de solut. l.* 1. §. *penult. C. de natural. liber.*
(h) Ulp. *l.* 3. *D. de condict. furt.*
(i) *l.* 1. *parerg. cap.* 8.
(k) *Subcisiv. lib.* 1. *cap.* 2. Petit. *ad leg. Attic. lib.* 7. *tit.* 5. *de furtis.* Cujac. *ad l. in rem, D. de rei vindicat. sive ad l.* 21. *Paulli ad edict.*

Si nox furtum faxit, si im aliquis occisit, jure caesus esto.

Si luci furtum faxit, si im aliquis endo ipso capsit, verberator, illique, cui furtum factum escit, addicitor.

Servus virgis caesus saxo dejicitor.

Si servus, sciente domino, furtum faxit, noxiamve noxit, noxae dedito.

Si se telo defensit quiritato, endoque plorato: post deinde si caesi escint, se fraude esto.

Si adorat furto, quod nec manifestum escit, duplione decidito.

Si pro fure damnum decisum escit, furti ne adorato.

Si furtum lance, licioque conceptum escit, atque uti manifestum vindicator.

Nox) pro *noctu* saepe veteres (a).

(a) Macrob. I *saturnal.* 4. Ausonius Popma *de usu antiquae locutionis* c. 10.

Im) pro *eum* dixerunt veteres, ut notat Festus, & Macrobius eodem loco; Ennius.

Omnes corde patrem praebent, animoque parentem
Circumfusi im.

Endo) veteribus pro *in*, ut alibi.

Capsit) pro *ceperit*.

Escit) Pro *eris*: ab *esum* pro *sum*, ut notavimus alio loco.

Quiritare) *clamare*, ab iis natum, qui Quiritium, hoc est Populi Romani opem in periculis implorabant. (b) Lucil.

(b) *Satyr.* 6.

Haec in quam rudet e rostris, atque ejulavit
Concursans velut arenarius, clareque quiritans.

Endoplorato) ab *endo* pro *in*, & *ploro* veteres fecerunt *endoploro*: unde *endoplorato*, *implorato*, sive opem civium invocato. Festus.

Se fraude esto) *sine fraude esto*, hoc est *impune* esto.

Adorat) *adorare* prisce significabat *agere*. Festus in verbo *adorare*: atque hinc ait Legatos dictos *oratores*, quod mandata populi *agerent*.

Decisum escit) *transactum* fuerit: *decidere* namque dicebant pro *transigere*, *pacisci*: quod loquendi genus ex usu librorum veterum Jurisconsultis inhaesit, ut notavit *Cujac. obser.* 10. *cap.* 11.

Lance licioque) quid sit lance, & licio, docuimus in contextu.

Conceptum) furtum *conceptum* scribit Justinianus dici, cum apud aliquem testibus praesentibus res quaesita erat, & inventa.

L.
DE ARBORIBUS FURTIM CAESIS, ET FRUGE SECTA

Non minori studio, quam urbem, Romani agros custodiebant: cum secundum militiam, agrorum cultus apud eos esset illustris. Quo igitur a frugibus fures absterrerent, graviter animadverterunt in eos, qui noctu fruges aratro quaesitas, excultas, aut pavissent, hoc est excussissent immaturas, aut maturas secuissent. *Paveri* enim frumenta veteres dicebant ea, quae de vagina, de qua nondum exissent, excudebantur, ut Festus docet. An idem quod *pavire*, unde *pavimentum*: quia *pavire* est *tundere*, & pulsare terram, ut aequetur, & condensetur, unde & frumenta, quod excuterentur, *paviri* dicebantur? ductum est enim *pavire* a *παίειν* *ferire*, est igitur *pavire* quasi *quatere*. Quoniam autem qui fruges alienas obtrivisset, rapuissetque, Cererem, quae frugibus praeerat, laesisse credebatur; ideo illum hominem Cereri devovebant, veluti gratiam Deae victimam, & *Cereri sacrum* appellabant, suspendioque necabant. Qua in re non procul abjere Romani ab austeritate Draconis Atheniensis legislatoris, quem Plutarchus refert, fures agrorum pari cum sacrilegis, & homicidis poena damnasse. (c) Lenius vero propter aetatem agebatur cum impuberibus: qui verberibus affecti damnum duplione sarciebant. Quae poena postea, sublatis verberibus, ex edicto Praetoris, & mitigata severitate legum XII.

(c) *vide* Balduin. *ad hanc legem.*

XII. Tabul. complexa est aetates hominum alias, & omnes casus: (a) unde porrigitur etiam ad arbores furtim caesas: pro quibus ex legibus XII. Tab. constituta fuerat mulcta XXV. aeris in singulas arbores: siquidem non furtum, sed damnum puniebatur. Neque enim qui alienas arbores caedit, continuo furandi animum habet. *Furtim* enim caedere est, caedere clam, potius alieni damni, quam sui lucri causa, ignorante arborum domino: nam si eo sciente, atque invito caedantur, non *clam*, sed *vi* caedi videntur; ideoque adversus reum oritur actio *de vi* longe gravior. (b) Igitur quia furtum ex furandi cupiditate constituitur; (c) ideo si furandi animus probetur, concurreret cum hac actione etiam *furti*, & rei persequendae gratia *condictio furtiva*, vel *actio ad exhibendum*. (d) Immo & tanquam latrones puniuntur, qui arbores caedunt, & maxime vites, quarum est utilitas major: (e) unde colligitur ex hac causa posse actorem civili, & criminali judicio experiri. Quamobrem Servius ad illud *Virgilii eclog. 3.*

Atque mala vites incidere falce novellas

addit: *Fuerat autem capitale supplicium arbores alienas incidere*. Quid autem *arborum* nomine veniat Ulpianus quaerit, docens & vites, & hederas, & arundines, & salicta ea sub appellatione contineri. (f) In *duplo* autem, quod ex Praetoris edicto venit, continetur quidquid domino damni acciderit. Atque ut Cujacius notat (g) duplum in actione non est extra rem; duplo inest res, quae abest actori; & poena est simpli tantum, quod rei accedit. Sed jam legem exhibeamus:

Qui frugem aratro quaesitam furtim nox pavit, secuitve, suspensus Cereri necator.

Impubes Praetoris arbitrio verberator, noxiamve duplione decernito.

Si injuria alienas arbores caesit, in singulas xxv. aeris luito.

Nox) pro *noctu* prisce dici consuevisse supra jam ostendimus.

Pavire) *ferire* a παίω, uti diximus, interposito *v* consona factum est *pavio*, & inde *pavo*.

Duplione decernito) hoc est *duplum* pro noxa, sive damno *praestare jubeto*.

(a) Paul. *lib. 2 sent. ub.* Cujac. *tit. penult.* & *tit. 20. lib. 5. ubi idem* Cujac.

(b) Cujac. *ad l. 8. D. de arb. furt. caes. sine ad l. b. 39.* Paul. *ad edictum*.

(c) *l. furtim 7 §. 11. D. de arbor. furt. caes.*

(d) Cujac. *loco cit.*

(e) *l. 2. D. de arbor. furtim caesis*.

(f) *l. 3. D. de arbor. furt. caes.*

(g) *l. 8. D. de arbor. furt. caes sive lib. 38.* Paul. *ad edict.*

(h) *parat. C. de posit. & in sent.* Paul. *lib. 1. tit. 19. l. 55. §. 1. D. de admini- str. tut.* Paul. *apud Auct. collat. l. g. Mosaic. tit. 10. de deposito*.

LI. DE DOLO IN RE DEPOSITA

Furto proximus est dolus in deposito admissus: quod crimen Decemviri *duplione* punierunt; hoc est, non ut aliqui explicant *duplicibus fructibus*; sed dupli ejus rei praestatione, quam quis custodiendam tradiderat; Siquidem reus inficiaretur, ut Cujacius putat. (h) Quam sententiam his Jacobus Gothofredus verbis ad imitationem vetustatis expressit:

Si quid endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.

LII. SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICATUR.

Praeter superiora damna, quae clam, & consulto inferuntur agris, occurrunt ea, quae non hominis dolo, neque data opera, sed casu potius oriuntur; veluti quae veniunt a quadrupedibus, a quibus, utpote rationis expertibus, injuria nullus afficitur. Hinc Socrates, quod ira correptos homines mentis usu carere arbitraretur, percussus ab homine irato, non plus commovebatur, quam si, ut ipse dicebat, calcibus a bove peteretur. Igitur Decemviri, ut subvenirent dominis detrimento affectis ab aliena quadrupede, quae lascivia, furore, aut feritate acta damnum dedisset, statuerunt, ut dominus quadrupedis si noxiae, sive damni dati aestimationem subire nollet, quadrupedem noxae dederet, hoc est traderet ei, qui damnum acceperat. (i) Ideo hanc reo conditionem Decemviri deferunt, ut aut damnum suo sumtu sarciat, aut quadrupedem tradat. Cujus juris exordia odorari licet in lege illa Solonis de cane qui momorderat quem quatuor cubitorum catena vinctum noxae dandum constituerat, (k) ceteraque ad pauperiem pertinentia ex attico jure in Romanum fluxisse credendum, ex eo praecipue, quod jus nostrum hac in re maxime cum Platonis lege conveniat,

(i) *l. 1. D. si quadrupes paup. fecis. dicatur*.

(k) Plutarch. *in Solon. p. 91.*

niat, qui forsan eam ex attico jure decerpsit. (a) Ex lege autem Solonia *de cane*: Cujacius putat corrupte dici *Pesolaniam de cane*: eamque non aliam arbitratur legem, quam hanc Solonis; perperam appellatam ex corrupta scriptura *Pesoloniam*. (b) Democritus vero quadrupedem alteri noxiam necandam omnino jubebat (c).

LIII. DE PASTO PECORIS.

Adjungitur huic alia noxalis actio de *pastu pecoris*, nempe de damno dato a pecore in alienum agrum immisso, ut pariter aut pecus dedatur, aut damnum sarciatur: quam particulam superioris legis fuisse putat Hotomannus, hac tamen ratione distinctam, quod *pauperies* damnum est cum detrimento rei, sive corruptae sive obritae: *pascendis* autem *pecoribus* dominus quidem damno afficitur in re sua, sed res ipsa non corrumpitur, non labefactatur, quia non vertitur in usum alienum a sua natura: ideo discreverunt Decemviri has actiones, quas Paullus permiscet, quia distinctis ex initiis oriantur. Lege vero Salaminia si porcus alienam frugem depascere- tur, ei dentes excutiebantur. (d) Recte vero Cujacius notat in hac actione *pecudes* venire, non *bestias*, (e) non *canes*, qui non sunt inter pecudes. Non deerat fortasse certum caput in XII. Tabul. ubi de damno ab homine dato cavebatur. Quod adeo excidit, ut vix verba supersint ad indicium. Orta enim lex Aquilia, quae argumentum hoc loculentius credo tractabat, omne prorsus ad se studium Jurisconsultorum avertit: unde non mirum, si caput illud XII. Tabul. jacuerit, ac denique perierit. sicuti, & ceterae leges de damno, quibus una cum lege XII. Tabul. derogatum fuisse per legem Aquiliam, Ulpianus refert. (f) Superesse credunt ex ea lege vocem *rupitias* apud Festum, nisi malimus cum Scaligero legere *rupsit*, sive *damnum dederit*, ut relatum invenimus apud Ulpianum ex Aquiliae contextu eodem tit. *l.27* §.5. *Quod usserit, fregerit, ruperit injuria*. En autem Decemviralium legum vestigia.

Si quadrupes pauperiem faxit, dominus noxiae aestimiam offerto: si nolit quod noxit dato.

Si injuria rupitias - - - - - -

- - - - - - - - - - - - -

Ast si casu sarcito.

Qui pecu endo alieno impescit.

Impescit) verbum hoc in lege ita restituit Gothofredus Festi auctoritate scribentis: *Impescere in latam segetem pascendi gratia immittere*. Cetera satis declarantur ex iis, quae supra notavimus.

LIV. DE TIGNO INJUNCTO.

Antequam a damnis discedamus, exponenda lex est de tigno injuncto, quod etiam est damni genus: ejusque praestanda causa leges XII. Tabular. prodiderunt actionem. *Tigni* nomine materies omnis venit ad domos aedificandas, & vineas construendas idonea: ut etiam lapides, testae, tegulae, perticae, & pedamenta eo vocabulo contineantur. (g) Si quis igitur domino ignorante tignum alienum suo aedificio junxerit sciens, quasi furti tenetur. Et adversus eum dominus agere potest ad exhibendum, non quidem ut tignum solvatur, cum hoc publica utilitas vetet, ne per eam causam aedificia diruantur, & vinearum cultus turbetur; sed ut aestimatio damni praestetur. (h) Actio autem ex XII. Tabul. datur in duplum contra illum, qui tignum furtivum, vel ab alio surreptum ignorans aedificio suo junxerit. (i) Idque ob eam rationem, quia tignum furtivum apud eum fuerit conceptum, sive inventum, quod vindicari non potest. Is vero ab eo, qui rem furtivam obtulit, repetet quidquid per hanc actionem domino rei praestiterit. (k) Si vero quis ignorans tignum quidem junxerit, sed non furtivum; precii tantum nomine condemnabitur. (l) At si tignum, aut nunquam aedibus junctum fuerit, & vineis; aut aedibus eversis, disturbatisque vineis postea dissolutam: domino tignum ipsum vindicare licebit; si tamen duplum, aut aestimationem non accepisset. (m) Quae ab Ulpiano dicuntur *extrinsecus vindicari*: quod vel nunquam haeserunt, vel non inhaereant amplius. (n) *Extrinsecus enim* (inquit Cicero) *assumuntur, cum quae sunt foris, neque inhaerent, in rei natura colliguntur*.

En autem verba legis.

(a) *l.2.de legibus*.

(b) *ad tit.* 15. Paul. *sent.* 1.

(c) Stoboeus *serm.* 145.

(d) AElian. *l.* 5. Eust. *in Odyss. lib.* 18.

(e) *ad* Paul. *sent. lib.* 1. *tit. si quadrup. d. imm. imul.*

(f) *l.*1. D. *ad l. Aquil.*

(g) *l.*1. §.1. D. *de tigno junct. l. tigni* 62. D. *de V.S.*

(h) *l. in rem* 23 §.6. D. *de rei vendicat.*

(i) *l. in rem*, §. *penult.* D. *de rei vendicat.*

(k) §. *concepta Instit. de oblig. quae ex delicto nascuntur*.

(l) *l. qui res*, §. *ult.* D. *de sol.*

(m) *l. in rem*, *ult.* D. *de rei vindic. Instit. de rer. divis.* §. *cum in suo*. Cujac. *obs.* 23. *cap.* 19.

(n) *l.*2. D. *de tigno juncto*, *l. gemma*, D. *ad exhiben. l. de eo* D. *de don. u. inter virum & uxor. l.*7. §.7. D. *de adquir. rer. dominio*.

Tignum junctum aedibus vineaeve concapes, ne solvito: ast qui junxit, duplione damnator: tigna quandoque sarpta, donec demta erunt, vindicato.

Concapes) verba legis hujus apud Festum supersunt, quae ita Scaliger, a quo vel Cujacium (a) dissentire puduit, emendavit. *Tignum junctum aedibus vineaeve concapes nec solvita*, ubi *concapes* reposuit pro veteri scriptura *concapet*. *Concapes* autem ait fuisse in vineis, quod in aedibus *tigna*: quod haberent caput suum cum capite vinae commissum, unde sicuti a capite veniunt *biceps*, *triceps*, ita & *concapes* quasi *junctum caput*. Quam emendationem rejicit Jacobus Gothofredus, atque inauditum verbum comminiscitur, subjicitque pro *concapes*, *concapet*, quod prisce positum putat pro *vindicet*, nullo auctore. Ego vero Scaligeri lectionem lubens retineo. Nec me movet, quod objicit Gothofredus, nempe inutile fuisse aliud subjicere vocabulum peculiare in vineis; cum etiam iis tigni nomen conveniat: *Concapes* enim hic nomen est adjectivum, congruitque cum voce *tignum*, quod aedibus quidem *junctum*, vineis vero *concapes* dicitur, tanquam capite innixum, subauditur enim *tignum*, quasi tignum *Concapes*: hoc est, *capite innixum vineae*: proinde ac si lex diceret: *tignum quod est injunctum aedibus, & tignum, quod est capite innixum vineae ne solvito*: sicut enim *biceps*, *triceps*, *quadriceps* adjectiva sunt, ita & *concapes*.

(a) *in Parat. de tig. junc.*

LV. De Famosis Libellis.

Damno in rebus accepto proximum est damnum in personam, & famam, qualis est injuria: quae gravis habetur, etiam si solis verbis inferatur, tum quia honestissimus quisque pluris reputat existimationem, & famam, quam opes, & lucrum, & vitam; tum quia facilior haec laedendi ratio est, & occultior, ideoque diligentius praecavenda. Quamobrem Romani, quo Graecis honestiores, ita severiores alienae famae vindices. Apud Graecos enim non humiles modo; sed & proceres patebant licentiae, & petulantiae poetarum, praecipue Comicorum, qui personam alienam protrahebant in scaenam publica ludibrio habendam, & conviciis exagitandam. Nec magistratum ipsum verebantur; Aristophanes cum Cleonem principem tuum civitatis in scaenam induxisset, & prae reverentia, & metu nemo Histrionum eum reddere vellet; ipsemet poeta Cleonem egit: quamvis vetusta lex prohiberet τὸν ἄρχοντα φανερῶς κωμωδεῖν. (b) *Magistratum in comoedia palam carpere*, de qua lege interpres Aristophanis in *Nubibus*. Gliscente autem in dies furore poetarum, vetitum fuit nominatim aliquem in comoedia perstringere. Cumque ne sic quidem effrena maledicentia conticesceret, oportuit ab radice petulantia excindere, sublata comoedia illa, quam deinceps *veterem* appellarunt, ut eam distinguerent a *nova*, & pudentiori in illius locum substituta, in qua Menander maxime floruit. Conviciis autem Solon poenam levem admodum posuerat, & certorum causa locorum. Plutarchus enim tradit eum, qui maledictis aliquem petierit inter sacra, vel inter subsellia judicium, & magistratuum, aut inter spectacula Solonis lege multatum fuisse quinque drachmis: quarum tres aerario publico cederent, duae autem injuriam passo: cum ubique punire ingenitam humanae pravitati maledicentiam difficile reputaverit, nusquam vero periculosum; propterea crimen ex loco distinxit. Sed mirum cur Solon fuerit adeo levi poena contentus. Salmasius, ut rem expediat, comminiscitur discrimen inter κακολογίαν, & κακηγορίαν: κακολογίαν docet fuisse maledicentiam adversus absentem convicio; κακηγορίαν convicium, & injuriam inter praesentes, ad quam refert mulctam quingentum drachmarum, quae alia in lege continebatur: (c) mulctam vero leviorem refert ad κακολογίαν *maledicentiam sine convicio*. Quam vocum distinctionem nulli Grammaticorum ante Salmasium agnitam deridet Heraldus. Ego vero potius crediderim poenam hanc initio levem propter criminis raritatem, veterumque modestiam, postea fuisse auctam, crescente hominum audacia, cum qua crevit etiam illius coercendae necessitas. Nam simile habemus exemplum in legibus XII. Tabul. de percussione oris, cujus ab initio levis mulcta fuit XXV. assium, de qua inferius Romani vero moribus gravioribus, & diligentiores famae custodes convicia, & famosos libellos non indicia viciorum; sed potius innocentiae alienae testimonium esse

(b) Petit. *ad l. Attic. lib. 1. pag. 80.*

(c) Isocrat. *in orat. contra Lochitem. in princip.*

esse putarunt, omnis criminis suspicionem auferentes ab eo, cui defuit accusator, cum non defuerit inimicus, ut egregie Constantinus Imperator existimat. (*a*) Quamobrem fustibus ad necem feriendum jusserunt hominem, qui conviciis, aut malis carminibus alienam famam lacerasset. (*b*) Quam legem summis laudibus Cicero extulit his verbis: *Judiciis enim, & magistratuum disputationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire nisi ea, lege ut respondere liceat, & judicio defendere*, atque iterum. *Probris, & injuriis poetarum subiectam vitam, famamque habere noluerunt; capite etiam puniri sancientes tale carmen condere si quis auderet*, (*c*) En vero legem.

Si qui carmen occentassit, quod alteri flagitium faxit, capital esto.

Occentassit) *occentare* est *convicium facere*, obstrepere adversus aliquem, *Plaut. in Curcul.*

Quid si adeam, atque ad fores occentem?

Flagitium faxit) *flagitium* veteribus est *convicium*. Plautus.

Major eum eflagitio reddes postea, hoc est infamia, quia quo acrius petimus nostra, eo est mora turpior. Et Cato *Intercutibus stupris flagitatus*, hoc est intestinis injuriis adfectus. *Livius lib. XXV. Simul & ingens flagitium imperii demturus*. Gracchus apud *Isidor. lib. 2. orig. cap. 21. Pueritia tua adolescentiae tuae inhonestamentum fuit adolescentia senectutis dedecoramentum, senectus reipub. flagitium*. Vide Festum verbo *occentassit*, & ibi Scaligerum. Jacobus Gothofredus hanc legem ita refert.

Si qui pipulo occentassit, carmenve condidissit, quod infamiam faxit flagitiumve alteri, fuste ferito.

Pipulum est *convicium* a *pipatu* pupillorum. *Pipare* enim Osci dicebant pro *ejulabunde conqueri*. Unde *pipulo differre*, est *afficere infamia*. *Fuste* autem *ferire* est, ad *necem caedere*. (d)

LVI. De Reriquiis Injuliis.

Nunc ad injurias re illatas veniamus: quarum nomine inter Athenienses dabatur accusatio, sive actio in caput, & multatio, sive actio in pecuniam: haec privata erat, illa publica: privata dicebatur *αἰκίας δίκη*; publica *ὕβρεως γραφὴ*. De his acrius, quam res ferret inter Salmasium, (*e*) & Heraldum (*f*) dimicatur; hic enim utramque actionem trahit ab uno, eodemque genere injuriarum, sub diversis agendi modis. At ille a diversis generibus injuriarum, diversas ducit actiones. Patronum adoptat sibi uterque Demosthenem, (*g*) apud quem dicitur praelatam fuisse actionem *αἰκίας* cum potuisset agi *γραφῇ ὕβρεως*. En, inquit Heraldus, ex eodem injuriarum crimine variam agendi facultatem. At Salmasius plura genera injuriarum putat convenisse in illud crimen, atrocius videlicet, & levius; nec verberibus tantum petitum fuisse accusatorem, sed vulneribus, & luto inquinatum: docetque de injuria graviori *ὕβρεως γραφὴν*; *αἰκίας* vero *δίκην* de leviori descendere. Qua in re Salmasius veteres Grammaticos habet auctores; Heraldus vero rationibus, & subtilitate contendit. Confligunt acriter, nec pugnae finis, aut spes ulla pacis: nec nostrum, aut hujus loci dirimere tale praelium. *Verberationis* autem ex Atheniensium legibus poena erat pecuniaria: (*h*) quae, si laesus accusaret, laeso cedebat; sin alius, Fisco: nam ex lege Solonis cuilibet ex populo vindicare licebat illatam privato vim, cum in ea publicae auctoritatis, & custodiae contemtus verteretur. (*i*) *Meditati* vero, consilioque illati *vulneris*, poena erat exilium, & publicatio bonorum: & tandem supplicium capitale si reus, contemta exilii poena, rediret in patriam. (*k*) Qui monoculo vero exclusisset oculum, ei amittendus erat uterque per talionis poenam, quam e Solonis tabulis in suas Decemviri leges traduxerunt: eo scilicet capite, ubi *de membro rupto* cavebatur: pro quo *par membrum* amputandum erat ei, qui ruperat, (*l*) nisi pactione quis poenam redemisset, quod lege permittebatur. (*m*) Os autem fractum pecunia vindicarunt in libero quidem CCC. aeris, in servo CL. Distinxerunt autem ab *osse membrum*, quia proprie *membrum* caro est, & pellis, qua artus teguntur, ut Popma notat; (*n*) hinc aliud *membrum rumpere*, aliud *os frangere*. Os autem & membro includitur, uti pars illius. Non absimilem legem ex

Ca-

(a) Balduin. *in XII. Tabul. in hanc leg. in fin.*
(b) Horat. *Serm. 2. Sat. 2.* Cic. 4. *Tuscul.* Arnob. 4. *advers. gentes.* *Cornut. in Perse Sat. 1.* Horat. 2 *epist. 1.*
(c) Cic. *lib. 4. de repub. apud* D. Aug. *de civit. Dei lib. 2. cap. 12.*
(d) *l. 1. §. occisor. D. de S.C. Syllan. l. 8. §. 1. D. de poenis.*
(e) *In observ. ad jus Attic. & Rom.*
(f) *In animadvers. advers. Salm.*
(g) *In orat. advers. Conon.*
(h) Lysias *ἐν τῷ περὶ αἰκίας πρὸς Ἰσοκράτην.*
(i) Ulp. *in Midian. Petit. ad leg. Attic. pag. 526.*
(k) Lysias *ἐν τῇ ὑπὲρ Καλλίου ἱεροσυλίας ἀπολογίᾳ.*
(l) *Instit. lib. 4 de injur. §. 7.* Festus *verbo Talio*, *l. 3. C. Theodos. de exhiben. reis.*
(m) Gell. *lib. 20. cap. 1.* Paul *5. Sent. cap. 4.*
(n) *de diff. verb. verb. artus.*

Catonis originibus profert Priscianus *lib. 6.* quam ad aliarum gentium mores respicere censet Hotomannus. (a) Ob oris percussionem, aliamve injuriam non amplius vigintiquinque gravis aeris poenam Decemviri constituerunt: quae quamvis a Favorino (b) propter levitatem etiam Labeone auctore, irrideatur; tamen pro temporum illorum inopia, non erat fortasse tam levis. Prelatis vero finibus, auctaque Urbe spoliis, & opibus exterorum, viluit ea poena. Quem enim jactura XXV. assium ab injuria in tanta opulentia revocasset? Unde quid mirum, si Neratius, homo egregie improbus, homines, & leges adeo ludibrio haberet, ut obviorum os palma percuteret, oblatis continuo XXV. assibus per servum, quem pecunia onustum secum circumferebat? Cum igitur ea poena contemneretur, coeperunt a Praetore judices injuriis aestimandis dari, quos propterea *Recuperatores* appellarunt, quia in privatis commerciis jus quisque suum per eos recuperaret. Placet locum hunc auctoritate Collatoris legum Mosaicarum concludere, apud quem haec leguntur, prout Salmasius restituit. *Injuriarum actio aut legitima est, aut honoraria, legitima ex lege XII. qui injuriam faxit, quinque & XX. aeris poenae sunto, qui membro rupsit, talio esto. Qui ossa fraxit, libero tercenti aeris, servo centum, & triginta poenae sunto.* Nunc leges producamus.

(a) *ad leg. XII. Tabul. in banc leg. pag. 470.*

(b) *apud* Gell. *lib. 20. cap. 1.*

Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.

Si qui injuriam alteri faxit, XXV. aeris poenae sunto.

Qui os ex genitali fundi, libero CCC. servo LC. aeris poenae sunto.

Si membrum rupsit) ita legem hanc omnibus probantibus restituit (c) Cujacius.

Pacit) a verbo antiquo *paco* pro *paciscor*. Cujacius ibid. nisi pro *paco* legamus cum Laurembergio *pago*, & *pagit*. Dicitur *talio* a *tale*, quia tale ac simile rependitur.

(c) Cujac. *Institut. de injur.* §. 7.

Qui os) ita restituitur a Petro Pithoeo; ceterum *genitale* dictum arbitror *ubi gignitur*: non ut P. Pithoeus, dentem excussum *a gingiva*, ne nimis coangustemus legis sensum: quasi non quaelibet ossis fractio, sed solum dentis e gingiva excussio puniatur.

LVII. DE PECUNIIS REPETUNDIS.

Absolutis judiciis privatis, ad publica veniamus, exordientes a lege condita contra judices, arbitrosve pecunia corruptos. Quod flagitium, quia integritate judiciorum salus publica unice munitur, Decemviri capite punierunt: gravius longe agentes, quam Athenienses, (d) & ipse Plato, (e) nam illi pecunia crimen aestimarunt: hic duplo ejus rei, quae in judicium ducebantur, quod judex reddere cogitur ei, quem sua sententia laesit. Ab hac autem XII. Tabul. severitate recessit posterior aetas in deteriores prolapsa mores. Cumque veterum legum oblivio, & impunitas judicum pudendam judiciorum corruptelam peperisset; supervenit lex Julia repetundarum, qua deinceps tale crimen coerceretur: de qua lege disputandi locus erit libro sequenti. Praeterea ex Praetoris edicto, qui litem suam fecisset, sive per dolum injuste judicasset, parti laesae veram judicii aestimationem praestare jubetur, (f) aliaeque poenae a constitutionibus principum accesserunt. (g) Dolo autem judicare videtur, qui per gratiam, aut per inimicitias, aut per sordes in fraudem legis sententiam tulerit. Lex autem talis fortasse fuit.

(d) Jul. Pollux. *lib.* 8. *cap. 1. Interpres* Thucyd. *ad l. 6.*

(e) *lib. 8. de legibus.*

(f) *l. 15. §. filiusfam. D. de judic.*

Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam accepsit, capital esto.

LVIII. DE FALSIS TESTIBUS.

Porro judiciorum integritas non solum avaritia judicis coercenda, sed etiam perfidia testium avertenda conservatur. Judices enim e dictis, ac fide testium sententiam expromunt suam. Quamobrem ne falsitas testium sententias pariat injustas; oportuit metu poenarum falsos testes ab aditu judiciorum absterrere. Ideo apud Graecos, (quam nationem Cicero ajebat sacramentorum fidem nunquam coluisse, gravibus poenis mendacia testium prohibebantur: ut Atticis legibus, qui falsum in judicio protulissent, praeter mulctam, etiam infamiam sustinerent; quae & in producentem quo-

(g) *C. de poen. jud. qui mala judic. & novel. 124. cap. 2.*

(a) Demonst. κατ᾽ τῶν κατ Εὐεργὸν. εἰ τῶν πρὸς Τιμόθεον. Pollux l.8. Petit. ad l. Attic. lib. 4. tit. 6.

(b) Gellius lib. 20. cap. 1.

quoque falsos testes redundabat. Quod vero judicium κακοτεχνιῶν vocabatur. (a) Romani vero quamvis integrioris fidei tamen propter majorem judiciorum religionem supplicium exacerbarunt. (b) Igitur exemplo Platonis, qui ter falsi convictum testem neci dedendum decrevit *lib. 11. de leg.* jusserunt Decemviri, ut falsus testis e saxo Tarpejo dejiceretur, cujus loci profunditatem, nondum, ut postea eversa Roma veteri, ruinae adificiorum impleverant, ut altior antea, nunc in planitiem vergat. Verum relaxata simul cum virtutibus civium lege capitalis poena conversa fuit in exilium, aut relegationem insulam, (c) quam perpetua infamia comitabatur, aliaeque poenae a judicis arbitrio pendentes: (d) quae tamen ab eruditis, Triboniani abjectio reputatur. Noluit enim Tribonianus, ut Cujacius suspicatur, has poenas, forte quia sibi graviores viderentur, exprimere: unde adjecit *l. qui falso, D. de testib. a judicibus competenter puniantur*, vel ut legit Harmenopulus, *a judicibus competentibus puniantur*, ὑπὸ τῶν προσφόρων ἀρχόντων τιμωροῦνται. Unde consulto suppressit Paulli verba, quae in sententiarum libris, unde lex illa sumta fuit, inveniuntur.

LIX.
DE TESTE DESERTORE.

(c) Paull. *sent. lib. 5. cap. 15. & l. 1. D. ad l. Cornel. de fals.*

(d) *l. qui falso, D. de test.*

(e) Petit. *ad leg. Attic. lib. 4. cap. 7. pag. 357.*

(f) *lib. 15. c. 13.*

(g) *l. cum lege 26. & l. is cui 18. §. ult. D. qui test. fac.*

A falso teste transeamus ad eum, qui cum sese testem obtulerit, vel libripendem, quem loco testis adhibebant, postea testimonium ferre in judicio, dictaque sua comprobare detrectet: qui *testimonii desertor*, meo judicio, recte appellabitur, isque etiam *testimonium defugere* dicitur, ut & qui rei alicujus auctor haberi nolit, is *defugere* dicitur *auctoritatem*. Quod apud Graecos crimen dicitur λειπομαρτύριον, quasi *testimonii destitutio*. (e) De qua Decemviralem legem adfert Gellius, (f) verbis adeo depravatis, ut nescio an iis restituendis doctissimorum virorum conamina suffecerint, de quibus inferius. Poena hujus criminis ex XII. Tabul. legibus erat, ut qui testimonium ferre refugisset, esset intestabilis, nempe ut neque alios in re sua testes adhibere posset; neque adhiberi ipse in re aliena, (g) & insuper *improbus* haberetur. Cujus vocabuli significatio veteribus erat atrocior: continebat enim infamiam, & publicam ignominiam. Unde Livius lib. X. refert. *Valeriam am legem, quae vetaret necari, aut virgis caedi eum, qui ad populum provocasset adversus eum, qui in legem incidisset, non aliam poenam statuisse; quam ut haberetur improbe factum*: tantusque hominum erat pudor, ut validissimum esset honestatis vinculum infamiae metus. Nunc legem proferemus.

Si falsum testimonium dicassit, saxo dejicitor.

Qui se sirit testarier, libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, improbus, intestabilisque esto.

Sirit) pro *siverit*.

Testarier) hoc fuit apud veteres ex iis verbis unum, quae ad actionem simul, & passionem significandam adhibebantur, ut notat Gellius ex hac lege *lib. 15. cap. 13.* ubi verbum hoc παθητικῶς accipitur, ut *qui se sirit testarier* significet, qui se passus sit in testem adscribi.

(h) *Observat. ad l. Attic. cap. ult. pag. 817.*

Fariatur) ita repono cum Raevardo, donec melius aliquid emergat, prisco enim sermone *moriri* dicitur pro *mori*; *aggrediri* pro *aggredi*, unde & dici potuit *fariri* pro *fari*: nisi legere malimus cum Hotomanno *fateatur*, vel cum Cujacio *feriatur* pro *cogatur*, satis dure; vel cum Salmasio (h) *fariatur*, hoc est *eatur ad fatendum*.

LX.
DE COETIBUS NOCTURNIS.

(i) *declamat. in Catil.*

(k) Cic. *lib. 2. de leg.* Livius *lib. 39.*

Nunc ad crimina veniamus ea, quibus reipublicae status graviter perturbatur; quibusque prohibendis Decemviri, lege lata, nocturnos coetus, & clandestinas coitiones prohibuerunt. Noctem enim τοις πολλῶν κακῶν ἀρχηγὸν, *ducem plurimorum malorum* appellat Menander. Ut igitur causam omnem nocturni coetus removerent, Romani ne S. Ctum quidem condi licere voluerunt, post Solis occasum. Unde, abeunte die, horam, quae sequebatur, *intempestam* appellarunt, quasi tempus minime rebus gerendis idoneum. Quo nomine Porcius Latro Catilinam insimulat in ea declamatione, (i) ubi legis hujus Decemviralis monumentum reliquit. Haec etiam inter alias damnandorum Bacchanalium causas adfertur, quod scilicet nocte agitarentur. (k) Ideo & Diagondas Thebanorum Imperator sacra nocturna omnino delevit. Legis autem Decemviralis haec videtur fuisse sententia,

Si

Si qui in Urbe coetus nocturnos agitassit, capital esto.

LXI. DE CRIMINE PERDUELLIONIS.

Nihil vero crimine perduellionis atrocius, quo status civitatis evertitur, & publica Pop. Rom. majestas violatur, de qua plenius libro sequenti. (a) Lege autem XII. Tabul. haec praecipue perduellionis capita comprehenduntur: alterum nempe illius, qui *hostem concitasset*, (b) sive ut ego interpretor, qui aliquem ex amico Pop. Rom. hostem dolo, consilioque suo reddidisset: & clam commovisset, sollicitasset, subegisset, ut adversus Remp. se compararet. Et quanquam is etiam qui contra prohibitionem Imperatoris cum hoste pugnasset, idem crimen incurreret; tamen atrociorem sensum, quem supra exposuimus, lex nominatim complexa videtur. Alterum vero criminis caput est illius, qui civem in hostium potestatem tradidisset. Quae scelera capite plectebantur. Perduellis autem dicitur hostis, (c) quia veteres pro *bello duellum* enunciabant. Unde perduellis ab Ulpiano definitur, (d) *qui hostilem animum adversus Rempub. aut principem gerit*. Lex autem Decemviralis haec fortasse fuit:

Si quis perduellem concitassit, civemque perduelli transduit, capital esto.

LXII. DE PARRICIDIO, SIVE HOMINIS CAEDE, ET VENEFICUS.

Transduit) pro *tradiderit*: veteres enim *Duit* dicebant pro *det*.

Pergamus nunc jam ad eos, qui hominem caede sustulerunt: quorum poena si susceptum consilio facinus esset apud Athenienses, ad ultimum extendebatur supplicium, quod voluntario exilio, antequam judex pronunciaret, effugere licebat, (e) ut interpretatur Samuel Petitus, quia Rei post primam orationem apud Areopagitas poterant exilio se subducere, quod exilium publicatio bonorum consequebatur. (f) Verum si qui hac ex causa solum vertisset, in Atticae finibus deprehenderetur, impune poterat occidi, aut Magistratibus tradi mulctandus. Quod in suas quoque leges Plato transtulit, (g) & pluribus Demosthenis locis comprobatur: quos locos frustra suis conjecturis tuendis vexat Salmasius optimis rationibus ab Heraldo (h) redargutus. At si casu hominem quis interemisset, annum extra patriam exulare, legibus jubebatur. (i) Non minori vero poena homicidium dolo admissum ulciscuntur leges Decemvirales, vel lex Regia; nempe Numae, ut aliqui arbitrantur a Decemviris in XII. Tabul. traducta: quae prisca locutione homicidam notat *parricidae* vocabulo, quod apud veteres quodlibet homicidium complectebatur: (k) neque apud eos discrimen ullum invenitur inter *capital esto*, & *parricida esto*, quae clausula poenis omnibus capitalibus attexebatur, ut Cicero (l) fecit *Sacrum*, inquit, *sacrove commendatum qui erepserit, rapsitve, parricida esto*. De illo vero, qui hominem imprudens occidisset, haec a Scaligero e Schedis Servianis adferuntur ad hanc legem: ut scilicet caedem expiet in concione ariete caeso. Quod cum ad hanc legem pertinere non constet, longioris morae mihi causam non praebebit. (m) Paribus etiam subjicitur poenis, qui hominem veneno sustulit; quinimmo eo gravius hic delinquit, quod latendi facilitate possit delinquere liberius; majusque periculum ab insidiis, quam a vi hominibus creatur. Et quia venenorum propinator saepe miscet huic maleficio magicas artes, quas profitentur praestigiatores, & mulieres eae, quas *sagas* appellabant: (n) quorum incantationes, & carmina vi Doemonum armata, mentes corporaque hominum labefacere, frugesque ab agro traducere veteres existimabant; (o) adeo ut Cajus Furius, qui agrum suum proprio labore inopinato pinguefecerat, in hujus maleficii suspicionem facile venerit; (p) propterea poenam edixere Decemviri adversus eos, qui malis carminibus homines, aut animalia commaculassent, aut segetes, frugesque alienas pellexissent. Poenam hujus criminis habemus, si Scaligeri conjecturam in restituendo, supplendoque mutilato Festi loco amplectamur: discemusque illam ex sequentibus: siquidem ita Scaliger explet Festi lacunam scribens. (q) *Nam in fine manifesto haec scripta fuere., Tribus XXXV. aut privilegia irrogare, aut de capite civis statuere, nisi maximo comitiatu vetant XII. Tabul. leges, praeter quam veneficos, quique malum carmen incantant, quia ipsi indemnati jure occiduntur*. Fuit autem fortasse lex, homicidia, incantationes, & veneficia coercens haec.

Si quis liberum hominem dolo sciens morti duit; quive

(a) Cic. *pro Rabir. & in Verr. 3. & tot. tit. D. ad l. Jul. majest.*
(b) *l. 4. D. ad l. Jul. majest.*
(c) *l. quos nos hostes 234. D. de V. S.*
(d) *l. ult. ad l. Jul. majest.*
(e) Demost. *in Midiana, &* ἐν των κατὰ Ἀριστοκράτους.
(f) Samuel Petit. *ad leg. Attic. li. 7. tit. 5. pag. 508.*
(g) *lib. 9. de leg. ubi de homicid. volunt. loquitur.*
(h) *In animadvers. advers.* Salmas. *ad jus Attic. & Rom. lib. 4. tit. 4.*
(i) Petit. *ad leg. Atti. lib. 7. tit. 1. pag. 512.* Scholiast. Euripid. *in Hipp.* Tzezes *ad Lycophron.* Hesychius Demost. ἐν των κατ' Ἀριστοκράτους.
(k) Festus *verb. Parrid.*
(l) *lib. 2. de leg.* Scalig. *ad Fest verbo parric.*
(m) *Vide* Rosin. *ad leg. Reg. in l. Numae.*
(n) Plin. *lib. 28. cap. 2.*

(o) Tibul. *lib. 1. eleg. 8.* (p) Plin. *lib. 18. cap. 6.*
(q) *Litt. P. in fine.*

ve malum carmen incantaſſit, aut malum venenum faxit, duitve parricida eſto.

Duit) pro *dederit* ſatis notum.

LXIII. De Caede Parentum.

Atque caedes hae, ut monuimus, priſca ſignificatione parricidii vocabulo continebantur. Parentum vero caedem, cui uni proprietate ſua hoc nomen convenit, utpote criminum atrociſſimum, adeo Solonis leges abominabantur, ut quod ſatis non poſſet vocibus, ſilentio deteſtarentur: utpote indignum, quod in cogitationem hominum verbis adduceretur: ne, cujus criminis notitiam natura non ſuggerit, a lege offerretur. (*a*) Veteres vero Romanorum longe deterius de humanae naturae pravitate judicantes, non ſilentio, ſed metu, & atrocitate poenarum illud avertere ſtuduerunt, lege lata, quam Scaliger (*b*) aliique doctiorum adſcribunt Regibus, nempe Romulo, aut Tatio, aut Servio: ut qui pueri, aut nurus parentes verberaſſent, divis parentum *ſacri* eſſent, hoc eſt divis illis devoverentur. Diis enim devoti *ſacri* fiebant, & a quolibet impune occidi poterant; tanquam Diis criminis ejus ultoribus victima illa mactaretur. Cùm hac de re a regibus nominatim cautum reperiamus; fas erit ſuſpicari minime ſiluiſse illos de caede parentum, eoſque auctores fuiſse legis ejus, quam poſtea Decemviros credo in XII. Tab. onjeciſſe. Hujus autem ſceleris reus caeſus cruentis virgis, culeoque inſutus cum cane, gallo gallinaceo, vipera, & ſimia, quibus rabie incenſis laniaretur, mari mergebatur, ab omnium elementorum commerciis quaſi ſegregatus, cum nec terram attingeret, neque aquam: etenim ab ea culeo diſcernebatur. Cujus exemplum ſupplicii, Tarquinius jam ediderat in M. Tullio Duumviro, propter proditam arcanorum fidem. (*c*) Lex autem haec eſt.

(a) Cic. *pro Roſc.*

(b) *in verbo plorare*, & *verbo nuptiae apud Feſtum*.

(c) Valer. Max. *lib.* 1. *c.* 1. *n.* 13. Non. *cap.* 1. *verb. Perbitere.*

Qui parentem necaſſit, caput obnubito: culeoque inſutus in profluentem mergitor.

Obnubito) notum eſt *nubere* quid ſignificet priſca origine, ſcilicet *velare*. Et quia ſponſa ob pudorem velabatur, cum ad mariti domum deduceretur: inde *nupta*, & *nuptiae*: verbumque *nubere* in conjugalem ſignificationem vulgo tranſivit.

LXIV. De Incendio.

Nulli criminum atrocitate caedit incendium dolo excitatum: cujus rei leges XII. Tabul. exemplum poſuerunt in eo, qui acervum frumenti ad alienas aedes poſitum combuſſiſset, non quia hoc tantum incendium punierint, ſed quia rei ruſticae tota vita deditis haec exempla crebrius occurrebant: unde ſub ea reliqua incendiorum genera comprehenderunt, & eos, qui quovis modo incendium conflaſsent, igne cremandos juſserunt: ut unde damnum aliis attuliſsent, inde & ipſi mortem haberent: poſtquam vincti, verberatique fuiſsent, quae capitalium omnium ſuppliciorum erant exordia; ſervi tamen, & viliora capita pergentes ad ſupplicium, nudi crucem, & furcam ſibi ferentes per vias caedebantur, unde *furciferi* crebrum apud Plautum, & Terentium convicium. At ſi ex aliena negligentia incendium aliquo ſerperet, civili actione dupli perſecutio dabatur, (*d*) eaque actio incenſarum aedium dicitur in pluribus juris locis. (*e*) At ſi ſolvendo reus non eſset, leviter verberabatur; propter eam de poenis regulam, uti *qui aere nequit, corpore damnum luat.* (*f*) Legis porro ſententiam his verbis reddidit Gothofredus.

(d) *l. capitalium* 28. §. 12. *de poen.* Paul. *lib.* 5. *ſent. tit.* 3. *ubi Cujac.*

(e) *l. juris gentium*, § 13. *D. de pactis*, *l.* 10 *ad l. Aquil.*

(f) Balduin. & Ritt. *ad hanc l. vide c. de incendiariis ap. eund. Ritters.*

(g) *vide l.* 9. §. 1. *qui aedes*; *D. de incend. ruin. naufrag.*

Qui aedes acervumve frumenti ad aedes poſitum dolo ſciens incenſit, vinctus verberatus igni necator: aſt ſi caſu, noxiam ſarcito; ſi nec idoneus eſcit, levius caſtigator.

Incenſit) pro *incenderit*, ſicut *incepſit*, ut notat Feſtus verbo *incenſit*. (*g*)

LXV. De ordine Judiciorum et de in jus vocando.

Expoſitis legibus, quibus crimina coercentur, leges judiciarias, judiciorum ordinem dirigentes, explicemus. Judiciorum autem exordium erat *vocatio in jus*. *Jus* enim dicebatur etiam locus, ubi cauſae agitantur. Igitur actor reum conveniens vocabat in jus ad eum, qui Juriſdictioni praeeſt, ad

Prae-

Praetorem, cupiens cum eo disceptare, ac jus experiri suum. Cujus vocationis hae solennes erant formulæ. *In jus eamus*: vel *in jus veni*: vel *sequere ad tribunal*: vel *in jus ambula*. (a) Vocationi reus ex Legibus XII. Tabul. confestim parere jubebatur, ac si declinare vellet judicium, & se se actori subducere satageret, licebat repugnantem obtorto collo ad Praetorem rapere sine injuria: dummodo actor, antequam reo manus injiceret, adstantes fecisset ejus negotii testes: quo pateret reum ab actore nolentem in judicium trahi, non contumeliae sed sui juris experiendi causa. Testes autem cum faceret eos ita interrogabat, *licet antestari?* ac si per eos liceret, admotis digitis, imam eis vellicabat auriculam, quam & *oricillam* dicimus; adjecto verbo *memento* vel *memor esto*: quo ejus rei recordarentur: (b) aures enim veteres physici memoriae dicarunt, ut alias partes corporis aliis facultatibus, veluti dexteram fidei, genua misericordiae, frontem genio. Ritum autem hunc didicerunt Lipsius, & Raevardus ex veteri lapillo sibi ostenso a Guido Latino: quo in lapillo insculpta erat manus atterens auriculam hoc graeco verbo μνημόνευε *memento*. Hinc *Virg. in Bucolic.*

- - - - - - Cynthius aurem

Velut, & admonuit. (c)

idque *antestari* dicebatur, hoc est, *adstantes; & proximos facere testes*, ut optime Salmasius exponit. (d) *am* enim particula proximitatem significat, ut *amtermini* terminorum accolae, & *amsegetes*, quorum ager viam tangebat, & *amsanctae* valles, quae in circuitu sunt, & vicinae. Male aliqui explicant *ante testari*. Post antestationem autem sequebatur, *manus injectio*. factis enim testibus, jus erat in adversarium fugam molientem injicere manus, & ducere ad Praetorem. Qui mos omnis ab Atheniensibus descendit. (e) Apud eos enim reus ex auctoritate magistratus, vel per apparitores, quos κλητῆρας dicebant; (f) vel per ipsum actorem vocabatur in jus, advocatis testibus quos etiam κλητῆρας appellabant, teste Scholiaste Aristophan. in *Vesp.* At si reus actori vocanti non obtemperasset, tunc in eum manus injiciebatur; cujus apud Graecos moris testis est Lucianus, & veteres comoediae Plauti, & Terentii graecos mores, ut pote graecis ex auctoribus conversae, referentes. Omitto festivum illum, & vulgatum simul Horatii locum *lib. 1. satyr.* ad Romanos mores pertinentem. Verum tum demum manum injecturi antestabantur, cum honesta persona in jus vocabatur, quo actor ab eo injuriam abstinere videretur; (g) nam turpis vitae hominem, veluti lenonem licebat invitum sine antestatione obtorto collo rapere, ut patet ex Plauto in Persa, ubi Parasitus a Lenone interrogatus, anne antestaretur, ita respondit:

- - - - tuane ego causa, carnifex.

Cuiquam mortali libero aures atteram?

Qui hic commercaris cives homines liberos.

& luculentius in Rudente, ubi hanc ob causam Labrax cum Pleuxippo rixatur. Si qui vero in jus honoris causa non raperetur, ei diem actor dicebat, ut datis pignoribus, vel vadibus sese judicio stiturum promitteret, & ni judicio ad diem adesset, certam poenam, sive mulctam persolveret. Haec autem Vadatio dicebatur, quia scilicet adversarius vadabatur ab actore, cui sese eximere non licebat, (h) nisi datis pignoribus, aut vadibus, certaque poena promissa: atque ita *satis*, aut *cautum dabant*. *Vades* autem dicti sunt ii, qui suo periculo reum in judicio stituros offerebant: quos ita dictos AEron arbitratur, quod his sponsoribus actori oblatis, reo *vadere*, sive abire liceret. Cum enim rei fides suspecta esset, cogebatur pro se sponsorem dare, idque *promittere vadimonium* dicebatur: unde *deserere vadimonium*, cum ad certam diem quis se judicio non praestitisset; ut *differre vadimonium*, cum judicii dies a judice gravibus ex causis producebatur. Porro matronarum pudori, ac reverentiae tribuebatur, ut in jus vocatas nefas esset attingere: (i) neque licebat in jus vocare impuberes puellas alieno juri subjectas. (k) Lenimentum quoque aliquod hujus legis Jurisconsulti sua interpretatione invenerunt, ne quis scilicet e domo sua in jus protraheretur: (l) satis enim poenarum perferre latitando: nisi aditum ad se praestaret, aut ex publico conspiceretur. (m) Praeterea oratione D. Marci cautum fuit, ne vindemiarum tempore cives ab opere rustico ad judicium abducerentur. (n) Quae quidem exceptiones post latas XII. Tab. prodierunt: illa vero particula ex ipsis XII. Tabulis proficiscitur, quae jubet in jus vocatum morbo correptum non tamen adeo gravi, ut sensus confundat, juncto, non vero molliter in stra-

(a) Brisson. *lib. 5. de formul. in princip.*

(b) Porphyr. & Aeron. *in Horat. lib. 1. sat. 9.* Cic. *lib. 2. de leg.* Auct. ad Herenn. *lib. 2.* Non. *verbo* calvitur. Cajus *l. 233. D. de V. S.*

(c) Serv. *ad eclog. 3.* Senec. *cap. 36. lib. 4. de benef. & lib. 5. cap. 3.*

(d) *ad jus Attic. & Rom. pag. 110.*

(e) Petit. *ad leg. Attic. lib. 4. tit. 2. pag. 315.*

(f) Aristoph. *in Avibus, ubi Scholiast.* Ulp. *in orat.* Demost. *pro Coron.*

(g) Raevard. *in ll. XII. tab. cap. 5.*

(h) *l. 5. si vero D. qui satisd. cogan.*

(i) Valer. *lib. 2.* Hotoman. *in leg. XII. tab. v. si calvitur.*

(k) *leg. 22. in princip. D. de in jus voc.*

(l) *l. 18. cum seq. D. de in jus voc.*

(m) *l. 19. eodem.*

(n) *l. 1. D. de fer.*

to vehiculo, in judicium venire: cujus legis rationem Phavorinus Philosophus non satis percipiens XII. Tabul. adsperitatis accusabat: quasi juberent etiam eum, qui gravitate morbi cohaerere non possit, in jus duci, uti funus super jumento sine plaustro. A qua eum opinione, sensu legis benignius exposito, depulit Coecilius, qui *jumenti* nomine docet significari pecora juncta curriculis vehendis; putatque *jumentum*, *jungendo* dictum: eaque verba legis *arceram ne sternito*, ita explicat, ne scilicet vestibus plaustrum sternatur, aut mollius instruatur. Ceterum negat a legibus prohiberi plaustrorum usum ad vehendum reum. (a) Nec civis tantum compellere poterat reum ad judicium subeundum; sed etiam peregrinus, quem veteres vocabant *hostem*, cujus vocis antea mitior, post vero significatio fuit asperior; notavit enim solos inimicos populi Romani, quae antea significaverat & peregrinos. Eratque lex, ut conjectura erui potuit ex *Cic.* 1. *de offic.* & *Plauto in Curcul.* scripta his verbis:

(a) Gell. *lib.* 20. *cap.* 1.

Si status condictus dies intercedat, cum hoste ito.

Status dies, & condictus) levi discrimine distinguuntur. *Status* enim *dies* est, quem Praetor statuit litigantibus, ut ad se iretur: *condictus*: quem sibi ipsi ex compacto litigantes praefiniunt, ut ad Praetorem eant. Sed jam legum reliquias, utcumque ab eruditis coactas proferemus, Gothofredum sequentes, qui unam constituit ex tribus, quas alii faciunt, legibus, eamque in tria distinguit capita; quod & veterum auctoritate, atque ipso sententiarum nexu comprobatur.

Si in jus vocat atque eat.

Ni it antestamino: igitur em capito.

Si calvitur, pedemve struit, manum endo jacito.

Si morbus aevitasve vitium escit, qui in jus vocabit, jumentum dato, si volet, arceram ne sternito.

Atque) sensus est *si quis in jus vocat, vocatus statim eat*. Quae lex cum esset initium caeterarum, pueris omnibus, qui jus addiscebant, velut solenne carmen erat in ore, ut *Cic.* testatur *lib.* 2. *de legibus*.

Atque) significat veteribus *illico*, *statim*, *e vestigio*, cujus innumera sunt apud Plautum exempla, quae colligit Paraeus in lexico critico in hac particula, & *Virg. lib.* 1. *Georg.*

- - - *Si brachia forte remisit,*
Atque illum praeceps prono rapit alveus amni.

quibus in locis *atque* significat rem inopinatam.

Em) prisce pro *eum*, quemadmodum & alibi, ut sit sensus: *Si sequi nolit reus vocantem, facito testes, deinde ipsum reum ducito*.

Igitur) pro *deinde* veteribus est usitatissimum. Piget exempla referre in re tam nota.

Si calvitur) hoc est, *si moretur, subsistat, obnitatur, effugium quaerat*, in eum *manus injicito, ac per vim rapito*: *calvitur* enim significat *decipere, frustrare*, ut docet Jurisconsultus in *l. si calvitur* 203. *in princip. D. de V. S.* Glossae Philoxeni, *Calvitur*, ἐξαπατᾷ Pacuvius: *postquam calamitas plures annos arva calvitur*, apud Nonium in *arva*. Plaut. *Casin. scil.* 2. *vers.* 4. *sopor manus calvitur*: idest sopore manus torpent. Nonius in verbo *calvitur*.

Pedemve struit) omnes ducti auctoritate Festi, & Servii Sulpicii *pedem struit*, explicant *fugit*: quod mihi videtur satis durum, & remotum a nativa hujus verbi significatione, quo verbo firmitas notatur. Factum est enim, ut recte Vossius putat, ex στερέω per contractionem *struo*; quamobrem suspicor in Festi loco inesse mendum, ac pro *fugit* legendum *fugit*, sive *resistat*, *repugnet*: idque magis cohaeret cum tota sententia legis, & antecedenti verbo *calvitur*.

Endo

Endo jacito) *injicito* prisce *endo* pro *in*, satis notum omnibus.

Si morbus aevitasve) sensus est: *si affecta valetudo, seniumve impediat volentem sequi in jus, juncto plaustro quidem ducatur: si repugnet plaustro quidem ducatur invitus; sed minime superne in arcus formam pellibus tecto.* Quod plaustri tegmen *arcera* vocabatur. Unde Nonius *arceram* interpretatur *plaustrum tectum* (a).

(a) Varro *de ling. lat. lib.4.*

Escit) pro *erit*, ut supra diximus.

LXVI. DE VINDICIBUS.

Diximus reum datis vadibus eximi posse actori, ea conditione, ut ad certam diem a vadibus, sive sponsoribus sisteretur. Hos autem *vindices* quoque fuisse appellatos in legibus XII. Tabul. apparet ex lege inferius subjicienda: nec re alia differre *vades* a *vindicibus* arbitror; nisi quod vades dicerentur ii tantum vindices, qui reum praestabant; vindicis vero nomen latius fundebatur: nam & assertorem significabat libertatis alienae, & quemvis alium, qui periculum alterius, re, aut persona subiisset, aut quid quovis modo liberasset; unde vindex honorum, dignitatis, & bonorum dicebatur. Fallitur vero Boetius, (b) qui hac in lege vindicem ait esse procuratorem, a quo aliena causa vindicanda suscipitur: non enim procuratoris, sed sponsoris vice fungebatur, qui reum ad certum tempus judicio eximebat, ne obtorto collo raperetur: nisi malimus legere *praediatorem* ex emendatione Cujacii, quam probat Hotomannus, (c) negat ejus tamen vocabuli significationem ad hanc pertinere legem; *praediatores* autem dicuntur ii, qui bona, & fortunas eorum emunt, qui pro vectigalibus populi obligabantur. (d) Festus longe melius, qui *vindicem* inde dictum docet, quod *vindicet*, quo minus, qui prehensus est ab alio, teneatur. Porro vindices non omnes omnibus, sed pro reorum conditione dandos Decemviri censuerunt: nempe ut locupleti reo locuples daretur vindex: inopi vero quilibet, sive locuples, sive inops. Difficile namque esset inopi sponsorem invenire locupletem; ideo ne miserrima conditione uteretur, quemlibet sponsorem ab eo Decemviri ob inopiam acceperunt. Quibus de rebus has ex Cicerone in topicis, & Gellio (e) veterum legum reliquias ab eruditis emendatas habemus.

(b) *in topic. Cic.1.*

(c) *ad leg. XII. tab.* assiduo vindex. Cujac. 5. *obs.29.*

(d) Turneb. *ad vers.20.cap. 30. ex veter. gloss.*

Si en siet qui in jus vocatum vindicet, mittito.

Assiduo vindex assiduus esto: proletario cuique volet vindex esto.

(e) *lib.16.cap.* 10. Quintil. *lib.5.cap.*10.

Si en siet) sensus est: *si autem sit, qui reum in jus vocatum vindicet, sive se pro illo offerat, reus dimittatur.*

(f) Gell. *lib.* 16. *cap.*10.

Si en siet) pro *si autem siet* prisca lingua: ita enim explicat Philoxenus in glossis, ubi *en siet* reddit εἰ δὲ. Hujus priscae locutionis ignoratione corruptus est ab imperitis locus Ciceronis in topicis, ubi haec lex confunditur cum lege AElia Sentia nimis absurde, nam & ratio temporum hanc lectionem rejicit, & testimonium Gellii, qui hanc legem adscribit XII. Tabul. ex initio autem legis, cujus meminerat Cicero, *si en siet*, imperitia librariorum factum est *AElia Sentia*, & quomodo is error irrepserit, subtilius, & latius invenies explicatum a Jacobus Gothofredo in hac XII. Tabul. lege.

(g) Gellius *ibidim.*

(h) *Auctor ad* Heren. *lib.* 2. Priscian.

Assiduo) hoc est *locupleti*, ut sit sensus: *locupleti reo, locuples sponsor, aut vindex esto.* Veteres enim pro locuplete *assiduum* dicebant ab *assibus*: cum qui *multos* haberet *asses*, is esset locuples. Unde Cicero in topicis: *locuples enim est assiduus ab asse dando*: (f) atque ita explicant aliqui Plauti versum 13. *act.*1. *Scaen.*1. *Amphytr.*

(i) *ad leg.2. Attic. lib.4.tit.2. Pag.339.*

Proletario) hoc est *homini inopi quisquis volet sit vindex*. Veteres enim *proletarium* appellabant eum, qui propter inopiam non re, ac censu, sed tantum prole posset augere rempublicam (g).

LXVII. DE PACTIS.

Erat & alia declinandi judicii ratio per pactiones; quae inter actorem, & reum inirentur, dum irent ad Praetorem. (h) Etenim de quibus inter eos convenerat, illa magistratum rata oportebat habere. Cujus legis aequitas ex pluribus Demosthenis locis a Petito (i) collectis apparet. Quamvis autem

pacta

pacta nuda, quae in contractum non transierunt, nullius efficaciae sint; si tamen lege, aut Senatusconsulto confirmentur, *legitima* dicuntur: ideoque interdum *ex pacto* nascitur, aut tollitur actio. (a) Porro lex ita restitui poterit ex aliquot eruditorum sententia:

(a) *l.*5.6.7.D. *de pactis*.

Endo via rem uti pacunt orato.

Endo via) in via; *endo* pro *in*, ut saepe alias: est autem sensus, quemadmodum inter vias paciscuntur, ita & causa inter eos agatur. Gothofredi enim conjecturam non probo; tum quia nunquam inveni, aut *ratato* pro *ratum habeat*, aut pro *ratato*, *rato*, nec analogiae ratio suffragatur; tum quia sine mutatione ulla satis constat sententia retentis verbis superioribus: nam *orato* significat, *causam quisque agito*, *perorato secundum pactiones*.

Pacunt) veteres pro *paciscor* dicebant *pago*, unde usus deinde induxit *paciscor*. Terentianus Scaurus in orthographia notat, Decemviros scripsisse *pacunt* per K graecam literam: a *pago* autem venisse *pepigi*, ut a *cado cecidi* tradit Quintilianus. (b) Haec autem verba directa sunt litigantibus: quae vero sequuntur, Praetorem respiciunt, eaque subjicientur inferius.

(b) *lib.*1.*cap.*6.

LXVIII. De Causa Peroranda

At si de causa non fuisset inter litigantes transactum, agenda erat apud stantem judicem in foro, aut in comitio, qui locus privatarum erat causarum, ubi tota die litigantes observabantur, & advocati: eratque ibi *Puteal Libonis*, de quo meminit Cicero, & Horatius; quod *Puteal* erat ara, quo saepe advocati, & rei condicere solebant. (c) Plautus in *Poenul.*

Nam istorum (scil. advocatorum *) nullus nefastus est, comitiales sunt meri:*
Ibi habitant: ibi eos conspicias, quam Praetorem saepius.

Causam autem iis orare usque ad meridiem licebat per leg. XII. Tabul. (d) qua aetate Romani crassius diem distribuebant: quippe qui non ante bellum punicum primum Catina in Sicilia capta, ex horologii usu didicerint horas notare: anteaque diem distinguebant more rusticorum. (e) Post meridiem autem judices sententiam ferebant, & rem ei, ad quem ex jure pertineret, addicebant; si essent ambo praesentes; si alter abesset, propter desertum vadimonium, stipulatio committebatur, & desertor eo nomine damnabatur, ut promissam poenam ex sponsione, atque ex stipulatu penderet. (f) Neque enim adsentior docentibus, absentem; si ad promissam diem sese judicio non stitisset, causa casurum ex lege XII. Tabul. Quid enim opus fuisset cautionibus? aut cur absens re, & poena dupliciter damnandus adeo inhumane? Non me fugit plura superesse veterum auctorum loca, quae ostendant absentem causa cecidisse: (g) non tamen liquet, an hanc ob rationem, nempe ob desertum vadimonium. Quin arbitror potius, quia non defenderetur, saepe absentem, ut solet, fuisse damnatum: cum deesset, qui jura ipsius judici exponeret: contra vero adversarius urgens oratione, tabulis, & advocatis, suum jus judici comprobaret: ut non mirum si absentes causa cecidissent. Quamobrem verba illa XII. Tabul. *Praesenti stlitem addicito* interpretor cum Jacobo Gothofredo *judicium reddito*; non ut aliqui *rem addicito praesenti*. Extremam autem rerum agendarum horam Decemviri statuerunt solem occasum. (h) Idemque rerum agendarum terminus erat veteri Atheniensium lege, cujus fragmentum apud Stoboeum habemus: (i) sed jam leges producamus.

(c) Sigon. *de judic. lib.* 1, *cap.*28.

(d) Gell. *lib.* 17.*cap.*2.Plin. *lib.* 7. *cap.* 60. Auctor *ad* Heren. *lib.*2.

(e) Censorin. *cap.* 23. *de die natal.*

(f) Rittersh. *ad hanc leg.*

(g) Cic. *orat. pro Quint.* & *in Ver.*4.Sveton. *in vita Calig.cap.*39.

Ni ita pacunt in comitio, aut in foro ante meridiem causam conscito, cum perorant ambo praesentes.
Post meridiem praesenti stlitem addicito.
Sol occasus suprema tempestas esto.

Conscito) nota est veteribus hujus verbi significatio pro *judico*, *censeo*. Livius libro primo, apud quem Senator rogatus sententiam ita respondet: *Cum illo puro, pioque duello quaerendas res censeo, itaque consentio consciscoque*, & mox: *Senatus P. R. Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis latinis fieret*. Huic proximam significationem habet hoc verbum in hac lege, ubi significat *cognoscere*. Unde parcere poterat labori Raevardus

(h) Varro *lib.* 5. *de ling. lat. num.* 2. *item lib.* 6. *num.* 3. Petit. *ad leg. Attic. lib.*4.*tit.* 4. *pag.*336.

(i) *Sermon.*1.

vardus, cum pro *conscito* reposuit *gnoscito*. Nec felicior fuit eorum industria, qui pro *conscito* legunt *conjicito*. *Conjicere* autem *causam* est, cum per indicem apud judicem, aut arbitrum exponitur. Paullus: (a) *Per regulam*, inquit, *igitur brevis rerum narratio traditur, & ut ait Sabinus, quasi causae conjectio fit.*

Stlitem) veteres pro *litem*; ut *stlocum* pro *locum*. Unde *Decemviri stlitibus judicandis* in decreto Asculanorum Romae in domo Caesia, & in elogio L. Caesonii Luilli Veronae. *Stlitem* autem *praesenti addicito*, significat judicium reddito, ut supra exposuimus, eo sensu, quo Trebatius (b) dixit *religionum judicia addicere* pro *constituere*.

Sol occasus) hoc est *sole occidente*, nam ut varias hujus loci lectiones praetermi tam, *sole occaso*, & *sol occasus* pro *sole occidente*, cum latine dicitur, tum eleganter. Singula enim participia sunt omnium temporum, ut recte Sanctius observavit. Legunt aliqui *sole occaso dies suprema tempestas esto*; ubi *dies* pro *diei*. Ego si inserenda fuerit vox haec lege in ista, mallem scribere *die*: nam veteres *die* pro *diei*, & *facie* pro *faciei*, (c) ut Caesar censebat esse ea nomina declinanda. *Suprema* vero *tempestas* dicitur pro *ultima hora*, quae tempore XII. Tabul. erat Solis occasus. Sed postea lege Praetoria supremum tempus fuit, quo Praetor in comitio supremam populo pronunciasset (d).

LXIX. DE VADIMONIO DESERTO.

Cum supra leges attulerimus, quibus jubebatur, ut reus eximeretur, qui vocatus in judicium dederat vades promittentes eum adfuturum ad certam diem; nunc eas proponemus, quibus excusabatur reus, qui datis vadibus ad certam diem non sese praestitisset, justasque deferendi vadimonii causas adferemus. Harum vero causarum expressum tantum in legum fragmentis invenimus morbum sonticum, sive rei, sive actoris, sive arbitri, sive judicis. Sonticum autem appellabant morbum vehementiorem, utpote corpori valde noxium; cum *sontes* sint *nocentes*, ut refert Festus ex AElio Solone: (e) unde *sonticus morbus* dicitur quidquid impedit corporis actiones; (f) quamobrem Tibullus in re obscoena.

Parce, precor, tenero non illi sontica causa est.

Cum is quem corripuisset morbus ex lege XII. Tabul. quam e legibus Numae in Decemvirales translatam non obscure innuit Festus, (g) causam praeberet propter quam judicii dies protrahebatur, sive ut est in prisca lingua *diffindebatur*. Huic Jacobus Gothofredus alias exceptiones jungit ex conjectura, & subobscuris veterum testimoniis, putatque in eadem lege fuisse inclusa vota publica pro salute Pop. Rom. quae postea in vota pro salute principis converterunt. (h) Justis etiam causis inseritur absentia ob publicum negocium, quam omni tempore justam excusationem fuisse non dubito. (i) Quae conjecturae maxime adjuvantur verbis a Gellio relatis ex Cincii libro de re militari, (k) quae hujus veluti tabulae praebent exemplum. Quod autem Gothofredus *vindicem*, hoc distinguit a *vadibus*, quod vindex fuerit, qui vocatum in jus liberaverit; vades qui reum ad certam diem judicio stiturum promiserit, id utcumque veram habeat originem, tempore tamen evanuit, promiscuusque fuit horum vocabulorum usus: & qui vindex erat, reum ob id judicio liberabat saepe, quod vadis munere fungeretur, ac reum judicio stiturum promitteret. Non magis probo adjectionem clausulae illius ad hanc legem, *si status condictus cum hoste*, quae clausula hic est plane ociosa: unde malo cum ceteris eruditis eam separatim locare. Verba tamen legis hujus, prout sunt ab eo commissa proferemus; ut quisque sive rejiciendo, sive probando, judicio utatur suo. Is igitur etsi antea mutila verba protulerit, ita tamen sarcit scissuram in notis.

Judice arbitriove addicto vades, subvades danunto: vadimonii deferendi uti pacunt poena esto, extra quam si morbus sonticus - - - votum - - - absentia Reipub. ergo, aut status dies cum hoste intercedat; si quid horum fuat unum judici; arbitriove, reove, eo die diffensus esto.

(a) *l.* 1. *D. de diversf. reg. jur. antiq.*

(b) *lib.* 1. *Relig. apud Macrob. lib.* 1. Saturn. *cap.* 18.

(c) Gell. *lib.* 9. *cap.* 14.

(d) Varro *lib.* 5. *de ling. lat.* Festus *in verbo supremam.*

(e) Festus *in verbo sonticum morbum.*

(f) *l. ult. D. de aedilit. edict.*

(g) *in verbo* reus.

(h) *ex* Cajo *l. si calvitur*, §. 1. *D. de V. S.*

(i) Cajus *l.* 6. *D. si quis caut. in judic. sist.*

(k) Gell. *lib.* 16. *cap.* 4.

Judices) sensus totius legis est.

Judicio constituto, judiceque adito vades, aut subvades judicio sistenti utrinque dantor, iique sistere teneantur: nisi morbus vehemens, vim graviter nocendi habens, votum aliquod absentia Reipublicae ergo intercedat, aut constitutus sit dies cum peregrino: nam si quid horum fuerit, & obvenerit judici, arbitriove, aut reo judicii, dies differtor.

Subvades) cum utrinque ab actore scilicet, & reo dandi essent sponsores judicio sisti; censet Gothofredus *vades* dictos eos esse, qui spoponderunt pro reo; *subvades* qui pro actore, quorum verborum significationem suo tempore periisse refert Gellius (*a*).

(a) *lib.*16.*cap.* 10.

Danunto) pro *danto* priscum, ut saepe Plautus *danunt* pro *dant*.

Reove) priscis *reus* fuit tam petitor, quam is unde petitur; dicitur enim *reus*, cujus de *re* agitur (*b*).

(b) Cic. *de orat* Festus *in hac voce reus*.

Dissensus) id est *prolatus*, Gellius (*c*) dixit; & Livius *diffindere diem* pro *differre* lib. IX. *Atque legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffidit*.

LXX. De Obvagulando.

Sed cum eveniret aliquando, ut qui rem suam ab aliquo in judicio repetebat, careret testibus, quibus intentionem suam judici probaret; Decemviri, ne quis nulla sua culpa omnibus argumentis ad rem recuperandam destitueretur; facultatem dederunt actori, ut ante domum rei clamoribus, immo & conviciis rem suam flagitaret, palamque faceret omnibus eam improbitatem ternis diebus, ac ternis nundinis, sive *nono quoque die*. Solebant enim Romani ex agris nono quoque die, negotiorum causa, in Urbem convenire, ubi eo die nundinae habebantur; inde natum, quod usu adhuc retinemus, ut tribus edictis reus citetur. At si reus fraudem suam obstinaret, remque tradere detrectaret: jus tamen erat actori, accitis secum sui clamoris testibus, rei domum intrare, rem suam, sicubi eam inveniret, ablaturus. Isque effectus erat illius publici clamoris, quae *obvagulatio* dicebatur *ad portum*, hoc est ante domum. Non me fallit, Turnebum, (*d*) Salmasium, (*e*) aliosque plures, hanc legem non referre ad actorem testimoniis destitutum, sed ad testem testimonium defugientem: adeo ut pro *defuerit* legant *defugerit*. Verum ab horum sententia me abducit Plauti locus: quo Raevardus priorem explicationem optime comprobat, (*f*) ubi poeta coquum inducit res in domum Euclionis illatas repetentem, eique, nisi redderet, clamorem ante aedes, & maledicta minitantem. Cui explicationi etiam Gothofredus, & Rittersusius suffragantur, en Plauti locum:

(c) *lib.*14.*c.*2.

(d) *lib.* 3. *ad vers.cap.*26.

(e) *observ. ad jus Attic. & Rom.cap.*30.

Ita me bene amet Laverna, te
Jam nisi reddi mihi vasa jubes.
Pipulo hic differam ante aedes.

(f) *ad leg.XII, Tab.cap.*11.

ubi *pipulum* significat *convicium* prisca lingua. Nunc legem producamus:

Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito.

Cui) sensus est: *ei qui testimoniis destituitur, liceat tertiis nundinis reum ante aedes conviciis obruere*.

Ob portum) hoc est *ante aedes*. Festus enim refert apud omnes convenire, ut *portus* in legibus XII. Tabularum *domum* significat in verbo *portus*.

LXXI. De Vindiciis.

Et haec quidem inter actorem, & rerum agebantur: quid autem his super deberent judices consulere, aliis legibus Decemviri constituerunt. Itaque possessionis, & proprietatis quaestionem discrevere: cum possit quis jure possidere, quamvis non sit dominus. Ideo dum proprietatis causa penderet, minime possessionem ademerunt ei, qui neque vi, neque dolo, neque clam eam haberet: ad cujus legis exemplum verbis longe uberioribus Praetor composuit edictum *uti possidetis*. Quod jus convenit cum Aristotele in problemat, ubi ait possidentem permansurum quoad fuerit judicatum. (*g*) Hanc autem possessionis controversiam veteres *vindiciarum causam* appellabant,

(g) Balduin. cap.34.

pellabant, a *vindicando* sive *asserendo*, quod rem interea sibi possessor assereret. Cujus deinde vocabuli significatio propter similitudinem, & affinitatem rerum inter se conjuctarum excurrit latius: nam & ipsam possessionem, & possessionis controversiam, & rem, de qua controversia esset, ipsumque agrum, vel glebam imaginem agri, de qua inferius, vindiciarum vocabulo comprehenderunt: ut mirer aliquos adeo certare inter se, dum quaerunt cuinam potissimum rei hoc vocabulum conveniat: cùm ex veterum testimoniis hasce significationes omnes includat, ut optime Tubernus observavit. (a) Ineuntes porro judicium apud Praetorem pugnae specimen quoddam praebebant veteres, qui nihil sine aliquo solenni signo aggrediabantur: quod judiciarium bellum exprimebant, commissis inter se gladiorum loco festucis, instar militum inter se manus conserentium: quam *vim civilem*, *quotidianam*, *& festucariam* appellabant, & tum *vim fieri moribus* dicebant. (b) Quae simulata concertatio umbra fortasse fuit verae dimicationis, qua, cum Hotomanno suspicor, veteres Romanos utpote rudiores, ac prope immanes, more veterum Longobardorum diremisse lites: ut cum alter alterum ad singulare certamen provocasset, is haberetur in jure potior, cui sors victoriam obtulisset. (c) Quem cùm illi morem exuissent, atque induissent humaniorem, verum praelium versum fuit in simulatum; ac pugnam tantum retinuerunt imaginariam *festucis* expressam. (d) Etenim initio litigantes de possessione fundi Praetorem adhibant, ut eum deducerent in fundum, de quo controversia esset, quo judicaret utrius possessio foret. Idque dicebatur venire *in rem praesentem*: indeque cum Praetore redibant, ejusque judicium expectabant. Verum quia Praetor multitudine negotiorum impediebatur una cum litigantibus ire; J. C. rationem excogitarunt, qua profectionis molestia sublata, veterum judiciorum figura, & religio maneret. Itaque priscum illam profectionem imaginibus, verbisque simularunt, instituentes, ut in fundi gleba, veluti super toto fundo, cujus gleba illa simulacrum erat, judicium exerceretur. Quamobrem satis erat Praetorem adire apud eum judicium intenderent. Praetor autem in Urbe manebat, cum litigantes ipsi ex jure, sive ex loco, ubi jus reddebatur, proficiscerentur in fundum, unde *glebam* tollebant, eamque in judicium, adducebant, ut per eam, quam & *vindiciam* vocabant, totus fundus, & profectio Praetoris in rem praesentem adumbraretur: ac rei loco imago illa subjiceretur. (e) Si de possessione igitur quaereretur, Praetor, quoad in judicio proprietatis alteri rem addicendam constaret, possessorem tuebatur. At secus erat in causa libertatis, in qua non possessionis titulus potior erat, sed libertatis: quia magis republicae conducit liberis urbem impleri, quam servis. Ideo in liberalibus causis, ubi alter in servitutem assereret reum, vindicia, sive possessio durante causa status dabatur *secundum libertatem*, ut maneret liber, donec plane servum esse constaret. Id cum lege sua Decemviri constituissent, qui tamen inter eos auctoritate praestabat Appius Claudius, calumniosa interpretatione telam retexere conabatur: quippe qui senserat sua sibi lege praeclusum libidinosi consilii exitum. Notum est enim eum forma Virginiae virginis captum, clientem suum M. Claudium, absente Virginio patre, subjecisse, qui eam peteret in servitutem, sive suam servam esse contenderet. Cum autem Decemvirali lege, durante judicio libera permanere deberet, Appius ejus potiundae spe, puellam M. Claudio tradere in servitem cogitabat: verum quia sua ipsius lege prohibebatur, negabat beneficio legis gaudere, qui ab alio, quam a patre in libertatem assereretur. Itaque pronunciavit, absente patre, *vindicias dandas secundum servitutem*, sive tradendam virginem interea in servitutem ei, qui sibi dominium assereret illius: cum non a patre, utpote absente, sed ab avungulo vindicaretur in liberratem. Quae ferox libido, & atrox calumnia, quam seditionem excitaverit, quantaque de auctoritate, atque imperio dejecerit Decemviros, satis liquet ex historiis Romanorum. (f) Antequam tamen is, qui status controversiam patiebatur, ad quasi possessionem libertatis rediret, sponsores dare oportebat, qui eum *judicio stituros* promitterent. Atque haec sane libertatis gratia sunt constituta. Ceterum reliquarum possessio rerum, si nec vi, nec dolo, neque clam capta fuisset, judicii tempore apud ipsum permanebat possessorem. Si vero aliquis falso vindiciam tulisset, sive falso rei alienae possessionem sibi asseruisset, hoc est si praedo esset, & mala fidei; tum tribus arbitris rei cognoscendae capitis, duplum fructuum ex ea re perce-

(a) *lib.* 13. *advers. cap.* 23. *vide* Festum *in verbo* Vindiciae. Gell. *lib.* 20. Alex. ab Alex. *lib.* 6. *cap.* 10.

(b) Cic. *pro Caecin.*

(c) Hotoman 3. *obser. c.* 15.

(d) Cicer. *pro Muren.*

(e) Bris. *de formul. lib.* 5. *c.* 6. Raevard. *ad leges XII. Tabul. c.* 6. Rosin *de judic. lib.* 9. *cap.* 13.

(f) Livius *lib.* 3. Dionys. *lib.* 11. Pompon. *l.* 2. §. 24. *D. de orig. jur.*

ptorum reddere damnabatur. Quod jus conservatum in Codice Theodosiano fuit. (a) quamvis in Justiniani libro minime traductum. Is enim satis habuit praedonem fructus omnes reddere, bonae fidei vero possessorem restituere fructus a die rei judicium deductae. (b) Cujacius autem docet duplicium fructuum praestationem ante Justinianum obsolevisse. En autem leges.

Si qui in jure manu conserunt, utrisque superstitibus praesentibus, secundum eum qui possidet. Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato.

Si vindiciam falsam tulit, Praetor rei, sive stlitis arbitros tris dato: eorum arbitrio fructi duplione decidito.

Manu conserunt) hoc est *si apud judicem disceptetur*.

Utrisque superstitibus) *Superstites* dicebantur veteribus *testes*, quod rei supersident. (c)

Si quem liberali) hoc est *si quis quem adserat in libertatem*.

Secundum) dare vindicias secundum libertatem, est in libertatis possessione ponere.

Si vindiciam) hoc est *si injustam possessionem sibi abstulit, sive si rei alienae possessionem occupavit*. Totius autem legis hic est sensus. *Malae fidei possessionem si quis nactus sit. Praetor ei rei definiendae tres arbitros dato: eorumque arbitrio malae fidei possessor fructus in duplum praestato*.

Rei sive stlitis) jam diximus veteres *stlitem* dixisse pro *litem*: *stlocum* pro *locum*. differt autem *res* a *lite*, quod *res* est idipsum, de quo disceptatur; & *Lis* est ipsa rei disceptatio: unde *res* est extra judicium, *lis* semper in judicio. Quam JCtorum distinctionem falso deridet Cicero in *orat. pro Muren.* nempe ut callidus dicendi artifex Jurisconsultorum auctoritatem, qua maxime in ea causa premebatur, extenuaret. Frequens est autem apud veteres JCtos horum verborum conjunctio. Varro 4. *de ling. lat. quam rem, sive litem dicere oportet*.

Arbitros) hic numerus erat solennis dandorum arbitrorum.

Fructi duplione) hoc est *fructus duplione*: *fructi* enim genitivus est veterum, qui nomina quarti ordinis ad normam etiam secundi ordinis flectebant; unde *fructus fructus* dicebant, & *fructus fructi*.

LXXII. DE SENTENTIA, ET RE JUDICATA.

Controversia judiciorum, atque litium discordiae sententiis judicum praeciduntur; quae sententiae in rebus singularibus funguntur vice legum in generalibus. Rursus sicuti publicae res, atque status civitatis legum auctoritate componitur, ita privatorum negotia, & jurgia, sententiarum auctoritate sedantur: ut e privatis rebus in tranquillum adductis, etiam quies publica exoriatur. Unde summa vis tribuitur rebus judicatis: ne si judicum sententiae rescindantur; turbato statu singulorum, publica etiam tranquillitas obumbretur. Itaque Decemviri auctoritatem rerum judicatarum suis legibus maxime munientes, eodemque loco habentes eum, qui debitum confessus esset in judicio, cum eo, qui ejus debiti nomine convictus a testibus esset, & a judice damnatus, triginta dierum spatium judicato faciendo, aut confessae pecuniae contrahendae, solutionis causa praestiterunt. Quos dies *justos* appellarunt, nomen, & praefinitionem temporis docentes a militia, unde non paucae similitudines ad rem forensem commigrarunt: cum non aliud sint judicia, quam praelia verborum, quae loco verorum praeliorum, quibus jure naturae homines contendebant, successerunt. Ut igitur *dies justi* vocabantur in bello triginta illi dies, quibus non licebat hostem lacessere, vel res repetere, dum vexillum rufi coloris in arce defixum erat, & exercitus imperatus: hisque oppositi erant *praeliares dies*; (d) ita & in re judiciaria dies illi triginta post sententiam, quibus judicium quiescebat, *justi* appellantur. Hoc autem tempus initio *menstruum*, sequenti

(a) *lib. 1. Cod. Theodosian. de fruct. & lit. expens. l. 1. §. ex d. e, D. unde vi.*

(b) *lib. 1. §. ex die D. de vi, & vi armata. l. 2. §. ult. D. de interdict. l. videamus 38. §. Fab. D. de usuris. Instit. de offic. jud. §. 2.*

(c) Festus *in verb. superstites*.

(d) Gell. *lib. 20. cap. 1.* Festus *in verbo justi*. Macrob. *1. Saturnal.*

quenti tempore protractum fuit ad *bimestre*, (a) atque demum a Justiniano ad *quatuor menses*: praeterquam in possessoribus rerum alienarum, quarum auferendarum etiam manu militari jus habent domini statim post sententiam. (b) Lapsis autem triginta diebus, nisi judicatum faceret reus, aut vindicem inveniret, qui fidem ejus praestaret, adprobanteque creditore debitum in se susciperet, jus erat creditori, manus in debitorem injicere, ut eum ad Praetorem raperet, ac pro servo sibi addicendum curaret: isque creditori debiti gratia sic addictus, appellabatur *nexus*, & *obaeratus*, propter servitutem, quam ex aere alieno subibat. Quem etiam Romani morem sumserunt ab Athenienfibus, etsi jam post Solonis legem extinctum. Licebat enim Athenis ante Solonem creditoribus, injicere manus in debitores, quibus abductis, eorumque corporibus oppigneratis, pro servis uterentur, iique homines creditoribus obnoxii ἀγώγιμοι vocabantur. (c) Ne vero sic addicti aufugerent, dominis licuit eos nervo, & compedibus vincire propria in domo creditoris, tanquam in carcere privato, catena injecta non majore quindecim pondo. (d) Porro ita vinctum, aut ex ejus substantiis, si quidem vellet, & posset, vivere oportebat; aut ex ipsius creditoris bonis capere cibum, & vestitum, qui *victus* nomine veniunt. (e) Victum vero Decemviri definierunt *libras farris in dies*, sive ut interpretantur eruditi libram farris in singulos dies. Haec autem verba XII. Tabul. ex Gellio desumta, fuerunt suspecta eruditorum compluribus, tum propter obscuritatem; tum quia nimis large pro veteri parcitate, ac duritie cibus videtur definiri libra farris: cum selibra victus fuerit hominum frugi quotidianus, quibus obaerati, & servi non debuissent tractari benignius. Bibaculus (f) de Valerio Catone:

> *Quem tres cauliculi, selibra farris,*
> *Racemi duo, tegula sub una*
> *Ad summam prope nutriunt senectam.*

Et Titinius:

> – – – *libram ajebat satis*
> *Esse ambobus farris intriti; plus comest sola*
> *Uxor* – – –

Me tamen eadem auctoritates in veteri lectione retinent. Siquidem his victus tenuitas per selibram farris significatur. Quis autem credat tenuem fuisse victum obaeratorum, quibus ad serviles operas, durumque laborem corpore opus erat firmo, & viribus integris? ut non mirum si eis integra libra praeberetur. His autem sic addictis datum est LX. dierum spatium ad paciscendum cum creditore, impetrandumque ab eo majore inducias, aut oneris levamen aliquot. Ac si creditor esset inexorabilis, post triginta dies ducere debitorem poterat ad Praetorem; ac deinde per trinudinum, sive ternis diebus nundinalibus, quibus majori populus frequentia negotiorum causa ex agris in Urbem concedebat, eum producebat in publicum, aut palam in foro proclamandum curabat quanti esset damnatus, ut emptorem inveniret. Ita vero initium harum numdinarum sumere oportet, ut extremus nundinarum dies incidat in sexagesimum, ut in hac lege sententiarum repugnantiam vitemus, quam primus & notavit, & hac interpretatione sustulit Hotomannus. Si vero nemo civium emeret, tum licebat debitorem vendere peregrino, eumque ob id trans Tyberim ducere. At si pluribus creditoribus teneretur, tum crudelem in speciem exemplum in eum erat constitutum. In speciem, inquam: nam revera nihil mitius ea poena, quae terrore suo delinquendi consilium aufert, ut hujus legis exitus demonstravit; nunquam enim ea vigente quisquam in hanc poenam incurrit, quia metu poenae nemo plus aeris alieni contrahebat, quam suae substantiae tolerarent. Igitur lege XII. Tabul. permittebatur creditoribus, debitoris corpore concifo, membrum sibi viritim tollere, quam immanitatem vehementer detestatur in legibus Decemviralibus Favorinus apud Gellium. (g) Cui contra Coecilius JCtus regerit lenitudinis causa id fuisse sancitum, ob rationem a nobis allatam, ut supplicii nempe metu periculum criminis averteretur, & caverent homines suspicere supra facultates. Quae tamen lex abrogata deinde fuit; ac pro sectione corporis subjecta sectio bonorum, missis in possessionem bonorum rei creditoribus ex edicto Praetoris, (h) ut iis venditiis, pecuniam quisque suam servaret: remansitque sectionis nomen a corpore translatum ad bona, propter venerationem vetustae legis, ut sententia illius in voca-

(a) *l. 2. in pr. C. de usur. rer. judic. l. penult. & ult. §. ult. C. eod. l. 2. C.* Theodos. *eod.*

(b) Cujac. *in Cod. de except. rei judic.*

(c) Plutarch. *in Solon & libel de vit. usur.*

(d) Plau. Bacchid. *scen. ult.* & Menech. *Sc. 1.* Terent. Phorm. *act. 2. Sc. 2.* Cic. *2. de orat.*

(e) *l. si victum 34. D. de re judic. l. quos nos hostes 233. D. de V. S.*

(f) *apud* Nonium.

(g) Gell. *c. 1. lib. 20.* Tertul. *Apologet. c. 4.*

(h) Livius *decad. 1. lib. 8.* Quintanadv. *de jurisdictio. lib. 1. tit. 5. part. 2. n. 35.* Cujac. *lib. 3. obs. cap. 39. & parat. C. qui bon. ced. pos.*

vocabulo conservari videretur. At si creditor careret sufficientibus bonis, invaluit beneficium cessionis. (a) Sed jam legem proferamus.

(a) C. qui bon. ced. pos.

Aeris confessi, rebusque jure judicatis XXX. dies justi sunto, post deinde manus injectio esto, in jus ducito. Ni judicatum facit, aut quips endo eo in jure vindicit, secum educito, vincito; aut nervo, aut compedibus XV. pondo ne majore: aut si volet minore vincito.

Si volet suo vivito: ni suo vivit, qui eum vinctum habebit, libras farris endo dies dato: si volet, plus dato.

Ni cum eo pacit LX. dies endo vinculis retineto. Interibi trinis nundinis continuis in comitium procitato, aerisque aestimiam judicati praedicato.

At si plures erunt rei tertiis nundinis partes secanto: si plus, minusve secuerint, se fraude esto: si volent uls Tyberim peregre venumdanto.

Confessi) confessus hic παθητικῶς accipitur pro quo barbari confessatus; unde ajunt *dos confessata*. Est hic autem ellipsis, ac subauditur *nomine*, ut sit *aeris confessi nomine*.

Justi) hoc est *legitimi*.

Post deinde) geminatio elegans, & usitata veteribus, vide Paraeum in lexico critico.

Quips endo) ita legit Cujacius ex veteri Codice (b) prisce, *pro quis endo eo in jure vindicit*. Ita Cujacius recte ex veteri Codice reposuit, usitatum est enim veteribus *vindicare in aliqua re*, ut *in agro vindicare*.

(b) obs. 3. c. 39

Endo) autem pro *in*, satis notum.

Vindicit) vero dixerunt veteres, ut etiam nunc dicimus *lavit*; olim & *sonit* dicebant. Accius Phoenis.

Unda subundis subunda sonit.

Vindicere autem pro *vindicare*. Lucret. *lib. 3.*

Ipse sui miseret, neque enim se vindicet bilum.

Nervo) *nervus* est proprie vinculum, quo vincitur collum: *compedes* in quos pedes conjiciuntur.

Ne majore) ita prudentissime reposuit Cujacius pro *ne minore*; Cur enim immitiores Decemviri, quam ipsimet creditores, qui rem amiserant?

Farris) *far* hic significat farinam, ex qua pultem farream conficiebant. (c) Cibus enim veteribus Romanis consuetus erat farina cum aqua, & sale cocta, & interdum etiam lacte. Unde Plautus Romanos vocat *pultiphagos*. Hinc Juvenalis:

(c) Varro lib. ult. cap. 5.

Grandes fumabant pultibus ollae.

Aestimiam) *aestimia* dicebant veteres pro *aestimatio*.

Se fraude) hoc est *sine fraude*, *se* pro *sine* veteres.

Uls) pro *ultra* veteres. Varro *de ling. lat. Quod ea sacra, & cis, & uls Tyberim non mediocri ritu fiant*. vide Pompam de usu antiquae locutionis.

Rei) hoc est *actores*, *creditores*: diximus enim per *reum* significari tum petitorem, tum eum unde petitur. Brevis autem harum legum haec est explicatio:

Si debitum confessus quis fuerit, vel condemnatus jure, hoc est in judicio fuerit

(ut

(ut explicat Cujacius ad l. 29. D. de donat.) *induciae ei menstruae triginta dierum ad debitum exsolvendum dantor. Sin intra dies illos triginta debitor non satisfaciat, tum creditori capere eum, sive prehendere, atque in jus ducere jus esto. Debitor ita nexus, si poterit, suo vivat, si non habeat, tum creditor, qui eum vinctum habebit, singulas farris libras in singulos dies ei dato: si volet plus, ei pro arbitrio dare licito.*

Si & dum judicium non solvat, neque interea quisquam eum in jure defendat, proque eo interveniat, in privatum carcerem in vincula adducere creditori jus esto, eumque vel nervo, vel compedibus vincere; sic tamen ut vincula non sint graviora, quam XV. pondo: leviora enim adhibere pro arbitrio jus esto.

Paciscendi interea add cto cum creditore jus esto: si non pactus fuerit. LX. diebus creditori addictum in vincula habere jus esto: intra eos dies trinis nundinis ad Praetorem in campum producitor, quantaeque pecuniae judicatus fuerit, praedicator. At si plures erunt creditores tertiis nundinis vigesimo septimo die rei corpus in partes secanto, si plus, minusve secuerint sine fraude esto: si malint, trans Tyberim venumdanto.

LXXIII. DE JURE PUBLICO, ET DE LEGISLATIONE.

Naturae ordinem tenentes simplicia percurrimus, ut ad composita deferremur. Itaque legibus absolutis, quae singulas, privatasque personas, ac certas res, & negocia privatorum complectuntur, enitamur jam ad culmen, ac rerum tandem summam, e singulis, privatisque pluribus coactam, atque compositam capessamus; exponentes publici regiminis leges, quibus evolutis, contendemus altius, ac veluti a terra in coelum advolantes, rerum sacrarum, atq; divinarum leges, quas publici quoq; juris portionem fecimus, interpretabimur, lumina eruditionis more nostro adferentes necessaria, & quae unice ad declarandū jus vetus, non ad memoriae laudem augendam adducatur. Jam enim tanto numero collectiones rerum vetustarum prodierunt, ut doctus ab indocto non tam copia, quam delectu rerum discernatur: & gravitas judiciumq; scribentis non minus ex his, quae rejecerit, quàm ex his, quae retinuit aestimetur. Exordium autem hujus expositionis merito ducimus a *legumlatione*, sive a facultate publica ferendarum, & jubendarum legum, inde vim, & potestatem accipientium. Notum est autem ab instituta Repub. legum ferendarum jus penes Magistratus majores, postteaque penes Tribunum etiam fuisse plebis; Populum vero jussisse, ac scivisse legem eo suffragiorum ordine, atque eo ritu, quem superiore libro demonstravimus, At quoniam populi saepe voluntas a veteri lege ad novam, vel concionibus magistratuum, vel propositis majoribus utilitatibus, vel mutatione temporum traducebatur; ideo ne duae, pluresve inter se simul pugnantes leges civitatem distraherent, concordiamque civium turbarent, neve jure incerto respublica jactaretur; Decemviri constituerunt, ut populi voluntas posterior, sive legum eadem de re ultima, leges aboleret antiquiores; ac sublato jure veteri maneret, id, quod populus postremo jussisset, sive *abrogando*, idest legem prorsus contrariam ferendo; sive *derogando*, idest partem prioris legis detrahendo; sive *subrogando*, id est aliquid ad priorem legem adjiciendo; sive *obrogando*, id est immutando ex priori lege aliquid. Cujus legis vis in universum jus civile penetravit. Nam & in pactis, & in transactionibus, & in testamentis, in sententiis, in constitutionibus principum, in rescriptis, in consuetudine, in mora, in fama, denique in possessionibus, in interpretationibus id semper servatur, ut a posterioribus priora submoveantur. Legis autem haec verba feruntur.

Quod postremum populus jussit, id jus ratum esto.

LXXIV. DE PRIVILEGIIS NON IRROGANDIS.

At praeter jus legibus comprehensum, & in cives universos explicatum, aliquando certum jus, & peculiare in privati alicujus personam constituitur, quod legis nomen minime meretur, quia lex complectitur omnes, & privilegium est tantum unius, veluti privata lex: unde Ulpianus ait, *jura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur.* (a) Etenim in privatas personas non leges, sed judicia feruntur, per quae leges ad negocia privatorum accommodantur. Ideo vetitum fuit in privatum ferre legem, hoc est privilegia irrogare: quod ex Atheniensium disciplina, & Solonis legibus definxit in leges Romanorum. Nam ut ex Andocide, (b) Demosthene, Aenea Gazeo in Theophrastrum habemus, non licebat Athenis condere legem in privatum, nisi occultis sex mille civium suffragiis juberetur: occultis nempe, ut gratia, & odium simul abesset. Et ne quis miretur suffragiorum exiguum ex tanta urbe numerum, admonitum velim Athenis, etsi supra

(a) *l. 8. D. de legibus.*

(b) *in myst.* Demosth. κατ' ἀριστοκρατ. Cujac. *obser.* 15. *cap.* 6.

pra quadringentum millia hominum habitarent, numerum tamen civium ad viginti millia fuisse a Cecropis usque tempore: qui numerum cogniturus civium, jussit, ut in medium quisq; conjiceret lapidem: quibus numeratis eam collegit summam; quae Demetrii Phaleraei tempore haud mutavit. (a) Eadem ratione Decemviri vetuerunt privilegia in quemquam irrogari, nisi comitiis centuriatis, ubi describebantur cives non confuse in tribus, sed per ordines, & aetates in singulas centurias; propterea que major inde diligentia, majusque consilium oriebatur. Hic nos propter summam Jacobi Cujacii auctoritatem aliquando subsistemus. (b) Is enim ne quidem comitiis centuriatis privilegia irrogari potuisse contendit; ideoque adjectionem illam *nisi maximo comitiatu*, pertinere tantum putat ad legem de capite civis Romani, quam mox subjungemus, quamque a Cicerone cum ista conjunctam invenimus. Sed Cujacium videtur idem confutare Tullius, (c) qui statim post duarum legum mentionem, repetens eam de privilegiis, hanc adjecit clausulam, quae nisi contemto, perturbatoque ordine verborum, & sententiarum, nequit ad solam legem de capite contrahi. Ut patet vel ex lectione vulgata, quae ut alibi corrupta sit, hic tamen locus suspicionem habet nullam. Nam ut hanc legis clausulam inferamus, monet auctoritas legum Atticarum, & ratio publica, quae aliquando postulat, ut privilegia irrogentur, dummodo majoris partis de necessitate publica judicantis consensus accedat. Sed sufficiet verba haec Ciceronis expendere; *Praeclarissimae de XII. Tab. translatae duae, quarum altera privilegia tollit, altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat.*

(a) Petit. ad l. Attic. lib. 2. tit. 1. pag. 114.

(b) 15. obs. 8.

(c) lib. 3. de leg. in fin.

Postea subjicit:

Cum legis haec vis sit, scitum est jussum in omnes: ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt.

Cum haec igitur Cicero opponat *jussum in omnes*, qualis est *lex*, & *ferri de singulis*, quod est *privilegium*; patet id, quod sequitur, *nisi centuriatis comitiis* pertinere ad privilegia; nec *ferri de singulis* accipiendum esse solum de capite civis Romani, sed de omnibus privilegiis aliis, sive unius privati causa, tum in poenam, tum in praemium illius; adeo ut exceptio *nisi maximo comitiatu* ad utrunque referatur. Quamvis autem privilegia irroganda non sint, propterea tamen minime sublata facultas est ferendi juris singularis, quod aliud prorsus est a privilegiis, utcumque haec posterior aetas confuderit, ut *privilegium* etiam appellarit ea, quae sunt juris singularis, nempe dotium, creditorum, militiae, Ecclesiarum; quae non in privatam personam, sed in certum hominum, aut negociorum genus concipiuntur. (d) Dicuntur vero Decemviris *privilegia*, quae in singulas personas feruntur, quia veteres pro *singulis* dicebant *privi*, unde *privatus*, & *privilegium*, quasi *lex de privis*, *lex de singulis*. Porro etsi verbum *irrogare* plerumque contineat poenam; ex hoc tamen XII. Tabul. loco apparet etiam pertinere ad utilitatem; nam hic utramque complectitur, retinetque significationem originis. Etenim *irrogare* compositum est ex *in*, & *rogare*, hoc est *rogare in aliquem*; sive ob utilitatem. Ob damnum privilegium irrogatum fuit ab Ephesiis adversus Heraclitum: (e) quem etsi non directo, tamen oblique notarunt, cum ante occasum solis excedere jusserunt hominem, qui oderet omnes, & nunquam rediret. Quae in unum Heraclitum conveniebant. Noxium quoque privilegium irrogavit Clodius contra Ciceronem ferens, *ut qui civem Romanum indemnatum necasset, ei aqua, & igne interdiceretur.* Quibus verbis non obscure Ciceronis caput appetebatur. Item & illud in Eumenem: *ne cui regi Romam venire liceret.* Utilia vero privilegiorum exempla sunt illa, nempe rogatio *de reditu M. Tullii*, lex Manilia *de imperio Cn. Pompeii Magni*, & similia. En vero legem Decemviralem:

(d) Cujac. obs. 15. cap. 3.

(e) in epist. ad Hermod. vid. Petit. in l. Attic. pag. 116.

Privilegia ne irroganto nisi maximo comitiatu.

LXXX. DE CAPITE CIVIS ROMANI.

Consequitur hanc legem illa de capite civis Romani, de quo decernere per leges XII. Tabul. non licebat, nisi comitiis centuriatis. Unde apparet quanti civis Romanus putaretur: de eo nonnisi populus judicarit universus eadem sollennitate, atque ordine convocatus, ac si de summa reipublicae, & de creatione majorum magistratuum ageretur. Hinc merito Cicero nihil de se actum jure dicebat, nihil legibus, nihil more majorum a P. Clodio: quia cum nemo tolli de civitate potuerit sine judicio; de capite civis Romani ne judicari quidem licuerit, nisi comitiis centuriatis. Quod cum

alibi

alibi saepe inculcet, tum *lib. 3. de legibus* L. Cottae sententia comprobat. *Capitis* autem appellatione vita, libertas, civitas, familia, & aestimatio continetur, ut patet ex pluribus Ciceronis locis. (a) Praeterea indemnatum neminem interfici voluerunt. (b) Quod ex Lycurgi legibus translatum suspicatur Cujacius, ex Valerio. (c) Eam ob causam a populo Quaestores parricidii creabantur, qui exercerent in singulis causis criminale judicium. Sed jam legem adferamus.

(a) *In Verr. pro Quint.* Gell. *lib.* 5. *cap.* 19.
(b) Salvian. *de gubernio Dei lib.* 8. *in fine.* D. Aug. *de civit. Dei lib.* 1.
(c) *obs.* 4. *c.* 12.

De capite civis Romani, nisi per maximum comitiatum ne ferunto.

LXXVI. DE INDULGENTIA IN HOSTES.

Denique ad eam publici juris legem veniamus, quae ob utilitatem reipubl. atque humanitatis laudem omnibus antecellit. Est autem illa, quae paria jura, & aequam vitae, civitatisque conditionem statuebat inter bonos cives, amicosque Pop. Rom., qui semper in fide mansissent, & eos qui aliquando deficientes, postea resipuissent, rediissentque in Pop. Rom. gratiam. (d) Ea lex, quae spem pristini status minime adimebat, maximum Reipubl. fuit incrementum, qui spem amicitiae retineret, nunquam ad extremum inimicitiae ferebatur. Ideo qui a Populo Romano desciverant, facile redibant in fidem, cum intelligerent paratam semper fore gratiam: iisque accedentibus Urbs & Pop. Roman. & Resp. oppido augebatur. Quod jus non discrepabat ab Atheniensium lege Theseo adscripta, ut scilicet omnibus civibus, ejusdem esset aequa communio juris. (e) Hac eadem Decemvirali lege continebatur, ut *nexi*, sive addicti creditoribus, si soluti essent, sive e potestate creditorum exiissent, eodem jure cum reliquis civibus uterentur. Hanc vero legem abrogatam putat Hotomannus lege Ebutia ob id lata, ut obsoletae XII. Tabul. leges neque jam Reipubl. congruentes abrogarentur. Erat autem haec XII. Tabul. lex his fere concepta verbis.

(d) Festus *in verbo* sanates Gell. *lib.* 16.

(e) Plutarch *in Thes.*, Petit. *ad l. Attic. lib.* 1. *cap.* 3.

Nexo soluto forti sanati siremps jus esto.

Nexo soluto) hoc est dimisso debitore e potestate creditoris.

Forti) hoc est *bono*. Nam ut Festus tradit, & nos supra innuimus, veteres *borctum* pro *bono* dicebant, ex *borctum* natum *forctum* verso *b* in *f* digamma aeolicum: quod asperioris adspirationis nota erat. Unde in pluribus vocibus pro *b* substitutum est *f*, ut *Foleya* pro *Helena*. Priscianus *lib.* 1. & ex antiquo *haba* factum *faba*, ut scribit Velius Longus, & Scaurus *lib.* 1. *de orthograph.* tandem *forctum* peperit *forctis*, & post *fortis*: quod apud veteres non solum validum, sed hominem integrae fidei significabat.

Sanati) Sanates, inquit Paullus ex Festo, dicebantur, qui supra, infraque Romam habitarent; quod nomen his fuit, qui cum defecissent a Pop. Rom. postea quasi pacata mente, in amicitiam redierunt. Hic juvat adscribere ejusdem Festi sententiam ex restitutione Josephi Scaligeri, qui e corruptissimo loco hunc eruit sensum. *Sulpitius autem Sanates, & Opilios ajunt dici inferioris loci gentes, ut Tiburtes, & alios, qui cum pop. Tiburt. habitarent in agro Tiburti, idest omnes peregrinos, inferiorisque loci. Et infra sunt qui intelligunt colonias, quae deductae sunt in priscos latinos a Tarquinio Prisco, quas inegerit secundum mare infra Romam in civitates Latinorum: eosque Sanates propterea, quod praeter opinionem eos pacavisset, sanavisetque, & eum eis pacisci potuisset, nominavit, ut auctores sunt Cincius lib.* 2. *de officio jurisconsult.* & quae sequuntur.

Sirempts) priscum. & sollenne verbum in ferendis legibus, quod explicatur *similis re ipsa*: ex quibus vocibus componitur. Festus.

Sirempse legem jussit esse Juppiter.

Plautus ait, unde Cujacius locum illum Senecae XCII. epist.

Ambitio omnium, quae terram premunt seremiles esto. restituit *Ambitio omnium; quae terram premunt, sirempts lex esto.*

LXVII. DE JURE SACRO, ET RELIGIOSO, ET SACRIS PRIVATIS.

Sed ad sacra jam accedamus, de quibus plurimas fuisse XII. Tabul. leges, easque de Numae potissimum institutis translatas opinamur. Verum ne inepte auguremur, eas tantum hic adducemus, quarum in veteribus monumentis certa vestigia supersunt. Nam quas multi de Ciceronis libris, tanquam de legum XII. Tabul. corpore sumserunt, non referemus in hunc ordinem, nisi certis testimoniis de XII. tabulis venire comprobentur; cum plera-

pleraeque illarum fuerint ab ipsomet Cicerone confictae, ut perfecta civilis iuris forma illinc exhiberetur. Antequam igitur singulas explicemus, prodere constituimus aliqua priscae superstitionis exordia; tum ut legum capita magis illustremus; tum ut hinc etiam ostendamus, quantis ex erroribus Dei, & Filii sui Jesu Christi beneficio erepserimus. Hominis natura communis parentis defectione perduellis, hostisque divini Numinis a D. O. M., qui finis est extremumque bonorum omnium, ad rerum creatarum amorem, & falsa gaudia vertebatur; propriaeque cupiditatis nexibus implicata, tum ad sapientiam contenderet maxime, tum ab ea longius abstrahebatur. Rerum enim divinarum notitiam non a fonte ipso, sed a corruptionis nostra te radice petebamus; Deum ipsum affectionibus nostris involventes, eique desideria, curasque nostras adplicantes. Unde sibi homines singuli constituebant suarum simulacra cupiditatum, & affectionum humanarum, quae pro numinibus colerent. Igitur ex insita imperandi cupiditate fuit excitatus Jupiter, & ex contentione Mars, ex libidine Venus, ex industria Pallas, ex superbia Juno, ex mortalitate Pluto, ex Navigatione Neptunus, ex tristitia Saturnus, ex ebrietate Bacchus; aliaeque ex aliis affectionibus, & actibus hominum Numina extiterunt, nempe Spes, Labor, Morbus, Febris, Pestis, pluraque alia mostra furore hominum procreata, locum inter Deos invenerunt: ut non aliter homines a Diis discreparent, nisi quod homines vitia participarent, Dii vero ipsa essent natura vitiorum; & quod inchoatur in hominibus, in Diis absolveretur: immo in eorum singulis vitium ipsum exculperetur. Itaque cultum his pro humano ingenio tribuerunt, ea tradentes, quae singulorum naturae convenirent: muneraque Diis offerenda non ex divinitate naturae, sed ex hominum aestimatione pendentes. Hinc certa erant instituta sacrificia, praescriptique actus corporis, & motus, quos praefinito exprimebant, quas *caeremonias* dicimus. Hinc & ludi edebantur in honorem Deorum, & festi dies tripudiis, & molliculis cantibus celebrabantur, quasi natura divina iisdem, quibus humana caperetur, & quasi se quisque in unius ex proceribus fidem, & patrocinium traderet; singulae nationes, & urbes suos praecipuos habebant Deos, in quorum honorem certa sacrificia publice instituebantur. Item & singulae familiae suos Deos sibi familiares adsciscebant, quos *Lares* vocabant, & *Penates*. Quamobrem privatis etiam, & anniversariis sacrificiis, eos venerabantur. (*a*) Quae sacra genti erant iure Pontificio perpetuo addicta. Hinc plebs a patribus non honore tantum, sed & sacris discernebatur: cum alia sacra plebejorum essent, alia patriciorum. Unde Virginia exclusa sacris Pudicitiae Patriciae, aram dicavit Pudicitiae Plebejae. (*b*) Haec eadem causa distulit communionem juris conjugalis inter patricios, & plebejos, quia enim in mariti sacra, & familiam uxor transibat, ideo perturbatum iri sacrorum jus praedicabat Consul contra plebejos, differens, si conjugia mutua inter patricios, & plebejos permitterentur. (*c*) Hinc intelligitur Modestini locus, ubi habetur *nuptiis divinum jus communicari*: quia scilicet mulier sacrorum mariti fieret particeps. (*d*) Publica igitur sacra pro populo, publico sumtu fiebant; privata vero sumtu privato pro singulis hominibus, familiis, gentibus, (*e*) ac praeter sacra, ferias quoque familiae proprias habebant, quales habuit Claudia, Cornelia, Julia, AEmilia. (*f*) Haec autem sacra, quo nunquam interirent, & ex legibus XII. Tab. in familiis perpetuo manerent, Pontifices constituerunt, ut eo migrarent, quo vel familiae nomen, vel hereditas transiret, (*g*) vel pars major bonorum, quantum scilicet caperent heredes. Unde quae pars legatariorum aeri alieno suberat, sacrorum onere carebat, quia, ut Cujacius (*h*) docet, bona sacris obligabantur, deducto aere alieno. Itaque praeter uxorem filius cum naturalis, tum adoptivus, qui novae familiae nomen adsumebat, & quivis haeres, itemque legatarius partiarius, & quicumque majorem bonorum partem usucaepisset, eius familiae, unde bona veniebant, sacris obligabatur. Addit Cicero: (*i*) *Quarto si nemo sit, qui ullam rem coeperit, de creditoribus ejus* (scilicet obligatur) *qui plurimum servet. Extrema illa persona est, ut is, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminique eam solverit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam coeperit.* Hisque personis publice *calatis*, hoc est *vocatis comitiis detestabantur* sacra, sive adhibitis testibus denunciabatur, ut sacra susciperent; ac si ea recusarent, bonis plectebantur. *Detestari* enim est absenti testato denunciare: unde *detestatio sacrorum*, quae hoc ritu peragebatur. (*k*) Hinc frequens illud veteribus

(a) Cic. *de Arusp. resp.*
(b) Livius *lib* 10. *cap.* 23.
(c) Livius *lib.* 1. *cap.* 1.
(d) *l.* 1. D. *de ritu nupt.*
(e) Festus.
(f) Macrob. *lib.* 1. *cap.* 16.
(g) Cic. *lib.* 2. *de leg.* Festus *verbo* sine sacris.
(h) *ad l.* 39. *D. de V. S.*
(i) *de legibus.*
(k) Cujac. *cit. l.* 39. & *ad leg. plebs* 239. *D. de V. S.*

bus proverbium: *sine sacris hereditas*: quo significabatur lucrum sine incommodo, veluti hereditas deducto onere sacrorum: quorum sumtus non exiguam bonorum partem absumebat. (a) Sed nequidquam Pontifices tanta religione sacra munierunt. Etenim ne qui plures hereditates obtinuissent, tot sacrorum incommodis obrueretur, jurisconsulti jus Pontificium in speciem, sive verba illius tantum honoris causa retinuerunt, re vero abrogarunt; excogitantes, atque introducentes translationem quamdam hereditarii nominis per simulatas venditiones in senem aliquem decrepitum, ac pene mortuum, cui heres futurus esset nullus: in quem senem caderet nomen tantum hereditarium, & dominii titulus absque re, absque bonis ullis, una cum onere sacrorum: in quorum sumtus pecuniam ab herede capiebat, ut ea curaret quoad viveret. Quo sine bonis moriente, ac hereditario, familiaeque nomine cum eo una pereunte, jus quoque sacrorum extinguebatur; bonaque tum libera remanebant apud possessorem illorum, a quibus ea de causa ille familiae nomen, & dominii titulum divellerat; ut translata in senem eum emtum, quem propterea *coemtionalem* vocabant, morte illius occiderent, & cum dominii titulo, familiaeque nomine, sacra etiam interirent. Scio alios aliter exponere quid sint senes *coemtionales* apud Plautum in Bacchide. (b) Sed ut nulli nos in re tam perplexa, & obscura divinationem invidemus; ita & iidem ferendi sumus, si facultate utamur eadem: praesertim cum hujus interpretationis adscriptorem habeamus Josephum Scaligerum: qui ad Festum in verbis *puri probi* scribit, plures inventas a Jurisconsultis artes sacrorum interimendorum, sive, ut idem vocat, *praestigias*; praecipue vero imaginariam quamdam venditionem, quae *coemtio* vocabatur adhibitis senibus coemtionalibus, qui asse Cajano, hoc est sextertio *dicis causa* ter accepto, & rursus reddito, heredem absolvebant. Legem vero ita retulit Cicero.

(a) Plaut. *in Trinum.* Fest. *verbo* sine sacris.

(b) *act.4.Sc.9. vers. 5.* Gronov. *lib.3. observ. 20. & de pecun. vet. lib. 4. c.8. pag.693.*

Sacra privata perpetuo manento.

LXXVIII. De Religiosis, et Sumtibus Funerum.

A sacris ad religiosa, nempe ad cadaverum humationem transeamus. Cujusmodi ritus Romani ab exteris, & antiquioribus acceperunt: praesertim cadaverum combustionem, quae diu antea fuerat usitata. Auctoritatem enim ustionis cadaverum apud Graecos arguit Homerus, apud quem omnia Graecorum, ac Trojanorum cadavera comburuntur, ut colligitur ex pluribus Iliados locis, (c) praecipue vero ex Patrocli funere: unde discimus congeri consuevisse in extructum rogum, quae defuncto essent cariora. Etenim Achilles in Patrocli rogum conjecit arma, & quatuor equos, & canes duos, mactatis ibidem XII. lectissimis Trojanis adolescentibus. Nam militiae necessitas, & putrescentium foetor cremandorum cadaverum morem facile induxit. Censebant autem ex superstitione sua veteres illi excoqui sordes animorum igne, atque elementi levitate facile animos in coelum attolli: & inde *flammis* immortalitatem tribui existimabant. Unde Gymnosophistae sese vivos in ignem conjiciebant, quo exuta citius mortalitate corporis, immortalitatem animi reciperent. Qua opinione Hercules, cui cremandi cadaveris initium tribuitur, cum bellum inferret Laomedonti, fertur amici sui Liciminii filium sibi socium adjunxisse, patrique incolumem redditurum jurasse: adolescente vero in acie caeso craemasse cadaver illius, & patri cineres tradidisse, ac sese jurisjurandi religione solutum putasse, quasi patri filium longe meliorem reddidisset, utpote immortalem inde factum. Romani autem initio ignem non adhibebant, sed *humo* cadavera obruebant, unde *humatio*, & *humare*: a quibus differt *sepulchrum*, & *sepelire*, quod haec pateant latius, & ad quodlibet funeris genus extendantur. Usum vero ustionis postea Romani acceperunt, (d) quia longinquis bellis terra obrutos erui cognoverunt, manesque turbari; plures vero familiae vetustam humationem retinuerunt, de quibus Cornelia, de qua primus Sylla suum corpus cremari voluit: quia cum per contumeliam Caji Marii apud Anienem sitas reliquias dissipari jussisset, eamdem ipse suo in corpore formidabat. (e) Neque tamen corpus continuo post mortem cremabatur, sed octavo demum die in extructum rogum imponebatur; subjectis facibus, nono die sepeliendum; (f) unde Horatius: *Novendiales dissipare cineres*. Primo enim die cadaver calida aqua abluebant, & postquam unguento perfuderant, *conclamabant*, ut si qui spiritus vitales residerent, calore, atque clamoribus excitarentur. Contigit enim aliquando, ut qui mortuus putaretur, e rogo surrexerit, ac superante corpus flamma perierit. Altero die no-

(c) Iliad.7.& 8. 23. 34. & Odyss. 24.

(d) Plin.*lib.7 cap.54.*

(e) Cic. 2. *de legibus*.

(f) Virg. 5. *AEneid. vers. 64. ubi* Servius Turneb. *advers. 24. c.23.*

nocturnis horis flectentes subtili velo corpus involvebant ad diem octavum usque lugendum, adhibitis ad hoc officium mulieribus, quas *praeficas* vocabant. Efferebatur vero funus praeeuntibus facibus. Curandorum autem funerum diebus familia funesta manebat, & dicebatur *humilior* usque ad humationem, nisi mendum sit apud Varronem, (a) ut Scaliger suspicatur. Cadavere autem exusto, & sepultis cineribus, supererat *humatio*: sine qua, familia nondum purgata putabatur: unde membro defuncti, nempe digito deciso, in eo tanquam toto super cadavere justa persolvebantur, injectaque gleba, corpus dicebatur *humatum*, ob membrum *humo* tectum: itaque locus fiebat religiosus. (b) Novem vero hisce diebus, quibus heres atra indutus veste funeribus faciendis justisque curandis occuparetur, neque in jus vocari poterat, neque alius quisquam, a quo defunctus lugeretur, aliqua petitione vexari. (c) Vetustioribus autem Romae temporibus sepulchra cadaverum in Urbe, imo etiam domi pro Diis Penatibus colebantur: quem morem significat Virgilius (d) in illis verbis:

- - - - Urbique remittunt,
Sedibus hunc refer ante suis: & conde sepulchro.

Ubi vetus interpres hoc de more disputat, qui postea sublatus fuit: nam Senatus vetuit, quemquam in Urbe uri, aut sepeliri, quod in XII. invenitur Tabulis. Unde qui legibus solvebantur, veluti ob virtutem clariores viri, & Imperatores, & Vestales sepeliebantur in Urbe; ceteri vero extra Urbem, exemplo Atheniensium, quos eadem religione usos ex *epist.* Servj Sulpicii scimus: qui refert Marcello mortuo locum in civitate ab Atheniensibus cadaveri sepeliendo impetrare nequisse. Hoc autem constitutum videtur, ne flebilibus officiis, & lethali aura cives contristarentur. Cum autem Romani honoris causa sepulchrum in Urbe alicui concederent, ad id patebat Exquilinus campus, quem Augustus Moecenati concessit: ut occupato jam alia in re loco, potestas cuiquam in Urbe sepeliendi amplius non fieret. (e) Eamdem religionem fortasse neglectam rescripto suo suscitavit Adrianus, (f) qui poenam statuit quadraginta aureorum in eos, qui in civitate sepelirent, quam fisco inferri jussit; & in Magistratus, eadem qui passi sunt; & locum publicari jussit, & corpus transferri: ad quae accesserunt aliorum scripta Imperatorum. (g) Legem autem XII. Tab. his verbis exhibet Cicero *lib. 2. de leg.*

Hominem mortuum in Urbe ne sepelito, neve urito.

Nunc de sumtibus sepulchrorum.

Nullius rei cura homines tangere minus deberet, quam magnificentia sepulchrorum, & humanae gloriae consideratio post mortem: quae rebus nos omnino solvit humanis. Verum adeo miseri haeremus corpori, mortalisque hujus vitae cupiditate tantopere tenemur; ut unde abscedit animus, ibi literis tamen, & rebus gestis, & insanis sumtibus aedificiorum, ac si non re, verbo tamen, ac nomine habitare contendamus, misere viventes, ut sumtuose moriamur, totaque vita pro ea laude laborantes, quae vel contemnenda erit cum Deo habitantibus; vel a beatitudinis aeternae spe decidentibus aeterno tempore poenitenda. Ergo quid commemorem veterem Aegyptiorum fatuitatem; quid regum eorum insaniem, qui exiguum cinerem eductis ad Coelum montibus condiderunt? Quid aetate quoque nostra populorum orientalium, ac Sinarum praecipue stultitiam, quorum maxima pars opum funeris ambitione consumitur? Profusionem hanc inanem ab AEgyptiorum exemplo ad Graecos cum aliis moribus translatam a Solone compressam legibus; Atticoque jure constitutum refert Cicero, (h) ne quis sepulchrum operosius faceret, quam quod decem homines effecerint triduo; ac ne id opere tectorio exornaretur, neque ibi *Hermae* imponerentur; quod ideo fiebat, quia Mercurium animabus ad inferos deducendis praeesse putabant. Et quoniam sepulchra columnis exornabant, earum quoque insolentiam compescuit Phalaraeus, qui super terrae tumulum noluit quid statui, nisi *columellam* tribus cubitis non altiorem, aut *mensam*, aut *libellum*. Plato vero vetuit in parte agri foecunda locum ad sepulchrum capere, vetuit item aggerem altiorem eo tumulo, quem viri quinque diebus quinque extruxerint; nec lapides superextrui passus est majores, quam ut quatuor heroicos versus complecterentur in mortui laudem. Hanc legum Atticarum sobrietatem, atque modestiam imitati Decemviri a Romanis fune-

(a) Varro *de* L. *ubi* Scalig.

(b) Cic. 2. *de leg.* Fest. *verb. praecidan.* Var. 4. *de ling. lat. pag.* 6. *ubi* Turneb. & Scaliger.

(c) *l.* 1. & 3. *D. de in jus voc. l.* 36. *D. de judic.* Cujac. *ad l. ult. D. de his qui not. infam. in quaest.* Pap. *lib.* 12.

(d) AEneid. 12. & *lib.* 3.

(e) *vide* Balduin. *ad hanc l.* 3. *XII. Tab.*

(f) *l.* 3. §. 5. D. *de sepul. viol.*

(g) D. *de relig. & sumt. fun.*

(h) *lib.* 2. *de legibus.*

funeribus sumtuum insaniam amoverunt, praefati ab initio pauca, haec, *hoc plus ne facito*; ne scilicet plus facerent, quam subjectis continuo legum capitibus permissum invenirent. Quae verba male Raevardus eo loco movet, ut aliis capitibus nulla ratione interponeret. Ac primo Decemviri artificii sumtum in extruendo rogo prohibuerunt, jubentes, ut e rudibus, & impolitis lignis componeretur, ac vetantes asciam, sive dolabram ad elegantiam adhiberi. Quorsum enim ars, & industria in opere paucarum horarum? Et quoniam vetere, uti diximus, in ornandis funeribus adeo furebant, ut preciosa quaeque, atque cariora defuncto, cum ipso corpore conderent; vetuit Solon (*a*) plus quam tribus vestibus mortui corpus onerari: cujus frugalitatem etiam Decemviri aemulantes legem tulerunt, ne ad cadaver componendum adjicerentur plura, quam tria *ricinia*, (*b*) quae vestes erant quadratae purpureae. Unde Varro ait fuisse duarum togarum instar, quarum dimidium retrorsum jaciebatur, indeque dictum *ricinium*: atque antiquissimum ricinium fuisse mulierum, postea vero duplex fuisse virorum. Unde Servius ait ex ricinii usu patere, mulieres olim habuisse togas; & Cicero ait, riciniis mulieres usas in luctu. (*c*) Minus praetera quoddam erat ricinium, quae *rica* dicebatur, eratque velamentum capitis muliebre, modestiae causa genas tegens, quo in sacrificiis utebantur. Riciniis igitur involvebant cadaver, quorum singula involucra, ut suspicor, distinguebant fasciis purpureis: propterea lex, ut Cicero tradit, non tulit plusquam tria vincula purpurae, (*d*) quae interpretor fascias purpureas, quarum singulis ricinia corpori colligabantur! Ad eam solennitatem funeris veteres conducebant *tibicines* adhibita muliere, quae *praefica* nuncupabatur: eaeque cantiones lugubres appellabantur *naeniae*, quaeque apud *sicos*, hoc est mortuos, & humi conditos, vel condendos canerent *sicitines*. (*e*) In majoribus autem exequiis adhibebantur *tubae*. Cujusmodi sumtus, quia modum excederent, Decemviri vetuerunt plusquam decem tibicinea ad funus vocari. Unde Ovidius *fastor.* 6.

> *Adde quod AEdilis, pompa, qui funeris irent,*
> *Artifices solos jusserat esse decem.*

AEdilium enim munus erat curare solennitates, tum ludorum, tum festorum dierum, tum etiam funerum, quo rite omnia peragerentur. Unde miror, cur Jacobus Gothofredus pro *AEdilis* substituerit *edictis*. Corruptis autem Pop. Roman. moribus haec in sumtibus modestia in oblivionem venerat. Ac Jurisconsulti, quia regendae vitae studia colebant, pro viribus huic amentiae occurrerunt. Unde Ulpianus: (*f*) *Non oportere*, ait, *ornamenta cum corporibus condi: nec quid aliud hujusmodi, quod homines simpliciores faciunt*. Et Papinianus ait; *ineptas voluntates defunctorum circa sepulturam; veluti vestes, aut si qua alia supervacua, ut in funus impendantur*. Nec tantum sumtus immodicos, verum & effusos, ac muliebres quaestus, & ejulationes molliores, aliaque infirmorum animorum argumenta Decemviri a Romanis institutis averterunt: ne his imbecillitatis exemplis assueta bello pectora, & diuturnis praeliis roborata dissolverentur. Longiores enim fletus, & insueti moeroris adspectus augent mortis opinionem, ad cujus contemtum assuefaciendus fuit populus omnibus gentibus imperaturus. Vetuerunt igitur XII. Tabul. leges mulieres *radere*, & *dilaniare genas*, ut mos erat earum, vel quo se acerbius cruciarent; vel quo sanguinem suum funderent, si deesset sanguis gladiatorum: (ludi enim gladiatorum in funeribus edebantur) de quo more testis est Servius ad locum illum *AEneid*. 12.

> *Et roseas laniata genas*, - - -

ubi hujus verba legis profert Servius, aetate, aut scriptorum imperitia forsasse corrupta. Simul cum laniatu genarum vetitus fuit etiam ejulatus, & questus effractior, atque abjectio animi, ploratusque importunus, quos *lessum* veteres vocabant, ut suspicabatur Sex. AElius, quem simul cum L. Atilio Cicero refert, (*g*) nullam hujus verbi certam significationem elicere potuisse: quippe aetas eam subduxerat. Unde nec nobis quidquam superest praeter conjecturam. Sane hanc sententiam hujus fuisse legis arguit lex Solonis, qui nimios fletus, teste Plutarcho, & Cicerone, inhibuerat: quam legem in suas Decemviri tabulas transtulerunt. Quam tamen gravitatem Solon legibus suis exegit, moriens ipse minime praestitit; siquidem haec ille de suo funere, quae Cicero transtulit (*h*).

(a) Plutarchus *in Solon.*

(b) Festus *in verbo* Rica. Varro *lib.* 4. *de ling. lat.*

(c) *de legib. lib.* 2. Turneb. *in Varron.* 4. *de ling. lat.*

(d) Cic. *de leg.* 2. Cujac. *ad l. ult. D. his qui not. infam. sive ad lib.* 3. *quaest Papin.*

(e) Gell. *lib.* 20. *cap.* 2.

(f) *l. & si quis impediat* 14. D. *de relig. & sumt. fun.* §. *non autem*.

(g) *lib.* 2. *de legibus*.

(h) *lib.* 1. *Tuscul.*

Mors mea ne careat lachrymis, linquamus amicis
Moerorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Quamobrem jure a Cicerone praefertur Ennii oratio haec:

Nemo me lachrymis decoret, nec funera fletu
Faxit: cur? volito vivo per ora virum.

Plato vero in suis legibus minime sollicitus est de prohibendis, aut concedendis lachrymis, dum ne planctu, & clamore mortuum extra domum comitentur: credo ne publico adspectu lachrymarum civium animi debilitarentur. Praeterea Decemviri moderandorum sumtuum curam susceperunt providentes, caventesque, ne praeter justa jam persoluta, & humationes *ossis decisi*, quae supra memoravimus, benevoli, & cognati *ossa legerent* referenda domum, ut super iis justa repeterentur, itaque sumtus, & lachrymae augerentur. Neque enim celebrari poterat funus, nisi super ossibus. Hinc mari mersus, aut flumine, cujus cadaver ad littus, aut ripam non emersisset, nullis funeribus decorabatur. Quamobrem cum nullum super terra os defuncti extaret; heres nulla funeris obligatione premebatur, neque jure Pontificio tenebatur porcam immolare Cereri, ac Telluri quotannis; quam *praecidaneam porcam* vocabant, quia caedenda erat antequam novae fruges caperentur. Et haec annua immolatio poena erat heredis, qui cum posset, justa non fecisset. (*a*) At ejus qui cecidisset in acie, quamvis ossa nulla invenirentur, tamen virtutis ergo funus ducebatur, & memoria exornabatur exequiis. Immo etsi forte fuisset a commilitonibus crematus; tamen permittebatur heredi, & cognatis legere ossa, quae invenissent, ut super iis justa facerent. (*b*) Ad alios nunc sumtus a Decemviris resectos accedamus, nempe ad *uncturam servilem*, *respersionem*, *murratam potionem*, & *longas coronas*. *Unctura* cadaverum pluribus quidem populis consueta, (*c*) veluti AEgyptiis, Graecis, & Persis; Romanis vero fuit maxime necessaria, qui novem dies funus protrahentes, unctione olei, atque odorati liquoris, putredinem prohibere cogebantur: praesertim quia oportebat corporis poros, aqua calida laxatos, unguentis opplere, ne aer viscera liberius permeando, corporis compagem celerius solveret. Quamobrem non omnem uncturam Decemviri sustulerunt, quippe cum sumtum hunc ingenuorum cadaveribus necessarium cognoscerent; ideoque unctionem eam inter impensas funeris positam invenimus; (*d*) Uncturam vero tantum servilem prohibuerunt, tum ne par honos tribueretur cadaveribus servorum; tum etiam quia neque ea solennia, neque idem dierum spatium ad servorum funus adhibebatur. Sequitur *circumpotatio*, (*e*) sive aepulae ferales, aut sepulchralis coena, & convivium, quod inibatur post cadaver conditum: quae & *parentalia* dicebantur, & *silicernia*, quasi *coena ad silices*; veteres enim *cesna* pro *coena* dixisse testis est Varro in Meleagris; (*f*) qui mos & Romanorum fuit, & Atheniensium, & aliarum gentium vetustissimus; cujus testis est Homerus. (*g*) Atque ad has epulas accedebant post coenam ipsis mortuis datam; mortuos enim convivio excipere se credebant coenam flammis injicientes, quasi flammarum faucibus eam defuncti vorarent. Haec vero, quae diximus, convivia tanta magnificentia instruebantur, ut Decemviri profusionem hanc inutilem moderandam existimarint, sed frustra. (*h*) Nam subactae moribus leges furori hominum reprimendo minime suffecerunt. Quippe superstitioni; amentia verebantur fame necare mortuos, atque ipsos Deos, ni viventes, & mortales, pro mortuis, & immortalibus se vino, & epulis explerent: quasi hominum dentibus Dii superi, atque inferi manderent: adeo luxurie, atque crapula numen venerabantur inane. Hanc autem Decemviri legem etiam de Solone sumserunt, cui tamen jacturae hujus, inanisque luxus coercendi consilium nihilo processit felicius. Quis enim vulgarem affectionem coercuerit, quando cupiditas religione munitur? Omnem autem circumpotationem Decemviri sustulerunt, cum varia esset crapula, & circumpotatio, & etiam ad fores mulsum daretur. (*i*) *Respersiones* quoque rogi, & cinerum, quae Numae tempore vino, Decemvirorum vero aetate murrata potione fiebat, XII. Tabul. prohibuerunt: cum amovendis supervacuis sumtibus etiam vini respersionem Numa prohibuisset; quam tamen Decemviri tolerarunt, nisi sumtuosior esset, qualis erat murrata potio, quae rogo, sive flagranti, sive combusto, aut cineribus adspergebatur. Hanc enim respersionem lege XII. Tabul. prohiberi recte, meo judicio, J. Gothofredus existimat. Eadem autem prohibitione comprehenduntur liquores omnes pre-

(a) Cujac. *l. ult. D. de his, qui not. infam. in Papin. lib. 2. quaest.*

(b) Cujac. *loc. cit. ex Cic. lib. 2. de leg.*

(c) Herodot. *lib. 2. cap. 1.* Diod. Sicul. *lib. 1. Scholiast. Aristoph. in Plut.*

(d) *l. 37. D. de relig. & sumt. funer.*

(e) Cic. *2. de leg.*

(f) Nonius, *vide* Laurem-berg. *verbo silicernium*.

(g) Iliad. *ω*.

(h) Tertull. *Apol. cap. 14.*

(i) Theodor. Marc. *cap. 94. pag. 258. ad leg. XII. Tabul.*

precioſi ; quos poſterior aetas invenit, quoſque Decemviri, etſi non ſibi notos, tamen legis virtute vetuerunt: conſilium enim legum conditorum fuit, inutiles reſecare ſumtus. Quid autem fuerit *murrata potio*, non ſatis eſt exploratum. Alii enim ſcribunt *murinum* a μύρον ab unguenti odore, quod & *nectar* Latinis appellabatur, eratque potio dulcis ebrietati oppoſita, quae propterea, & foeminis concedebatur: alii vero *murrhinum*, quaſi myrrha conditum, unde myrrhatum vinum. (*a*) Hujus odore ſcribit Plinius prodi-tum L. Plotium proſcriptum a Triumviris; cum in Salernitana latebra ſe conderet. Rurſus, ut quam minimo ſumtu mors hominum honoraretur. prohibuere Decemviri *longas coronas*, diverſas ſcilicet a rotundis contextis, ut capita redimerent. Erant autem longae coronae, quibus implicabantur cadavera, & buſta, & ſepulchra, & ſellae curules, & theatra, & currus triumphales, & fores, (*b*) unde Tibullus:

Flava Ceres tibi ſit noſtra de rure corona
Spicea, quae templi pendeat ante fores.

Rejecerunt poſtremo Decemviri, moderandorum ſumtuum cauſa; etiam odorem a funeribus, amoto *acerrae* uſus quae ſive ara fuit ante cadaver adolendis odoribus poſita, ſive arcuta incendendo thuri conſtructa, ut aliqui putant; certe ad odorum edendorum uſum in funeribus adhibebatur. Concludamus vero locum hunc de moderandis funerum ſumtibus ea lege, quae vetuit uni plura fieri funera: vel plures lectos ſterni, quod forſan erat ante conſuetum. (*c*) Sed antequam tranſeamus ad alias proferamus eas, quae adhuc explicavimus.

(a) Feſtus *verb. murrata.* Plin. 14. c. 13. Plaut. *in Perſa.* Mercur. *lib* 5. *var. lect. cap.* 1. Turneb. *adverſ. lib.* 28. *cap.* 6.

(b) Ovid. *lib.* 4 Faſt. Plin. *lib.* 21. *cap.* 3. Tertul. *de coron. milit.*

(c) Cic. *lib.* 2. *de leg.* Servius *in lib.* 5. & 6. *AEneid.*

Sumtus, & luctus a Deorum Manium jure removeto.

Hoc plus ne facito. Rogum aſcia ne polito.

Tribus riciniis, ac x. tibicinibus foris efferre jus eſto.

Mulieres genas ne radunto, neve leſſum funeris ergo gabento.

Homini mortuo oſſa ne legito, quo poſt ſumus facias.

Servilis unctura, omniſque circumpotatio auferitor: Murrata potio ne inditor. Ne longae coronae, neve acerrae proferuntor. Uni plura funera ne facitor.

Notis abſtinemus, cum ſatis pateat ſenſus e ſuperioribus diſputationibus. Tantum addimus ad primam legem *Deos Manes* eſſe Deos inferos, juſque *Deorum Manium*, eſſe jus ſepulchrorum, & funerum. Dicuntur autem *Manes*, ut Varro tradit; (*d*) quia veteres *bonum* dicebant *manum*. Dii autem inferi, quamvis mali haberentur, tamen, ut pax cum eis eſſet, priſci illi bono illos nomine demulcebant, quod mali bonis nominibus placarentur. Occurrit lex alia, (*e*) quae exceptio eſt prohibitionis hujuſce funerum: permittitur enim, ut aurum, quo forte defuncti dentes in vita decidui revincti fuiſſent, flammis, & humo, ſi liberet, traderetur. Videbatur enim nimis avidum ob tantillum auri dentium defuncti ordinem diſſolvere. Unde lex fuit:

(d) *lib.* 5. *de ling. lat.*

(e) Cic. *lib.* 2. *de legib.*

Neve aurum addito: Aſt ſi cui auro dentes vincti eſcint, im cum illo ſepellire, urereve ſe fraude eſto.

Eſcint) pro erunt, ut expoſuimus non ſemel.

Im) pro *eum*, ut ſupra expoſuimus.

Se fraude) pro *ſine fraude*, hoc eſt, *impune eſto*, *liceto*, *ne ſit ei damno*. Sequitur exceptio alia ſuperiorum legum, illiuſque praecipue, quae coronarum luxum profligavit. Etenim ut praemiis virtus excitaretur, Decemviri coronae poteſtatem fecerunt ei, qui ludis, & certaminibus publicis victor eam meruiſſet, ſive per ſemet, ſive per ſervos, equoſve ſuos, *pecuniae* nomine lex complectitur: nec victoris tantum cadaveri coronam eam imponere licuit, ſed etiam parenti ejus. Siquidem, ut mos fuit Graeciae, ubi ſumma cum celebritate certamina ſunt inſtituta; qui publicis in ludis viciſſet, non ſibi tantum, ſed patri, & patriae ſuae gloriam pariebat, &

voce

voce praeconis cum ipse victor, tum patria ejus, & pater appellabantur. (a) Unde non mirum si coronae honorem Romanarum legum conditores etiam parenti tribuerint: post elatum enim filium, coronam eandem domum referebant, ut argumentum virtutis usque ad funus parentum in familia maneret. Sed novorum temporum luxuries, praecipue sub Imperatoribus, hanc omnem disciplinam evertit, coronasque communes reddidit omnibus, (b) exceceptis Christianis, qui superstitiosum ritum abhorrebant. Legem autem, quam & plures sarcire tentarunt, en qualem restituit Jacobus Gothofredus.

(a) Pindar. *ode* 5. *ubi* Scholiast.

(b) Juven. *Sat.* 12. *Minut. Felix*. Tertul. *de coron. milit.*

Qui coronam parit ipse pecuniaeve ejus virtutis ergo arguitor: & ipsi mortuo parentibusque ejus dum intus positus escit forisque effertur, se fraude esto.

Parit) male Raevardus figmentis assuetus mutavit in *pacit*. *Paris* praeteritum est antiquum pro *peperit*. Nam ut observavit Popma (c) veteres aliquando praeteritum etiam per praesens exprimebant; unde sunt illa *discedi* pro *discessi*, & *decedi* pro *decessi*, (d) *si sine liberis decederit* apud Paul. & apud Cat. in orat. de bello Carthagin. *aures nobis callescerunt*; & in *clepo*, *clepi*, Cic *de leg. sacrum sacrove commendatum qui cleperit*. Hinc & in lege nostra *pari* pro *peperi* a *pario*.

(c) *de usu antiq. locution. cap.* 12.

(d) Varro *de re rustic.*

Pecuniae) *pecuniae* nomine venit quidquid est in dominio nostro, ut servi, & equi, (e) quibus cum uterentur in circensibus, ob eorum laborem, praemium vertebatur in dominum.

(e) *l. pecuniae D. de V. S.*

Arguitor) nihil temere mutandum, ut illi faciunt, qui *dicitor*, *adducitor*, reponunt. Sensus enim optime constat, cum *arguitor* significet *arguatur virtus*, *declaretur*. Tota vero haec lex ita verbis communibus commode, atque usitatis exponetur.

Qui coronam meruerit in ludicris, sive ipse, sive servi ejus, equive in funere ob virtutem laudator: ipsique mortuo, & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum est cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi jus esto.

Sed jam disputationem nostram de XII. Tabul. leg. concludamus, pervenimus enim ad postremam in ordine a nobis instituto: estque lex illa, quae spatium praefinit, quod inter aedes alienas, & bustum, rogumque debeat intercedere, (f) quod *LX. pedum* statuitur: ne rogo propius admoto, aedes vicinae volitante flamma conflagrarent: neve ex vicinitate foetor cadaveris proximiores insiliat. Ex qua spatii amplitudine arguitur, legem hanc pertinere ad aedes rusticas extra pomoerium: nam urbis angustia, & proximitas urbanorum aedificiorum hunc sensum satis excludunt. Et quoniam lex privatis cavet, ut incendium ab eorum domibus arceat, atque foetorem: sequitur, domino permittente aedium, fas esse propius rogum extruere: adeo ut nequeat postea prohibere dominus, ne alius mortuus eodem inferatur. Quo pertinent Pomponii verba in *l. si propius D. de mort. infer.*, ubi *legitimum modum* intelligit Jurisconsultus spatium hoc *LX.* pedum a XII. Tabul. leg. praescriptum; ut optime Antonius Augustinus interpretatur. Tandem progrediuntur Decemviri ad muniendam auctoritate legis religionem sepulchrorum, quae satis ipso *religiosi* nomine ab usucapione eximebantur; cum non liceat res sacras, sanctas, & religiosas usucapere, tamen nominatim de vestibulo sepulchri cavere voluerunt; ne forum sive vestibulum sepulchi, tanquam a re religiosa separatum usucaperet: jubentes, ut accessio illa sepulchri ejusdem sepulchri jure frueretur, atque adjicientes, ne bustum usucapere liceret. Quod *bustum* cum Hotomanno interpreto locum, ubi cadaver fuerat exustum, siquidem alibi conditum fuisset; quamvis locus ustionis proprie diceretur *ustrina*. (g) Si enim *bustum* pro ipso *sepulchro* hic accipiemus, inutilem hanc reddemus legem. Siquidem sepulchra per se satis ipso religiosi jure usucapionem excludebant, nec quidquam nominatim nova lege caveri oportebat. Cavet autem lex quia bustum, sive locus ubi cadaver tantum fuisset crematum, neque conseptum erat, neque religiosum: & interdum monumento conjungebatur, interdum vero conjugi prohibebatur, ut hae antiquae inscriptiones testantur.

(f) Cic. *lib.* 2. *de legib.*

(g) Festus *in verbo bust.*

Huic

Huic monumento ustrinam adplicare non licet. (a) En autem leges ipsas ex Cicerone quantum potuit restitutas.

Rogum bustumve novum alienas aedes propius LX. pedes, si dominus nolet, ne adjicito.

Fori bustive aeterna auctoritas esto.

Rogum) de his verbis haec habet Servius in fragmentis. *Apparatus mortuorum Funus dici solet: extructio lignorum Rogus: subjectio ignis Pyra; crematio cadaveris Bustum: locus Ustrina: operis constructio Sepulcbrum: inscriptum nomen, memoriaque, Monumentum.* Sed non semper in usu loquendi discrimen hoc religiose observatur.

Bustive) hac voce diximus hic significari locum, ubi corpus crematum est, at non conditum: cujus interpretationis non modo Hotomannum auctorem, sed & adscriptorem Popmain habemus *de differen. verbor. verb. bustum*, ubi ait.

Interdum bustum appellatur locus, in quo mortuus crematus, non etiam sepultus est, ut notat Servius in illud AEneid. XI. semiustaque servant busta; & Strabo *lib.* 5. scribit *τὰς κaυστρὰς idest bustum Augusti fuisse in campo Martio, & ab re diversum Mausoleum, in qua cineres conditae*. His addo Donatum, qui *busta*, inquit, *sunt loca, in quibus jam corpora arserunt*. Quam sententiam etiam probat Vossius etymolog. qui ait: *Quemadmodum bustum esse potest aliquid, ubi sepulcbrum non esset: ita esse posses sepulcbrum, ubi non est bustum*. Atque hactenus leges XII. Tabul. explicasse sufficiat.

Propositis autem XII. Tabulis, jus quidem patebat omnibus, at usus illius, & ratio, qua quisque suum persequeretur, a populo ignorabatur. Quamobrem inventi sunt, qui leges redderent actuosas, instrumentaque tractandi juris ex arcana disciplina deprompta, civibus ministrarent. Unde constituti sunt a prudentibus certi exercendi juris ritus, quorum solenniores, *leges actiones* vocabantur: certisque verborum conceptionibus, sive formulis cujusque contractus vis, actusque omnes excipiebantur. Romani enim a primo rudes quidquid agerent certis verbis, atque signis mentem exprimebant, quasi nihil foret legitimum, nisi a verborum, & signorum religione fuisset obsignatum; nihilque ratum habebant, nisi quod suis esset ritibus expeditum. Hinc in sponsalibus *ferreum annulum* dabant, (b) nec annulis usae sunt, foeminae, nisi quos virgines a sponsis acceperant. (c) In contrahendis nuptiis *aqua*, & *ignis*, quasi nota communis vitae adhibebatur: (d) quorum ignis marem significabat, aqua foeminam, qui vi, & humore foetus coalescit. (e) Igne autem, & aqua vitam constare vetus sapientia praedicabat. Unde aqua, & ignis certum erat contracti matrimonii signum, sine quibus nullae erant nuptiae, ut colligitur ex Scaevola, quia per ea vitae communio inducebatur. (f) Uxori domum ductae, traditione *clavium*, dominium tradebatur: dimissae vero per divortium earundem ademtione eripiebatur. Clavibus enim custodia rerum significabatur; quod institutum Numae Plutarchus adscripsit. Prohibitio novi operis fiebat solenni *jactu lapilli*, (g) Filio vero emancipato *colapbum* infligebant. (h) Item & servo manumisso, quem etiam *circumagebant*, ut post dimissus liber esset, quo respexit Persius:

> *Verterit bunc dominus, momento turbinis exit*
> *Marcus Dama* - - -

Festuca etiam eos attingebant, & *tonsos pileo* donabant, quae libertatis nota erat: unde rex ille nomine regio prorsus indignus, cum sese profiteretur P. R. libertum, raso capite, atque pileatus obviam legatis procedebat. *Usurpabant* autem, sive usucapionem interrumpebant defringendo surculum arboris. (i) *Vindiciae*, sive lites de fundo, instituebantur conserta manu per ludricam pugnae speciem, & simulata concertatione *festucas* committebant, praelium imitantes, eaque dicebatur *vis moribus facta*, de quo & supra. (k) Cum testem aliquem facerent, imam aurem illius digitis primoribus atterebant, quasi memoriae sedem, ut jam exposuimus. (l) In qualibet translatione dominii rerum earum, quae mancipi vocabantur, quarum proprietatem in nostro dominio habemus, adhibebant *aes*, & *libram*, cujus

(a) *vid.* Popm. *de diff. verbor. verb. bustum.*

(b) Hotoman. *lib. X. observat. cap. 7.*

(c) Plin. *lib. 33 cap. 1.*

(d) Isid. *lib. 20. etymolog. item, lib. de divin. off. l. si donatae 36. § 1. D. de donat. inter vir. & uxor.*

(e) Varro 4. *de ling. lat.*

(f) *l. penult. D. de donat. inter vir. & uxor.* Cujac. 11. *observat. cap.* 2. Plutarc. *in problemat.* LXXIX. DE JURE FLAVIANO.

(g) Festus Pomp. Cicer. *Phil.* 2. Ambrol. *epist.* 65.

(h) *l. de pupil. l., § meminisse D. de nov. oper. nunciat. l. ult. Cod. de emancip. & nov. l.* 8. Cornutus *in Pers. l. directis X. D. de test. manum* Plaut. *in mil.*

(i) Cic. 3. *de Orator.*

(k) Gellius *lib. 20. cap. 9.* Cic. *pro Caecin*

(l) Plinius *lib. 11. c. 45.* Plaut. *in Pers.* Horat. *serm. lib 1. sat. 9.*

cujus lanx alte a aere percutiebatur, quod etiam fiebat in testamentis, quia per ea dominium transfertur: (a) eademque solennitas adhibebatur in adoptionibus, quia per id adolescens ex una in aliam familiam discedit; supra latius exposuimus. In auctionibus, qui pluris liceret, sive plus offerret, *digitum* tollebat. (b) Instituto heredi testato *annulum* tradebat. (c) Pignoris nota erat *manu compressio*, unde Jurisconsultus ait, *pignus* dictum a pugno. (d) Hinc apparet pignus proprie ad res mobiles pertinere. *Mandatum* tradita *manu*. Inde quasi *manus datio* mandatum. Item a mandato *mando*, quasi *manum do*. (e) *Stipulabantur* autem frangendo *stipulas*, easque committendo, atque in speciem redintegrando sponsionem, quisque suam agnoscebat. Hereditas adibatur *adprehensione* corporis hereditarii, & *percussione digitorum*, ut saepe Cujacius notavit. (f) Hanc autem Populi Romani superstitionem prudentes ex usu suo esse duxerunt, atque ut omnia negotia privatorum ad se traherent, singulos actus, atque cogitationes contrahentium, & in foro disputantium, conceptis verbis, & praescriptis formulis devinxere, ita ut omnem populum ad suam ipsorum auctoritatem traduxerint. Nihil enim agere patereve licebat, nisi consultis Jurisprudentibus, apud quos manebat scientia fastorum, & nefastorum, sive dierum, quibus licebat fari, aut non, in judicio, quod erat *lege agere*. Manebat etiam apud eos ratio exercendi judicii, ut ab iis forma judiciorum, sive actio efflagiteretur, & dies. Quae autem certis verbis ad exercitium legum, & juris ministerium composita fuerunt, *actiones legis* appellabantur, & *actus legitimi*, quibus jus civili XII. Tabul. consignatum, atque commissum evocabatur in forum, & ex umbra in campum, atque in aciem educebatur: eaque tertia juris civilis portio fuit. Erat videlicet in XII. Tabulis mentio manus consertionis, & mancipationis; harum autem ritus, & formula quemadmodum explicarentur excogitatae fuerunt a prudentibus, & in Pontificum conditae penetralibus. Pontifices enim non modo consequentibus temporibus de media Jurisprudentia suscipiebantur; sed initio Reipublicae auctores fuerunt illius, atque custodes. Etenim interpretatio legum, unde Jurisprudentia manavit, e Pontificum Collegio procedebat: utpote cum eorum unus operam daret juri privato civibus suis interpretando; (g) reliqui vero religioni praeessent, & caerimoniis sacrorum. Itaque ex eo collegio, ubi arcana legum disciplina condebatur, civibus responsa dabantur, veluti ex Phoebi cortine. In iis igitur penetralibus adservabantur legis actiones, & formulae, quae in librum digesserat Appius Claudius Caecus, quo libro arcana juris civilis scientia continebatur. Hunc autem Appio subreptum, ejus scriba Cn. Flavius libertino patre populo prodidit, & sacra Jurisprudentiae reservavit. (h) Quo munere homo alioqui obscurus adeptus est tribunatum plebis, & senatoriam dignitatem, (i) ad quam libertinorum filiis aditus nunquam patuit ante Appium Claudium Censorem. (k) Livius AEdilem Curulem factum tradit: (l) cum antea scriba fuisset, & tabularius, & una simul apparitor Censoris.

(a) Plinius *lib.33.cap.3.*
(b) Cic. *in Verb.3.& 5.*
(c) Val.Max. *lib. 3. cap. 9.* Corn. Nepos *in Eumene.* Diod. *lib.* 18.
(d) *l.238.§.2. D. de V. S.*
(e) Isid. *etym. lib.5. cap.34.*
(f) Cujac. *obs. c. p.18. & paratit.C de jure deliberandi.*
(g) *l.2. D. de orig. juris, §. his leg.* Livius *lib.91.46* Dionys. *lib.X.*
(h) Cic. *pro* Muren.
(i) Pomp. *l. 1. de orig jur. §.postea.*
(k) *lib. 9. in fin.*
(l) *Vide* Cujac. *ad l.2.§. postea, D. de orig.juris.*
(m) *obs.12.c. 30. & quaest. illust. 34.* P. Faber *lib. 2. Semestr. cap. 22. & seqq.*

LXXX. De Actibus Legitimis, sive Actionibus Legis

Ex hoc igitur Jurisprudentiae sacrario profectae sunt *actiones legis*, vel *actus legitimi*, quos cum breviter inter solennes ritus enumeraverimus, nunc aliquando fusius expediemus. Eorum enim cognitio maxime aperit ea, quae in operis progressu sese offerent. Ac ne difficultatibus in iis involvamur, quae latent in pluribus juris locis, & in quibus vel doctissimi labuntur, quorum exemplum esse potest Hotomannus; (m) cavendum, ne *legis actiones*, & *actus legitimos* una eademque significatione ubique accipiamus. Sane *lege agere* tum ad magistratus pertinet, tum ad actores, & reos, & lictores, & apparitores, & eos omnes, quorum opera in judiciis versabatur; (n) sicut verbum *disceptare* litigantium est & magistratus. Quamobrem *legis actio* latissime patet: etenim legis actiones dicuntur actiones omnes, quibus jus nostrum persequimus, actusque alii, qui in judiciorum ordine interveniunt: quo sensu Pomponius (o) legis appellavit *legitimas actiones*, quod Hotomannus injuria reprehendit. Item & *actus legitimi* nomen latius patet (p) in aliquibus juris locis, porrigiturque ad actus omnes lege promissos, lege prolatos, lege imperatos, lege probatos, quibus scilicet jus civile tribuit auctoritatem; quo sensu accipitur in *l. penult. C. de Haeretic.* qui locus fraudi fuit Hotomanno. Sed eadem istae appellationes, nempe, legis actiones, & actus legitimi aliquando coangustantur, & tantum

(n) Bris. *select. lib.4.cap.* 20.
(o) *l.2. D. de orig.juris.*
(p) Cujac. *l. actus legitimi D.de reg. jur. in* Papin.

tum complectuntur ritus illos solenniores, qui non modo proprias habent formulas, sine quibus nihil fere peragebatur; sed ex certae legis praescriptio processerunt, & ex ejus legis sententia, atque auctoritate solenniter in jure celebrabantur; quibus proprium erat, primo ut in jure fierent, sive apud Magistratum; deinde ut adjecta expresse conditione, aut die vitiarentur. Tertio ut semel fierent, & iterari nequirent. Quarto ut ne per Procuratorem expedirentur, quod jure antiquo commune erat omnium actionum, quibus in jure disceptabatur. Etenim neque intendere actionem per alium licebat, neque excipere; quae severitas juris sublata ex actionibus ceteris, mansit tantum in actibus legitimis, sive hisce solennioribus, in quibus hac in re nullum discrimen est inter privatos, & Magistratus. Nam sicuti privato non licet legitimos actus exercere per alium, veluti adoptionem, aut emancipationem, & similia: Ita nec Magistratui licet lege agere per alium, sive harum actionum exercitium committere ei, cui mandavit jurisdictionem: (a) superiora vero omnia congruunt iis actibus, quibus partim recensentur a Papiniano, partim innuuntur in aliis Jurisconsultis, quibus colligimus actuum legitimorum numerum, quem referemus. Perperam autem Hotomannus in *l. actus legit. D. de regul. jur.* interposuit negationem, ut commentum suum confirmaret de duplici actuum legitimorum genere, quorum alios dixit recipere diem, & conditionem, alios non. Ex quo errore dilapsus est ad innumeros, ut antestationem, & testimonii dictionem, & stipulationem, & quiquid denique solennius perageretur, ad actus legitimos retulerit. Quod absurdum, ut vitaret Cujacius, & Florentinam lectionem retinuit, & actus legitimos ab aliis immodice auctos, intra orbem a Papiniano, & aliis Jurisconsultis definitum retraxit. Igitur Papinianus ex Florentina lectione ita scripsit: (b) *Actus legitimi, qui recipiunt diem, vel conditionem, veluti mancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis, vel conditionis adjectionem*. Cur vitiantur adjecto tempore, vel conditione, si initio tradiderat, actus legitimos suapte natura recipere temporis, & conditionis adjectionem? Hotomannus, ut hanc orationis repugnantiam tolleret, ex Haloandro legit: *actus legitimi, qui non recipiunt*, praeter quos alios actus legitimos constituit, qui *diem, conditionemque recipiunt*; quinque, ut ipse putat, in hac Jurisconsulti enumeratione desiderantur. Hinc mirum, quantum ex illius sententia actuum legitimorum numerus increbuerit: utpote cum positum a Jurisconsulto modum sustulerit. Cujacius vero longe peritus nihil de Florentina lectione mutavit; sed priora tantum verba interpretatus congruam, & convenientem sibi sententiam extulit. Itaque sic explicat: *actus legitimi, qui recipiunt diem, conditionem*, idest *actus legitimi, quibus conditio, & dies adjicitur*; ut scilicet non suscipiatur ab actuum legitimorum natura conditio, & dies, sed adjciantur ab homine: *actus*, inquit: *legitimi, quorum e numero sunt emancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, vitiantur in totum, si eis conditio, & dies fuerit adjecta: non vitiantur tamen, si eis tacite dies, & conditio subsit*. Atque hic est germanus hujus legis sensus longe simplicior, & expeditior. Haec oportuit perstringere breviter, ut actus *legitimos* ab aliis actibus *sollennibus* discerneremus, utque vim, & naturam eorum clarius aperiremus. Haec sunt igitur summa capita, ad quae legis actiones sive actus legitimi a Jurisconsultis nostris sparsim in variis Pandectarum locis expressi revocantur.

I. Mancipatio.

II. Manumissio.

III. Emancipatio.

IV. Cessio in jure.

V. Hereditatis aditio, & Repudiatio.

VI. Servi optio.

(a) *l. 1. de offic. Proconf. l. nec mandante, D. de tut. & curat.* Cujac. *in l. actus legit. D. de regul. juris.*

(b) *l. actus legitimi, D. de regul. jur.*

VII. Datio tutoris.

VIII. Acceptilatio.

LXXXI. DE MANCIPATIONE. Exordiamur a Mancipatione, qui fons est omnium civilium obligationum, deinde ad Adoptionem, & ad Testamenti factionem, quae sub mancipatione comprehenduntur, itemque ad Emancipationem, & Manumissionem, quae eodem revocantur, accedamus. Igitur, ut alibi diximus, Cives Romani quaedam bona in suo dominio habebant, quaedam non: sed earum proprietas penes populum erat, usus tantum, & possessio penes privatos: unde Jurisconsultus *possessiones* appellabat agros, de quibus vectigal pendebatur Populo, cujus erat proprietas. Quae in pleno Civium Romanorum dominio erant, (a) *res* appellabantur *mancipi*, quasi quod manu caperentur, sive in nostram potestatem deducerentur; cujusmodi erant res mobiles, & animalia, praeter ea, quae sunt ferae naturae, quorum dominium, ubi nostram custodiam effugerint, a nobis abscedit, unde nunquam perpetuo nostra esse censentur, ideoque inter res mancipi non ponuntur. Ex immobilibus vero Italica praedia res mancipi dicebantur, quia jure optimo possidebantur a Civibus Romanis, hoc est ad eos transibat simul cum possessione, atque usu proprietas: ejusdemque generis erant jura praediorum rusticorum, ut *iter*, *actus*, *via*. Praediorum vero provincialium proprietas, & dominium penes Populum remanebat, nec in privatorum commercium perveniebat, nisi possessio, & usus. Propterea *res nec mancipi* dicebantur, quia eorum dominium nemini privato erat *in manu*, sed totum penes populum cui vectigal pendebatur. Ex hoc juris discrimine rerum mancipi, & nec mancipi est orta distinctio Nominum, Rerum autem mancipi abalienatio versari tantum poterat inter cives Romanos, quibus erat communio juris civilis, quibusque tantum competebat jura *nexus*, quae fuit ratio transferendi dominium jure Quiritium. Siquidem ante Justinianum, nuda traditione, dominium non transferebatur; unde res tradita sine *nexu*, dicebatur esse *in bonis* accipientis, *in dominio* vero ejus qui tradiderat. (b) Est autem *nexus*, AElio Gallo teste, nomen generis, (c) quo exprimitur quidquid geritur per aes, & libram, & per simulatam venditionem, quae ad omnem dominii translationem, atque ad obligationes omnes, & etiam ad donationes adhibebatur. (d) Accito enim libripende, & quinque testibus, venditor sive mancipio tradens fingebatur accipere ab emptore pecuniam, quam exprimebant parvo aere, quod *raudusculum* appellabatur a *raudo*, sive *aere*: unde in veteribus mancupiis ascribi solebat *raudusculo libram ferito*. (e) Eoque aere emtor, sive qui mancipio acciperet, libram tangebat, quod ubi venditor, sive qui rem mancipio traderet, accepisset quasi pretium, dominium transferebatur in emtorem, per eamque simulationem, sive imaginariam venditionem, inter veteres jure civili Contractus inibantur: unde Horatius:

Si proprium est quod quis libra mercatur, & aere.

Simili ratione, *nexi* quoque dicebantur ii, qui ob aes alienum sese creditoribus dabant in servitutem, *nexus* igitur est mancipatio, sive venditio rerum mancipi, & translatio dominii per aes, & libram. Porro tribus tantum modis dominium rerum mancipi de uno migrare in alterum poterat: *mancipatione*, *in jure cessione usucapione*. Res vero non mancipi tantum transferebantur *cessione in jure*, de qua infra, quia proprietas earum nunquam abscedebat a Populo Romano, sed usus tantum illius in privatos, & possessio transibat: Hinc apud Ciceronem (f) locus ille perelegans: *cujus quando proprium te esse scribis mancipio, & nexu, meum autem usu, & fructu, contextus sum*, Lucretius peritissime.

Vitaque mancupio nulli datur, omnibus usu.

Verbaque certa, & solennia mancipationis haec erant:

Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse ajo, isque mihi emtus esto, hoc aere aeneaque libra.

Quae verba pronunciabantur ab emtore, qui mancupio accipiebat. (g)

LXXXII. DE CESSIONE IN JURE. Alia ratio mutandi dominii fuit *Cessione in jure*, quae communis erat rebus mancipi, & nec mancipi. (h) Res igitur nec mancipi tantum per cessionem in jure transferebantur, si essent immobilia; mobilia vero per nudam

(a) Ulp. *tit.* 19. Boet. *in topic. Cic.*

(b) Ulp. *Instit tit.* 1. §. *in bonis.*

(c) Festus *verbo nexus*. Varro 4. *de ling. lat.*

(d) Tertul. *lib.* 2. *advers. Marc.* Cic. *in topic.* Cujac. *eod.*

(e) Varro *lib.* 4. *de ling. lat.*

(f) *lib.* 7. *epist. fam.*

(g) Boet. *in topic.* Cic.

(h) Ulp. *tit.* 19. §. *in jure cessio.*

dam traditionem, veluti ferae beſtiae, leones, urſi, & ſimilia, quorum ſicuti non retinemus, ita nec transferimus dominium; ſed tantum poſſeſſionem; etenim fuga ſeſe recipere poſſunt in libertatem. Porro in ceſsione tres interveniebant: dominus qui cedebat, is cui cedebatur, & Praetor qui addicebat, vel Praeſes provinciae: apud quos is, cui cedebatur, rem tenens ita vindicabat.

Hanc ego rem ex jure Quiritium meam eſſe ajo.

Poſtea Praetor, converſus ad cedentem, interrogabat, an contra vindicaret, & ſeſe opponeret? qui ſi taceret, aut ſeſe oppoſiturum negaret, Praetor vindicanti rem *addicebat*; quem actum inter legis actiones, & actus legitimos Boetius locavit. (*a*) Nunc redeamus ad Mancipationem. Aliquando quis non mancipabat, ſive non alienabat rem, ut in perpetuum vellet ejus ab ſeſe abdicare dominium, ſed eo animo, ut rem ad tempus ad ſe revocaret; forte quia juvaret nomen ac dominium alienum praetendere rei ſuae, ut eam vel a vi eriperet, vel ab inſidiis, vel a frequentibus eorum temporum proſcriptionibus. Ideo amicus alicui probatae fidei, ſimulata venditione, aut donatione per aes, & libram ex compacto tradebat, ut poſt certum tempus eandem rem emtor venditori remanciparet, ſive iterum venderet: eaque mancipatio dicebatur *fiducia*, quia ea conditione mancipabatur, ut aliquo poſt tempore per venditorem ab emptore reciperetur, cujus contractus haec erat formula:

Uti ne propter te fidemque tuam captus fraudatuſque ſim.

Ac ſi quis ſuo tempore fidem ſuam non liberaret, dabatur in eum, Judicium, in quo de fracta fide quaerebatur per hanc formulam.

Ut inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione.

Quo reſpexit Cicero in *epiſt. ad Trebatium*, & in *orat. pro Roſc. Comoedo*.

LXXXIII. DE EMANCIPATIONE.

Ad hoc autem fiduciariae mancipationis genus refertur Emancipatio filiifam. per aes, & libram. Siquidem ea fiducia pater naturalis filium vendebat, adhibito libripende, & quinque teſtibus, ut poſt tres imaginarias venditiones eodem, vel ſequentibus diebus factas, filius manumiſſus libertatem nanciſceretur: (*b*) de quo ſupra. Etenim, ut retulimus, nonniſi poſt tres mancipationes, & tres manumiſſiones patria poteſtate filius eximebatur, ut pro extraneo haberetur. Nam poſt ſecundam manumiſſionem filius praeteritus rumpebat patris teſtamentum, quia in ejus poteſtatem reverſus ſuus heres agnoſcebatur. (*c*) Emancipatus vero poſt tertiam manumiſſionem, ſervorum more, *circumducebatur*, quaſi ei libera daretur facultas abeundi, quo vellet, & *colapho* percutiebatur. (*d*) Fiebat autem emancipatio ante Magiſtratum, ut ceteri actus legitimi, (*e*) nec diem, aut conditionem recipiebat, hoc eſt nemo poterat ad diem, & ſub conditione manumitti, (*f*) neque eam repetere fas erat.

LXXXIV. DE ADOPTIONE.

Species mancipationis etiam erat Adoptio, utpote alienatio proprii filii, ejuſque in alienam poteſtatem, atque familiam translatio; unde & ipſa actus legitimus, ut perſpicue docetur in pluribus juris locis. (*g*) Quamobrem inter praeſentes fiebat, (*h*) & apud Magiſtratum, (*i*) neque iterari licebat, (*k*) neque tempus, aut conditionem recipiebat, (*l*) & nexu, ſive per aes, & libram expediebatur: nam adoptio, quae teſtamento fiebat, in actuum legitimorum numero non ponitur. Igitur vel filiusfam. adoptabatur, vel homo ſui juris, quod genus adoptionis dicitur *adrogatio*: Quia futurus filius interrogabatur *auctor ne eſſet*, ſive conſentiret, ut *in eo Titius*, v. g., *vitae, neciſque poteſtatem haberet uti in filio*; vel, ut alii cum Gellio putant, quod populus rogaretur; idque commune erat aliis negociis, quae cum populo gerebantur. Cum autem filiumfam. pater in adoptionem daret, eum adoptanti mancipabat, (*m*) ſive imaginaria venditione tradebat: iſque filius ſtatim ab adoptivo manumittebatur, ac manumiſſus recidebat in patris naturalis poteſtatem; a quo denuo patri adoptivo, ſimulata venditione, mancipabatur: adoptivus illum rurſus manumittebat, iſque manumiſſus relabebatur iterum in poteſtatem patris naturalis, a quo tertio mancipatus, & adoptivo traditus filius, in adoptantis poteſtatem, familiam,

(a) *in topic.* Cic. Briſ. *lib.* 5. *de formulis.* P. Faber *lib.* 2. *Semeſtr. c.* 23.
(b) Paul. *ſent. lib.* 2. *cap.* 25. §. 2. Cajus *Inſt. tit.* 6.
(c) Ulp. *tit.* 23 §. *agnoſcitur*.
(d) *Novel.* 81. Cujac. *parat.* 8. C. *tit.* 48.
(e) *l.* 4. D. *de adopt.* Paul. *ſent.* 2. *tit.* 26. Juſtin. *novel.* 81.
(f) Cajus *Inſtitut. cap.* 6. *l. actus legit.* D. *de reg. jur.*
(g) *l.* 3. D. *de off. Proconſul. l.* 1. D. *de offic. juridic. l.* 1. *de adopt.*
(h) *l. neque abſentes* 29. *l. ſeq.* D. *de adopt.*
(i) *l.* 3 & 4. D. *de adopt.* Gell. *lib.* 5. *cap.* 19.
(k) *l. adoptare* 37. D. *eod.*
(l) *l. quaeſitum* 34. D. *eod.*
(m) Cajus *Inſtit. tit.* 5. Ulp. *cap.* 8. *l. ult.* C. *de adopt.* Gel. *lib.* 3. *cap.* 19.

liam, & ſacra tranſibat. Sacra enim erant, ut diximus, perpetuo infixa familiis, eaque pecuniam, & hereditatem ſequebantur. (a) Itaque trinis mancipationibus naturalis patris, & binis manumiſſionibus adoptivi, poteſtas, & familia permutabatur. Qui vero in locum nepotis adoptaretur unica venditione, (b) ſive emancipatione adoptivi familiam jure antiquo nanciſcebatur. Item adoptio foeminarum abſolvebatur, unica emancipatione (c).

LXXXV. DE ADROGATIONE.

Adrogatio vero erat longe majoris operis; tractabatur enim tanquam publica populi cauſa, utpote cum liberum civis Rom. caput, & exordium futurae familiae in alienam poteſtatem, alienamque familiam traduceretur. Cui conſilio fraus aliquando ſuberat, vel lucri cupiditate, vel honorum aſſequendorum gratia, quando ſcilicet per adrogationem plebejae, atque patriciae familiae permutabantur, quò patricius Tribunatum plebis, qui ſolis plebeis patebat, conſequeretur. (d) Ideo res ad populi judicium deducebatur comitiis curiatis, accerſitis Pontificibus, qui cognoſcerent de iis, quae ad eorum collegium pertinebant; ut ex his Ciceronis verbis: *Quid eſt*, inquit, *Pontifices, jus adoptionis* (quo ſub nomine etiam Adrogatio venit, & de adrogatione loquitur: *nempe ut is adoptet, qui neque procreare jam liberos poſſit; & cum potuerit, ſit expertus; quae deinde cauſa cuique ſit adoptionis, quae ratio generum, ac dignitatis, quae ſacrorum quaeri a Pontificum collegio ſolet. Quid eſt horum in iſta adoptione* (Clodii) *quaeſitum? adoptat annos viginti natus etiam minor Senatorem? liberorumne cauſa? at procreare poteſt, habet uxorem, ſuſcepit etiam liberos: exheredabit igitur pater filium. Quid ſacra Clodiae gentis, cur intereunt, quod in te eſt? quae omnis notio Pontificum cum adoptaret eſſe debuit.* Praeterea adhibebantur Pontifices propter religionem jurisjurandi, quo adoptio, ſive adrogatio ab omni calumnia, & fraude pura praeſtabatur. Deinde interrogabatur adrogator: an eum filium habere vellet? Item & filius an auctor fieret, ſive an vellet in alienam familiam e propria migrare, quibus adſentientibus tum rogabatur populus his verbis: *Velitis jubeatis Quirites, uti L. Valerius L. Titio tam jure, legeque filius ſibi ſiet, quam ſi ex eo patre, matreque familias ejus natus eſſet: utique ei vitae neciſque in eum poteſtas ſiet, ut pariendo filio eſt. Hoc ita ut dixi, ita vos Quirites rogo.*

Conſuetudinem hanc adrogandi juſſu populi, ad Antonini tempora tenuiſſe colligitur ex Ulpiano, (e) auctore tamen Principe, qui cum ſibi Pontificis Maximi jus, & nomen adjunxiſſet, ejuſdem quoque Pontificis munus in hac ſolennitate praeſtabat; quod jus ereptum populo jam eſſe, temporibus Diocletiani, ex illius verbis apparet. (f) Hodie hujuſmodi ſolennitates prorſus e foro ceſſarunt: nam adoptio ante Magiſtratum fit per acta publica, & adrogatio per principis reſcriptum. (g) Unde etiam foeminae, nempe matresfam. poſſunt adrogari, quod antea non licebat: quia ob ſexus verecundiam non dabatur foeminis facultas comitiorum. Ad mancipationem etiam redigitur teſtamenti factio (h) illa, quae *per aes, & libram* celebrabatur; nam teſtamenta, quae fiebant a militibus in caſtris, (i) nulla ſolennitate, ſed ſola nuncupatione coram commilitonibus pugnaturis, quae propterea in *procinctu* facta dicebantur, (k) quia *procincta* vocabatur claſſis ad bellum parata; (l) & alia quae fiebant *calatis*, ſive vocatis *comitiis*, quae ob eam cauſam bis in anno cogebantur, ut coram omni populo pro collegio Pontificum ſuum quiſquis teſtamentum conderet. (m) Haec inquam genera vetuſtiſſima teſtamentorum jamdiu obſolverant. Igitur eorum loco fuit a Juriſconſultis inventa mancipatio familiae, ſive heredis inſtitutio per aes, & libram; ita ut etiam ultimae hominum voluntates ad verum nexum redigerentur. A Praetore vero inducta fuit ea teſtamenti factio, quam adhuc retinemus a Juſtiniano cautius, atque ſolennius conſtitutam, & excultam. Cujus cognitio ſatis eſt ex communibus juris libris evulgata. Quamobrem in mancipatione familiae conſiſtemus. Itaque ad hoc teſtamentum ſolenni more mancipationum adhibebantur quinque teſtes cives Romani puberes, cum quibus teſtamenti factio eſſet, & libripens, excluſis a teſtium, & libripendis munere iis, qui eſſent in poteſtate teſtatoris, & familiae emtoris. Coram teſtibus vero, & libripende teſtator ſimulabat ſeſe vendere familiam, ſive hereditatem alteri, qui aderat, *emtorque familiae* dicebatur, quique *dicis cauſa*, hoc eſt pro precii ſymbolo exiguum aes numerabat venditori, atque illius ad ſeſe familiam, pecuniam, & ſacra traducebat. Duo autem ſimul

(a) Gutherus *de jure Pontif. lib.* 2. *cap.* 5.

(b) *l. ult. C. de adopt.*

(c) Cujac. *in enar. C. de adopt.*

(d) Cic. *in orat. pro domo ſua.*

(e) *frag. tit.* 8.

(f) *l.* 2. *C. de adopt.*

(g) *l. ult. eodem.*

(h) *vide* Vin. *Inſtit. lib.* 2. *cap.* 10. §. 1.

(i) Ulpian. *in fragm. tit.* 20. *Inſt. de teſt.*

(k) Gell. *lib.* 5. *cap.* 27.

(l) Feſtus *in verbo procinctu.*

(m) Theoph. *de teſt.* Cic. *l.* 1. *de oratore.*

mul (*a*) in hac solennitate jungebantur, mancipatio scilicet, & nuncupatio testamemementi, quae fiebat his verbis: *Haec uti his tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites testimonium perhibetote*. Quiritium enim appellatio respicit quinque testes. (*b*) Cum igitur haec nuncupatio necessaria fuisset, ideo qui voce careret, ut mutus hujuscemodi testamenti factione interdicebatur, & surdus item; quia verba, quibus familiae emtor venditoris orationem excipiebat, exaudire non poterat. (*c*) Emtor porro nomen tantum ferebat heredis: (*d*) nam bona perveniebant ad alium, de quo inter emtorem familiae, ac testatorem convenerat. Qui mos Romanorum Plutarcho videtur absurdus. (*e*) Exemplo sit Domitius, qui in testamento Augusti familiae se praestitit emtorem, nihilque de hereditate caepit; cum ne sextula quidem fuerit adspersus (*f*).

LXXXVI. DE MANUMISSIONE,

Nunc veniamus ad manumissionem, inter actus legitimos a Jurisconsultis relatam, iisdemque conditionibus obnoxiam, quibus aliae legis actiones. (*g*) Hujus autem duo sunt genera pro duobus generibus libertatis; altera enim *latina* dicebatur, altera *justa libertas*. A latina libertus beneficio elatus, atque animo tumefactus, a domino ad pristinam servitutem revocari poterat: vel si melius usque de domino mereretur, majori praemio afficiebatur, accepta pleniori libertate, quae adimi amplius nequibat. Latina enim non erat integra libertas, nec soluta prorsus nexu servitutis; sed instituta fuit, ut ejus animus quodammodo probaretur, an dignus esset, qui ad integram libertatem perveniret, de quo & *lib*. 3. fusius. Cum autem latina libertas daretur, vel inter amicos, vel per epistolam, vel servo adhibito ad convivia solennia, quae de more inter cognatos, & affines componendis jurgiis agitabantur: justa vero libertas ex M. Tull. distributione, (*h*) vel testamento concederetur, vel censu, sive professione servilium facultatum, & impositione nominis Romani per dominum apud Censores, vel denique vindicta; postremam hanc dandae libertatis rationem inter actus legitimos in libris juris descriptam invenimus: (*i*) cum hac tantum ante magistratum ederetur. Fiebat enim in jure apud Praetorem, (*k*) vel Consulem Romae; in provinciis vero apud Praesidem, vel Proconsulem: coram quibus dominus prehenso servi capite, vel alia corporis parte verba haec solennia pronunciabat. (*l*) *Hunc hominem liberum esse volo*. eumque postea impacto *colapho circumagebat*, (*m*) ut libertatem, abeundi quo vellet ei datam, indicaret. Praetor autem, audita justa manumissionis causa, sive titulo (quo adducto in hoc manumissionis genere opus erat,) (*n*) impositaque illius capiti *virgula*, quam *vindictam* appellabant, domini verba solenni hac excipiebat formula: *Ajo te liberum esse jure Quiritium*. Servus vero libertatem adeptus, (*o*) abraso capite, statim capiebat pileum. Nulla tamen manumissio, ni fallor, tribum, sive suffragii jus tribuebat: id enim olim a populo, postea tantum a Principe concedebatur: poterant enim sine suffragio adipisci civitatem. (*p*) Ex quo intelligitur Scaevolae locus de patrono, qui per heredem tribum liberto emendam jusserat. (*q*) Quae vero manumissio censu fiebat, exolevit, ejusque locum occupavit manumissio in Ecclesia. Quamobrem *Ecclesiae* vocem loco nominis *census* a Triboniano subjectam fuisse in scriptis Caji arbitrantur eruditi.

LXXXVII. DE ADITIONE HEREDITATIS.

Offert se nunc aditio hereditatis, quae aliquando cum *cretione* fiebat, aliquando *sine cretione*, prout fuisset heres in testamento scriptus: quandoquidem, vel cum cretione scribebatur heres, vel sine cretione. Est autem *cretio* judicium heredis, & deliberatio, adire vellet nec ne, ductumque verbum est a *cernendo*, sive inspiciendo, quia hereditatem aditurus in rem praesentem solenni ritu veniebat inspecturus hereditatem, atque deliberaturus, an e re sua esset illam adire: *cerno* enim, non ut Varro a *creo* natum puto, sed ut Scaliger (*r*) suspicatur a κρίνω; unde cum dies ab ipso testatore ad decernendum heredi dabatur, tum dicebatur *cum cretione* institutus heres hac verborum formula (*s*).

Titius heres esto, cernitoque in diebus centum proximis, quibus scieris, poterisque: nisi ita creveris, exheres esto.

Multum autem intererat cum cretione quis fuisset heres institutus, an non: etenim cum cretione institutus, fiebat heres cernendo, sive hereditatem adeundo solenniter: institutus vero sine cretione fiebat heres, gerendo se pro herede: veluti res hereditarias distrahendo, aliaque agendo, quae sine heredis nomine fieri nequeunt. Item institutus sine cretione, statim

(a) Ulp. *frag. tit*. 20.
(b) Raevard. *de auct. prud. cap*. 11.
(c) Ulp. *tit* 20
(d) Cujac. *in tit*. Ulp. 20. §. *inter testa or*.
(e) *de sera numinis vind*.
(f) Sveton. *in Aug*.
(g) Paul. *sent. lib*. 2. *tit*. 25. *l*. 2 *&* 3. *D. de off. Proconsul. leg. ult. C. de manumis. vindict*
(h) *in topicis*.
(i) *l. actus legit. D. de reg. jur*.
(k) *l*. 5. *& seq. D. de manumiss vindic*.
(l) Festus.
(m) Pers. *satyr*. 5.
(n) Donat. *ex* Terent. Asc. *orat. pro Mil. l*. 9. *D. de manumiss. vindicta*.
(o) Plaut. *in* Amphitruon Livius 18. 24, 29.
(p) Livius *lib*. 38.
(q) *l. patronus D. de legat*. 3. Cic. *pro* Cornel. Cujac. *observ*. 7. *cap*. 14.
(r) Conjectan. *in* Varr. *de ling. lat. lib*. 5. *p*. 63.
(s) Ulp. *tit*. 22 Isid. *lib*. 5. *orig*. Var. 5. *de ling. lat*. Cic. *Attic. epist*. 4. *lib*. 13.

tim ut constituisset hereditate se abstinere, jure adeundi excidebat: at institutus cum cretione, quocumque modo animum suum prodidisset, ac recusare se ostendisset, non tamen arcebatur hereditate, nisi post dies a testatore praestitutos, ac per eos totos dies locus erat poenitentiae, licebatque dicta revocare. Porro Cretio duplex erat, *vulgaris* scilicet, & *continua*: vulgaris erat cum jubebatur, quis adire certis diebus, quibus posset, & sciret; unde adjiciebantur ea verba: *quibus scieris, poterisque*, ne scilicet tempus ignoranti curreret, aut impedito, atque ut esset tempus utile, non continuum: cretio vero continua erat illa, cui adjecta non erant memorata verba: nam si haec deessent, currebat tempus etiam ignoranti, & impedito, ut post certorum dierum lapsum adeundi facultas omnino praecluderetur. Itaque in aditione vulgari dicebatur: *Titius heres esto, cernitoque in diebus C. proximis, quibus scieris, poterisque*.

In continua vero simpliciter sine adjectione ulla:

Titius heres esto, cernitoque in diebus C. proximis.

Fiebatque cretio solenniter testibus praesentibus, (*a*) & digitorum percussione, (*b*) verbis ita conceptis:

Cum me Maevius heredem instituerit, eam hereditatem adeo, cernoque.

Ideo Arcadius, & Honorius, & Theodosius *l. 17. Cod. de jur. delib.* ajunt, *sibi visum esse scrupulosam solennitatem cretionum amputare*. Cum igitur antea heredes plerumque cum cretione instituerentur, quique hereditatem cerneret, simul adiret; inde natum est, ut *cretio*, & *aditio* a probatis auctoribus promiscue acciperentur, ac per cretionem quaelibet hereditatis aditio exprimeretur, *cernere* dicerent pro *adire*: quamvis hereditas non solum cernendo adiretur; sed & pro herede gerendo, cum quis sine cretione instituebatur. *Adire* enim hereditatem, est proprie suscipere, & quasi *aditum* in eam ferre (*c*) *Cernere* vero est *decernere* se heredem esse velle. (*d*) Ceterum sicut aditionem, ita & repudiationem hereditatis ex contrariorum natura in actis legitimis ponimus, eademque haec solennibus verbis solenniter explicabatur, (*e*) & iisdem conditionibus suberat, quibus aditio, quam nullum diem, & conditionem recepisse (*f*) patet ex pluribus juris locis, ut nec iterari potuisset: (*g*) neque alteri mandari licuisset. (*h*) Itaque per procuratorem hereditas adibatur inutiliter, ut docet Paullus; (*i*) sive legamus *per curatorem*, ut in Pandectis Florentinis, sive *per procuratorem*, ut in aliis codicibus rectius. Etenim neque per procuratorem, neque per tutorem, aut curatorem recte aditur, quamvis adeatur a pupillo, tutore auctore: siquidem non tutor, sed ipse pupillus adeundo adquirit. Fallitur enim Duarenus, (*k*) qui aliter docet, putatque per procuratorem ad eam causam datum aditi hereditatem jure antiquo posse. Quod esse manifesto falsum evincitur ex eo, quod praecipuum id conceditur procuratori Caesaris, ut scilicet pro Caesare adire possit hereditatem: (*l*) immo si vulgo licuisset hereditatem per alium adire, cur Senatores legationes liberas in longinquas regiones hereditatum adeundarum causa impetrassent? ut optime observat Hotomannus. (*m*) Neque hac in re differret jus Praetorium a civili, si hereditas per procuratorem jure civili recte adquireretur, sicuti adquiritur bonorum possessio, quae descendit a jure Praetorio, ideoque soluta est religionibus juris civilis. Jus enim civile directum est, & asperum, ut eleganter Cujacius; (*n*) Praetorium vero moderatum, & mite.

LXXXVIII. De Optione.

Ab aditione hereditatis transire convenit ad optionem legati, quae certae rei exemplo, per servi optionem significatur. Fiebat autem optio post aditam hereditatem die a Praetore dato, productis palam rebus omnibus ejus generis, de quo erat optandum, nempe familia universa si legata fuisset optio servorum, atque adhibebantur concepta verba, ut Labeo (*o*) indicat cum ait: *omne jus legati consumi prima testatione*, hoc est solennitate verborum in jure, ut interpretatur Cujacius. (*p*) ex quo Jurisconsulti loco ostenditur fieri oportuisse semel tantum ex natura actuum legitimorum, & pure, & testibus praesentibus. (*q*) Dabatur autem legatario a testatore optio his verbis: (*r*) *ipsa sibi quae volet eligat*, vel *hominem optato eligito*: (*s*) vel *lances quas elegerit quatuor* (*t*).

LXXXIX. De Tutoris Datione.

Sequitur tutoris datio, non quidem illa ex testamento, quae privata ex auctoritate procedit, nec actuum legitimorum nomine continetur; sed illa, quae auctorem habet Magistratum, nempe Praetorem, vel Consulem, vel Prae-

(a) Varro *lib. 5. de ling. lat.*
(b) Cujac. *obs. 7. cap. 34.*
(c) *l. filius, §. penult. D. de lib. & posthum.*
(d) *l. is qui heres, §. penult. D de lib. & post.* Cujac. *obs. 7. cap. 34.*
(e) *l. 4. C. de rep. vel abstinen. hered. l. suus ibid* Cuj. ad *l. actus leges. D. de reg. jur.* P. Fab. *semes. lib. 2. c. 23.*
(f) *l. eam qui, & l. heres 54. D. de acquir. hered. l. actus legit. D. reg. jur.*
(g) *l. si solus* 10 *in fin. D. de adquir. hered.*
(h) *l. 1. §. est hoc praecipuum D. de off. Procur. Caesar.*
(i) *l. 19. D. de adquir. hered.*
(k) *lib. 1. disp. anniver. c. 27.*
(l) *l. 1. §. est hoc praecip. D. de offic. Proc. Caes.* Cujac. *lib. 1. obser. 34.*
(m) *quaest. illustr. cap. 34.*
(n) *lib. 1. obs. 34*
(o) *l. 22. D. de opt.*
(p) *l. actus legit. D. de regul. jur. in fin.*
(q) P. Faber *lib. 2. sem. st. c. 23. §. optio.*
(r) *l. filium D. de aur. & arg. legato.*
(s) Ulp. *tit. 24*
(t) *l. ult. D. de opt. legat.*

Praesidem provinciae: qua in datione tutoris, interveniebat solennitas actuum, & verborum, facta inquisitione a magistratu, qui ex pupilli amicis, optimisque viris optabat eum, quem pupillo magis profuturum cognoscebat: non enim (a) ante poterat Praetor decretum interponere, quam inquirendo comperisset, quis esset magis idoneus, eumque pro tribunali causa cognita dabat hac verborum formula: (b) *Tutorem do*.

XC. DE ACCEPTILATIONE.

Actus legitimos *acceptilatione* claudamus, quae sane cum primo loco positis conjungi potuisset, nisi natura solutionis postremum in ordine locum postulasset. Igitur meminisset oportet, veteres non modo dominium trastulisse per *nexum*, sive per aes, & libram, sed omnem fere obligationem eo modo contraxisse; solus enim *nexus* auctoritatem juris contractibus dabat. At quoniam eo modo, quid solvi debet, quo fuit adstrictum; ideo obligatio nexu devincta, contrario nexu solvebatur, ac debitum acceptum ferebatur imaginaria solutione per aes, & libram, quae vetus erat acceptilatio, ejusque haec erat verborum formula. *Accepta facis X? Facio*, (c) quam Festus (d) *nexus liberationem* vocat, & ad aes & libram refert. Cum autem esset actus legitimus, fieri non poterat per procuratorem, qui ut acceptum pro alio ferre posset, necesse erat, ut dominus ei debitorem delegaret, ac deinde procurator proprio nomine novaret obligationem, ut eam posset postremo per se dissolvere. (e) At quoniam alia obligationum genera sunt, quibus ea acceptilationis ratio minime conveniebat; cum sola verborum obligatio hac acceptilatione tolleretur, inventus est C. Aquilius, qui celeberrima illa formula, de qua late in Institutionibus, (f) obligationes omnes in stipulatum deduxit, easque per acceptilationem, facta novatione, retexuit.

(a) *l. tutor D. de administr. tutor.*

(b) *l. in dando, l. Sejae, D. de tut. & curat. dat. l. naturali, § si quaeratur, & §. ult. D. de confirm. tut. l. nequidquam, § ubi decretum, D. de off. Proconf.* Bris. *de form. lib.* 3, *pag.* 408.

(c) Bris. *de form. lib.* 6. *pag.* 580.

(d) *Verbo nexus.* Varro 6. *de ling. lat.* P. Faber. *Semest.* c. 22. *pag.* 561. Cujac. *l. actus legit. D. de reg. jur.*

(e) Cujac. *leg. actus leg. D. eod*

(f) *lib.* 3. *tit.* 39.

FINIS LIBRI SECUNDI.

TABU-

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

I. SIN (*a*) JUS VOCAT QUEAT :

NIT, (*b*) ANTESTAMINO : IGITUR, EM CAPITO.

SI CALVITUR, PEDEMVE STRUIT, MANUM ENDO JACITO.

SI MORBUS AEVITASVE VITIUM ESCIT, QUIN (*c*) JUS VOCABIT JUMENTUM DATO : SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO,

SI ENSIET, qui in jus vocatum vindicit mi Tito.

II. ASIDUO VINDEX ASIDVS ESTO : PROLETARIO CUI, QUI VOLET, VINDEX ESTO.

Endo via REM (*d*) UTI PAICUNT, (*e*) ORATO.

III. Cognitio Praetoris. NITA (*f*) PAICUNT, IN COMITIO, AUT IN FORO ab ORTU ANTE MERIDIEM CAUSAM CONSCITO CUM PERORANT AMBO PRAESENTES.

POST MERIDIEM PRAESENTI STILEM ADICITO.

SOL OCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO.

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

Caj. *lib.* 1. *leg.* XII. *Ta[illegible] cujus pars prior huic pri[illegible] mae Tab. re[illegible]spondet.* Cajus *l.* 18. 20. 22. *in pr. D. de in jus voc.*

(a) *Id est si in jus vocat, at[illegible]que eat.* Porphirion: *ad lib.* 1. *Satyr.* [illegible] Hor. *Sat.* 9.

(b) *id est nisi.* Cajus *l.* 233. *in pr. D. de V. S.* Gellius *lib.* 20. *cap.* 1.

(c) *idest, qui[illegible] in.* Cajus *l.* 22. §. 2. *D. de in jus voc.*

(d) *ubi.*

(e) RATO.

(f) *id est [illegible] ita : puta vindice dato vel pacto ini[illegible]to.*

SI quis aliquem in jus vocet, vocatus statim sequitor.

Si in jus vocatus non sequatur, qui vocabit testes ante adhibeto, & tum in jus vocatum sistere ei jus esto.

Si & tum in jus vocatus moretur, frustetur, fugamve adornet, manum ei injicere jus esto.

Si imbecillitas, aut invalentia quaedam, aetasve senilis impedimento sit, quominus vocatus in jus sequatur, qui in jus vocabit vocato vectabulum, seu vehiculum, quod adjunctis pecoribus trahetur, dato: si nolet is, qui in jus vocabit, vocato petenti plaustrum undique tectum, munitumque sternere ne cogitor.

Si tamen sit aliquis, qui in jus vocatum, vel prensum defendat dimittitor.

Ceterum locupleti vindex locuples esto: pauperi prolem tantum Reipub. sufficienti quilibet vindex esto.

Item si de re transactum fuerit inter vocantem, & vocatum dum in jus venitur, ita jus, ratumque esto.

Si neque vindex aliquis sit, neque de re in via transactum fuerit, tum in comitio, aut in foro Praetor causam cognoscito, ante meridiem, cum ambo litigatores praesentes perorant.

Post meridiem, etiamsi unus tantum praesens sit, praesenti actionem dato, judiciumque constituito.

Sole occidente supremus terminus judiciorum esto, seu judicia solvuntor. Ad Solem proinde occasum Praetor jus reddito,

De Judicii s. I. Numa R. II.

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - - - -

\- - - - VADES SUBVADES - - - - -

extra quam ſi MORBUS SONTICUS - - - VOTUM (*a*) abſentia (*b*) Reipublica Ergo, AUT STATUS DIES Cum HOSTE intercedat : nam ſi QUID HORUM FUAT UNUM (*c*) JUDICI ARBITROVE, REOVE, EO DiE DIFENSUS ESTO.

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - - -

CUI TESTIMONIUM DEFUERIT, IS TERTIS DIEBUS OB PORTUM OBVAGULATUM ITO.

De Furtis 1. de nocturno fure.

SI NOX FUrTUM FAXIT, SIM ALIQUIS OCISIT JURE CAESUS ESTO. (*d*)

2. de diurno. 1. manifeſto.

Si luci furtum faxit, sIm aliquis endo ipſo capſit verberator, iLique, cui furtum factum eſcit, aDicitor.

Servus, virgis coeſus, ſaxo deIcitor :

vel quaſi.

Inpubes, Praetoris arbitratu verberator, noxiamque decernito.

SI SE TELO (*e*) defenſint, quiritato ENDOQUE PLORATO: poſt deinde ſi coeſi eſcint, ſe fraude eſto.

Si furtum lance licioque conceptum eſcit, atque uti maniſeſtum vindicator.

2. nec manifeſto.

SI ADORAT FURTO, QUOD NEC MANIFESTUM ESCIT, duplione decidito. (*f*)

3. de arboribus furtim caeſis.

SIn juri alienas arbores coeſit, in ſingulas XXV. aeris luito.

4. Communia de furtis.

Si pro fure damnum deciſum eſcit, furti ne adorato.

Furtivae rei atern Auctoritas eſto.

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

Caj. *lib.* I. *ad leg. XII. Tabul. cujus par posterior hu[...] secundae Tabulae respondet.*

(a) *Numae R. lex II. Tab. II. Capito apud* Feſtum *verb. Reus.*

(b) Cajus *l. 233. D. de V. S.*

(c) Gajus *l. 6. D. ſi quis caut.*

(d) *al. vitium ut ſupra Tab. I. l. 1. Si morbus aevitasve vitium escit* Labeo *lib. [...] XII. Tab. [...] de furtis [...]* Gellius [...]

(e) *Forte i[...] ipſa leg. [...]* ſe fraude eſto. Cajus *l. 233. §. 2. D. de V. S.*

(f) *Luitqu[...]* Cajus *l. 2. [...] 4. D. arborum furtim caeſorum.*

Judicio constituto, judiceque adito vades, & subvades judicio sistendi utrimque dantor, iique sistere tenentor: nisi si morbus vehemens vim graviter nocendi habens, votum aliquod, absentia Reipublicae ergo intercedat, aut constitutus sit dies cum peregrino: nam si quid horum fuerit, & obvenerit judici arbitrove, vel reo, judicii dies differatur.

Qui testimonium denunciare volet, is trinundino, id est ter intra XXVII. dies ad domum ejus, cui testimonium denunciat, denunciatum ito.

Si noctu furtum fiat, furem autem aliquis occiderit, impune esto.

Si interdiu furtum aliquis fecerit, eumque aliquis in ipso furto deprehenderit, verberetur, illique cui furtum factum fuerit addicatur. Servus prius virgis caesus saxo Tarpejo dejiciatur. Impubes Praetoris arbitrio verberetur, noxaque ab eo facta sarciatur.

Quod si se telo defendant, dominus cum clamore prius id testificetur: tum si occisi fuerint, jure caesi sunto.

Si furtum per lancem, & licium conceptum erit, perinde ac si manifestum foret vindicator.

Si agatur de furto non manifesto, fur dupli damnator.

Qui injuria, seu furtim alienas arbores caeciderit, pro singulis arboribus caesis XXV. assibus multator.

De furto pacisci jus esto: & si pactum intercesserit, furti amplius agere jus non esto.

Furtivam rem usucapere jus ne esto.

1. De deposito.
2. De foenore.
3. De jure crediti persequendi adversus
1. hostem, ideſt peregrinum.
2. Confeſſum judicatum.

- - - - - - - - - -
- - - - - - - - - -

Si quid endo depoſito dolo malo factum eſcit, duplione luito.

Caj. lib. 2. ad leg. XII. Tab. cujus pars prior huic tertiae Tab. reſpondebat.

Si qui unciario foenore amplius foeneraSit, quadruplione luito.

- - - - - - - - - -
- - - - - - - - - -

ADVERSUS HOSTEM (a) AETERNAUCTORITAS ESTO.

AERIS CONFESI, (b) REBUSQUE JURE JUDICATIS XXX. DIES JUSTI SUNTO:

POST DEINDE MANUS INJECTIO ESTO, IN JUS DUCITO:

NI JUDICATUM FACIT, AUT QUIPS (c) ENDO EO IN JURE VINDICIT, SECUM DUCITO, VINCITO, AUT NERVO AUT COMPEDIBUS XV. PONDO NE MAJORE: AT SI VOLET MINORE, VINCITO;

SI VOLET, SUO VITO: NI SUO VIT, QUI EM VINCTUM HABEBIT LIBRAS FARIS ENDO DIES DATO: SI VOLET, PLUS DATO.

Cajus l. 234. §. 1. D. de V. S.

NI cum eo pacit, LX. dies endo vinculis retineto. Interibi trinis nundinis continuis in Comitium procitato, aeriſque aeſtimiam judicari praedicato.

Aſt ſi plures erunt rei, TERTIS NUNDINIS PARTIS SECANTO: SI PLUS MINUSVE SECUERUNT, SE FRAUDESTO: ſi volent uls Tiberim peregre venumdanto.

- - - - - - - - - -
- - - - - - - - - -
- - - - - - - - - -
- - - - - - - - - -
- - - - - - - - - -
- - - - - - - - - -

(a) Caj. l. 234 in princ. D. de V. S.

(b) confeſſi.

(c) locuples. Caj. l. 134. §. 1. D. de V. S.

SIquid circa rem depositam apud se depositarius dolo malo admiserit, dupli poena adficitor.

Si quis majus quam unciarium foenus (quod unciam menstruam dependit in centum) exercuerit, quadrupli poena adficitor.

Peregrinus quidquam usucapere non valeto: cujus adversus eum in perpetuum actio esto,

Si debitum quis confessus fuerit, vel condemnatus jure fuerit induciae ei menstruae 30. dierum ad debitum exolvendum dantor.

Si intra dies 30. illos debitor non satisfaciat, tum creditori capere eum, sive prehendere, atque in jus ducere jus esto.

Debitor ita nexus si poterit suo vivat: si non habeat, tum creditor, qui eum vinctum habebit, singulas farris libras in singulos dies ei dato: si volet plus, ei pro arbitrio dare liceto.

Si & tum judicatum non solvat, neque interea quisquam eum in jure defendat, proque eo interveniat. in privatum carcerem, seu vincula adducere creditori jus esto, eumque vel nervo, vel compedibus vincire: sic tamen ut vincula non sint graviora quam XV. pondo: leviora enim adhibere pro arbitrio jus esto.

Paciscendi interea addicto cum creditore jus esto: si non pactus fuerit, 60. diebus creditori addictum in vinculis habere jus esto: Intra eos dies trinis nundinis continuis ad Praetorem in comitium producitor, quantaeque pecuniae judicatus esset praedicator.

Ast si plures erunt creditores, tertiis nundinis, idest 27 die corpus rei in partes secanto: si plus minusve secuerint, sine fraude esto: si malent, trans Tiberim eum peregre venumdanto.

De jure patrio.

PATER insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Endo (a) liberis justis vitae necis venumdandique potestas ei esto.

SI (b) PATER (c) FILIUM TER VENUNVIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO.

Si qui ei in X. MENSIBUS PROXIMIS postumus natus escit, justus esto.

De jure connubii.

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

Caj. lib. [illegible] leg. XII. T[illegible] cujus par[illegible] sterior [illegible] IV. Tab. [illegible] spondebat.

(a) Dionys. Halicar. nas. lib. 2.

(b) Patri [illegible] licet.

(c) ἀπὸ τῦ [illegible] existi[illegible] vox hæc [illegible] Ulpiano [illegible] tita.

Supplemen[illegible] tum bar[illegible] legum de [illegible] connubii [illegible] pete ex Ta[illegible] XI. de mu[illegible] ris usu [illegible] infra Tab. [illegible] de repudio [illegible] iam extat [illegible] quædam [illegible] Tab. 6.

Pater filium sibi natum monstrosum, vel prodigiosum statim necato.

In liberos justis ex nuptiis quaesitos patri jus vitae necis, vendendique eos jus esto.

Si pater filium ter vendiderit, filius post tertiam venditionem plene a patre liber fiat.

Si filius patri post mortem ejus intra decem menses proximos a morte natus ex uxore erit, justus ei filius esto.

1. De testamento.

PATERFAMILIAS UTI LEGASIT SUFER PECUNIAE TUTELAEVE SUE REI, ITA JUS ESTO.

Caj. lib. tertio ad leg. XII. Tabul. cujus pars prior huic quintae Tabulae respondebat.

2. de succeſſione ab inteſtato.

AST SI (a) NTESTATO M ORIUR, CUI SVS HERES NEC ESCIT; AGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO.

(a) *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum paterfamil. hic repetiit auctor libri ad Herenn. &* Cicero 2. *de inventione, quod tamen alii omittunt*

1. de gentilitiis hereditatibus.

SI AGNATUS NEC ESCIT, GENTILIS FAMILIAM HERES NANCITOR.

2. de libertorum bonis.

Si libertus inteſtato moritur, cui sUs heres nec eſcit, aſt patronus patronive liberi eſcint, EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM proximo pecuni ADuitor.

3. Communia hereditatum.

Nomina inter HEREDES pro portionibus hereditarIs ERCTA, C TA ſunto.

Ceterarum FAMILIAE rerum ERCTO NON CITO ſi volent, Heredes ERCTum CITUM faciunto: Praetor ad ERCTUM CIENDUM arbitros tris dato.

4. de legitimis agnatorum, & Gentilium tutelis.

Si paterfamilias inteſtato moritur, cuInpubes ſuus heres eſcit, AGNATUS PROXIMUS TUTELAM NANCITOR.

si FURIOSUS AUT PRODIGUS EXISTAT, AST EI CUSTOS NEC ESCIT, AGNATORUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAVEIUS POTESTAS ESTO.

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - -

Paterfamilias uti legem dixerit, seu prout dispofuerit de bonis suis, & liberorum suorum tutela, ita post mortem ejus observator.

Ac si intestato moritur paterfamil. neque ei suus heres erit, tum agnatus proximus heres esto: si agnatus non erit, tum gentilis heres esto.

Si libertus intestato decedat, neque suum heredem reliquerit, sed patronum tantum, vel etiam patroni liberos, tum liberti bona ex ejus familia in patroni familiam translata proximo in patroni familia addicuntor.

Defuncto creditore, vel debitore, ejus heredes pro portionibus hereditariis convenire & conveniri tantum possunt: ipsoque jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum si volent heredes divisionem Praetor tres arbitros dato.

Si paterfamilias intestatus decedat, cui suus heres extabit impubes, Agnatas proximus tutor hujus sui heredis esto.

Si qui furiosus, aut prodigus esse incipiat, neque is curatorem habeat, agnatorum, iisque deficientibus, gentilium curae tam ipse, quam ejus bona committuntor.

I. De nexu mancipio.

QUM (*a*) NEXUM FACIET MANCIPIUMQUE, UTI LINGUA NUNCUPASIT ITA JUS ESTO.

SInficias jerit, duplione damnator.

Statuliber, EMPTORI dando, liber esto.

Res vendita TRANSQUEDATA emptori non adquiritur, donicum satisfactum escit.

II. De usu auctorit. id est de usucapione.

USus AUCTORITAS FUNDI, BIENNIUM: ANUs (*b*) USus ESTO.

Mulieris, quae aNum matrimonI ergo apud virum remansit, ni trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.

III. De vindiciis, de jure possessionis.

SI QUIN JURE MANUM CONSERUNT, secundum eum qui poSidet.

Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem Vindicias dato.

TIGNUM (c) JUNCTUM AEDIBUS VINEAEVE NE CONCAPET NE SOLVITO.

Ast qui junxit, duplione damnator.

Tigna QUANDOQUE SARPTA, DONEC DEMTA ERUNT, vindicare jus esto.

IV. De repudiis.

Si vir mulieri Repudium(d) miTere volet, causam dicito harumce unam.

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

Caj. *lib.* 3. [...] *leg.* XII. T[...] *cujus pars* [...] *sterior huic* [...] *Tabulae* [...] *spondet.*

(a) Cajus *l.* [...] *traditionibu*[...] 48. *D. de* [...] *ctis.*

(b) Cajus [...] *ferri* 235. [...] *princip. D.* [...] *V. S.*

(c) Caj. *d.* [...] 235. §. *fabr*[...] *lignarios* 1. [...] *de V. S.*

(d) Caj. *l.* [...] *lege repudium* [...] 43. *D. ad* [...] *Juliam de adult.*

CUm dominus rei suae nexum facit, vel mancipium uti nominarit, locutus pactusve erit, ita jus esto.

Statuliber sub hac conditione liber esse jussus, si hoc vel illud dederit, *si venditus postea fuerit, emtori dando liber esto.*

Res vendita traditaque non ante emtori acquiratur, quam ab emtore venditori aliqua ratione satisfactum fuerit.

Fundi biennio: ceterae res anno usucapiuntor.

Mulier quamvis sine legibus viro juncta, si uno anno sine usurpatione, id est interruptione trinoctii, apud unum virum fuerit, usucapta esto.

Si de qua re in jure apud Praetorem disceptatur, secundum eum qui possidet, Praetor vindicias dato: excepta liberali causa, in qua secundum libertatem Praetor vindicias semper dato.

Omnis materia juncta aedibus, aut vineae, ne vindicator, neque solvitor; qui alienam junxit, duplo damnator; certe ubi soluta, demtaque fuerit, tum eam vendicare jus esto.

Si vir ab uxore divertere voluerit, causam divortii dicito.

I. De Pauperie.

SI QUADRUPEDES PAUPERIEM faxit, dominus noxi aestimiam oFerto: si nolet, (*a*) quod noxit dato.

II. De Damno dato.

sInjuria RUPTITIAS. - - - - - -
- - - - - - - - - -

1. in genere.

Ast casu, SARCITO.

2. Frugibus dato.

QUI FRUGES EXCANTASIT. - - - - -

Qui frugem aratro quaesitam furtim nox pavit secuitve, suspensus Cereri necator:

Impubes Praetoris arbitratu verberator, noxiamque duplione decernito.

Qui pecu ENDO ALIENO IMPESCIT. - - - -
- - - - - - - - -

3. incendio facto.

QUI AEDES acervumve frumenti ad AEDES positum dolo sciens INCENSIT, victus (*b*) verberatus igni necator:

Ast si casu, NOXIAM SARCITO.

Si nec idoneus escit, levius castigator.

III. De Injuriis.

1. levioribus.

SI QUINIURIAM ALTERI FAXIT, XXV. AERIS POENAE SUNTO.

SI QUI PIPULOCENTASIT CARMENVE CONDISIT, QUOD INFAMIAM FAXIT FLAGITIUMVE ALTERI, fuste ferito.

2. atrocibus. 1. loco: seu publicis. 2. re.

SI MEMBRUM RUPSIT, NI CUM EO PAICIT, TALIO ESTO.

QUI OS EX GENITALI FUDIT, LIBERO CCC. SERVO CL. AERIS POENAE SUNTO.

IV. De Falso. 1. λειπομαρτυρίον. 2. ψευδομαρτυρίας

QUI SE SIRI TESTARIER LIBRIPENSVE FUERIT, NI TESTIMONIUM FARIATUR, IMPROBUS INTESTABILISQUE ESTO.

Si falsum testimonium DICASIT saxo deIcitor.

Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit.

V. De Parricidio. 1. hominis cuiuslibet.

QUI MALUM CARMEN INCANTASIT, MALUMVE NENUM faxit duitve, PARICIDA ESTO.

2. Parentis.

QUI PARENTUM NECASIT, CAPUT OBNUBITO, CULEOQUE insutus in profluentem mergitor.

VI. De Fraude 1. Tutoris. 2. Patroni

Si tutor DOLO MALO gerat, vituperato quandoque finita tutela escit, furtum duplione luito.

PATRONUSI (*c*) CLIENTI FRADEMFAXIT SACER ESTO.

- - - - - - - -
- - - - - - - - -
- - - - - - - -

Caj. *lib. 5. ad leg. XII. Tab.* cujus pars prior huic VII. Tab. respondet.

(a) *ut Tab.* I. si nolet; arceram ne sternito.

Caius *l. qui aedes 9. D. de incendio.*

(b) *vinctus.*

Cajus *l. qui venenum 236. in princ. D. de V. S.*

(c) *vel si patronus.*

SI quadrupedes damnum dederit, dominus quadrupedis damni aestimationem offerto: vel si malit, quadrupedem ipsam noxae dato.
Si per injuriam damnum dederit ... Ast si casu, damnum solvito praestato.
Qui fructus alienos, alienamve segetem incantamentis in alias terras transtulerit, pellexerit: vel ne crescerent obligaverit ....
Qui frugem industrialem, aratro videlicet partam, furtim noctu paverit immaturam, vel maturam secuerit, Cereri sacer, & devotus suspendio necator. Impubes tamen si id fecerit, arbitrio Praetoris verberator, damnumque datum in duplum sarcito.
Qui pecus in alienam segetem, vel frugem immiserit pascendi gratia.....
Qui aedes, aut acervum frumenti juxta domum positum, sciens prudens dolo incenderit, vinctus veberatus igni necator: si vero casu, id est negligentia, damnum datum sarcito: aut si minus idoneus sit, levius castigator.
Si quis injuriam leviorem sive re, sive verbis alteri fecerit 25. assibus mulctator.
Si quis publice aliquem diffamaverit, eique convicium fecerit, vel carmen famosum condiderit ad alterius injuriam, seu infamiam, fustibus feriatur.
Si quis alteri membrum aliquod ruperit, ni cum eo pacisci velit membrũ ei pariter rumpere injuria affecto jus esto.
Qui dentem ex gingiva excusserit libero homini, trecentis assibus mulctator: qui servo CL.
Qui alicui actui testis adfuerit rogatus, vel libriprẽs, si postea testimoniũ ferre detrectet, infamis habetor, neq; ejus testimonium deinceps admittitor, neve ipsi testimoniũ dicatur.
Si quis falsum testimoniũ dixerit, Saxo Tarpejo dejicitor.
Si quis hominem liberum dolo sciens occiderit, capitalis criminis reus esto.
Item qui magico carmine, seu incantamentis aliũ defixerit.
Item qui malum venenum fecerit dederitve. Qui Parentem necaverit capite obvoluto, culeo insutus in aquam abjicitor.
Si tutor dolo malo tutelam gerat, suspectum eum facere cuivis liceto: Si quid de rebus pupilli furatus fuerit, cum finita fuerit tutela, duplum praestato. Si quis quo tutus esset a vi, & injuria alterius, sese patrocinio commiserit, patronus autem eum fefellerit, execrabilis esto.

I. De iure Parietum. 2. De juribus Rusticorum praediorum.

AMBITUS PARIETIS, SEXTERTIUS PES ESTO.

SODALES, legem (*a*) quam volent, dum ne quid publica coRompant, ſibi ferunto.

\- - - - - - - - - - -

II. 1. De jure finium.

de FINIUM ratione lex (*b*) incerta, ad exemplum legis - - - - - - - Atticae Solonis.

Intra V. P. aeternAuctoritas eſto.

SI JURGANT adfines, finibus regundis Praetor arbitros tris aDicito.

2. De jure poſſeſſionum.

\- - - - HORTUS - - - - -

\- - - - HEREDIUM - - - -

\- - - - TUGURIUM - - - -

Si arbor in vicini fundum impendet, XV. P. altius ſublucator.

SI GLANS in EM caduca ſiet, domino legere jus eſto.

3. De jure aquarum.

SI AQUA PLUVIA MANU NOCET, Praetor arcendae aquae arbitros tris aDicito, NOXAEQUE DOMINO CAVETOR.

4. De jure itinerum.

Via in poRecto VIII. P. IN AMFRACTO XVI. P. lata eſto.

SI via AMSEGETES iMunita eſcit, qua volet, jumentum agito.

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

\- - - - - - - - - -

\- - - - - - - - -

Caj. *lib.* 4. *ad leg.* XII. *Tab. cujus pars poſterior huic* VIII. *Tab. reſpondebat.*

(a) Cajus *l. ult.* D. *de collegiis. Haec porro lex inferri poſſet ad Tabulam ſu ſp.* 7. *de delictis, de quo in notis.*

(b) *vel pacionem.* Cajus *leg. ult.* D. *finium regund. Haec tria vocabula forte pertinent ad junctam illam legem de finium ratione.*

INter vicinorum aedificia ad circumeundi facultatem, spatium vacuum duorum pedum, & semis relinquitor.

Sodales, id est collegiati (quorum certa fuerant corpora) leges inter se ferre liceto quas volent, dummodo publicis legibus contrariae non sint.

Spatium quinque pedum (quod vacuum inter duos agros erat ad accessum, & circumductum aratri) usucapere jus non esto.

Si vicini de finibus disceptent, decertent, Praetor dirimendae controversiae tres arbitros dato.

Si arbor ex vicini fundo in vicinum impendeat, arboris ililus rami quindecim pedibus altius circumcidantur.

Si fructus e vicini arbore in vicini fundum cadat, domino arboris legere fructum jus esto.

Si aqua pluvia opere manufacto nocere poterit, Praetor ad arcendam aquam ne noceat, tres arbitros dato: damni infecti nomine caveto.

Latitudo viae qua se recte porrigit via VIII. pedum esto: at ubi flexum est sedecim.

Si via ab iis qui vicina praedia possident munita non sit, Jumentum agere quo quis velit jus esto.

I. De aequalitate & juris aequitate.

PRIVILEGIA NE INROGANTO.

NEXO SOLUTO, FORTI SANATI siremps jus esto.

Caj. *lib.* 5. *ad leg.* XII. *Tab. cujus pars prior huic IX Tab. respondebat.*

Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam aCepsit, capital esto.

II. 1. De capite civis.

DE CAPITE CIVIS NISI PER MAXIMUM COMITIATUM NE FERUNTO.

QUAESTORES PARICIDI, qui de rebus capitalibus quaerant, a populo creantor.

III. De pace publica.

Si quIn urbe coetus nocturnos agitaSit, capital esto. Si qui perdueLem concitaSit, civemve perdueLi transduit, capital esto.

– – – – – – – – –

– – – – – – – –

– – – – – – – – –

– – – – – – – –

– – – – – – – – –

– – – – – – – –

– – – – – – – – –

– – – – – – – –

– – – – – – – – – –

– – – – – – – – –

– – – – – – – –

– – – – – – – – –

In singulos homines leges juraque ne feruntor.

Nexo soluto, item ei, qui in fide constanter mansit, & ei qui sanata veluti mente ad obsequium rediit, jus idem esto.

Si judex aut arbiter jure datus ob rem judicandam, pecuniam acceperit, capite luito.

De vita, libertate, civitate, familia adimenda civi Rom. populi judicium esto centuriatis comitiis.

Judices rerum capitalium a populo constituuntor.

Si quis in urbe coitiones agitaverit, capite luito.

Si quis hostem in pop. Rom. seu patriam concitaverit, vel civem hosti tradiderit, prodiderit, capite punitor.

1. De jurejurando.

Caj. lib. 5. ad leg. XII. Tab. cujus pars posterior huic X. Tab. respondet. Cicero lib. 2. de legib. (a) pro jure removeto.

- - - - - - - - -

- - - de JUREJURANDO - - - -

- - - - - - - - -

2. De jure sepulchrorum.

HOMINEM MORTUM IN URBE NE SEPELITO, NEVE URITO.
SUMPTUS ET LUCTUM A DEORUMANIUM JUREMOVETO.
(*a*) HOC PLUS NE FACITO.
ROGUM ASCIA NE POLITO.
Tribus riciniis, & X. tibicinibus foris eFeRe jus esto,
MULIERES GENAS NE RADUNTO: NEVE LESUM FUNERIS ERGO HABENTO.
HOMINI MORTUO OSA NE LEGITO, QUO POST FUNUS FACIAS, extra quam si beLI endove hostico mortUs escit.
SERVILIS UNCTURA, OMNISQUE CIRCUMPOTATIO auferitor.
MURRATA POTIO MORTUO NE INDITOR,
NE LONGAE CORONAE, NEVE ACERAE PRAEFERUNTOR.
QUI CORONAM PARIT IPSE PECUNIAVE, EJUS VIRTUTIS ERGO ARGUITOR: (*b*) ET IPSI MORTUO PARENTIBUSQUE JUS DUM INTUS POSITUS ESCIT FORISUEFERTUR, SE FRAUDE IMPOSITA SIET.

(*b*) idest honorator.

Uni plura funera ne facito, neve plures lectos sternito.
NEVE AURUM ADITO: AST SI CUI AURO DENTES VINCTI ESCINT, IM CUM ILO SEPELIRE UREVE SE FRAUDESTO,
Rogum bustumve noUm propius LX. P. aedis alienas, si dominus nolet, (*c*) ne adIcito.
Fori bustive aeternAuctoritas esto.

(c) Caius l. 237. D. de V.S.

- - - - - - - - -

- - - - - - - - -

- - - - - - - -

- - - - - - - -

HOminem mortuum in Urbe humare, vel urere jus ne esto.

Sumtuosa, & magnifica funera, & lamentabilia prohibentor.

Funerum modus, qui nunc definitur, deinceps esto, neque eum excedere liceto.

Ligna ex quibus rogus comburendo cadaveri construitur dedolando ne levigentur, sed rudia, & impolita rogo adhibentor: tribus vinculis purpurae, neque pluribus, componi, vel uri mortuum jus esto: X. tibicines neque plures funeri adhiberi jus esto.

Mulieres ne genas unguibus dilanianto, seu faciem carpunto.

Neque lugubrem ejulationem, seu fletum in funeribus adhibendo.

Homini mortuo e cadavere membrum aliquod ne adimito, cujus causa postea funus, funerisque impensae de novo iterentur, nisi si quis in bello mortuus esset, vel peregre.

Servorum cadavera ne unguntor. In funeribus epulae omnes prohibentor.

Sumtuosa adspersio omnis in mortuum, & rogum amovetor.

Ne longae coronae, vel longae coronarum series, neve arae thuri adolendo, aliisque odoribus funeri praeferuntor.

Qui coronam meruerit in ludricis, sive ipse, sive servi ejus equive in funere ob virtutem laudator, ipsique mortuo & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum est cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi jus esto.

Unius hominis cadaveri funus unum fiat, & unus lectus sternitor.

Aurum a funere omnino removetor: excipitur aurum, quo dentes vincti, id enim cum cadavere sepelire, aut urere jus esto.

Rogum vel sepulchrum deinceps aedibus alienis domino invito propius 60. pedes admovere jus ne esto.

Vestibulum sepulchri, sepulchrumve usucapere jus ne esto.

Quartae Tabul. supplementum.

QUOD POSTREMUM POPULUS JUSIT, ID JUS RATUM ESTO.

Patribus cum PLEBE (*a*) CONUBI jus nec esto.

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — — DETESTATUM — — —

seu de SACRIS DETESTANDIS.

Quintae Tab. supplementum.

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — — — — — — —

— — — — — — — — —

— — — — — — — —

— — — — — — — —

— — — — — — — — — —

Caj. *lib.* 6. *ad leg. XII. Tab. cujus pars prior huic XI. tabulæ respondet.*

(*a*) Cajus *l.* 238. *in pr.* D. *de V. S.* Dionys. Halicar. *fine lib.* 10 Zonaras *tom.* 2.

Cajus *l.* 238. §. 2. *D. de V. S.*

POsteriores populi leges prioribus potiores ſunto.

Inter Patricios, & plebejos matrimonia ne contrahuntor.

Sextae Tabul. supplemen.

- - - - - - - -

- - - - - - - -

- - - - - - - - -

- - - de PIGNORE. - - - -

Si qui rem, de qua stlis siet, in sacrum dedicaSit, duplione decidito.

Caj. lib. 6. ad leg. XII. Tab. cujus pars posterior huic ultimae Tab. respondet. Cajus l. 238. § 2. D. de V. S. Cajus l. ult. D. de litigiosis. Cajus l. 19. D. de usuris, & fruc. Cajus l. 138. § 3. D. de V. S.

SI VINDICIAM FALSAM TULIT, PRAETOR REI SIVE SLTITIS ARBITROS TRIS DATO: EORUM ARBITRIO FRUCTI DUPLIONE DECIDITO.

Septimae Tabul. supplemen.

SI SERVUS SCIENTE DOMINO FURTUM FAXIT, NOXIAMVE NOXIT, NOXAE DEDITO.

- - - - - - - - -

Octavae Tabul. supplemen.

- - - - - - - -

Nonae Tab. supplem.

- - - - - - - - -

Decimae Tabul. supplemen.

- - - - - - - -

- - - - - - - - - -

- - - - - - - - -

- - - - - - - - - -

- - - - - - - - -

Rem de qua controversia est, in sacrum dedicare ne jus esto: qui dedicaverit, dupli poena multator.

Mala fide possessionem si quis nactus sit, Praetor rei definiendae tres arbitros dato, eorumque arbitrio malae fidei possessor fructus in duplum praestato.

Si servus domino sciente furtum fecerit, damnumve aliter dederit, dominus eum pro delicto, injuria vel damno affecto, dedito.